

ВІДОЗВИ. ЗАЯВИ

ЗВЕРНЕННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА ДО ГОЛОВИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ п. РАЗУМКОВА Д. О. ТА ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА УКРАЇНИ п. ШМИГАЛЯ Д. А.

з приводу Законопроєкту №3279 „Проєкт Закону про внесення змін до Закону України „Про Державний бюджет України на 2020 рік” від 29. 03.2020 р.

Наукове товариство імені Шевченка (НТШ), яке об'єднує науковців академічної сфери та університетської освіти і науки, висловлює глибоку стурбованість запланованим у Законопроєкті істотним зменшенням фінансування за бюджетними програмами КПКВК 6541230 „Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень” та КПКВК 2201300 „Забезпечення діяльності Національного фонду досліджень (НФД), грантова підтримка наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних розробок”. Саме створення цих програм стало наслідком тривалих дискусій представників

наукового середовища з Верховною Радою України задля того, щоб розпочати процес впровадження вимог ухваленного ще у 2016 р. Закону України „Про наукову та науково-технічну діяльність” і припинення систематичного зменшення відносних видатків на науку, порятунку її від близького незворотного занепаду. Усіх положень цього Закону неухильно дотримуються наукові установи і виші, зокрема в НАН України з використанням кращого закордонного досвіду організовано багатопланове оцінювання діяльності наукових установ з наданням кращим інститутам та молодіжним колективам додаткового фінансування саме за рахунок бюджетної програми КПКВК 6541230, що дозволило, здебільшого, підняти лише частку оплачуваного робочого часу. Велике сподівання українські науковці покладають і на довгоочікуваний запуск конкурсів проєктів НФД для отримання відповідної грантової підтримки їх важливих наукових досліджень.

Зменшення фінансування за вищезгаданими бюджетними програмами підірве можливості отримання наукових результатів у напрямках, які в цей складний час забезпечують необхідний для Держави науковий та науково-технічний прогрес. На нашу думку, за безсумнівної потреби забезпечення збалансованості Державного бюджету України на 2020 рік існують менш руйнівні, стосовно далекосяжних цілей, шляхи його перерозподілу.

Голова НТШ — Роман КУШНІР

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ
Комітет з питань освіти, науки та інновацій

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-31-55, факс: 255-33-04, e-mail: kns@v-rada.gov.ua

№ 04-28/11-2020/28193

- 18 -

**Голові Наукового товариства ім. Шевченка
КУШНІРУ Р.М.**

79000, м. Львів, вул. Ген. Чупринки, 21
e-mail: ntshoffice@gmail.com
ntsha@mail.lviv.ua

Шановний Романе Михайловичу!

Комітет з питань освіти, науки та інновацій розглянув за дорученням Голови Верховної Ради України Ваше звернення щодо недопущення зменшення фінансування наукової та науково-технічної діяльності, яке було передбачене проєктом Закону України „Про внесення змін до Закону України „Про Державний бюджет України на 2020 рік”, реєстр. №3279 від 29.03.2020 р., поданому Кабінетом Міністрів України, та повідомляє про наступне.

Завдяки зусиллям Комітету, Міністерства освіти і науки України, багатьох народних депутатів України з різних фракцій і груп вдалося поновити (або частково поновити) видатки за низкою бюджетних програм.

З результатами нашої спільної роботи можна ознайомитись на офіційному сайті Верховної Ради України, переглянувши відповідні дозлатки до проєкту Закону 3279.

З повагою

Голова Комітету

Вих. Семенов С.В.
Тел. 044 255 3162
semenovsv@v-rada.gov.ua

С. БАБАК

АКТУАЛЬНО

ПАНДЕМІЯ COVID-19: ІМУНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Коронавірусна інфекція-2019 (COVID-19) — це потенційно тяжка гостра респіраторна інфекція, яка викликана коронавірусом-2 (SARS-CoV-2) зумовлює розвиток тяжкого гострого респіраторного синдрому (SARS). Вірус був виявлений у грудні 2019 р. Він спровокував спалах пневмонії невідомої етіології в місті Ухань, провінція Хубей, Китайської народної республіки (КНР). У зразках бронхоальвеолярного лаважу пацієнтів був виявлений раніше невідомий бета-коронавірус. Коронавіруси — це велике сімейство РНК-вірусів, при тому деякі з них викликають захворювання у людей (прояви застуди, тяжкий гострий респіраторний синдром, близькосхідний респіраторний синдром), а інші циркулюють серед ссавців (кажанів, верблюдів), птахів, плазунів. Більшість пацієнтів цього спалаху повідомила про зв'язок з великим ринком морепродуктів і живих тварин (Південно-Китайський ринок морепродуктів) в Ухані. Міжнародний комітет з таксономії вірусів підтвердив назву SARS-CoV-2 для найменування цього вірусу, зважаючи на його генетичну схожість з вірусом SARS-CoV (86%), беручи також до уваги те, що між зазначеними вірусами можуть бути відмінності в характеристиках і способах передачі захворювання. SARS-CoV-2 належить до підроду Sarbecovirus сімейства Coronaviridae і є сьомим відомим з коронавірусів, яким може інфікуватися людина. Повний геном вірусу був встановлений і опублікований в GenBank. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) підтвердила, що COVID-19 (скорочено від назви „коронавірусна інфекція 2019“) є захворюванням, яке викликане інфекцією SARS-CoV-2. Клінічна картина цього захворювання варіює від легкого грипоподібного стану до тяжкої вірусної пневмонії з ризиком розвитку дистрес-синдрому, міокардиту, ушкодженням травної, нервової, видільної систем. З того часу спалах хвороби швидко набув загрозливих рис, і ВООЗ спершу оголосила 30 січня 2020 р. в КНР про надзвичайну ситуацію, що має міжнародне значення, а згодом офіційно — про пандемію — 11 березня 2020 р. Спалах хвороби блискавично поширився з одного міста в КНР на всю країну всього за 30 днів, а — на середину квітня 2020 р. охопив 189 країн світу, понад 3 млн. заражених.

Поширення цього вірусу від людини до людини було підтверджено в загальній популяції, в установах охорони здоров'я, у домашніх умовах. Передача вірусу серед людей відбувається через дрібні краплі слини, що утворюються при чханні або кашлі. Можливість передачі вірусу через інші біологічні рідини організму не відома; проте, вірус був виявлений у крові, слині, слюзах і секретах кон'юнктиви, крім того, можливий фекальний шлях передачі інфекції. Існує все більше свідчень того, що поширення інфекції може відбуватися від безсимптомних носіїв. Це спостерігалось в ендемічних районах. В одному дослідженні безсимптомна передача була зареєстрована в 12,6% випадків, хоча останні дослідження підтверджують, що це близько 30%. Суперпоширювачі можуть передавати інфекцію у великій кількості іншим людям, з якими вони контактували, включаючи працівників сфери охорони здоров'я.

Найвразливішими виявились люди старшого віку зі супутніми захворюваннями: гіпертонія, цукровий діабет, захворювання дихальної системи. Китайський центр по контролю і профілактиці захворювань опублікував дані досліджень (82 314 випадків з 31 грудня 2019 р. по 21 лютого 2020 р.). Більшість підтверджених випадків (95%) зафіксовані серед пацієнтів 20—79 років, 1% випадків — це пацієнти 9 років і молодші, 1% — 10—19 років і 3% — у віці 80 років і старші. Приблизно 51% хворих — чоловіки і 49% — жінки. Майже 29% випадків припадало на працівників сфери охорони здоров'я. В одному дослідженні повідомлялося про нозокоміальну (тобто — внутрішньолікарняну) передачу інфекції у працівників охорони здоров'я від пацієнтів, яка була зареєстрована у 41% випадків.

США нині посідає першість серед уражених на COVID-19 — понад 900 тис.: літні пацієнти (віком ≥ 65 років) становлять 31% всіх випадків, серед них — 45% госпіталізацій, 53% госпіталізації у відділеннях інтенсивної терапії та 80% випадків смерті у цій віковій групі, причому найвища частота тяжких випадків спостерігалася у пацієнтів у віці ≥ 85 років.

Згідно з даними ВООЗ, тривалість інкубаційного періоду варіює від 1 до 14 днів. Середній інкубаційний період, за оцінками, становить приблизно п'ять днів. Передача інфекції цілком можлива під час інкубаційного періоду, а також 8—39 днів після одужання. У попередніх звітах припускають, що репродуктивне число (R_0), тобто кількість людей, що заражаються інфекцією від інфікованої людини, становить приблизно 3,2. Однак, оскільки ситуація все ще розвивається, фактичний показник R_0 може бути вищим. Показник вторинного зараження при SARS-CoV-2 оцінюється в 0,45% при близьких контактах з пацієнтами.

Хоча в даний час патофізіологія цього захворювання не відома, припускають, що вірус зв'язується з рецептором ангіотензинперетворювального ферменту-2 (ACE2) у людей, що дає змогу припустити наявність патогенезу, схожого зі SARS. Однак унікальна структурна особливість рецептор-зв'язувального домену глікопротеїну шипоподібних відростків SARS-CoV-2 (який відповідає за проникнення вірусу в клітини господаря) забезпечує потенційно вищу афінність зв'язування для ACE2 з клітинами-господарями порівняно зі SARS-CoV. У шипоподібному білку вірусу було ідентифіковано місце розщеплення його фуриноподібного речовини, чого не спостерігається в інших SARS-подібних коронавірусах.

Виходячи з аналізу наборів даних секвенування РНК з однієї клітини, отриманих з основних фізіологічних середовищах людини, більш уразливими інфекцією SARS-CoV-2 органами, через рівні експресії АПФ2 на клітинах, вважаються легені, серце, стравохід, нирки, сечовий міхур, клубова кишка, нейрони. Високі вірусні навантаження були виявлені в мазках з носа і глотки незабаром після появи симптомів, і вважається, що характер виділення вірусу може бути аналогічний такому в пацієнтів з грипом. Виявлено, що безсимптомний пацієнт має аналогічне вірусне навантаження порівняно з пацієнтами, у яких симптоми спостерігаються.

Основні захисні процеси від цього вірусу, як і від інших, забезпечує імунна система. Вона мобілізується і відповідає своїм вродженим і набутим імунітетом та намагається захистити і включити свої механізми для того, щоб цей збудник був зупинений. Передусім з природженого імунітету активно задіюються п'ять основних рецепторів на мембранах епітеліальних та ендотеліальних клітин, завдання яких активізувати клітини природженого імунітету, забезпечити продукцію інтерферонів та інших прозапальних факторів цитокінінового характеру, щоб захистити наш організм від цього збудника. Це основні сімейства TLR-рецепторів, RIG-рецепторів, NOD-рецепторів, CLR-рецепторів, CDR-рецепторів, які мобілізованою армією намагаються розібратися зі збудником на рівні мембран та цитоплазми. В подальшому вони через сигнальні системи забезпечать активацію клітин природженої та набутої імунної системи, щоб спродувати інтерферони та інші прозапальні цитокініни, активізувати імунні клітини адаптивного імунітету на специфічну боротьбу зі збудником. Крім того, у цьому активно беруть участь запальні моноцити CD14 + CD16 + з високою продукцією цитокінінів та нейтрофіли. У цій ситуації ми маємо виклик, коли коронавірус не дає активно включитися природному імунітету, що веде до низької інтерференопродукції. У зв'язку з цим функції дендритичних клітин, які є прекрасними антигенпрезентативними клітинами, блокується, що в перші дні не дає активізуватись клітинам адаптивного імунітету і продукувати достатньо відповідних цитокінінів — як стимулювальних, так і гальмівних, тобто забезпечити регуляторну відповідь нашої імунної системи на вірусний виклик. В умовах депресії імунна система починає надпотужно активуватися і через певний період настає її значна гіперактивація, що веде до системного запального процесу.

Звичайно, у природженому імунітеті, крім цитокінінових механізмів, також включаються до протівірусного захисту й інші гуморальні фактори: системи комплементу, дефенсини, коліцини тощо.

Отже, після проникнення інфекції SARS-CoV-2 в організм людини та обробки її природженими клітинними та гуморальними факторами захисту включаються клітини адаптивного (набутого) імунітету — лімфоцити CD4 + Т-хелпери (Th) швидко активуються, стаючи високоактивними патогенними Т-хелперами Th1 та Th17. Відомо, що велика кількість інфільтрації запальних лімфоцитів спостерігалась у легенях, особливо Т-цитотоксичних (Tc) — CD8 + у тяжких пацієнтів із COVID-19. Крім того, аберантні патогенні клітини Th1, Th17 та запальні моноцити можуть надходити у легеневий кровообіг у величезній кількості, спричиняючи значне функціональне пошкодження легень та швидку смертність. Для демонстрації статусу цих аберантно змінених Т-хелперів проаналізовано кілька лімфоїдних активізаційних антигенів. Ці CD4 + Т-клітини у пацієнтів із COVID-19 мають вищу експресію CD69, CD38 та CD44 порівняно зі здоровими контрольними групами, що вказує на їх активований статус. Повідомлялося, що OX40 відіграє головну роль у сприянні клональної експансії та індукції вироблення декількох цитокінів Т-хелперами. У пацієнтів із COVID-19 експресія OX40 помітно зросла, особливо у тяжких хворих. Клітини CD8+Т у пацієнтів із COVID-19 також демонстрували активований фенотип із підвищеною експресією CD69, CD38 та CD44. Костимулювальна молекула 41BB (CD137; TNFRS9), індуквана активацією, важлива для імунних реакцій цитотоксич-

ними клітинами CD8 + Т. У пацієнтів, які перебували у стаціонарних відділеннях, інфікованих SARS-CoV-2, експресія 41BB значно зростала порівняно зі здоровими контрольними групами. Повідомлялося, що спільна експресія Tim-3 та PD-1 може бути субпопуляцією Т-клітин із сильнішим виснаженням за умов вірусних інфекцій. Варто зазначити, що значно більший відсоток співекспресії Tim3 + PD-1 виявлено як у CD4 +, так і у CD8 + Т-клітинах у пацієнтів із COVID-19, порівняно з іншими некоронавірусними пневмоніями.

Про участь В-лімфоцитів у COVID-19 свідчить вироблення специфічних антитіл. Нині виявлено понад 30 видів моноклональних антитіл до різних видів білків, які сконцентровані на поверхні самого вірусу і його середині. Ідентифіковано дуже потужне антитіло, яке, власне, працює з рецептором ангіотензинперетворювального ферменту. Це моноклональне антитіло 336, яке, надал, може становити серйозну терапевтичну допомогу, оскільки, блокуючи цей рецептор, вірус не зможе входити у клітинні мішені. Хоча вірусне ухилення від імунних реакцій господаря та спричинений вірусом цитопатичний вплив критичний за тяжкості захворювання. Встановлено, що надмірний і некерований цитокініновий шторм господаря призводить до бурхливої імунопатології та летального наслідку хвороби. Шторм цитокінінів може початися на одному локальному місці, але далі поширитися в організмі через кровообіг і зумовити системний запальний синдром. Так, у пацієнтів, інфікованих SARS-CoV-2, були виявлені підвищені плазмові концентрації цитокінінів: інтерлейкінів (IL) 1, 2, 6, 7, 8, 17, 23, колонієстимулювального фактору моноцитів-гранулоцитів та гранулоцитів (MG-CSF та G-CSF), індукowanego інтерфероном γ -білка 10 (IP10), моноцитного хемоатрактантного протеїну-1 (MCP-1), макрофагального запального білка 1- α (MIP1- α) та фактора некрозу пухлини - α (TNF- α).

Нині є цікаві роботи в японських, американських, французьких учених щодо досить потужного вироблення інтерфероніндукувального протеїна-3 (ІІІ-гама) або хемокіну-10, який продукується багатьма клітинами природженого імунітету у великій кількості та є потужним блокаторм як природженого імунітету, так і набутого. Рівень цього протеїну в сироватці крові досить високий. ІІІ-гама — це досить потужний маркер тяжкого варіанта перебігу цієї інфекції.

Повідомлялося, що у пацієнтів, інфікованих SARS-CoV, ступінь тяжкості ураження легень корелює зі збільшенням кількості нейтрофілів та моноцитів у периферичній крові та зниження кількості CD8 + та CD4 + Т-клітин. Кількість загальних лейкоцитів у периферичній крові не мала суттєвих відмінностей між пацієнтами COVID-19 та здоровими контрольними групами, тоді як кількість лімфоцитів значно зменшувалась у пацієнтів, які лікувались у стаціонарі. У той час кількість моноцитів була підвищеною. Кількість Т-клітин зменшувалась і у пацієнтів у стаціонарі та в амбулаторних умовах завдяки переважно CD4 + Т-клітин, тоді як CD8 + Т-клітини значно зменшувалися лише у хворих у реанімаційних відділеннях. Інші види лейкоцитів, включаючи гранулоцити, В-клітини та NK-клітини, не були суттєво змінені кількісно у пацієнтів з COVID-19 та здорових контрольних груп.

Щодо клінічних моментів, нині є чотири варіанти імунної відповіді на контакт з цим збудником. Ми маємо 30% носіїв — люди з міцною імунною системою, які не мають клініки та успішно переносять збудник і цим самим створюють високу його по-

ширеність. У цьому значна небезпека цього вірусу. Другий варіант — це 55% популяції, коли ми маємо легкі форми перебігу COVID-19. Отже, в підсумку 85% популяції дають адекватну імунну відповідь, добру організацію імунної системи. Тому такий респіраторний стан часто пацієнти та й лікарі плутають з легкою формою грипу, а в дійсності — це COVID-19. І знову проявляється підступність цього вірусу, бо після одужання пацієнтів з легкими формами, від 10 до 40 днів є подальше виділення вірусу, що створює ймовірність зараження оточення.

Проте 15% хворих нашоухують на роздуми клініцистів і фахівців з епідеміології, імунології, вірусології, молекулярних генетиків та інших фахівців, які серйозно думають, як можна зупинити агресивний некерований варіант перебігу COVID-19, з яким зустрілось людство. Щодо середньо-тяжкої та тяжкої форм, то ми маємо прояви пневмонії, міокардиту і серйозні ушкодження нервової, травної, видільної систем. З огляду на імунну систему спостерігається стадійність: спершу незначна активація імунної системи (1 доба), швидкий розвиток імунодефіциту (2—7 доба), коли в загальному аналізі крові знижується кількість лімфоцитів. Після цієї фази, приблизно на 7—14 добу, йде активна мобілізація імунної системи на тлі імунодефіциту і в цей період дуже часто приєднується бактеріальна інфекція, яка активно ушкоджує нижні відділи дихальних шляхів, розвиваючи вірусно-бактеріальну пневмонію. Але у той же час надпотужно активована імунна система завдяки хелперним мобілізаціям, особливо хелперів 17 типу, які посилюють продукцію інтерлейкіну-6, — ключового цитокініну в формуванні системного запального процесу. За цих умов намагаються включитися регуляторні механізми для того, щоб зупинити таку агресивність імунної системи, але безуспішно. Тому пневмонія набуває не тільки вірусно-бактеріального характеру, але й аутоімунного. Розвиваються тяжкі альвеоліти, інтерстиціальні ушкодження сполучної тканини легень.

Четвертий варіант — це незначна активація з вираженим глибоким дефіцитом імунної системи з гіперімунною відповіддю та включенням потужних запальних процесів і розвитком дистрес-синдрому. У клініці маємо панцитопенічний синдром, наростання феритину, гіперактивації системи коагуляції з виявленням димерів, тяжку лімфопенію з гострою дихальною недостатністю. Таких пацієнтів треба підключати до апарату штучного дихання. Високого ефекту від штучної вентиляції легень немає, про це повідомляють і у США, Франції та Італії. У тій ситуації використовують моноклональні антитіла, інгібітори рецептора інтерлейкіну-6 (Тоцилізумаб), рецептора інтерлейкіну-1 (Анакінра), гіперімунну реконвалісцентну плазму, але доки переконливих доказових досліджень про високу ефективність немає, результат коливається від 27 до 35% ефекту від такої потужної імуномодулювальної терапії у цих 15% хворих. Наразі ми не маємо доказових ефективних специфічних протівірусних ліків та вакцин, які б цільово працювали і врегулювали імунну відповідь цій ситуації.

У наш час існує кілька теорій розвитку тяжких форм COVID-19: вірусно-бактеріальна, геномна, мікроциркуляторна. Всі вони пов'язані з імунними порушеннями в розвитку COVID-19. Вірусно-бактеріальна форма викладена раніше. Геномна доводить, що поверхневі (мембранні) білки ORF8 та глікопротеїн можуть зв'язуватися з порфіринами, а цитоплазматичні білки orf1ab, ORF10, ORF3a

можуть координувати атаку гема в бета-ланцюгу гемоглобіну, що призводить до витіснення заліза і утворення вільної молекули порфірину, що спричиняє зниження кількості гемоглобіну, здатного переносити кисень і діоксид вуглецю. Клітини легень реагують на зміну газообміну посиленням запалення — так виникає ефект „матового скла“, який діагностують за допомогою комп'ютерної томографії. Цей токсичний запальний процес у легеневій тканині у тяжких випадках, наростаючи лавиноподібно, перетворюється в цитокіновий шторм. Ця найсильніша системна реакція, що виникає внаслідок гіперактивації імунної системи, призводить до руйнування легеневої тканини, порушень у роботі серцево-судинної системи, печінки, нирок і навіть головного мозку. Якщо ця гіпотеза експериментально підтвердиться, стане зрозумілий терапевтичний ефект протималарійних препаратів з імуносупресивною дією. Вчені показали, що препарат хлорохін та гідроксихлорохін, які вбивають збудників малярії, що живуть в еритроцитах, можуть запобігати атаку коронавірусних білків на гем. А протівірусний препарат фавіпіравір здатний не тільки запобігти проникненню вірусу в клітину, а й пригнічувати зв'язування вірусних білків з порфірином. Ця гіпотеза посилюється стійкістю до захворювання дітей першого року життя, у крові яких переважає фетальний гемоглобін без бета-ланцюгів і, ймовірно, невразливий для вірусних білків. Гемоглобін без бета-ланцюгів синтезується і у хворих таласемією, генетичним захворюванням, поширеним у „маларійних“ районах Африки — в цих країнах відзначена невисока захворюваність на COVID-19.

Мікроциркуляторна теорія характеризується високою експресією ACE2, насамперед на ендотеліальних клітинах мікроциркуляторного русла і після проникнення вірусу в клітини ендотелію, що зумовлює розвиток тяжких „малих“ васкулітів. Ці процеси також зводяться до системного імунного запалення з розвитком цитокінового шторму і пошкодженням життєво важливих органів та систем. Перспективним, виходячи з цієї теорії, в лікуванні легких форм захворювання на COVID-19 та його профілактики могло б бути застосування інгібіторів ангіотензин-перетворювального ферменту, сартанів — блокаторів рецепторів ACE2, антиоксидантів тощо. Але все це припущення, які потребують доказових експериментальних та клінічних досліджень.

Така ситуація потребує більш серйозних та глибоких генетичних, імунологічних аналізів великої кількості об'єктів. Можливо, є певна генетична та епігенетична схильність до такої надактивної імунної відповіді, а також до кінця не зрозумілі вікові виклики, потребують аналізу супутні патології, необхідність профілактичних заходів, зокрема дієвої вакцини проти SARS-CoV2. Отже, перед лікарями-імунологами стоїть багато завдань: визначення специфічних і чутливих маркерів розвитку тяжких форм COVID-19, зупинка цитокінового шторму із застосуванням протизапальних або імунорегулювальних моноклональних антитіл, реконвалісцентної плазми, гіперімунних специфічних імуноглобулінів, після перенесення легких і середньо-важких форм SARS-CoV2, визначення біомаркерів прогнозування фіброзу легень, малих васкулітів, ефективна вакцинація проти SARS-CoV2, формування колективного імунітету до цієї інфекції. Питань багато, а роботи ще більше, особливо науковцям і лікарям, щоб зберегти життя людей, які постраждали від COVID-19.

Валентина ЧОП'ЯК

УКРАЇНА В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

ВІЙНА, ЦЕРКВА, ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Минає вже шостий рік українсько-російської війни. У ній є щось спільне з радянсько-фінською війною 1939—1940 рр. Та ж втрата частини території, те ж зяття намагання імперії будь-якою ціною повернути в „стійло“ своїх колишніх і занадто волелюбних „підданих“. Правда, цього разу міжнародна підтримка більша. Разом з тим, в імперії багато важелів для того, щоб діяти без застосування зброї. Адже фіни покидали росіянам випалену землю, знищували все, що можна було знищити. І ніхто не залишався, аби здатися на милість ворога. Ситуація з українцями докорінно інша. Колаборація не була рідкісним явищем; перехід військових на бік ворога досяг піку в Криму у березні 2014 року. Чому ж така різниця між Фінляндією та Україною? Бо не могли не зіграти свою роль ідентичність та система цінностей.

Фіни аніскільки не сумнівалися у своїй самобутності і неповторності, несхожості на росіян. Відрубність країни Суомі ні в кого не викликала сумніву. Ми ж набагато ближчі. Саме так нас сприймають у світі. Донеччанка Ірина Довгань, відома всьому світові по фото, де її, прив'язану до стовпа, б'ють сепаратисти, мала можливість у Гаазі віч-на-віч поговорити з королем Нідерландів. Вона пише: „Для аудієнції мені виділили чотири хвилини. Я розповіла йому, що у моє місто приїхали люди зі зброєю з сусідньої країни. Ці люди мене заарештували, катували, здійснювали насилля. А він мене перепитує: „Але ж ви — братні народи, вони ж там також жили!“. Я була шокована рівнем нерозуміння того, що у нас коїться...“.

Звісно, це боляче, але правда й те, що у нас навіть молодь Західної України виховується на російській попсі. Попереднє керівництво країни гостріше відчувало загрози, пов'язані з ідентичністю та системою цінностей. Навесні 2015 року Міністерство освіти і науки затвердило Концепцію національно-патріотичного виховання дітей та молоді.

Основою патріотичного виховання мали стати українські історичні постаті й події, про які в часи Януковича намагалася не згадувати: Роман Шухевич, Степан Бандера, антибільшовицькі повстання селян, повстанці в радянських концтаборах. Також, як приклад для наслідування, пропонували учасників Помаранчевої революції, Революції гідності, учасників антитерористичної операції на Донбасі. Тоді ж були означені певні проблеми. Зокрема, брак реальних механізмів, які виховували б патріотизм у молоді.

Сказали своє слово і критики. У статті „Я і мій прапор“ Юрій Макаров писав: Коли в Україні вчоргове порушується питання про необхідність централізованого патріотичного виховання, у мені піднімається неконтрольована лютя. Бо я заздалегідь знаю, як воно втілюватиметься. Власне, уже втілюється. Спочатку указ президента „Про заходи щодо...“ Потім „Координаційна рада з питань...“, причому в кожній області. Потім „Методичні рекомендації...“. Напевно, наукові статті. Дисертації. Кафедри. Курси підвищення квалі-

фікації. Ну й нарешті урок у школі, швидше за все, сьомий. „Червоний куток“ із прапором, портретами Кобзаря й ветеранів (на Заході, звісно, Бандери, на Сході — залежить від конкретного вчителя). Стінгазета. Лінійка під пекучим сонцем. Концерт самодіяльності у віночках... Матриця невитравна“.

Здавалося б, що поганого у віночках? Але автор резонно пояснює: „Щось не пам'ятаю, щоби на Майдані хтось учив нас співати Гімн. Навряд чи добровільці 2014-го проходили мотиваційні курси. Все це народилося саме собою, з повітря свободи, з атмосфери згоди стосовно базових цінностей...“. І далі: „Єдиного рецепту не існує. Але є тисячі способів відчувати себе частиною країни й народу. Вивчення історії є лише одним із них, хоча чи не найважливішим. Інші — упевненість у тому, що твій прапор — символ закону. І права. І можливостей для розвитку. І віри, що тобі не брешуть. І свободи, що, як відомо, — наша релігія“.

„Відкат“ намітився вже тоді, коли імітація патріотизму чомусь виявилася важливішою, аніж підтримка конкретних патріотів. Ось конкретний приклад:

Юрій Ільченко, колишній мешканець Севастополя і учасник Спротиву, майже рік провів у слідчому ізоляторі ФСБ. Лише дивом йому вдалося вирватися з Криму і опинитися в Галичині. З часом друзі допомогли вивести до Львова його стареньких батьків. Патріоти залишили у Севастополі хорошу квартиру, а на Львівщині опинилися в ролі безхатченків. Хтось із „доброзичливців“ навіть вирішив підзаробити на кримській родині. За чималеньку суму здавали житло, загалом мало придатне для життя. І цікаво, що „принципові“ українці, які готові жбурляти каміння в автобус із хворими співгромадянами, не могли зайти до власника житла і бодай присоромити за надмірну ціну. Взяти в руки камінь — можна. А поговорити із земляком на морально-етичну тему — ні. Така ось дивна духовність. Тепер у Юрка на утриманні залишився старенький, 82-річний батько... Бо вивезена з Криму матуся вже покоїться на львівському цвинтарі... Українська дійсність може руйнувати здоров'я не гірше, ніж російська тюрма. Щоправда, ступенів свободи у Львові набагато більше, ніж в Лефортово чи в Бутирці, але на стан здоров'я це мало впливає. Важко довго бути здоровим, коли нема роботи і відсутнє нормальне житло. Захворів і колишній кримський підпільник.

„Спочатку думав — застуда, потім грип або запалення легенів,— писав другу Юрій Ільченко. — Почав лікуватися, але нічого не допомагало, температура трималася. Виявилось — саркоїдоз. Це зміни в легенях, а з часом хвороба може зачепити серце, печінку, зір... Смерть настане на 4-й стадії через фіброз легень. Людина просто задихається... У мене поки що 2-а стадія. До речі, лікарі вважають, що це не єдине моє захворювання, бо температура при лікуванні мала би впасти, але... досі тримається. Спочатку не хотів про це писати,

але зараз працювати вже не можу, залишився з батьком тільки на його пенсію...”

Люди збирали кошти, але запалу вистачило ненадовго. Та й суми були явно недостатні. Мій приятель, дійсний член НТШ, пожертвував суму, що становить четверту частину від тієї, що збрала уся церква. Отже, Юрій Макаров таки мав рацію: важливо, коли тобі не брешуть. Важливо, коли слова не розходяться з ділом. Патріотизм або підтримується, або — ні. А „концепції” і „координційні ради” — це другорядне.

Всі добровольці, що повернулися з фронту, зазвичай відзначають слабкі сторони українського суспільства. Учасник бойових дій, колишній десантник Валерій Анан'єв у своїй книзі „Сліди на дорозі” виклав свої думки про українську школу:

„Яким же насправді фальшивим і лицемірним людям ми довіряємо своїх дітей! А скільки ще дітлахів пройшло і проходитиме через їхні руки? Страшно... Якою ж мірою недолуга наша система освіти! Вона спрямована на те, щоб зробити кожну людину зручною для вчителя. Виховання самостійно мислячої, незалежної Людини, Особистості взагалі не стоїть як завдання перед сучасним вітчизняним освітянським процесом...”

Така школа апіорі не здатна виховати хорошого майбутнього офіцера. Ну, добре... Припустимо, Валерій Анан'єв — скідняк. Може, це лише у них так? Але ж маріупольська гречанка Євгенія Саганчі останні роки прожила у Львові. Вона є співавторкою підручника для 10 класу з предмету „Захист Вітчизни”. Має чітку громадянську позицію, поважає честь та гідність, порядність та чесність, є творчою і активною. Євгенія Саганчі — інструкторка-волонтерка з домедичної допомоги та Military English у Центрі військово-патріотичного виховання Самооборони „Галичина” та НВЦ „Гайдамацька Січ”. Брала активну участь у подіях Революції гідності. Але й вона не змогла довго працювати в школі, де патріотизм лише імітують. Тепер шукає нове місце роботи — патріотичну школу і патріотично налаштованого директора. А хіба вони не всі повинні бути патріотичними?

Найвищим злетом українського духу в 21 столітті, поза сумнівом, була Революція гідності. Важливо продовжувати в цьому ж дусі, тоді ми просто приречені на перемогу. Але, видно, в суспільстві не вистачає „критичної” маси активних людей. Може, тому, що багато майданівців загинуло на східному фронті? Але тоді варто було своєчасно подбати про механізми компенсації втрат.

Та й Захід активніше підключати. Ми ж і за них воюємо! Але тут не все так просто. Донецчанка Ірина Довгань, яку вже цитував вище, з боєм розповідає:

„Я сказала королю Нідерландів, що готова свідчити проти цих людей (своїх катів — С. Л.), але вони вже повернулися на територію Росії. Тому прошу його, прошу міжнародну спільноту допомогти у притягненні цих злочинців до відповідальності. Тоді він сумно зітхає і каже, що це не в його силах, бо Росія — велика і сильна країна. Але він вірить у те, що є Бог, він відновить справедливість, і у мене все буде добре... Тоді вже я зітхаю і кажу: „Ну, звичайно, Бог справедливості відновить”. Дуже кортіло спитати його, для чого тоді існують міжнародні суди, для чого він тут, якщо Бог усе зробить?”

Хочу продовжити цю тему і сказати кілька слів про духовність. Про нашу церкву. Важливо, щоб вона почала християнізацію з самої себе. Бо в спільнотах, де діє церква, а в ній великий відсоток священників-християн, з часом такі починають утверджуватися християнські цінності. Суспільство змінюється. Якщо ж переважають „імітатори”, тобто заробітчани від релігії, то суспільство може залишатися антихристиянським як завгодно довго. Навіть двох поколінь буде замало для позитивних змін. Бо зовнішня, показна релігійність жодним чином не впливає на духовність. Потрібна своєрідна революція в церковному житті, суттєве скорочення ритуалів, обрядовості. В протилежному разі, у церкви просто не вистачить часових і фінансових ресурсів для запровадження позитивних змін.

А працювати є над чим. Чому б церкві не вирости хоча б одного конкретного чиновника-християнина? Або поліцейського-християнина? Головного прокурора? Або забезпечити для конкретної лікарні бодай невеличку групу лікарів-християн? Тоді християнізація України пішла б набагато швидше. Бо все, що йде від щирого серця, спрацьовує краще, ніж найвитонченіша імітація. З християнізацією не варто зволікати, адже без мобілізації суспільства ми приречені на програш у війні. У боротьбі з сатанинським путінським режимом краще не уподібнюватись до Росії, а мати духовну перевагу. Це легко задекларувати, та складніше виконати. Україні потрібен діяльний націоналізм. Але водночас і шляхетний, з християнським ухилом.

Зразком саме такого націоналізму є донецчанка Ірина Довгань. Вона не могла не відвідати українських полонених з останнього обміну. Нагадаю, що після звільнення їх усіх спочатку розмістили у лікарні Верховної Ради „Феофанії”, а потім перевезли у санаторій в Пущі Водиці. Саме там їх провідувала та привезла гуманітарну допомогу, яку збрала напередодні.

„Не знаю, що з ними буде,— каже пані Ірина.— Коли їх звільнили, влада обіцяла золоті гори. Зараз колишні в'язні проходять реабілітацію у жахливому совдепівському санаторії. Там я познайомилась з двома жінками — лікаркою Оленою Лазаревою та медсестрою Ларисою Новиковою. Вони були дуже пригнічені, сказали, що годують їх тут більш-менш нормально, а ось лікувати перестали. А у них якраз почали вилазити болячки. Їм сказали, що через кілька днів мають звідси їхати. Вони розгублені: „А куди маємо їхати? У нас же нічого нема...”. Лариса Новикова щойно вивезла з Донецька 11-річну доньку. Вона там жила у її подружки. Рік дитини не бачила. Їй треба десь з дитиною жити, винаймати квартиру... А я вже одному із звільнених полонених, молодому чоловікові, пообіцяла, що заберу його до себе додому хоча б на місяць пожити, поки стане на ноги, знайде квартиру. Зазвичай, цим людям немає де жити! Вони у такому самому розпачі, як ті, кого звільнили два роки тому...”

Не виключено, що всім їм доведеться пройти через ті ж випробування, через які пройшов севастопольський Юрій Ільченко. І надія не лише на таких людей, як Ірина Довгань. Надіємось і на інших людей доброї волі, як і на саму Церкву. Бо в разі перемоги Путіна нашу духовність формуватимуть саме московські попи. Тому ми повинні своєчасно робити висновки. Приємно, що нашу Церкву вже більше визнають у світі. А народ наш визнав її давно!

Сергій ЛАЩЕНКО

ЧОРНЕ МОРЕ — ДЕНЬ ПРИЙДЕШНІЙ

Освоєння вуглеводневих ресурсів

Морська територія в межах юрисдикції України, під дном якої знаходяться вуглеводневі ресурси України, становить 133 700 км². і умовно поділяється на порівняно мілководну шельфову (глибина води в межах 40—100 м), схил і глибоководну (глибина води 2000—2200 м) частини. Відомими програмами уряду (1996, 2008 рр.) встановлено, що потенційні ресурси нафти і газу лише в шельфовій зоні Чорного моря оцінюються від 1,5 до 3 млрд тон умовного палива. В цей обсяг ресурсів не входять газоконденсатні ресурси схилу і дна Чорного моря. За даними відомого вченого Ю. Макогона обсяг газоконденсатних ресурсів на схилах північної частини Чорного моря співставимі з ресурсами північних родовищ Росії.

Шельф Чорного моря умовно поділяють на західну і східну частини. В західній частині відкрито низку газових і газоконденсатних родовищ, що розроблялися до 2014 р. (Голіцинське, Архангельське, Штормове, Одеське) та Міжводне, яке передбачалося почати вводити в розробку після 2014 р. У 2013 р. сумарний видобуток газу досяг 2,5 млрд м³, а з вводом Міжводного родовища річний видобуток газу мав перевищити 3 млрд м³. Геологічними, геофізичними і геохімічними методами досліджень впродовж двадцяти років з 1994 року в межах східної частини шельфу Чорного моря від Алушти до кордону між Україною і Російською Федерацією виявлено 16 структур, які однозначно кваліфікуються, як вуглеводневомістні, а відкриття у 2005 році потужного Суботинського родовища підтвердило цей прогноз.

Пошукові та промислові роботи на шельфі Чорного моря та в акваторії Азовського моря впродовж останніх 30-ти років (до 2014 р.) виконувалися підрозділами ДАТ „Чорноморнафтогаз“, у які входили управління з видобування нафти і газу, буріння свердловин на морі, прокладання і експлуатації морських нафто- і газопроводів, підземного зберігання газу. ДАТ володів також великим флотом. В останні роки в підрозділах „Чорноморнафтогазу“ працювало більше п'яти тисяч людей, з них щоденно працювали на морі більше 600, які доставлялися на роботу кораблями і гвинтокрилами.

Програма освоєння вуглеводневих ресурсів шельфу Чорного моря, затверджена урядом України у 1998 та уточнена у 2008 році, не могла бути виконана, бо вона була профінансована лише на десять відсотків від закладених необхідних обсягів. Головними причинами незадовільного виконання цієї програми в ті роки були:

- відсутність чіткої і послідовної державної політики щодо освоєння цих ресурсів на шельфі Чорного та акваторії Азовського морів;

- НАК „Нафтогаз України“ за десятки років показав свою неспроможність інвестувати і ви-

конувати функції генерального замовника масштабних геологорозвідувальних і експлуатаційних робіт;

- практично були відсутні прозорі і гарантовані механізми залучення зовнішніх інвестицій, приватного капіталу і відомих морських нафтогазових компаній світу при одночасному збереженні державного контролю за виконанням всіх видів робіт.

Після анексії Криму Російською Федерацією з березня 2014 р. Україна втратила контроль за всіма видами робіт колишнього ДАТ „Чорноморнафтогаз“, все обладнання, у тому числі флот і самопіднімальні бурові установки Сінгапурсько-

го виробництва (т. зв. вишки Бойка). З цього часу Росія здійснює незаконне видобування газу з родовищ Штормове і Одеське, що знаходяться в межах територіальних вод України. Уряду України, або іншій структурній одиниці з залишків ДАТ „Чорноморнафтогаз“, необхідно подати позов в міжнародний суд в Гаазі не лише по компенсації Росією вартості всього існуючого обладнання станом на березень 2014 року, а також вартості видобутого газу з цих двох родовищ за цей час.

Сьогодні необхідно (або бажано) відновити роботи з оцінки ресурсів та майбутнього видобування вуглеводнів з тих геологічних структур, що знаходяться станом на сьогодні в економічній зоні України. Наскільки нам відомо, від сходу Одеської області до Безіменного газового родовища попередніми дослідженнями встановлені межі біля десяти таких перспективних структур. Треба врахувати можливості вивчення і наступної експлуатації газоконденсатних структур схилу Чорного моря та його дна при глибині води біля 2200 метрів. Повернення до відновлення вивчення та наступної розробки родовищ, що нині незаконно включені в економічну зону Росії, будуть продовжені після повернення Криму в склад України.

Відновити діяльність ДАТ „Чорноморнафтогаз“ в колишній формі не доцільно. Найкращим варіан-

том, на наш погляд, було би запозичення досвіду Бразилії з освоєння вуглеводневих ресурсів шельфу і глибоководної частини Атлантичного океану. Попередніми геологічними роботами в сімдесяті роки минулого століття цей шельф оцінювався як вуглецеводневий, але коштів для виконання подальших робіт уряд Бразилії не мав. Прийнятим урядом законом було дозволено компанії „Шлюмбурже” провести за свій кошт тривимірну сейсміку в цій зоні і не погоджуючи ціну з урядом продавати перспективні структури відомим у світі зарубіжним компаніям. Десятки структур були продані ціною від 100 до 800 млн доларів, з них були сплачені уряду Бразилії податки, що принесло в казну держави мільярди доларів. При продажі цих структур були поставлені кілька умов. Компанія — власник структури — повинна була почати реальні роботи не пізніше двох років після придбання структури. У випадку затримки з початком роботи уряд анулював продаж, виставляючи її на нову продаж і не повертаючи оплачені кошти. Всю отриману продукцію з морських родовищ компанії мусили поставляти на бразильські нафтохімічні заводи по діючим світовим цінам і лише її надлишки можна було продавати іншим країнам. В Сант-Пауло почали відкривати заводи з виготовлення сучасного бурового і нафтопромислового обладнання, кораблів та інструменту для масштабних робіт на морі. При цьому податкова система стимулювала використання продукції бразильських заводів. Ще однією умовою була підготовка робітничих та інженерних кадрів з числа громадян Бразилії. Сьогодні бразильські університети є одними з кращих, у яких навчають професій для роботи на морі. Ці державні заходи дозволили створити більше шести мільйонів робочих місць.

Урядом Бразилії була створена державна компанія „Петробраз”, яка здійснює геологічний моніторинг з координації всіх робіт на морі, науковий і проектний супровід бурових і експлуатаційних робіт, підрахунок запасів, затвердження проектів розробки родовищ і строгий контроль за їхньою розробкою. Ця ж компанія контролює всі заходи по збереженню навколишнього середовища при виконанні робіт на морі. Цей шлях Бразилії міг би бути прикладом й для України. Для цього повинні би бути прийняті відповідні законодавчі акти, серед яких такі:

— в Україні треба створити Управляючу структуру (УС) для освоєння вуглеводневих ресурсів Чорного і Азовського морів і для організації виконання великомасштабних робіт, в тому числі залучення вітчизняного і зарубіжного капіталу. Ця УС повинна би бути подібною до „Петробраз” і працювати безпосередньо під егідою уряду України;

— УС має забезпечити розробку і погодження державної програми або концепції комплексного плану освоєння морських нафтогазових ресурсів і генеральної схеми розвитку інженерної інфраструктури нафтогазового комплексу на наших морях;

— основними документами, за якими має здійснюватися освоєння наших морських нафтогазових ресурсів, мають бути комплексний план і генеральна схема. Зазначені документи мають визначати ефективну послідовність заходів інформаційно-правового та інформаційного забезпечення,

а також раціональну схему інженерного облаштування систем буріння свердловин, їх експлуатації та транспортування нафти, газу і конденсату на сушу.

З сучасних бурових самопідіймальних установок і технологій спорудження горизонтальних свердловин майже всі родовища можуть експлуатуватися свердловинами, пробуреними з одного-трьох майданчиків (по десять і більше свердловин з одного майданчика). Це суттєво скорочує витрати на буріння і, основне, збільшує в два-три рази дебіт свердловин, збільшує коефіцієнт нафтогазо-конденсатовіддачі і суттєво скорочує час розробки родовища. Для морських (і не лише морських) свердловин полегшується процес наступного транспортування нафти і газу через трубопроводи або шляхом зрідження газу безпосередньо на морських майданчиках і наступного транспортування його танкерами на сушу. Енергію для зрідження газу можна отримувати з нетрадиційних джерел енергії або газу зі свердловин. Дуже цінним для майбутніх робіт на морі може бути досвід пуску в експлуатацію свердловин Одеського газоконденсатного родовища у 2012—2014 рр.

Першочерговому вирішенню підлягає забезпечення програм якісною геологічною інформацією. Враховуючи те, що за минулі, після анексії Росією Криму, роки, може бути частково втраченою ця інформація і наукові та інженерні кадри, надзвичайно важливим є створення відкритого ринку геологічної інформації. Можливо, що для цих робіт варто залучати (за прикладом Бразилії) іноземні спеціалізовані компанії.

Для залучення приватних українських і зарубіжних компаній в розвідку родовищ на морі необхідно на законодавчому рівні забезпечити гарантії інвесторам на надання переваг для отримання ліцензій на розробку відкритого за рахунок інвестицій родовища, страхування фінансових, геологічних і екологічних ризиків.

Звичайно, для вирішення проблем освоєння ресурсів наших морів необхідно концентровано залучити найбільш відомих фахівців та науковців, у тому числі і тих, що змушені були залишитися працювати в анексованому Криму. Варто було би заново організувати підготовку інженерних кадрів для роботи на морі в одному з наших ВИШів або за кордоном.

Викладені нами міркування показують, якими складними є задачі по відновленню робіт з освоєння родовищ нафти і газу на Чорному морі. Ресурси, переведені в запаси газу на шельфовій зоні Чорного моря, у випадку їх освоєння, можуть забезпечити всі потреби України впродовж сорока років.

Але українськими спеціалістами ще не розглядалися ресурси газоконденсату на схилах Чорного моря. Один з найвідоміших спеціалістів світу в галузі газоконденсатів професор Юрій Макогон, що проживав останні 25 років в Канаді (або США), українець за своїм походженням, кілька разів приїжджав в Україну в 2006—2008 рр. з метою доповісти в НАК „Нафтогаз України” або в Міністерстві енергетики про запаси конденсату на схилах Чорного моря, технології їх вилучення, місце розташування та залучення зарубіжних компаній для цієї роботи, але ні разу у владних верхах його не захотіли навіть прийняти і вислухати...

Здається, у 2008 р. в Сімферополь приїхав президент компанії „Хант” і з ним приїхали сім ві-

це-президентів цієї компанії. Вони доповідали Раді „Чорноморнфтогаз“ про бажання пробурити першу свердловину на дні Чорного моря і просили виділити цій компанії 200 км². У заключному слові президент компанії заявив, що він ніколи би не вклав в цю роботу своїх 260 млн доларів, якби не знав, що перша пробурена свердловина забезпечить видобуток нафти 1000 тон за добу. Протоколи цієї наради були спрямовані Уряду України. Але там зупинилися на сумнозвісній компанії „Венко“,

виділивши їй 2000 км² для цих робіт і відмовили у співпраці з компанією „Хант“, хоча компанія „Венко“ не мала необхідних фінансів, обладнання та персоналу для виконання складних робіт на морі.

Відновлення робіт на морі, враховуючи їх велику перспективність, може відбутися лише за рішенням Уряду України, і воно може істотно покращити енергетичну безпеку України.

Роман ЯРЕМІЙЧУК

„ДОВЕЛОСЬ ЗАПИТЬ З МОСКОВСЬКОЇ ЧАШІ МОСКОВСЬКУ ОТРУТУ“

З доповіді на Всеукраїнській науковій конференції
„Постать Івана Виговського у контексті української історії“

Коли укладалася мілітарна угода між Українською гетьманською державою і Московським царством 1654 р., Україна була цілком незалежною державою. Вона фактично володіла всіма тими ознаками, що загалом характеризують державу: територія, яку охоплювала державна організація; людність, яка не визнавала за собою іншої влади, крім влади свого гетьмана; гетьманський уряд, що здійснював владу на території України; збройні сили — козацьке військо; самостійні міжнародні відносини. Повсюдною потребою були церкви, школи, шпиталі. Ними опікувалися як окремі меценати, так і громадянство. Створювалися друкарні, де видавали не тільки духовні твори, а й навчальні посібники, наукові трактати, суто літературні й публіцистичні твори. Свобода слова була невід’ємним правом людини — як право на життя.

У Московському царстві у той час панували обскурантні погляди та зловорожа пиха: усе, не схоже з московськими звичаями, сприймалося як еретицтво й зрада православію, вважалося, що чужоземці наче й не люди, а якісь нечестиві істоти, з якими в піст і розмовляти не личить. „Тишайший“ цар Олексій Михайлович вимагав від українців у своєму маніфесті „прежде нашего пришествия разделение с поляками сотворите, как верою, так и чином; хохлы, которые у вас на головах, постригите“.

За цією, на перший погляд, комічною претензією, почалися brutальні порушення царськими чиновниками Переяславської угоди. Коли ж гетьман Іван Виговський став на захист вольностей українського народу, московський цар проголосив гетьмана зрадником. Український уряд в жовтні 1658 р. відповів маніфестом латинською мовою, що був адресований усім урядам Європи. Гетьман Виговський пояснював причини, які спонукали Козацьку республіку вийти з-під царської московської опіки. Адже „...цар не виправдав надій України, не давав їй допомоги проти ворогів, умовлявся Польщею про поневолення козаків, наказав ставити фортецю в Києві, щоб держати нарід у ярмі; царські воєводи відмовляли у пошані гетьманові, підтримували бунти, нищили край,

фальшиво повідомляли царя про події в Україні. Та зрада підступної Москви видна у всьому: вона готує нам ярмо, насамперед внутрішньою війною, тобто нашою власною зброєю та без нашої вини. Все те ми виявили задля нашої невинності, а тепер вимушені підняти законну оборону та вдатися до сусідів з проханням по допомозі для своєї свободи. Не в нас лежать причини війни, що розгорілася...“.

Надзвичайно актуальні ці слова й нині, адже не Україна порушила мир, так звану „братню любов“, а Московія веде неоголошену війну проти України. Маніпулятивна інформаційно-психологічна пропаганда російських ЗМІ заповонила не лише Україну, а також Європу та й увесь світ.

Усі зусилля Іван Виговський з першого дня гетьманування спрямовував на утвердження самостійної України в колі приязних сусідів. Маніфест 1658 р. дає зрозуміти, що гетьман Іван Виговський був мудрим політиком, патріотом України, усвідомлював зловорожість Московії, режим якої виявив неймовірну жорстокість. Царський воєвода Баратинський влаштував лови на прихильників гетьмана. На шляхах до Києва поставив три тисячі шибениць. „Князь Баратинський, вирізавши на Україні коло п’ятнадцяти тисяч душ українського населення, питався Московського царя дозволити йому „высечь и выжечь“ всіх українців на 150 верст коло Києва...“.

Упродовж кількох років царські опричники винищили майже усіх соратників Богдана Хмельницького. Знищено всю численну родину гетьмана Виговського. Гетьманського канцлера Немирича, тоді найбільш освічену людину в Східній Європі, забили селяни, яких підбурили проти нього московські агенти. Навіть на цьому одному прикладі можна простежити особливу прикмету російського геополітичного месіанізму, який кровавими метастазами охопив нині Кавказ, Молдову, Сирію, Україну, пронизує Європу, Америку, а очільники цих країн, наче зачаровані, не розуміють, що московський месіанізм це — вмілість зняти поневоленому народові голову так, щоб він цілував катові руку, і дякував за визволення. Ця вмілість — один із проявів цинізму, прита-

манного російському імперіалізму, цинізму, що межує із садизмом,— зазначив Михайло Добрянський-Демкович.— Є в російському імперіалізмі елементарно дика і, заразом, вишукано рафінована, люта ненависть супроти кожного, хто прагне бути вільною людиною і не хоче йти в неволю до „визволителів“.

Тільки архіви і хроніки зберегли подробиці варварських мук, які вигадувала садистська уява Петра I під час війни із шведами і козаками гетьмана Мазепи. У 1754 р. у французьких дипломатичних архівах знайдено „політичний тестамент“ Петра I, у якому він заповідав: при кожній нагоді встрявати у справи європейських держав, особливо ж Німеччини; розділити Польщу, піддержуючи в ній внутрішні заколоти та постійні сварки; безупинно розширяти державні межі вздовж Балтики на Північ, а вздовж Чорного моря — на Південь; наблизитися, як тільки можна, до Царгороду й до Індії. Хто там запанує, той стане дійсним володарем світу; коли Швеція буде розбита, Персія переможена, Польща підбита, Туреччина завойована, Чорне й Балтійське моря під охороною наших кораблів, от тоді треба дуже потаємно запропонувати кожному зокрема, насамперед урядові версальському, а потім урядові віденському, поділити з ним владу над світом. Як один із них прийме пропозицію, що станеться з певністю, коли підлестити їхні амбіції й самолюбство, тоді використати його на те, щоби знищити другого; в той же час два сильних флоти вирушають — один з Архангельського порту, а другий з Азовського моря. Посуваючись Середземним морем і океаном, ті сили заллють Францію з одного боку, Німеччину — з другого. А як ті дві країни будуть переможені, то решта Європи піде під ярмо легко і без супротиву; держати російський нарід у стані безперервної війни, відпочинок військовим давати лише для того, щоби поліпшити державні фінанси, скріпити армію і вибрати вигідну хвилю для нападу. Найсвіжіший приклад: 2014 рік, Путін — вірний продовжував імперської політики Петра I, Катерини II, всіх царів, а також Леніна, Сталіна, Брежнєва та інших комуністичних вождів — вибрав вигідну суспільно-політичну ситуацію і віроломно напав на Україну. Анексував Автономну Республіку Крим, загарбав частину Донбасу. Імперську, антиукраїнську агресивну позицію Путіна також яскраво було видно 9 грудня 2019 р. під час переговорів у Парижі лідерів нормандської четвірки. Фарисейськості, аморальності Путіна не було меж.

Дуже доречно для характеристики долі українців, після Богдана Хмельницького, Івана Виговського та в інші часи, процитувати Тараса Шевченка, який у поемі „Кавказ“ писав, що „довелось запить з московської чаші московську отруту“. Катерина II підступно зруйнувала Запорізьку Січ, робила все для того, щоб „век и имя гетманов исчезло, не токмо б персона какая была произведена в оное достоинство“.

Радянська історіографія завжди подавала Переяславський акт, як благо для України, як поштовх до її економічного й культурного розквіту. Михайло Брайчевський переконливо показав, що ті події з 1654 року висвітлювалися у царській Росії, пізніше — в Радянському Союзі неправильно та тенденційно. „Виходило, що протягом багатьох століть український народ боровся головним чином ... проти власної національної незалеж-

ності. Що незалежне існування було величезним злом для нашого народу. І що, отже, всі ті, хто кликали його на боротьбу за національну незалежність, були ... найлютішими ворогами українського народу. Всі конкретні явища в історії України — події, тенденції, діяльність окремих осіб і самі ці особи — все оцінювалося з їхньої позиції щодо Росії. Якщо хтось обстоював ідею „возз'єднання“ — здобував позитивну оцінку, незалежно від усіх інших умов; той же, хто брав цю ідею під сумнів або (боронь Боже!) брав участь у визвольній антиросійській, антицарській боротьбі,— одержував ярлик „мерзенного зрадника“, „ворожого ставленика“ і „найлютішого ворога“.

В „Історії Української РСР“ (Т. 1), яка вийшла у світ 1953 р., найвизначніших діячів української історії від середини XVII ст. до початку XVIII ст. оцінювали так: Іван Виговський — „підлий зрадник“; Юрій Хмельницький — „нікчемність, маріонетка в руках пропольської групи української феодалної знаті“, а до того ж „турецький ставленик і людина, яка зрадила інтереси народу“; Павло Тетеря — „ставленик і слухняний агент польських панів“; Іван Брюховецький — „демагог“, а за іншими відомостями — „зрадник“; Петро Дорошенко — „турецький ставленик“, „зрадник“, який прагнув „віддати Україну в рабство одвічним ворогам українського народу — султанській Туреччині і Кримському ханству“; Григорій Лисницький і Юрій Немирич — „намагалися відірвати Україну від Росії і відновити польсько-шляхетське панування“; Кость Гордієнко — „зрадник“ і „демагог“; Іван Мазепа — „підлий зрадник, що продав Україну іноземним поневолювачам“, який „зобов'язався перетворити Лівобережну Україну в провінцію польсько-шляхетської держави“, який „допомагав шведам розоряти і грабувати українські землі“; „незалежний українському народу прихильник шляхетської Польщі“ і т. д.; Пилип Орлик та інші мазепинці — „зрадники, агенти шляхетської Польщі і шведського короля“.

Цей список можна продовжувати. „Серед названих були особи дуже різні за масштабом та характером своєї діяльності — і справді видатні діячі, як, наприклад, Петро Дорошенко, і нікчемні, подібні до Брюховецького або Хмельниченка. Різними були їхні програми і прагнення, — зазначав М. Брайчевський.— Однак у спільну компанію вони потрапили за однією ознакою: всі вони рано чи пізно змушені були виступити проти Росії“. Саме це було основою для промосковських істориків у виборі дефініцій щодо українських діячів.

Не стала на захист українських православних Московська церква, хоч називала українців братами. Таку ж блюзнірську позицію й нині займає патріарх Московської Православної Церкви Кіріл, який благословляє російських загарбників на війну проти України, на знищення українців. Боляче, що проти цієї аморальної, антиукраїнської діяльності Патріарха Кіріла не виступають очільники Української Православної Церкви Московського Патріархату. Невже вони такі ж люті вороги незалежності України, як Путін, Кіріл та інші промосковські імперіалісти, які будь-якими злочинськими способами прагнуть послабити Україну й перетворити її на частину Московії = Росії, як це було у часи гетьманування Виговського. Невже цього не розуміє нинішній Президент В. Зеленський? Він мав би глибоко вивчати правдиву історію України і Московії, щоби зайняти чітко виражену українську національну позицію і не

підпадати під вплив російських і промосковських маніпуляторів.

Історія українського народу під Московією — це один довготривалий ланцюг поневолень, пригноблень, катувань, фізичного знищення, етно-психологічного геноциду, безнастанного переслідування української мови, культури, духовності. В. Зеленський мав би знати, що царський уряд разом з московською церквою рішуче виступав проти розповсюдження книг, які виходили у вільних українських друкарнях. Патріарх Іоаким, який люто ненавидів українців, хоч отримав освіту в Києво-Могилянській колегії, наказував у 1677 р. видерти з українських книжок листки, бо вони „несходны с книгами московскими“.

Політика ненависті до всього українського, маніпулятивне нав'язування міфу „о притесненні русскоязычного населения“ стало інструментом анексії Кримської Автономної Республіки, загарбання частини Донецької і Луганської областей. Якщо чесно оцінювати нинішню суспільно-політичну ситуацію, то московські танки і гради спричинили в Україні новітні форми і методи тотального зросійщення. Яскравим прикладом розплати за 28 років ігнорування владою української гуманітарної політики є те, що один із вбивць волонтера Артема Мирошниченка на суді у Бахмуті вимагав перекладача з української мови на російську, бо він, мовляв, не розуміє мову країни, у якій живе. Нагадаю, що юнаки 16 і 17 років, які займалися бойовим мистецтвом, побили до смерті А. Мирошниченка за те, що він відповів їм українською мовою.

Депутат Верховної Ради України Максим Бужанський та інші „слуги народу“ розгорнули зловісну активну діяльність про перекроювання або повну заборону Закону „Про забезпечення функціонування української мови“. Вони ігнорують практику європейських країн та й улюбленої їм Росії, у яких діють відповідні закони щодо захисту своїх державно-національних мов, і хочуть, як „слуги українського народу“, позбавити українців рідної мови і запровадити в українському суспільстві державною = офіційною російську мову і таким чином поглибити подальше психологічно-практичне поглинання України Росією. Цьому сприяє космополітична, ворожа національно-гуманістичній сутності українців діяльність бужанських, дубінських, вілкулих, медведчуків, мураєвих, новінських, рабіновичів, червоненків, шуфрічів... Сподіваюся, що національно-патріотичні сили огортають українофобів, бо українська мова — життя державного основа.

Луганчанин Валентин Торба слушно написав у газеті „День“, що небезпека бути носієм української мови в Україні існує давно. Пригадаймо: за українську мову загинули Василь Стус, Олександр Тихий, Ігор Білозір. Тим часом Путін безсоромно нав'язує думку, що він не воює зі своїм народом, бо, мовляв, росіяни, українці, білоруси — один народ — руский — і Путін його захищає від фашистів, нацистів, українських націоналістів. Тезу про „триєдиний руский народ“ породила ще Катерина II. Цей маніпулятивний інтегральний постулат нині також нав'язують не лише окремі політики, журналісти, а й деякі науковці, ігноруючи Правду, що русини = українці, та московіти = росіяни не одного роду племені, це — різні етно-

си. Давньоукраїнська держава Русь уже була відома 838 року. І спадкоємницею Русі = Київської Русі — є Україна, а не Московія = Росія. Але, як сусідам — треба жити у злагоді, порозумінні та мирі. І справедливий мир між Україною і Російською Федерацією залежить від росіян.

Справедливість вимагає сповідувати історичну правду про російсько-українські відносини, про те, що московські патріархи вдавалися до найрізноманітніших способів, щоби підпорядкувати собі Українську Православну Церкву, яка мужньо відстоювала свою незалежність. Наприклад, у листі до патріарха Константинопольського Діонісія патріарх Московський Іоаким докоряв йому за те, „что он доселе не следил за религиозным настроением в Малороссии, и просит Дионисия помочь теперь ему, Иоакиму, преследовать явившиеся в Малороссии еретические учения...“.

Кульмінаційний момент переслідування Української Православної Церкви припав на 1685 р., коли Московський патріарх, пославшись на псевдостаттю Переяславської угоди про підпорядкування митрополита Київського патріархові Московському, без згоди Царгорода призначив митрополитом Київським єпископа Гедеона Святотолка-Четвертинського. Це означало фактичне підпорядкування Київської митрополії Москві. Фатального 1686 р. Царгородський патріарх Діонісій зрікся зверхності над Київською митрополією, буквально продавши церкву-доньку за „три сорока соболів і двісті червоних“. Неканонічність цього акту визнав уже наступного року собор Царгородської Церкви, який покарав патріарха Діонісія позбавленням патріаршої влади. Однак для Української Православної Церкви скінчилася у 1686 р. 700-річна незалежність в юрисдикції Царгорода і понад 300 років була у колючо-отруйній московській туні.

Морально-духовне прагнення і боротьба українців за відновлення незалежності православної церкви від зловорожої Москви таки увінчалася геополітичною подією тисячоліття. 5 січня 2019 р. у храмі св. Георгія на Фанарі Вселенський Патріарх Варфоломій під час співслужіння святої Божественної Літургії вручив Томос Блаженнішому Митрополиту Київському і Всій Україні Єпіфанію. Помісна канонічно автокефальна Православна Церква України стала визначальним фокусом консолідації українського народу й еліти, утвердження національної незалежності, розвитку духовно соборної української України.

Безперечно, гетьман Іван Виговський, який у червні 1659 р. (360 років тому!) отримав блискучу перемогу над елітним московським військом, як патріот України, мудрий політик, державотворець схвалив би відновлення незалежної від Московії = Росії Православної Церкви; він надихав би незламним козацьким духом українських воїнів у війні з московськими загарбниками, які хочуть морально і фізично знищити українців, Українську Державу. Тому кожний українець, кожний громадянин України, незалежно від національності, Долею покликаний єднатися під український прапор у боротьбі з російськими ворогами, за цивілізаційний вибір, щоби на своїй землі, як закликав Іван Франко, газдою, не слугою перед світом стати.

Василь ЛИЗАНЧУК

З ПОТОЧНОГО ЖИТТЯ НТШ

ЗАГАЛЬНІ ЗВІТНІ ЗБОРИ НТШ В УКРАЇНІ:
ПІДСУМОК РОБОТИ ТОВАРИСТВА ЗА 2019 РІК

Загальні звітні збори НТШ в Україні, що відбулися 7 грудня 2019 р., підсумували роботу Товариства за минулий рік. В Актовій залі Національного університету „Львівська політехніка“ зібралося до 150 членів НТШ (серед них 80 дійсних).

Вступним словом збори відкрив голова НТШ в Україні — академік НАНУ Роман Кушнір, а з вітанням від імені Львівської політехніки виступив ректор Юрій Бобало. Спів народного ансамблю бандуристів „Заспів“ (художній керівник Христина Залуцька) надав зібранню святкового настрою. Голова Товариства згадав дійсних членів

Роман Кушнір

Михайло Косів

Михайло Гнатюк

НТШ, котрі відійшли у вічність протягом звітного року: Анна Рудницька (23 грудня 2018 р., Лікарська комісія), Анатолій Свідзинський (23 січня 2019 р., голова Волинського осередку), Анатоль Камінський (28 травня, НТШ Америки), Микола Нервлий (18 серпня, НТШ у Словаччині), Марія Ганіткевич (27 серпня, Лікарська комісія), Марк фон Гаген (15 вересня, НТШ Америки), Ігор Стасюк (16 вересня, Комісія фізики) та Дмитро Штогрин (25 вересня, НТШ Америки). Присутні хвилиною мовчання вшанували їхню пам'ять.

На першому засіданні заслухано три доповіді. Михайло Косів поділився спогадами і своїм баченням історії Народного руху України, Народять років від заснування якого виповнилося у 2019 р. З нагоди 100-річчя від народження Омеляна Пріцака, Андрій Фелонюк проаналізував контакти цього видатного історика та сходознавця з НТШ. Ігор Мриглюд розповів про життя і творчий шлях видатного математика та фізика, дійсного члена НТШ Миколи Боголюбова.

Перед закінченням першого засідання Роман Кушнір вручив дипломи дійсних членів Товари-

ства новообраним 28 членам (18 представникам гуманітарних і 10 — природничих наук), а також Почесні грамоти Львівської обласної ради, Західного наукового центру НАН України і МОН України та Ювілейні подяки з нагоди 30-ліття НТШ, що відзначалося 21—22 жовтня 2019 р.

Після перерви друге засідання зборів розпочалося звітною доповіддю голови Товариства, в якій було зосереджено увагу на науково-організаційній, представницькій, науково-видавничій та фінансово-господарській діяльності, а також ознайомлено із здобутками осередків НТШ протягом 2019 р. Роботу комісій у шести секціях і поза ними охарактеризували співдоповідачі Р. Кушніра: Степан Гелей (Історично-філософська секція), Михайло Гнатюк (Філологічна), Михайло Глушко (Етнографія та фольклористики), Юрій Діба (Мистецтвознавства), Роман Пляцко (Фізико-математична), Ростислав Стойка (Природознавства і медицини) та Олег Шаблій (окремі комісії). Звіт голови НТШ Романа Кушніра за період з грудня 2018 р. по грудень 2019 р. Загальними зборами затверджено. Визнано діяльність Президії, секцій, комісій та осередків Товариства задовільною, зокрема високо оцінено роботу Президії по відзначенню 30-ліття відновлення діяльності НТШ в Україні. Насамкінець Загальних звітних зборів голова Ревізійної комісії Богдан Новосядлий зачитав звіт про господарський та фінансовий стан Товариства у 2019 р. (доходи становили 2 379 074 грн., а витрати — 2 070 561 грн.), підкресливши, що фінансових порушень не виявлено. Учасники зборів схвалили цей документ.

Станом на грудень 2019 р. НТШ в Україні об'єднувало до 3 тис. звичайних та 202 (з них троє закордоном) дійсних членів у 37 комісіях та 18 осередках по всій країні та за її межами (Кубань). До науково-організаційних здобутків Товариства у 2019 р. слід віднести ювілейну XXX Наукову (Шевченківську) сесію та її пленарне засідання 30 березня (у програмі задекларовано понад 850 учасників і 812 виступів, з яких 362 доповіді виголошено у комісіях, а 450 — в осередках), урочисті заходи з нагоди 30-річчя відновлення діяльності НТШ в Україні (21—22 жовтня відбулася урочиста академія, погашення ювілейної марки, два „круглих столи“ про здобутки членів відновленого НТШ в Україні в царині природничих та гуманітарних наук), два засідання Ради НТШ (з яких друге, що відбулося 13 листопада у формі урочистої академії, було присвячене 30-літтю відродження Української Греко-Католицької Церкви), Загальні збори, на яких вибрано 28 нових дійсних членів Товариства (8 жовтня).

11 лютого 2019 р. вперше у Львові відбувся форум „Жінка в науці“, організований НТШ спільно з Львівською ОДА і приурочений до Міжнародного дня жінок в науці, який відзначається за рішенням Генеральної Асамблеї ООН від 2016 р. Під час цієї урочистості презентовано просвітницький

проект „Жінка в науці“, реалізований Товариством за підтримки Львівської ОДА. На інформаційних стендах, у фойє Будинку вчених, було представлено біографічні відомості та ілюстративний матеріал про десять жінок — дійсних членів НТШ — представниць різних ділянок науки. Також розгорнуто виставку їхніх портретів з мистецької збірки Товариства, виконаних студентами Львівської національної академії мистецтв.

28 лютого — 1 березня 2019 р., на запрошення Львівської ОДА (з ініціативи НТШ), Львів відвідав американський вчений українського походження Євген-Зенон Стахів, член Міжурядової групи експертів з питань змін клімату, що отримала Нобелівську премію миру у 2007 р. З цієї нагоди, а також враховуючи його внесок у вивчення гідрології та вирішення міжнародних проблем управління водними ресурсами, рішенням Президії НТШ 7 лютого 2019 р. вченому надано звання почесного члена НТШ.

За ініціативи членів Президії Товариства 11 березня 2019 р. відбулася презентація збірки публіцистичних статей відомого громадського діяча, колишнього президента Світового конгресу українців Аскольда Лозинського „Погляд на Україну: з

(Праці Філологічної секції) (головний редактор Олег Купчинський), 55—58 томів „Праць НТШ“ (медичні, хемічні, економічні науки), другого, уточненого і доповненого видання книги Романа Гайди і Романа Пляцка „Іван Пулюй. Життя і творчість“, збірника статей і матеріалів „145 років Наукового товариства ім. Шевченка“ (упорядник Андрій Фелонюк), 61 і 62 чисел „Вісника НТШ“ (відповідальний редактор Степан Гелей) та ін. Спільно з Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України продовжувалася робота над підготовкою до друку 4-го тому „Енциклопедії НТШ“ (літери Г—Д) за редакцією Олега Купчинського. З нагоди 145-річчя Товариства Роман Кушнір та Андрій Фелонюк підготували статтю „Наукове товариство імені Шевченка: історія, сьогодення, майбутнє“, яку опубліковано у „Віснику НАН України“ (2019, № 1).

Покриття поточних витрат діяльності адміністрації Товариства та його Дослідно-видавничого центру (оплата праці співробітників, утримання приміщень НТШ, закупівля друкарських матеріалів тощо) здійснювалося з прибутків від книгарні та друкарні, членських внесків та добровільних пожертв. Загалом матеріальна ситуація з кожним роком, хоча й поволи, але поліпшується. Однак, у 2019 р., як і в попередні роки, сплата членських внесків є незадовільною (їх заплатили члени Товариства лише із 28 комісій у сумі 55 300 грн.). Попри це, зріс обсяг добровільних та спонсорських внесків. Серед жертводавців Товариства у 2019 р. із вдячністю слід назвати: Спадковий фонд Едварда Бродацького (Великобританія), Р. Базилевича, Б. Білинського, Я. Ганіткевича, О. Дацишин, О. Дмитришин, С. Зубченко, Ю. Коваліва, Р. Кушніра, А. Лозинського (США), Я. Павловського, Л. Петрух, О. Присяжнюка, Р. Синявську, Б. Смереку, П. Третьака та ін., які пожертвували у сумі 670 756 грн.

У 2019 р. НТШ стало переможцем кількох конкурсних проектів Департаментів внутрішньої та інформаційної політики, з питань культури, національностей та релігій Львівської ОДА. Зокрема, фінансову підтримку на видання отримала згадана вище книга Р. Гайди і Р. Пляцка „Іван Пулюй. Життя і творчість“ і „Вісник НТШ“, просвітницький проект „Жінка в науці“. Для проведення заходів до 205-річчя з дня народження Т. Шевченка кошти надійшли від Львівської міської ради.

Дванадцять осередків протягом звітного періоду мають організаційні (переважно проведення засідань лише у рамках Науків (Шевченківських) сесій), а окремі з них й видавничі здобутки. Йдеться про Дніпровський, Донецький, Дрогобицький, Івано-Франківський, Київський, Коломийський, Косівський, Кубанський, Рівненський, Сумський, Тернопільський та Черкаський. У кількох існує розвинена організаційна структура (поділяються на секції й комісії) та нараховується значна кількість членів (найбільшими є Тернопільський осередок із понад 400 членами у семи комісіях та Івано-Франківський із 160 у 13 комісіях). Інші осередки не проявляють жодної активності, що пов'язано у першу чергу з відсутністю ініціативних керівників (йдеться про Луцьк, Ужгород, Харків та Чернівці). Слід відзначити також об'єктивні причини погіршення діяльності окремих із них. У зв'язку із російською окупацією Криму, місцевий осередок

Президія Загальних звітних зборів НТШ. Зліва направо: Михайло Косів (виступає), Юрій Бобало, Роман Кушнір, Гор Мриглюд, Андрій Фелонюк

ню-йоркського зошита“, написаних на актуальні теми українського сьогодення (книгу надруковано у Дослідно-видавничому центрі НТШ).

27 червня 2019 р. у Львівському торговельно-економічному університеті (ЛТЕУ) урочисто відслонено меморіальну таблицю визначній українській вченій-географу, воїну, громадській діячці, члену НТШ Олені Степанів-Дашкевич (1892—1963 рр.). Таблицю виготовлено і встановлено з ініціативи активних членів Товариства Степана Гелея та Петра Куцика.

30 червня у с. Руда на Жидачівщині та 14 грудня 2019 р. в Барі на Вінничині відбулися II і III всеукраїнські наукові конференції „Витоки та становлення козацького руху на етнічних землях України“, організовані Президією НТШ та всеукраїнською громадською організацією „Українське реєстрове козацтво“. Їх присвячено 360-річчю Конопської битви та постаті гетьмана Івана Виговського. Всі згадані вище заходи НТШ організувало у тісній співпраці не лише з місцевими органами влади, а й ЗНЦ НАН та МОН України, ЛНУ імені Івана Франка, ЛТЕУ, іншими вузами, академічними установами та громадськими організаціями.

Серед видавничих досягнень Товариства у 2019 р. слід назвати появу 272 тому „Записок НТШ“

припинив свою роботу (керівник Петро Вольвач). Майже всі члени Донецького відділення НТШ (нараховує 57 осіб) через війну на Донбасі покинули регіон влітку 2014 р. і тепер знаходяться у різних містах України (Вінниці, Києві, Львові, Харкові та ін.), це також стосується й Слобожанського осередку (голова Юрій Кисельов переїхав до Умані). Незважаючи на таку розпорошеність членів Донецького відділення, у 2019 р., головним чином завдяки зусиллям його голови Володимира Білецького продовжено видавничу діяльність. Зокрема, опубліковано 46-й том „Вісника Донецького відділення НТШ”, шість чисел журналу „Схід”. Володимир Білецький та Геннадій Гайко в рамках грантової програми НТШ Америки виконували дослідження „Історія гірництва в Україні: від первісних спільнот до здобутків індустріальної епохи”, яке передбачало науково-дослідні поїздки та експедиції з метою збору матеріалів і написання низки статей та колективної монографії „Нариси з історії гірництва в Україні”.

Серед осередків НТШ, котрі мають видавничі досягнення у 2019 р., виділяється також Івано-Франківський, членами якого опубліковано шість випусків „Прикарпатського вісника НТШ” у чотирьох серіях („Число”, „Слово”, „Думка”, „Пульс”), що репрезентують фізико-математичні й технічні, філологічні, політичні та медичні науки. Усі чотири серії включено до переліку фахових видань України, підготовлено документи про переведення цього часопису в категорію Б. В осередку, разом з іншими інституціями, організовано кілька наукових заходів, зокрема, 12 листопада 2019 р. урочисту академію, присвячену 90-річчю від дня народження поета та дисидента Зеновія Красівського (модератор Степан Хороб).

Тернопільський осередок підготував до друку 12-й том збірника своїх праць „Краєзнавство Тернопільщини” та опублікував навчальний посібник „Геоєкологія” за редакцією Любомира Царика і бібліографічний покажчик праць Йосипа Свинка „Фундатор географічної науки на Тернопіллі” з на-

Андрій Фелонюк

Ростислав Стойка

Богдан Новосядлий

Юрій Диб

годи його 85-ліття. Під грифом Черкаського осередку побачили світ три збірники наукових праць: „Літературознавство. Фольклористика. Культурологія” (вип. 29—31), „Художній світ Тараса Шевченка і сучасність” та „Шевченків світ. Науковий щорічник” (відповідальний ректор Володимир Поліщук). Андрій Жив'юк (Рівненський осередок) у рамках НТШ опублікував збірник документів „Антон Олійник. Нескорена мрія”, а також був головним редактором збірника праць „Дермань і Мізоч в історії та культурі Волині” (вип. 1). За редакцією голови Дрогобицького осередку Леоніда Тимошенка з'явився черговий, 21, випуск „Дрогобицького краєзнавчого збірника”, присвяченого 100-річчю ЗУНР і 150-річчю „Просвіти”. Активну науково-організаційну роботу в 2019 р. проводили колеги з Києва і Дніпра. Василь Шендеровський продовжує популяризувати наукові знання шляхом публікацій (зокрема, побачила світ нова книга „Вчені України у світовій науці”), а також виступаючи з лекціями.

В Історично-філософській секції працює шість комісій. Найактивніші, вже традиційно, Історична та Спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. Перша протягом звітного періоду провела шість наукових конференцій та семінарів (з них два семінари у рамках Наукової сесії НТШ, зокрема, „круглий стіл” „Українська історична термінологія”). За підсумками минулорічних конференцій комісії „Культурна спадщина західноукраїнських земель. Пам'яті Володимира Вуйчика” опубліковано збірник статей „Культура і мистецтво західноукраїнських земель 2011—2012” (відповідальний редактор Володимир Александрович). Члени комісії брали активну участь у наукових заходах Товариства. Степан Гелей та Андрій Фелонюк є членами Президії НТШ, активно долучилися до організації відзначення 30-річчя відновлення діяльності Товариства в Україні 21—22 жовтня 2019 р., редагують періодичний орган Світової Ради НТШ — „Вісник НТШ” та інші видання Товариства. Публікуються збірники статей під грифом НТШ, що є видимим результатом науково-організаційної та видавничої роботи членів Історичної комісії.

Комісія Спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін у рамках Наукової сесії організувала п'ять засідань, а у жовтні 2019 р. 28-у наукову геральдичну конференцію (спільно з Українським геральдичним товариством). Її членами постійно ведеться робота над збором матеріалів до тематичних томів „Записок НТШ”. Голова Археографічної комісії Іван Сварник невідомо популяризує історичне минуле та постаті національної культури у засобах масової інформації, регулярно публікується у „Віснику НТШ”, є учасником багатьох наукових заходів Товариства.

Стабільно працює Філософська комісія, її члени організували міжнародну наукову конференцію „Духовність. Культура. Глобалізація” (28—29 жовтня 2019 р.).

Занепад організаційної та видавничої діяльності спостерігається у Археологічній та Правничій комісіях, відсутні їхні річні звіти, перша не сплатила членських внесків.

Члени трьох комісій Філологічної секції є авторами статей у „Записках НТШ” (т. 272: Праці Філологічної секції), долучилися до підготовки цього тому в якості членів редакційної колегії, перекладачів англійських резюме. Мовознавча комісія збиралася три рази на свої засідання, а також була співорганізатором наукової конферен-

ції „Діалектний часопростір. Світлої пам'яті Наталі Хобзей“ (10—11 жовтня 2019 р.) та XVIII Всеукраїнської ономастичної конференції (24—25 жовтня 2019 р.). Літературознавча комісія провела чотири тематичні засідання у рамках Наукової сесії Товариства, присвячених Івану Котляревському, Тарасу Шевченку, Пантелеймону Кулішчу та Тарасу Франку. 14 березня 2019 р. у Комісії всесвітньої літератури ім. М. Лукаша відбулися вибори управи, її головою став Тарас Шмігер. Комісією організовано всеукраїнську наукову конференцію „Національна пам'ять у філології: перекладознавчі читання на пошану Роксолани Петрівни Зорівчак“ (7—8 листопада 2019 р.).

Комісії етнографії та фольклористики проводять свої засідання лише у рамках Наукової сесії Товариства. Їхні члени (відповідно 23 і 15 осіб) працюють в Інституті народознавства НАН України та філологічному факультеті ЛНУ ім. І. Франка, окремі з них взяли участь в історико-етнографічній експедиції на Бойківщину з метою збору матеріалу для підготовки колективної монографії „Бойківщина: історико-етнографічне дослідження“.

Музикознавча комісія провела три засідання під час Наукової сесії НТШ: Антоновичеві читання, до 140-річчя першого голови Музикологічної комісії НТШ Станіслава Людкевича та до 145-річчя Товариства (із презентацією книги спогадів про С. Людкевича). Також члени комісії організували концерти під час знакових подій в житті Товариства 2019 р.: форуму „Жінка в науці“, пленарного засідання Наукової сесії, урочистостей з нагоди 30-річного ювілею відновлення діяльності НТШ в Україні.

Комісії архітектури та містобудування, Образотворчого й ужиткового мистецтва й Театрознавча традиційно провели засідання у Шевченківські дні. Зокрема, остання — перші всеукраїнські наукові читання імені Ростислава Филипчука. Також розпочалася робота над підготовкою до друку „Записок НТШ“ (т. 273: Праці Театрознавчої комісії). Інститутом колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ надруковано черговий альбом із серії „Українське народне мистецтво“ — „Подільська кераміка“ (Львів, 2018) і підготовлено новий — „Золото і срібло Київської Русі“.

Комісія фізики спільно із Секцією фізики та астрономії ЗНЦ НАН України 11 березня 2019 р. провели меморіальний семінар, присвячений 90-річчю від народження Анатолія Свідзинського, чим продовжують традицію вшанування визначних фізиків — членів НТШ. Членами комісії підготовано до друку два томи збірника „Львів науковий“ (1 т. — історія осередків науки у Львові: університет, політехніка, НТШ; 2 т. — розвиток математики, фізики та астрономії), також тривала робота над виданням спогадів Володимира Левицького, голови НТШ у 1932—1935 рр.

Члени Математичної комісії працювали над черговим 15 томом „Математичного вісника НТШ“, підтримували власний сайт, на якому містяться матеріали з історії математичної науки в НТШ та її відомих представників (В. Левицького, М. Заричького, М. Чайковського, Б. Пташника та ін.).

У рамках XXX Наукової сесії НТШ, традиційно спільне засідання провели комісії матеріалознавства та механіки (14 березня 2019 р.). Член Комісії інформатики та кібернетики Володимир Різник опублікував монографію під грифом Товариства — „Комбінаторна оптимізація багатовимірних систем.

Моделі багатовимірних систем інтелекту“ (Львів, 2019).

Члени Біохемічної комісії провели засідання у рамках Наукової сесії НТШ спільно з Львівським відділенням Українського біохемічного товариства (14 березня 2019 р.), де розглядалися й питання історії біохемії у Західній Україні. 3—5 червня 2019 р. Хемічна комісія НТШ разом з хемічним факультетом ЛНУ ім. І. Франка організу-

вали вже сімнадцяту наукову конференцію „Львівські хемічні читання — 2019“, присвячену 150-річчю від дня відкриття Періодичної системи хемічних елементів, опублікували „Праці НТШ“ (т. 56: Хемічні науки).

Лікарською комісією організовано низку подій: урочисту академію „Шевченкіана: творчість та наука нації“, вечір пам'яті Володимира Івасюка (до 70-річчя від народження), презентацію книги про засновника комісії Євгена Озаркевича та ін. Видано два числа періодичного органу комісії „Праці НТШ. Медичні науки“ (т. 55 (№ 1) і т. 57 (№ 2)), з якими можна ознайомитися он-лайн на сайті часопису. У 2018 р. видання внесене до переліку фахових видань МОН України у галузі медицини (категорія Б), а також індексується в міжнародних наукометричних базах даних. За всіма показниками ефективності роботи ця комісія є однією з найкращих в Товаристві.

Організаційна робота комісій фізики Землі, Проблем лісівництва та Екологічної відбувалася у рамках Наукової сесії Товариства (по одному засіданню). Члени Геологічної комісії

Диплом дійсного члена НТШ отримує Людмила Лучка (Комісія бібліографії та книгознавства. Дніпровський осередок НТШ)

Грамотою Львівської обласної ради нагороджений Роман Яців (Голова секції мистецтвознавства НТШ)

протягом року організували низку конференцій, одну з них під назвою „Проблеми геології фанерозою України“ (9—11 жовтня 2019 р.), присвячену 120-річчю від народження почесного члена НТШ Северина Пастернака. До неактивних комісій Секції природознавства і медицини відносимо Комісію екологічних технологій, яка не організувала жодного засідання у 2019 р., але вже починає своє активне відродження і роботу.

Науково-організаційна робота комісій Семіотики соціально-культурних процесів та Видавничо-поліграфічної обмежилася лише до одного засідання у березні 2019 р. Голова першої Анатолій Карась, як член Президії НТШ та Генеральний секретар Світової Ради НТШ, бере участь у підготовці заяв та відозв Товариства щодо актуальних проблем української дійсності. Натомість секретар — Ореста Лосик — активно працює у складі авторського колективу „Енциклопедії НТШ“.

Географічна комісія на своєму засіданні 26 березня 2019 р. вшанувала пам'ять дійсного члена НТШ Федора Заставного з нагоди 90-річчя від його народження. Економічна комісія, яка працює на базі ЛТЕУ, за звітний період організувала і провела чотири засідання (з них два у рамках Наукової сесії НТШ). У комісії підготовлено та видано другий том „Економічного збірника“ („Праці НТШ“, т. 58). Комісії книгознавства та бібліографії НТШ і відділ наукової бібліографії ЛННБ ім. В. Стефаника 28 березня 2019 р. провели наукову конференцію „Західноукраїнська та українська еміграційна книга першої половини XX ст. в інформаційному просторі: поширення, бібліографування, дослідження“. „Круглий стіл“ на тему „Актуальні проблеми економічної соціології“ організувала Соціологічна комісія (22 березня 2019 р.) (на його двох засіданнях виголошено 17 доповідей).

Комісія тіловиховання і спорту імені Івана Боберського, порівняно з минулими роками, утратила організаційні темпи роботи. Проте, 27—28 лютого 2019 р., з нагоди 125-річчя від заснування українського гімнастичного товариства „Сокіл“ у Львові, нею, за участю інших інституцій, проведено наукову конференцію „Українська тіловиховна і спортова традиція“.

Підсумовуючи короткий огляд діяльності комісій НТШ у 2019 р., зауважимо, що в окремих з них, з року в рік, простежується тенденція до формалізації роботи, яка виявляється у низькій організаційній активності (лише одне засідання у рамках Наукової сесії), відсутності публікацій у виданнях НТШ, занедбанні підготовки тематичних томів „Записок НТШ“ і „Праць НТШ“, несплаті членських внесків, незадовільному обліку членів, пасивності під час проведення заходів Товариства. Однак є й комісії, котрі відзначаються вже традиційною ак-

тивністю в науково-організаційній та видавничій сферах. До таких належать: Історична, Спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, Літературознавча, Всесвітньої літератури ім. М. Лукаша, Музикознавча, Фізика, Математики, Хемічна, Лікарська, Географічна, Економічна. Вони проводять низку засідань протягом року, видають книги та часописи під грифом Товариства, їхні члени публікуються у „Записах НТШ“, „Працях НТШ“, „Віснику НТШ“, „Енциклопедії НТШ“ тощо.

За підсумками 2019 р., діяльність Товариства у 2020 р. планується проводити шляхом поглиблення міждисциплінарних наукових досліджень, розширення контактів з українськими та закордонними науковими й освітніми інституціями (передовсім НАН України і провідними університетами України), організації наукових форумів (на яких обговорюватимуться актуальні питання гуманітарних і природничо-математичних наук), посилення співпраці з осередками НТШ України (в Луцьку, Ужгороді, Харкові, Чернівцях їх потрібно вивести з організаційної кризи шляхом залучення ініціативних осіб, організувати нові у Вінниці, Одесі та Хмельницькому), поглиблення зв'язків з крайовими НТШ в Європі, Америці й Австралії, видання „Записок НТШ“, „Праць НТШ“, „Енциклопедії НТШ“, інших серій Товариства, покращення його матеріального становища (через збільшення членських і благодійних внесків, залучення державних грантів).

До першорядних проблем також належать: налагодження стабільного обміну літературою, систематичне поширення видань НТШ по Україні та за кордоном; перехід на якісно новий рівень репрезентації Товариства в мережі Інтернет шляхом удосконалення сайту, створення електронної бібліотеки видань НТШ, публікація інформаційних повідомлень на інших веб-ресурсах. Товариство й надалі має висловлювати свою громадянську позицію, відкликатися на суспільно-політичні та державотворчі процеси в Україні, зокрема, у сфері культурної політики.

Усі ці завдання, які стоять перед НТШівською громадою в майбутньому, мають виконуватися з думкою про 150-літній ювілей Товариства, що відзначатиметься у 2023 р.

Андрій ФЕЛОНЮК

Учасники Загальних звітних зборів НТШ. 7 грудня 2019 р.

ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА В АМЕРИЦІ

Доповіді, симпозіуми, презентації, конференції
вересень—грудень 2019 року

21 вересня 2019 р. Євгенія Сакаль (Єйльський університет). Зниклі й неіснуючі книги в богословських дискусіях України та Росії XVII ст.

28 вересня 2019 р. Олег Воловина (НТШ-А). Атлас українців у США: Демографічні та соціо-економічні характеристики.

5 жовтня 2019 р. Олег Козачук (Чернівці, Україна). Quo Vadis, Україно? (Етно)національне питання в сучасній Україні.

12 жовтня 2019 р. Роман Куц (Єйльський університет). Звуколокаційні особливості кажанів та незрячих при створенні чутливості датчиків роботів.

21 жовтня 2019 р. Юрій Тарнавський (НТШ-А). Презентація нових видань: Warm Arctic Nights/a novel, JEF Books, 2019; The Iguanas of Heat/a novel, JEF Books, 2019.

26 жовтня 2019 р. Вахтанг Кіпіані (Київ, Україна). Презентація видання „Справа Василя Стуса“.

2 листопада 2019 р. Медично-Біологічна Секція НТШ-А.
Генетичний Клуб ім. Феодосія Добжанського.

СИМПОЗІУМ

Вступна промова. Д-р Роман Широков (Ратгерський університет). „Рай Феодосія Добжанського“.

Д-р Оля Яричківська (Рокфеллерський університет). „Життя і смерть клітин“.

Д-р Ірина Івасик (Рокфеллерський університет). „Гени, соціальна поведінка і мурахи“.

Д-р Роман Широков (Ратгерський університет). „Родовід білків: спостереження та передбачення“.

9 листопада 2019 р. Рената Голод (Пенсильванський університет). „Курганні могили Чунгул-Курган у степу Чорного моря XIII століття“.

16 листопада 2019 р. Валентина Хархун (Ніжинський університет ім. Миколи Гоголя). „Експонуючи травму: меморалізація Голодомору в українських музеях“.

11 листопада 2019 р.

Міжнародна конференція з нагоди 200-ліття з дня народження Пантелеймона Куліша (1819—2019)

ПРОГРАМА

Григорій Грабович (НТШ-А, Гарвардський університет). „Роль Пантелеймона Куліша в українській культурі“.

Олесь Федорук (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України). „Кулішезнавство сьогодні: стан, проблеми, перспективи“.

Анна Процик (УВАН, Міський університет Нью-Йорка). „Вплив політичної думки „Молодої Європи“ на Пантелеймона Куліша і його побратимів“.

Тамара Гундорова (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України). „Пантелеймон Куліш і питання українського народництва“.

Василь Івашків (Львівський національний університет ім. І. Я. Франка). „Фольклор у науковому та письменницькому дискурсі Пантелеймона Куліша (1840—1850-ті роки)“.

Андрій Даниленко (Пейс університет). „Про „плохеньку мову“ та одного „російського ієзуїта“, або про зародки біблійного стилю у мові Куліша“.

Галина Івашків (Інституту народознавства НАН України). „Образ Пантелеймона Куліша і Тараса Шевченка у кераміці“.

Під час Міжнародної конференції з нагоди 200-ліття з дня народження П. Куліша. 11 листопада 2019 р.

23 листопада 2019 р. Ірина Сотник (Суми, Україна). „Відновлювальна енергетика в Україні та світі: порівняльний аналіз“.

7 грудня 2019 р. Передпрем'єрний показ фільму про видатного українського поета Євгена Маланюка (1897—1968). „Нью-Йорк. Маланюк“ (2019).

14 грудня 2019 р. Маріанна Душар (Львів, Україна). „Українська гастрономічна ідентичність: в будень і свято, в Україні та у діаспорі“.

21 грудня 2019 р. Презентація роману. Василь Махно. „Вічний календар“ (Львів: В-во Старого Лева, 2019). Учасники: Марія Ревакович, Йоханан Петровський-Штерн (скайп).

Під час презентації роману „Вічний календар“. 21 грудня 2019 р.

Учасники конференції бібліотекарів та архівістів. Зліва направо, стоять: Хризанта Гентиш, Тетяна Червінська, Зорян Стех, Марко Слиз, Хрестина Фединська, Анізя Кравс, Андрій Фединський, Юрій Добчанський, Левко Чабан, Марія Клим'юк; сидять: Наталія Ханенко-Фрізен, Любомир Гайда, Любов Волинець, Ольга Алексич, Вікторія Середа

НОВІ ЧЛЕНИ НТШ В АМЕРИЦІ

Оксана Березовська (*Oksana Berezovska*) Ph.D.— нейрцитологиня, професорка. Mass General Hospital, Harvard Medical School. Закінчила Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка. Дисертацію захистила в Інституті фізіології ім. О. О. Богомольця НАНУ. Postdoctoral training в Канаді, провінція Саскатчеван, де займалась вивченням ролі мікроглії при brain hemorrhage and ischemic lesions. Переїхавши до Бостону, почала наукову роботу з вивчення молекулярних і клітинних факторів, що призводять до ураження і/чи захищають нейрони від загибелі при хворобі Альцгеймера (studying molecular and cellular events involved in neuronal damage and/or protection against Alzheimer's disease neurodegeneration). Здобувачка 8 грантів. Авторка понад 100 наукових статей. У вільний час займається садівництвом.

Марія Борисовська (*Maria Borisovska*) Ph.D. — нейрофізіологиня. Закінчила аспірантуру і захистила кандидатську з відзнакою в університеті Саарланду (Німеччина). Здобула бакалаврську і магістерську ступені з прикладної фізики в Національному технічному університеті України (Київському політехнічному інституті). Працювала в Інституті фізіології ім. О. О. Богомольця НАНУ, в Орегонському університеті здоров'я та науки (Oregon Health and Science University). Співробітниця в компанії Firmenich. Наукові зацікавлення включають такі галузі в нейрофізіології: передача нейронного імпульсу на рівні протеїнових механізмів, а також функціонування нейронних мереж розпізнавання запахів в олфакторній цибуліні. Експертка в ділянці електрофізіології, електронній і флуоресцентній мікроскопії, в молекулярній біології, а також в поглибленому математичному аналізі сигналів і зображень. Авторка 8 наукових публікацій. Членка редакційної колегії журналу Scientific Reports. Волонтерка неприбуткових

організацій, зокрема Разом. У вільний час займається малюванням, фотографією, катанням на лижах та ковзанах.

Дам'ян Дячок (*Darian Diachok*) M.D.— фахівець в ділянці „міжнародного розвитку“ (енергетика). Закінчивши в University of Washington факультет архітектури, працював в енергетиці для USAID. Багато років працював в Україні, Молдові, Німеччині та країнах Східної Африки. Закінчивши ЗМІ студії в American University, створив серію документальних фільмів. Опублікував історичний роман “Escapes” про Україну під час Другої світової війни. Захоплюється музикою та грою на гітарі.

Трувор Кузьмович (*Truvor Kuzmowych*) M.D.— лікар з проблем легеневих хвороб. Професор медицини в George Washington University School of Medicine and Health Sciences. Працював у Department of Veterans Affairs Medical Center (Washington, D.C.). Член кількох професійних товариств. Автор 17 наукових публікацій.

За матеріалами
„Бюлетня НТШ А“, 2019, число 48 (64)

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА У КАНАДІ. 70 РОКІВ ДІЯЛЬНОСТІ¹

Для Наукового Товариства ім. Шевченка в Канаді 2019 рік був особливим тому, що цього року нашому Товариству сповнилося 70 років діяльності. 1-го жовтня 1949 року в Торонті українські науковці, недавно прибулі з повоєнної Європи до Канади заснували відділ Наукового Товариства ім. Шевченка в Канаді. Це було продовженням діяльності Товариства ім. Шевченка, створеного 1873 р. у Львові, але рівночасно це було початком чогось нового на канадській землі.

Засновниками та першими діячами в Канаді були: д-р Володимир Бригідер, біолог, професор Львівського Медичного Інституту; д-р Євген Вертипорох, хемік, професор університету в Данцігу; д-р Ярослав Пастернак, археолог і професор Греко-Католицької Богословської Академії; д-р Іван Тесля, географ і педагог, професор Українського Вільного Університету в Мюнхені; д-р Іван Німчук, редактор ряду українських часописів. Окрім науковців було двох інженерів і громадських діячів: Андрій Палій, бувший директор Маслосоюзу в Галичині та Омелян Тарнавський, директор видавництва у Кракові.

Установчі Збори. Зліва направо: О. Тарнавський, Я. Пастернак, В. Бригідер, Кир Ізидор Борецький, С. Вертипорох, І. Тесля, А. Палій. 1 жовтня 1949 р.

Першим і довголітнім головою був д-р Євген Вертипорох (1949—1973). Відтак головами були: д-р Богдан Стебельський (1973—1994), д-р Володимир Мацьків (1994—2000), а від грудня 2000 року, д-р Дарія Даревич.

Від початків головним завданням НТШ в Канаді було:

1. Плекати українську науку в усіх ділянках людського знання, беручи до уваги ті дисципліни, що не могли вільно розвиватися на рідних землях під гнітом окупанта.
2. Зберігати цінності української духовної і матеріальної культури.
3. Репрезентувати українську науку перед чужинським світом.

Для здійснення цілей Товариство започаткувало наукові конференції та доповіді. Це дало можливість членам представити свої наукові праці вперше в Канаді. Перша Наукова Конференція відбулася 3-го вересня 1950 року в приміщенні Українського Відділу Канадійського Легіону, вул. Квін Захід в Торонті і на ній виголошено 17 доповідей. Перша конференція в Монтреалі відбулася 27—28-го лютого 1954 р., а в Едмонтоні 18—19-го лютого 1956 р. І так за 70 років праці, згідно з приблизним обчисленням, відбулося понад 130 конференцій. Скільки було доповідей ще варто підчислити. Але згідно з приблизним підрахунком тільки від 2001—2019 рр. відбулося 311 доповідей. З того в Торонті — 186, Монтреалі — 45, Едмонтоні — 68 та Оттаві — 12.

Святкування 70 ліття НТШ розпочалося 24-го серпня в Едмонтоні конференцією „Мова, культура і соціум в Україні та діаспорі“. Відтак 1-го грудня відбулася Ювілейна Конференція „70 ліття НТШ: Підсумки і перспективи“, в якій участь взяли представники всіх Осередків. На святкування приїхала голова НТШ в Америці — д-р Галина Гринь. Відео-привіти наспіли з НТШ в Україні від голови, проф. Романа Кушніра і заступників — проф. Дмитра Федасюка і проф. Лідії Бойчишин та з НТШ в Європі — від голови адв. Стефана Дуніковського. Від голови Товариства в Словаччині, д-ра Владислава Грешлика і від голови в Австралії, проф. Марка Павлишина одержано писемні привіти, які відчитав секретар Ігор Томків. Також одержано відео-привіт від голови Осередку в Едмонтоні, проф. Алли Недашківській. На Конференції вручено грамоти почесного члена, дійсних членів та членів-кореспондентів. Інформації і програму подано окремо.

¹ Інформацію про діяльність НТШ в Канаді див.: Бюлетень Наукового товариства ім. Шевченка в Канаді.— Торонто, 2019.— Ч. 18 (22).— 7 с. [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://www.ntsh.ca/publikaciyi/byuletentsh/>.

ДОПОВІДІ В ЕДМОНТОНІ 2019

13 березня. Анатолій Круглашов (Чернівці): „Інтеграційні устремління України: пройдений шлях і завдання на майбутнє“.

29 березня. Марина Романець (Принс Джордж): „Незалежність та еротизація українського культурного простору“.

10 квітня. Олексій Полегкий (Едмонтон): „Україна між популізмом і реваншем: українське суспільство та вибори 2019“.

20 вересня. Віталій Чернецький (Лоренс, Кензес): „Український кінематограф і мовне питання: від Довженка до сьогодення“.

24 жовтня. Ірина Скубій (Харків): „Вчитися споживати „по-радянськи“: нові практики споживання в раннорадянську добу“.

20 листопада. Анастасія Реутенко (Львів): „Популізм: чого ми не розуміємо“.

ДОПОВІДІ В ОТТАВІ 2019

10 грудня. Д-р Сергій Квіт з Києва: „Мінський процес на тлі зустрічі в Парижі“, разом з відділом ЛВУ.

ДОПОВІДІ В МОНТРЕАЛІ 2019

3 лютого. Д-р Юрій Мончак, професор медицини Університету МекГілл та Монреальського Університету, науковий директор Центру Молекулярної Патології Медичного Центру Університету МекГілл: „Методи лікування Левкемії ХЛЛ: Досвід Центру Молекулярної Патології в Монреалі“.

5 травня. Д-р Галина Кришталь, викладачка Інституту богословської освіти в Монреалі (L' institut de formation theologique de Montreal): „Гідність і покликання жінки на основі вчення Папи Йона Павли II“.

19 жовтня. Д-р Хистина Береговська, кандидат мистецтвознавства, докторантка Львівської національної академії мистецтв, старший викладач Національного університету „Львівська Політехніка“: „Страсті Христові Василя Курилика“ (у співпраці з канадським турне презентації її книжки Страсті Христові Василя Курилика спонсороване Інститутом св. Володимира в Торонті).

27 жовтня. Д-р Ірина Дмитришин, завідувачка катедри українських студій в Інституті Східних Мов і Цивілізацій в Парижі, авторка й перекладачка: „Квітучий Сад під час Голодомору: що говорив про Україну Едуард Ерріо в 1933 році“ (у співпраці з Канадським інститутом українських студій і Конгресом українців Канади — відділ Монреаль).

29 грудня. Д-р Антуан Аржаковський, історик та богослов, професор, директор із наукових досліджень Коледжу Бернардинів у Парижі, співзасновник Інституту екуменічних студій УКУ, автор багатьох публікацій, монографій й книжок: „Декларація інтелектуальних комісії „Правда, справедливості та встановлення миру між Україною і Росією за посередництвам Евросоюзу“.

ДОПОВІДІ В ТОРОНТІ 2019

8 лютого. Д-р Ірина Скубій, історик, стипендіантка програми П. Яцика при Торонтонському університеті: „Споживання в Радянській Україні в

1920-1930-ті роки: між ідеологією та виживанням“.

1 березня. Д-р Юрій Рарог, кандидат історичних наук, дослідник трансформаційних процесів: „Диктатори „камікадзе“ — уроки історії“.

29 березня. Д-р Максим Тарнавський, професор Торонтонського університету, дослідник української літератури: „Звідки взявся шевченковий Кобзарі“.

12 квітня. Д-р Олександр Фісун, доктор політичних наук, стипендіант програми П. Яцика при Торонтонському університеті: „Політична система України після Євромайдану“.

31 травня. Д-р Рената Конрад, професор Оперативної та індустріальної інженерії, Ворстер політехнічний університет, член державних дорадчих комітетів США: „Торгівля людьми: Виклики протидії і потенціал застосування аналітичних засобів“.

21 червня. Доповіді і громадська зустріч — д-р Олександр Романко і студенти з України: „Канада-Україна: наукові стажування. 2019 — Mitacs Globalink Research Internship Program.“

Члени НТШ на презентації 5-го англомовного тому Історії України-Руси М. Грушевського. Зліва направо: О. Романишин, М. Дичок, Д. Даревич, Х. Колос, І. Томків, мит. Борис Гудзяк, Л. Бойчишин (заступник голови НТШ в Україні), Т. Джулинська, Ф. Сисин (директор і гол. редактор видання). Світлина д-ра Миколи Сварника

27 вересня. Всеволод Соколик, автор, дослідник, викладач, ентузіаст історії спорту: „Спортова спадщина канадських українців: досліді і документація“.

24 жовтня. Всеч. мит. д-р Борис Гудзяк і презентація 5-го тому англомовного видання Історії України-Руси М. Грушевського разом з Центром дослідження української історії ім. П. Яцика при КІУС, Освітньою фундацією П. Яцика, Інститутом східно-християнських студій ім. мит. А. Шептицького.

5 листопада. Д-р Оля Гнатюк і д-р Роман Висоцький українські науковці з Польщі: „Українське місце в Європі: нове розуміння міжвоєнної історії України (1921 -1939)“ разом з Освітнім центром вивчення Голодомору при КІУС (HREC).

КОНФЕРЕНЦІЯ ЕДМОНТОН 2019

24 серпня. „Мова, культура і соціум в Україні та діаспорі“, Інститут св. Івана, разом з з Альбертським товариством сприяння розвитку українських студій (АТСРУС)

КОНФЕРЕНЦІЯ ТОРОНТО 2019

1 грудня. „70 ліття НТШ в Канаді: підсумки і перспективи“, Олд Милл. Відкриття і привіти Надання грамот.

Конференція 70 ліття НТШ-К. Дирекція, предсідники і доповідачі. Зліва направо,стоять: Е. Гийдел, М. Свеженцев, О. Зайцева-Герц, Ю. Мончак, Х. Колос, О. Басмат, Г. Костюк, С. Березовська, Т. Кознарський, І. Томків, Л. Білоус, О. Романко, Б. Колос, М. Біланюк; сидять: О. Романишин, Т. Джулинська, Д. Даревич, Г. Гринь (президент НТШ в Америці), М. Дичок, Д. Турчин-Дувірак. 1 грудня 2019 р. Світлина 8-ра Миколи Сварника

Д-р Дарія Даревич, „Дещо з історії НТШ в Канаді“.

Круглий стіл „Роля НТШ в Канаді в майбутньому“, предсідник: проф. Марта Дичок. Дискутанти: проф. Юрій Мончак (Монреаль), д-р Микола Біланюк (Оттава), проф. Тарас Кознарський і д-р Олександр Романко (Торонто), д-р Лариса Білоус. Едмонтон. Доповіді: предсідник: д-р Дагмара Турчин-Дувірак.

Д-р Олег Романишин (Торонто): „Чи Голодомор 1932—1933 „Спільна трагедія народів СССР?“.

Д-р Ернест Гийдел (Едмонтон): „Апология українського гетто: Невідомі дискусії Івана Лисяка-Рудницького з Марком Антоновичем та Любомиром Винаром про стан української діаспори“.

Мгр. Ольга Зайцева-Герц (Едмонтон): „Музичні елементи рідного краю та плюралізм гібридних пісень українських емігрантів в Канаді“.

Мгр. Максим Свеженцев (Лондон): „Росіяни прийшли, щоб залишитися: Переселенський колоніалізм в Криму“.

За матеріалами „Бюлетня НТШ К“, число 18 (22), грудень 2019

ЗАСІДАННЯ РАДИ НТШ І КОЛЯДА

22 січня 2020 р. вже традиційно у Львівському торговельно-економічному університеті відбулося засідання Ради НТШ і святкова коляда.

Найактивніша частина членів НТШ в Україні зібралася на цей захід. Порядком денний передбачав чотири виступи. Олег Павлишин зосередив увагу присутніх на постаті Симона Петлюри в суспільно-політичній думці галицьких українців. Доповідь присвячено 100-річчю українсько-польського Варшавського договору 1920 р. Виступаючий розповів про кілька етапів сприйняття українцями Галичини одного з провідників національних змагань новітньої доби. Ставлення представників політичної еліти ЗУНР до Голови Директорії було негативним, особливо після укладання Варшавського договору 1920 р., за яким Галичина і Волинь відходили до Польщі. Відношення до С. Петлюри почало змінюватися після його загибелі у 1926 р., він став уособленням української самостійницької ідеї, особливо це виразно проявилось у 1936 р., коли у Львові вшановували 10-ту річницю його трагічної смерті.

130-річчю від дня народження педагога, вченого, вояка Української галицької армії Петра Франка (1890—1941) свій виступ присвятив Степан Гелей. Присутні почули основні віхи життя та діяльності наймолодшого сина Івана Франка.

Василь Лизанчук поділився своїми враженнями про поздоровлення з Новим 2020 роком Президента України Володимира Зеленського. Виступ Президента України за своєю суттю виявив таку ціннісну орієнтацію теперішнього очільника держави, яка є неприйнятна патріотично налаштованим громадянам України.

У виступі голови НТШ Романа Кушніра йшлося про основні напрямки науково-організаційної та видавничої діяльності НТШ у 2020 р. Зокрема наголошено на потребі розпочати підготовку до відзначення на державному рівні 150-річчя Товариства, яке припадає на кінець 2023 р.

Із поточних справ: проведення підготовчої роботи до Наукової сесії у березні та Звітно-виборних зборів 5 грудня 2020 р. Пріоритетними завданнями на цей рік є перереєстрація членів Товариства з метою сплати членських внесків, відновлення роботи осередків, які перебувають в організаційній кризі (Львів, Чернівці, Ужгород, Харків) та завершення роботи над заснуванням нових — у Вінниці, Одесі та Хмельницькому. Існує нагальна потреба налагодження тісніших контактів із крайовими Товариствами та Світовою Радою НТШ. До першочергових завдань Президії належить також розсилка видань Товариства по бібліотеках східних областей України, підготовка проєктів з метою залучення спонсорських коштів.

До пріоритетних завдань у видавничій сфері входить завершення підготовки „Енциклопедії НТШ“ (т. 4), „Записок НТШ“ (т. 272: Праці Філологічної секції), чергового числа „Вісника НТШ“, продовження роботи над „Хронікою НТШ“, включення „Праць НТШ“ до переліку фахових видань (категорія Б), що індексуються у міжнародних наукометричних базах даних.

Після наукової частини засідання Ради НТШ прозвучала коляда і святкові привітання від народної хорової капели „Мрія“ (художній керівник Василь Долішній) та благословення від капелани університету о. Романа Довганя.

Редакція

АРХІВНІ ТА РУКОПИСНІ ЗБІРКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА ПОВЕРТАЮТЬСЯ ДО ЛЬВОВА. НАРАЗІ У ЦИФРОВИХ КОПІЯХ

3 жовтня 2019 року у Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника, за участю широкої громадськості та відомих учених, відбулася небуденна подія: урочиста передача оцифрованих копій архівних та рукописних збірок Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, які нині зберігаються в Національній бібліотеці

Зліва направо: Томаш Маковський, Василь Ферштейн, Адольф Юзвенко. Фото Миколи Сварника

Польщі у Варшаві та Національному закладі імені Оссолінських у Вроцлаві.

Передача відбулася за участю директора Національної бібліотеки Польщі у Варшаві Томаша Маковського, директора Національного закладу імені Оссолінських у Вроцлаві Адольфа Юзвенка та генерального директора Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника Василя Ферштейна. Ініціатива оцифрування „львівських“ архівів НТШ виходила від директора ЛННБ України ім. В. Стефаника, яку активно підтримала польська сторона. В. Ферштейн подякував польським колегам за налагодження партнерських стосунків між українськими та польськими інституціями і продуктивну співпрацю, яка триває в умовах незалежності наших держав уже протягом кількох десятиліть. Томаш Маковський також підкреслив важливість співпраці між трьо-

ма бібліотеками, результативність якої засвідчує й факт передачі оцифрованих архівів НТШ Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника.

Про співпрацю бібліотек, яка розпочалася шістнадцять років тому, згадав і директор НЗіО Адольф Юзвенко. За цей час зроблено багато, зокрема в плані оцифрування матеріалів (українська сторона виготовила загалом понад 5 мільйонів сканів з документів та періодики), відтак створено рівноцінні бази в Україні та в Польщі. Копії оцифрованих документів ЛННБ України ім. В. Стефаника розміщені на сайті вроцлавського Оссолінеуму (<https://ossolineum.pl/>).

„Також вийшло друком кілька інформаційних каталогів. Важливо, що вчені-гуманітарії тепер матимуть змогу працювати із цілісним архівом НТШ”, — підкреслив директор вроцлавського Оссолінеуму.

Про долю архівів НТШ, а історично склалися так, що частина цього архіву опинилася у Варшаві, а частина — у Вроцлаві, докладно розповіла науковий співробітник відділу рукописів бібліотеки Галина Сварник, яка займається цими архівами від 1989 р. Питання про вивчення, впорядкування й повернення українських архівів, зокрема НТШ, уперше висловив український історик з Варшави д-р Євген Місило. Це відбулося у жовтні 1989 р. в приміщенні Товариства охорони пам'яток історії та культури на зборах Наукового товариства ім. Шевченка, яке відновило свою діяльність в Україні. Він розповів про віднайдені завдяки випадкові рукописні книги Легіону УСС.

Під час ремонту палацу Красінських (одного з приміщень Національної бібліотеки у Варшаві) злодій-невдаха вибрався по риштуванню і скинув вниз кілька пачок, перев'язаних шнурками. Був розчарований, оскільки „здобиччю” виявились рукописні книги й документи, писані кирилицею, вочевидь невідомою йому мовою. Інтелігентний інженер Станіслав Крицінський, який вів нагляд за ремонтом, вранці побачив на терасі з боку парку розірвані пакунки, позбирав розвіяні по парку пожовклі аркуші — лікарські свідоцтва УСС, витяг вкинув до смітника книжки й відніс їх до керівника відділу спеціальних збірок НБ д-ра Ліханського. Це викликало тихий переполюх у бібліотеці, яка понад 4 десятиліття приховувала навіть

Презентацію проводить Галина Сварник. Фото Миколи Сварника

Під час презентації. Фото Миколи Сварника

існування цих документів, і змусило нашвидкоруч взятися за їх впорядкування. Чутки дійшли до редакції українського часопису „Наше слово” у Варшаві. Так, завдяки злодієві, архіві НТШ після 40 років „ув'язнення” на горіщі знову побачили світло денне. А вже історик Євген Місило, завдяки допоміжній посередництву проф. Єжи Томашевського, щойно за рік наполегливих розпитувань, зміг дізнатися про загальний зміст архіву й про те, що документи походять з Бібліотеки НТШ у Львові.

Архівні та рукописні збірки з Відділу рукописів Бібліотеки НТШ у Львові (т. зв. „Архів НТШ”) були вивезені за наказом німецької окупаційної влади зі Львова у квітні 1944 р. Ці 36 скринь було евакуйовано останнім німецьким транспортом на територію Польщі, що, можливо, й врятувало їх від знищення радянським комуністичним режимом, проте зробило „заручниками” війни та післявоєнної ревіндикаційної політики.

Виступи голови НТШ Романа Кушніра та голови наглядової ради ЛННБ України ім. В. Стефаника Степана Давимуки.
Фото Миколи Сварника

Після війни, як трофейні, збірки у 1946 р. потрапили до Національної бібліотеки у Варшаві (Biblioteka Narodowa, Warszawa) та новоствореного Національного закладу ім. Оссолінських у Вроцлаві (Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu), де знаходяться й донині, щоправда, в різному статусі.

Серед оцифрованих документів з Національної бібліотеки у Варшаві є копії архівів Легіону Українських Січових Стрільців (1914—1918), Українського Національно-Демократичного Об'єднання (1922—1938), Української Парламентарної Репрезентації (1924—1938), Українського Народного Об'єднання у Львові (1920—1922), Народної Організації Українців м. Львова (1926—1935), Товариства „Просвіта” у Львові (1892—1939), редакції журналу „Життя і знання” у Львові (1923—1939), Українського громадського комітету рятунку України (1933—1934), Української освіти і шкільництва в ІІ Речі Посполитій (1922—1938), Національних справ (перепис населення 1931), „Національного об'єднання”, Видавничої спілки у Львові (1927—1932), уряду Української Народної Республіки (1918—1919), Української Галицької Армії (1918—1920), уряду Західно-Української Народної Республіки (1918—1919), таборів інтернованих вояків УНР і УГА на території Польщі (Берестя над Бугом, Домб'є, Ланьцут, Стшалків, Тухолья) та Австрії (Нідеральм) (1919—1922), Партизансько-повстанчого штабу Армії УНР (1919—1922) та ін.

Окрім щоденників та спогадів колишніх військовиків українських збройних формувань (1914—

1922), отримано копії особових справ Євгена Архипенка, Дмитра Донцова, Андрія Жука, Олени Кисілевської, архівів Івана та Юрія Липів, спогади генерала Мирона Тарнавського.

Від Національного закладу імені Оссолінських надійшли цифрові копії частини збірок: Директорії УНР, Ради Республіки, Уряду й Партизансько-повстанчого штабу Армії УНР, архіву родини Луцьких, редакцій видавництва „Червона Калина”, газет „Добра новина”, „Свобода”, протиалкогольного товариства „Відродження”, а також спогадів, писаних у таборах інтернованих, фотографій і рисунків колишніх вояків Армії УНР, УГА. Серед цих документів є автографи Михайла Грушевського, Вячеслава Липинського, Симона Петлюри, Євгена Петрушевича й ін. історичних осіб. Щоправда, вроцлавська частина архіву ще остаточно не описана й це вимагатиме і надалі чимало роботи від українських бібліотекарів.

Документи у БНВ протягом 1980-х — 2008 рр. були змікрофільмовані, зараз ці мікрофільми оцифровані й передані у вигляді 50 окремих тек (файлів). Варшавська частина документів докладно описана у книжці Галини Сварник „Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві: каталог-інформатор. Наук. редактор Ярослав Дашкевич. Варшава; Львів, 2005. 352 с. Режим доступу до електронної версії документа: <https://www.academia.edu/6394160>). Архів Легіону УСС (1914—1918) уже також описаний і сподіваємось, його інвентар буде виданий друком. Про інформативну й джерельну вартість архіву для дослідників свідчать понад дві тисячі використань електронної версії каталогу читачами з більш, ніж 30 країн світу. Загальний обсяг цифрових копій перевищує 240 тисяч одиниць, обсягом близько 5 терабайтів інформації.

Роздумами про важливість співпраці між науковими бібліотеками України та Польщі, зокрема про проблему збереження українознавчих архівів у Європі та у світі, із присутніми поділилися відомі науковці: Зіновій Назарчук — академік НАН України, голова Західного наукового центру, директор Фізико-механічного інституту ім. Г. В. Карпенка НАН України; Ігор Мриглюд — академік НАН України, директор Інституту фізики конденсованих систем НАН України; Роман Кушнір — академік НАН України, голова Наукового товариства ім. Шевченка, директор Інституту прикладних проблем механіки й математики ім. Я. С. Підстригача НАН України; Ігор Соляр — доктор історичних наук, директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Степан Павлюк — академік НАН України, директор Інституту народознавства НАН України; Олег Павлишин — кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України імені М. Грушевського ЛНУ імені Івана Франка; Степан Давимука — доктор економічних наук, голова наглядової ради ЛННБ України ім. В. Стефаника. Вони подякували польським колегам за безцінний дарунок й висловили певність щодо продуктивної співпраці у майбутньому.

Після попереднього впорядкування цифрові копії Архіву НТШ будуть доступними для використання всім дослідникам у читальній залі Відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника.

Галина СВАРНИК

ПОДВИЖНИК УКРАЇНОЗНАВЧОЇ ПРАЦІ

(До 90-річчя Степана Заброварного)

У вересні 2019 року виповнилося 90 років від дня народження Степана Івановича Заброварного — доктора гуманістичних наук, професора, заступника голови НТШ у Польщі від 1993 р., багаторічного керівника (1983—2000) Закладу економії в Сільськогосподарській академії у Щеціні, члена Управи Польського українознавчого товариства (з 1994), члена Президії Світового конгресу українців (1998—2003), професора у Вищій школі адміністрації та управління в Перемишлі (2000—2007).

Професор Степан Заброварний народився 20 вересня 1929 року в селі Станіславчик Перемишльського повіту. За освітою він — економіст та історик, проте в українському науковому середовищі прислужився головним чином в українознавстві. У своїх дослідженнях він чимало уваги присвятив своєму рідному селу Станіславчику, місту Перемишлю і місцевій школі — Шашкевичівці, де навчався у довоєнний період.

Освіту отримав у Вищій економічній школі в Щеціні у 1950—1955рр. — магістр економічних наук. Захистив дисертацію у Вищій педагогічній школі в Ополі (1970) — доктор гуманістичних наук за працю „Перемишльське село в першій половині XIX ст. Формування капіталістичного укладу“. Захистив докторську дисертацію у Головній школі сільського господарства у Варшаві (1982) — доктор габілітований за працю „Детермінанти раціонального господарювання землею“.

Професор Степан Заброварний очолював підготовку наукових конференцій „Перемишль та Перемишська земля протягом віків“ і публікацій книг з науковими матеріалами на цю тему. Видав низку книжок в Польщі та Україні. Найновіша з них розповідає історію дещо призабутої жіночої вчительської мінулої в Перемишлі — вона вийшла друком минулого року.

Протягом своєї довгої кар'єри в українському середовищі професор Заброварний був, серед іншого, редактором видання „Український альманах“ у Польщі (перші шість років, коли альманах видавався після українських календарів) та автором низки статей, друкованих у тижневику „Наше слово“, членом Українського суспільно-культурного товариства та згодом Об'єднання українців у Польщі (рівня головної управи), членом управи Українського вчительського товариства, а також засновником Наукового товариства ім. Шевченка у Польщі. Більша частина життя професора була пов'язана зі Щецином, де він викладав у вищих навчальних закладах.

Степан Заброварний отримав багато нагород, серед яких — Золотий хрест заслуги, Кавалерський Хрест „Polonia Restituta“, Медаль національної освіти, медаль Сільськогосподарської академії, зо-

лота медаль „Охоронець пам'яті“ Українського історичного товариства в Польщі та ін.

Найважливіші публікації ювіляра в ділянці українознавства: „Історія України в дослідженнях істориків ПНР“ („Наша культура“, 1975, №№ 3—12), „Священники — перші просвітителі українського народу в Галичині на зламі XVIII—XIX століть“ („Варшавські українознавчі записки“, 1989, т. 1), „Historyczna doniosłość czasu Rusi Kijowskiej“ („Polska i Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa“, 1990, т. 1), „Українське шкільництво в Польщі“ („Українська мова і література в школі“, 1990, № 7), „Mniejszość ukraińska w latach 1947—1956“ („Kwestia stosunków polsko-ukraińskich w edukacji. Materiały ze spotkania naukowego w czerwcu 1992 r., zorganizowanego z

Степан Заброварний

okazją uroczystości 700-lecia Nowego Sącza“, 1993), „Akcja „Wisła“ na Pomorzu Zachodnim“ („Akcja „Wisła“ natle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Szczecińskiego i Polskie Towarzystwo Ukrainoznawcze w dniach 12—14 czerwca 1992 r., 1994), „Український національний рух у Польщі 1944—1992 та його значення для України“ („Другий міжнародний конгрес українців“, 1994), „Instytucjonalny rozwój ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1864—1914“ („Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze“, 1994, т. 2), „Сторінки української історії Перемишля і Надсяння“ („Пам'ятки України: історія та культура“, 1995, №3), „Україна і Польща на шляху до примирення і співробітництва“ („Політика і час“, 1997, № 9), „Polska i Ukraina na drodze porozumienia i współpracy“ (Polska—Ukraina. Historia, polityka, kultura. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej pod red. Stefana Zabrowarnego, 2003), „Перемишль в українському національному русі на зламі XIX—XX століть“ („Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze“, 2003, nr 15—16) та ін.

26 жовтня 2019 р. в Перемишлі відбулася урочистості з нагоди 90-ліття вченого. Зі Львова на святкування ювілею Степана Заброварного приїхали професор Богдан Якимович, доцент Галина Щерба і Роксолана Яремкевич. Вони привітали Ювіляра зі святом від імені ректора Львівського національного університету ім. Івана Франка, дійсного члена НТШ, проф. Володимира Мельника, голови Наукового товариства ім. Шевченка, дійсного члена НТШ, акад. Романа Кушніра, генерального директора Львівської національної бібліотеки ім. Василя Стефаника (який професор Заброварний вирішив передати всю свою рукописну спадщину), канд. пед. наук Василя Ферштея. Богдан Якимович, як голова товариства „Україна-Світ“, нагородив професора Заброварного Почесним Дипломом та медаллю.

Від імені відсутніх митрополита перемишського Євгена Поповича та голови Об'єднання українців

у Польщі Петра Тими, Ювіляра привітала Марія Туцька. Приємним акцентом вечора були також відео від друзів, колег та студентів із півночі Польщі, зокрема зі Щеціна — ці записи за участі тамтешньої громади підготував Степан Колосівський.

Ювіляр висловив вдячність за привітання та виразив думку, що в сучасній ситуації найбільшою загрозою для України є повільна і практично добровільна асиміляція молодого покоління, на що повинні звернути найбільшу увагу всі свідомі українці, особливо діячі організацій.

Степан Заброварний — це цікава постать: економіст за освітою, гуманіст, передусім історик за покликом серця, громадський діяч від самого початку свого дорослого життя, яке припало на той час, коли починалося відродження організованого

життя українців у Польщі. Він один з небагатьох, який пам'ятає довоєнне життя українців на рідних землях, закінчив ще „стару” Шашкевичівку. Під час операції „Вісла” його сім'ї пощастило залишитися у своєму рідному Станіславчику, що неподалік Перемишля (а точніше, вернутися до нього зі збірного пункту в Пшеворську). Доля кинула молодого Степана до Щеціна, але він ніколи не забував про Перемишль і Станіславчик. Тепер, уже на пенсії, більшість часу старається проводити над Сяном, відпочивати на природі, на своїй землі.

Пане Професоре, ще раз хочу побажати Вам многих і благих літ у здоров'ї, і творчої наснаги та щасливого довголіття.

Галина ЩЕРБА

ЛАВРЕАТ ПРЕМІЇ ІМЕНІ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА

Доктору філологічних наук, заслуженому професору Львівського національного університету мені Івана Франка, дійсному членові Наукового Товариства імені Шевченка Василеві Васильовичу Лизанчуку присуджено обласну премію імені В'ячеслава Чорновола у номінації „Журналістика та публіцистика” за книжку світоглядно-публіцистичних статей „Так! Я — Українець!”.

Подано текст виступу В. Лизанчука під час отримання лавреатського „Диплома” 26 грудня 2019 р. у Львівському національному академічному театрі опери та балету імені Соломії Крушельницької.

Високодостойне товариство лавреатів!

Вельмишановні очільники обласної влади!

Вельмишановні учасники цього інтелектуально-святкового дійства!

Отримавши престижний диплом і премію у номінації „Журналістика та публіцистика” імені Великого Українця В'ячеслава Чорновола під покровом Різдвяної благодаті, у свідомості миттєво пронеслася вдячність Господу Богові, Людям, які доброзичливо відчинили переді мною вікно в український культурно-творчий світ. Завдяки благословенню вчителя Володимира Карловича Новака коломийська районна газета 21 жовтня 1951 року опублікувала першу мою замітку. Редактор цієї газети Ніна Пилипівна Головка, родом із Січеслава (поки що назва Дніпро), взяла мене на роботу коректором після закінчення середньої школи.

Потім служба в армії, навчання у нашому славному університеті імені Івана Франка, де до глибини серця відкрився зміст Франкових слів: „Не пора, не пора, не пора москалеві й ляхові служити”, так працювати, щоб газдою, не слугою перед світом стати.

Позавчора, 24 грудня, минув 41-й рік, як мене було зараховано на посаду асистента факультету журналістики. Двері до альма матері відчинили мені неординарні особистості Володимир Йосипович Здоровега, Йосип Терентійович Цьох, Остап Іванович Семків, Михайло Федорович Нечитайлюк, Олександра Антонівна Сербенська. Безмежно вдячний їм за утвердження світоглядної громадянської позиції, що журналістика завжди має бути правдивим, мудрим, творчо-духовним архі-

тектором справедливих думок, моральних переконань. Лише тоді писемне і усне слово не тільки журналіста, а й політика, депутата, службовця, вченого дасть здорові плоди для розвитку і зміцнення духовно соборної української України, коли це Слово, дія, вчинок виважені, щирі, наповнені морально-інтелектуальним змістом, національною ідеєю державотворення.

Кожна наполеглива праця є складною, але написання публіцистичної статті, ґрунтовний виступ по радіо чи телебаченню — це особливо напружене психологічне праця. Досить часто моїм першим читачем, слухачем є моя Дружина Марія Тимофіївна. Від усього серця дякую Марічці, усій Родині за терпеливість і створення мені прекрасних умов для творчо-наукової праці. Щиро вдячний секретаріату, правлінню Львівської обласної організації Національної спілки журналістів України, її здібному керівникові Ярославу Івановичу Климовичу, авторитетним членам журі, які відзначили актуальність моєї публіцистичної праці під час нинішньої російсько-української війни. Особливого визнання заслуговують колишній голова обласної адміністрації, нині депутат Верховної Ради України Олег Михайлович Синютка, ректор нашого національного університету Володимир Петрович Мельник, Коломийсько-Печеніжинський Доброчинець Дмитро Васильович Гладуняк, які фінансово забезпечили видання цієї вагової книжки.

Передмову і післямову до цієї праці написали талановиті вчені з українським національним духом Ярослав Калакура (Київ) і Володимир Качкан (Івано-Франківськ), а художньо оформив графікою на твори Василя Симоненка Народний художник України Василь Семенюк. Рецензували рукопис академік Степан Павлюк (Львів), доктори наук Інна Пенчук (Запоріжжя), Микола Тимошик (Київ). Щиро всім дякую!

Працюючи зі студентами, постійно наголошую, що тільки сумлінний, чесний труд переростає в інтелектуально-духовну красу. Я вдячний студентам, бо, навчаючи їх, також вчуся у них, і сподіваюся, що кожний студент — майбутній фахівець, як і всі працівники ЗМІ, усвідомлюють: фундаментальним підґрунтям нашої журналістської праці, політики, господарської діяльності має бути україноцентризм, людино-націєцентризм. Суть цих понять дуже проста: про щоб ми не писали, що би

ми не робили, то маємо виходити з інтересів української людини, української родини, українського суспільства, української національної Держави.

Всі європейські країни розвивалися на засадах націоналізму і є національними з урахуванням нинішніх загальнолюдських інтересів. В Україні має бути таке ж підґрунтя державницького самоствердження — гуманістичний український націоналізм. Це має усвідомити кожний громадянин України: робітник, селянин, вчитель, лікар, насамперед Президент, Голова Верховної Ради, Прем'єр-Міністр, кожний депутат, політик, службовець. Саме за українську національну державу, за українську мову, культуру, духовність віддають своє життя найкращі сини і доньки у війні з одвічним, підступним російським агресором.

Тим часом тривають гострі дискусії про свободу слова і стандарти журналістської творчості. Моє переконання: якщо журналістські стандарти, зокрема баланс думок і поглядів, свобода слова спрямовані на руйнування, знищення української національної держави, української ідентичності, то логічно виникає запитання: „Кому потрібна антиукраїнська свобода слова, сліпий, бездумний баланс думок і поглядів?” Безперечно, тільки зовнішнім і внутрішнім ворогам України. Злочинно спекулювати поняттям „свобода слова”, як це роб-

лять різні Бужанські, Бойки, Влащенко, Медведчуки, Мураєви, Новінські, Рабіновичі, Червоненки, Шуфрічі...

Свобода слова і стандарти журналістської творчості мають ґрунтовно сприяти утвердженню духовно соборної, демократичної, правової, незалежної України у боротьбі з одвічним агресором — Московією = Росією. Головною гуманітарною зброєю проти інформаційно-психологічної і військової агресії, російської маніпулятивної пропаганди є Правда, історична Правда, українськоцентрична Правда. Такий дух книжки, яка складається з чотирьох розділів: „Українська мова — життя державного основа”, „Синергія журналістського слова і зображення”, „Утверджуймо нашу духовну українську Україну”, „Вибрати не можна тільки Батьківщину”.

Ця публіцистична книжка є своєрідним виконанням заповіту мами і тата, які у моє серце і серця чотирьох молодших сестер, засіваючи здорові моральні чесноти, переконували: „За будь-яких умов, за найскладніших обставин, ким би не працював, де б не жив, до якої б партії не належав, завжди пам'ятай, ти — Українець!”. Душам моїх найдорожчих батьків нині сповідаюся: „Так! Я — Українець!”.

Редакція

ССLXXII ТОМ „ЗАПИСОК НТШ”

Дорогий читачу! Вийшов з друку ССLXXII том одного з найдавніших і найпрестижніших видань в Україні — „Записок Наукового товариства ім. Шевченка”. Такою видавничою тяглістю, відповідно, й цифрами ССLXXII (до того ж, за традицією, у римській графіці) не може похвалитися жодна слов'янська країна... Перший том цієї наукової серії в НТШ з'явився 1892 р., 272-й — 2019 р.

„Записки НТШ” виходили за різних політичних режимів, які панували на західноукраїнських землях. Радянська влада на початку 1940 р. заборонила їх, так само й ліквідувала НТШ... Але томи продовжували виходити за кордоном, зберігаючи свою первісну нумерацію, а з 1990 р. у відновленому Товаристві в Україні (1989) з'явилися ССXXI—ССLXXII тт.

Видання „Записок НТШ” — загальнонаціональний науковий здобуток. Його, як і в минулому, так і сьогодні, не всі шанують. Це зауважено ще за редакторства М. Грушевського і К. Студинського, ця тенденція дещо спостерігається і нині. Нещодавно з'явилася „альтернативна” нова серія до „Записок НТШ”. Так, на жаль, було і тривав досі в українців...

Тим часом „Записки НТШ” уже впродовж 127 років репрезентують різні гуманітарні науки. На сторінках журналу друкуються праці Історично-філософської секції НТШ, Філологічної секції, Секції етнографії та фольклористики, Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, Археологічної комісії, Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва, Комісії архітектури та міс-

тобудування, Театрознавчої комісії, Музикознавчої комісії. Традиційно видання засвідчує широкую географію авторського представництва: тут друкують статті науковці з різних регіонів України та закордону. Від 1990 р. „Записки НТШ” виходять періодично — один—два томи на рік.

Загалом праця над „Записками НТШ”, його науковий довоєнний і сучасний авторський склад, тематика видання, умови підготовки у різні часи, врешті, той факт, скільки це видання зробило для наукового і культурного поступу України, чекають на поважне дослідження, а, можливо, й на монографічну роботу.

Зміст ССLXXII тому такий:

Статті і повідомлення

Історія літератури. Літературознавство

Назар Федорак. Місце людини в середньовічному літературному творі й у процесі теоцентрично-антропоцентричного переходу.

Дарія Сироїд. Риторика тексту і риторика часу: „Комбіноване” Мучеництво святої Теклі з Торжественника мінейного 1603 року.

Ольга Чапля. Танатологічні мотиви в поезії Лазаря Барановича.

Богдана Криса. „Сад Божественних пісень” Григорія Сковороди на тлі української барокової традиції.

Валерій Корнійчук. Між Квіткою й Кулішем (романтична проза Миколи Устияновича).

Микола Бондар. „Чого ти ходиш на могилу?” Тараса Шевченка: семантичні кореляції.

Ольга Хоменко. „Кобзар” Тараса Шевченка японською мовою.

Алла Швець. „Одна галичанка, симпатичная паньку” (Наталія Кобринська — „Люба доня” і „Пленіпотент” Пантелеймона Куліша в Галичині).

Галина Левченко. „Він так багато зробив і для мене особисто: коли б не він, все життя моє минуло б зовсім по-іншому, зійшло б на інший шлях...”: Михайло Драгоманов, Олена Пчілка і цінності роду Драгоманових.

Євген Нахлік. Релігійне навернення пізнього Івана Франка.

Роман Голод. Іван Франко і Церква: у пошуках світоглядного порозуміння.

Микола Легкий. Проза Івана Франка: проблеми періодизації.

Катерина Шмега. Типи міжособистісних взаємин у маскулінному дискурсі прози Івана Франка.

Мар'яна Гірняк. Від історіософії до філософії людини: інтелектуальні пошуки в романі Леоніда Мосендза „Останній пророк”.

Степан Хороб. Художні особливості лірико-поетичної драматургії Олександра Олеся.

Тарас Салига. ...З-під „зір чужих” у „дні колишні”... (Богдан Кравців).

Олена Сироїд. Пісня „Кажут люде, же я умру” в писемній та усній традиціях.

Юлія Андрушко. Артур Шопенгауер в українському письменстві XIX — початку XX століть: образ філософа, рецепція його творчості.

Ярема Кравець. До джерел українсько-бельгійських зв'язків (бельгійські публікації Федора Вовка і Софії Русової).

Історія мови. Мовознавство

Марія Скаб. Церковнослов'янська спадщина в сучасній українській мові.

Наталія Багнюк. Проповіді Данила Смотрицького середини XVI століття: Казання про Христові страсті. Антрополінгвістичний аналіз тексту.

Галина Тимошик. Святописемний текст новозавітного канону в паремійному корпусі „Галицько-руських народніх приповідок” Івана Франка.

Віктор Шульгач. Антропонімія етюди (староукраїнські оніми Вобльи, Нороз, Неборак).

Зоряна Купчинська. Мікротопонімія Львівщини з компонентом за.

Тетяна Ястремська. До проблеми семантичного аналізу дериватів у говірках української мови.

Микола Мушинка. Іван Панькевич — дослідник мови і культури Закарпаття (з додатком бібліографії праць ученого).

Перекладознавство

Богдан Стасюк. Конфлікт редакцій старих перекладів і проблема їх перевидання.

Світлана Сухарева. Польськомовні перекладацькі трансформації прози XVII століття: канон та авторська індивідуалізація.

Роман Карагодін. Лінгвокультурна специфіка лексеми „шляхта” й особливості її відтворення в перекладі Першого Литовського статуту англійською мовою.

Матеріали

П'ятнадцять листів Василя Барки до Леоніда Рудницького.— Леонід Рудницький.

Лист Юрія Дарагана до Василя Сімовича.— Євген Пшеничний.

Віднайдені архіви або нові знахідки в листуванні Григорія Кочура та Ігоря Костецького.— Марія Кочур, Олеся Лазаренко.

Критика і бібліографія

Друге народження українських рукописних Євангелій (Галицьке Євангеліє 1144 року.— [Івано-Франківськ, 2018].— С. 1—260; Лавришівське Євангеліє, кінець XIII — початок XIV століття.— К.: Вид-во „Горобець”, 2018.— Вступ.— С. 1—4; Тексти Євангелій і місяцеслов.— С. 5—378; Дослідження.— С. 379—454).— Олег Купчинський.

Першы „Буквар”: факсімільнае ўзнаўленне: да 400-годдзя выдання / Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь, Нацыянальная бібліятэка Беларусі, Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт.— Мінск, 2018.— 110+110+246 с.— Тарас Шмігер.

Joanna Getka. U progu modernizacji. Ruskosłowiańskie drukarstwo bazylikańskie XVIII wieku.— Warszawa, 2017.— 315 s.— Віктор Мойсієнко.

Скринник М. А. Історико-філософський контекст становлення української ідентичності. Монографія.— Львів: ТЗОВ „Бізнес школа УБС”, 2018.— 214 с.— Ореста Парубоча.

Купчинська З. О. Стратиграфія архайчної ойконії України. Монографія.— Львів: Дослідно-видавничий центр НТШ, 2016.— 1278 с.; 56 картограм.— Василь Луцьк.

Ярослав Поліщук. Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі.— Чернівці: Книги — XXI, 2018.— 272 с.— Галина Левченко.

Михайло Зубрицький. Зібрані твори і матеріали: У 3 т. / Редкол.: Франк Сисин (голова) та ін.— Львів: Літопис, 2013.— Т. 1: Наукові праці.— 609 с.; 2016.— Т. 2: Матеріали до біографії.— 613 с.; 2019.— Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.— 1023 с.— Михайло Глушко.

Юрій Барабаш. Вулиця Крокодилів / Невський проспект. І поза ними. Письменник на етнокультурному пограниччі.— К.: Темпора, 2017.— 280 с.— Микола Ільницький.

ССLXXII том „Записок НТШ” (а від часу відновлення НТШ в Україні і опублікування ССXXXI тому у 1990 році — уже 52-й) має 664 сторінки, присвячений філологічним наукам і перекладознавству. Підготувала до друку том Філологічна секція НТШ. Редактор тому — Олег Купчинський, редакційна колегія — Микола Бондар, Олег Купчинський, Євген Нахлік, Леонід Рудницький, Тарас Салига, Назар Федорак.

У підготовці ССLXXII т. „Записок НТШ” брали участь: літературний редактор — Галина Остюк, переклад резюме англійською мовою здійснили Оксана Діжак, Галина Пехник, Валерія Хасхачик, Тарас Шмігер, технічний редактор — Владислав Бартошевський, комп'ютерний набір і верстка — Надія Олійник.

О. А.

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

ГАЛИЦЬКО-РУСЬКІ МОНЕТИ У ГРОШОВОМУ ОБІГУ ПОДІЛЬСЬКОГО КНЯЗІВСТВА

(Друга половина XIV — початок XV ст.)

У Подільському князівстві в другій половині XIV — на початку XV ст. у грошовому обігу набули поширення срібні празькі гроші королівства Чехії, джучидські дирхеми Золотої Орди, коронні гроші, півгроші, денарії Польського королівства, денарії Великого князівства Литовського, Угорського королівства, гроші, півгроші Молдавського князівства, „подільські півгрошки” Подільського князівства часу карбування Костянтина Коріатовича (1380—1391). Зібрана нами топографія знахідок подільських скарбів досліджуваного періоду переконливо свідчить про широке використання населенням Поділля польських срібних монет, переважно галицько-руський грошиків і півгрошів.

Галицько-руський грошик — назва срібної монети, яка карбувалася на Львівському монетному дворі після захоплення у 1349 р. польським королем Казимиром III (1333—1370) м. Львова та частини земель Галицько-Волинського князівства. Грошик дорівнював половині найбільш поширеного у Центральній та Східній Європі празького гроша чеських королів: Вацлава II (1278—1305), Яна Люксембургського (1310—1346), Карла I (1346—1378) та Владислава IV (1378—1419). Мета розвідки — на основі раніше виявлених та нових знахідок на території Поділля галицько-руських грошиків другої половини XIV — початку XV ст. показати історичну роль цих монет у грошовому обігу Подільського князівства. Нами зафіксований 101 подільський скарб другої половини XIV — XV ст., в яких у 43 присутні галицько-руські грошики Казимира III, Людовика Угорського, Владислава Опольського, Владислава Ягайла, відкарбовані на Львівському монетному дворі.

Майже кожний другий український скарб монет XIV—XV ст., за свідченням Миколи Котляра, містив празькі гроші (вагою від 3,7 г на початку XIV ст. до 2,7 г на початку XV ст., діаметром —

від 30 мм до 26 мм, з пробою срібла — від 938 до 900¹. Вчений у своїх працях, на основі письмових та скарбових джерел довів, що празькі гроші з'явилися у Галицькій землі і на Волині у 30-40-х роках XIV ст., а згодом звідси розповсюдилися на Поділля, Київщину, Сіверщину, на білоруські, молдавські та московські землі². Дані, одержані у нашій топографії скарбів Поділля, переконливо доводять, що празькі гроші у другій половині XIV ст., займають лише третє місце у грошовому обігу подільського регіону, вони присутні у 19 (33,64 %) скарбах із 62 досліджених. У XV ст. цей номінал займає перше місце, він міститься у 20 змішаних скарбових комплексах (52,63%) із 38 зафіксованих на подільських землях³. Основною фракцією празького гроша, його половиною у досліджуваній період були срібні півгроші: галицько-руські грошики Казимира III, Людовика Угорського, Владислава Опольського, Владислава Ягайла та львівські півгроші Ягайла. Цінними джерелами про самостійну організацію карбування місцевих монет у м. Львові є міська книга 1382—1389 рр. та рахунки львівського магістрату 1404—1414 рр., з яких ми черпаємо дані про роботу монетарні, шляхи збору сировини для виготовлення срібних і мідних монет, про монетних майстрів. Так, серед обслуговуючого персоналу монетного двору було 50 спеціалістів: гравери, слюсарі, золотники, молотобійці, ковалі, відповідальний за пробу і вагу вардайн і писар⁴.

Проблемі виникнення та функціонування срібних галицько-руських грошиків, львівських півгрошів та мідних пулів, карбованих на Львівському монетному дворі, їх участі у внутрішній та зовнішній торгівлі Галицької Русі, Поділля та інших земель України, Литви, Польщі, Молдавії, Московії присвятили свої наукові розвідки відомі в Україні нумізмати: М. Котляр⁵, В. Зварич⁶, А. Кри-

¹ Дорофієва Н. Комарицька З. З історії грошей України.— Львів, 2000.— С. 63—64.

² Котляр М. Грошовий ринок Галицької Русі другої половини XIV — першої чверті XV ст. // Історичні джерела та їх використання.— Київ, 1966.— Вип. 2.— С. 178—193; Його ж. Галицька Русь другої половини XIV — першої чверті XV ст.— Київ: Наукова думка, 1968.— 100 с.

³ Бакалець О. Скарби Поділля XIV — середини XVII ст. Документи і матеріали: історико-нумізматичне дослідження.— Бар; Вінниця; Кам'янець-Подільський; Хмельницький; Київ, 2017.— 200 с.; Його ж. Лічба та обіг грошей у Подільському князівстві у другій половині XIV ст. // Історичні студії суспільного прогресу.— 2017.— №5.— С. 11—24.

⁴ Зварич В. З історії Львівського монетного двору в середині XVII ст. // Архіви України.— 1971.— № 2.— С. 59.

⁵ Котляр М. Грошовий обіг на території України доби феодалізму.— Київ: Наукова думка, 1971.— 175 с.; Його ж. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV — XVIII ст.— Київ: Наукова думка, 1981.— 240 с.; Його ж. Монетні скарби Поділля як історичне джерело // Тези доповідей [„V Подільська історико-краєзнавча конференція”].— Кам'янець-Подільський, 1980.— С. 151—152; Його ж. Грошовий ринок Галицької Русі другої половини XIV — першої чверті XV ст. // Історичні джерела та їх використання.— Київ, 1966.— Вип. 2.— С. 178—193; Його ж. Галицька Русь другої половини XIV — першої чверті XV ст.— Київ: Наукова думка, 1968.— 100 с.

⁶ Зварич В. З історії Львівського монетного двору в середині XVII ст. // Архіви України.— 1971.— № 2.— С. 70.

жанівський⁷, Р. Шуст⁸, О. Погорілець⁹, Р. Саввов¹⁰, А. Шостопа¹¹, О. Бакалець¹², Г. Голиш¹³, К. Болсуновський¹⁴, Г. Козубовський¹⁵, Н. Дорофієва¹⁶, А. Бойко-Гагарін¹⁷, В. Нечитайло¹⁸ та інші дослідники.

Після захоплення Львова, Казимир III дозволив тут карбувати власну монету — руський грошик (ймовірно із 1351 р.). Карбувалися монети на круглих срібних і мідних заготовках з допомогою штемпелів. Монетарня належала польському королю, і весь дохід від її діяльності надходив у королівську скарбницю.

На аверсі галицько-руських грошиків у центрі, на все поле монети, зображений крокуючий лев вліво — герб Галицької землі і Львова, навколо якого, поміж крапковими обідками відкарбована легенда „MONETA RUSSIE“ („Монета Русі“). На реверсі грошиків 1351—1399 рр. розміщувалася монограма монетного сеньйора — увінчані короною літери „К“ на монетах Казимира III (1333—1370) та кругова легенда „Казимира короля Польщі“, „W“ — на монетах намісника Галицької Русі Владислава Опольського (1372—1378), „L“ — для монет короля Людовика Угорського (1342—1382). Вага львівських грошиків була різною: Казимира III — 1,55 г, Владислава Опольського — 1,24 г, Людовика Угорського — 1,12 г, Владислава Ягайла — 0,96 — 0,80 г. Проба усіх галицько-руських грошиків залишалася стабільно високою — 875, а діаметр — 18—19 мм¹⁹ (Л. I, 1—6)*.

У 1351—1382 рр. Львівський монетний двір кар-

бував також мідні пули, які відігравали у грошовому обігу Галичини роль розмінної монети для місцевої торгівлі, тому у подільських землях вони майже не зафіксовані. Один галицько-руський грошик дорівнював 6—8 мідним пулам²⁰. У 1399—1414 рр. король Владислав Ягайло, поряд з важчими коронними півгрошами краківського виробництва, карбував львівські срібні півгроші 500 проби, вагою 1,58 г, діаметром 21—22 мм із зображенням крокуючого на задніх лапах лева, з легендою „MONETA LEMBERG“ („монета Львова“) та зображенням орла на іншій стороні монети. Нами на початку ХХІ ст. у 14 скарбах Поділля зафіксовано 280 таких монет²¹ (Л. I, 7—8).

На початку ХV ст., за часу правління короля Владислава Ягайла, відбулася уніфікація польської грошової системи, були ліквідовані залишки автономії Галичини, що відбилось на карбуванні місцевої галицької монети. У грошовому обігу першої третини ХV ст. запанували переважно коронні гроші, півгроші, третяки і денарії²². Дослідник грошового обігу України доби середньовіччя М. Котляр у своїх дослідженнях: „Грошовий ринок Галицької Русі другої половини ХІV — першої чверті ХV ст. (1966)“, „Галицька Русь другої половини ХІV — першої чверті ХV ст. (1968)“, на основі скарбового матеріалу та письмових джерел, детально прослідкував послідовність емісії та динаміку метрологічних характеристик галицьких грошиків та півгрошів, які подані у розширеній таблиці.

⁷ Крыжановский А. Находки монет Львовского монетного двора на юго-западных землях Великого княжества Литовского // Международная нумизматическая конференция. Вильнюс, 23—25 мая 2012 г. Тезисы докладов.— С. 163—169; Його ж. Влияние галицкой монетной системы последней четверти 14 века на метрологические показатели монет Подольского князя Константина Кориатовича // Numizmatika.— 2005.— № 6.— С. 53—54; Крижанівський А., Шуст Р. До генези іконографії та метрологічних показників Подільського князівства другої половини ХІV ст. // Нумизматика і фалеристика.— 2005.— № 2.— С. 8—10.

⁸ Шуст Р. Нумизматика. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навчальний посібник. — Київ: Знання, 2007.— 375 с.

⁹ Погорілець О., Саввов Р. Про нові знахідки монет Подільського князівства // Нумизматика і фалеристика.— 2007.— № 4.— С. 28—31; Погорілець О. Рахункові одиниці Подільської землі і Галицької Русі „подільська копа“ і „руська копа“ (II половина ХІV — ХV ст.) — до питання про виникнення і монетне наповнення // Тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції „Актуальні проблеми нумизматики у системі спеціальних галузей історичної науки“ (5—6 листопада 2015 р.).— Кіровоград; Київ; Переяслав-Хмельницький, 2015.— С. 48—49.

¹⁰ Саввов Р. Подольский полугрошок и денежное обращение в Подольском княжестве // Банкаўскі веснік.— 2016.— Сакавік.— С. 12—19; Його ж. Скарб монет ХІV ст. з-під Смотрича // Львівські нумизматичні записки.— Львів, 2013.— Ч. 8.— С. 10—17.

¹¹ Шостопа А. Монети ХІV ст. карбовані на Поділлі // Нумизматика і фалеристика.— 2007.— № 2.— С. 24—26; Його ж. Скарби Черкащини.— Черкаси, 2007.— 120 с.

¹² Бакалець О. Скарби Поділля ХІV — середини ХVІІ ст. Документи і матеріали: історико-нумизматичне дослідження.— Бар; Вінниця; Кам'янець-Подільський; Хмельницький; Київ, 2017.— 200 с.; Його ж. Скарби Барської землі Поділля ХІV—ХVІІІ ст.— Бар; Вінниця, 2017.— 128 с.; Його ж. Лисогірський та Юринецький монетні скарби як джерела вивчення грошового обігу Поділля в ХІV — на початку ХVІІ ст. // Вісник Черкаського національного університету. Історичні науки та джерелознавство.— Черкаси, 2013.— Вип. 22 (275).— С. 90—94; Його ж. Лічба та обіг грошей у Подільському князівстві у другій половині ХІV ст. // Історичні студії суспільного прогресу.— 2017.— № 5.— С. 11—24; Його ж. Роль галицько-руських грошиків та львівських півгрошів у грошовому обігу Подільського князівства у другій половині ХІV — на початку ХV століття // Історичні студії суспільного прогресу.— 2018.— № 6.— С. 100—111.

¹³ Голиш Г. Основи нумизматики. Навчальний посібник.— Черкаси, 2006.— 315 с.

¹⁴ Болсуновський К. Автономні монети Галицької Русі ХІV—ХV ст.— Київ, 1976.— 198 с.

¹⁵ Козубовський Г. Монетне карбування в Україні ХІV—ХV ст. // Вісник Національного банку України.— 1996.— №1.— С. 76—83.

¹⁶ Дорофієва Н., Комарицька З. Історія грошей України.— Львів: Львівський банківський ін-т НБУ, 2000.— 165 с.

¹⁷ Бойко-Гагарін А. Свідчення про монети Галицької Русі в газетах „Галицкая Русь“ та „Галичанин“ // Львівські нумизматичні записки.— Львів, 2016.— Ч. 13.— С. 34—35.

¹⁸ Нечитайло В. Каталог монет українських князівств ХІV—ХV ст.— Київ, 2011.— С. 21—22.

¹⁹ Бакалець О. Скарби Барської землі Поділля ХІV—ХVІІІ ст.— С. 24.

* Тут і далі ілюстрації до статті див. на 3-й стор. обкладинки цього числа „Вісника НТШ“.

²⁰ Шуст Р. Нумизматика. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні.— С. 47.

²¹ Бакалець О. Скарби Поділля ХІV — середини ХVІІ ст.

²² Бакалець О. Роль польської монети в грошовому обігу Поділля (друга половина ХІV — ХVІ ст.) // Вісник аграрної історії.— Київ; Слупськ, 2016.— Вип. 18.— С. 64—70.

Метрологічна характеристика галицько-руських грошиків та львівських півгрошів другої половини XIV — початку XV ст.

№ п/п	Назва монети, ім'я правителя	Діаметр	Вага	Проба	Роки карбування
Галицько-руські грошики					
1	Казимир III (1333—1370)	18—19 мм	1,55 г	875	1351—1354 рр., 1370 р.
2	Владислав Опольський (1372—1378)	18—19 мм	1,24 г	875	1372—1378 рр., 1386 р.
3	Людвік Угорський (1342—1382)	18—19 мм	1,12 г	875	1379—1382 рр.
4	Владислав Ягайло (1386—1434)	18 мм	0,96 г	875	1389—1399 рр.
Львівські півгроші					
5	Владислав Ягайло (1386—1434)	20—21 мм	1,58 г	500	1399—1408 (1414) рр.

Спочатку галицько-руські грошики обслуговували грошовий обіг Львівського регіону, а у другій половині XIV — на початку XV ст. активні включилися у грошовий обіг Волинського, Подільського, Київського, Молдавського князівств та Східної Польщі.

Звернемося до скарбового матеріалу, виявлено на Поділлі у кінці XX — на початку XXI ст. У 101 подільському скарбі, дослідженому і зафіксованому у наукових працях М. Котляра, Р. Савова, А. Крижанівського, Р. Шуста, О. Погорільця, О. Бакальця, А. Шостопала, О. Пінкасеви́ча, у 43 (43%) містяться галицько-руські грошики та львівські півгроші. Розглянемо топографію розміщення скарбів за подільськими областями, користуючись складеною таблицею.

Топографія розміщення скарбів монет другої половини XIV—XV ст. на території Поділля

№ п/п	Область	Всього скарбів	Скарби другої половини XIV ст.	Скарби XV ст.
1	Вінницька	32	14	18
2	Хмельницька	31	23	9
3	Тернопільська (східна частина)	14	6	8
4	Черкаська (західна частина)	23	20	3
Всього		101	63	38

Як видно із таблиці із 101 виявлених і зафіксованих змішаних нумізматичних комплексів 17 країн та князівств емітентів, 63 припадають на другу половину XIV ст., а 38 — на початок XV ст. У 43 (42,57%) подільських скарбах присутні 3159 срібних галицько-руських грошиків та півгрошів львівського карбування.

Знахідки львівських монет у скарбах Поділля

№	Область	XIV ст.	XV ст.	Всього
1	Вінницька область	12	3	15
2	Хмельницька область	13	4	16
3	Тернопільська область (східна частина)	4	4	8
4	Черкаська область (західна частина)	2	1	3
Всього		31 (72,1 %)	12 (27,9%)	43 (100 %)

Аналіз монетного матеріалу, закладеного у скарби у другій половині XIV ст., свідчить про те, що у грошовому обігу Подільського князівства займають першість галицько-руські грошики львівсько-

го карбування, вони присутні у 31 (72,1%) скарбах. На другому місці знаходяться тезаврації срібних монет Золотої Орди, вони містяться у 25 (40,32%) скарбових комплексах, на третьому місці — празькі гроші Чехії, які присутні у 19 (30,64%) скарбах. На четвертому місці перебувають 110 „подільських полугрошиків“ Подільського князівства часу правління Костянтина Коріатовича (1380—1391), вони містяться у 17 (27,41%) подільських скарбах досліджуваного періоду. Коронні польські гроші краківського карбування займають в скарбах Поділля п'яте місце, вони присутні у 14 (22,58%) скарбах. На шостому місці перебувають денарії Угорщини та Великого князівства Литовського (у 7 скарбах Угорщини та у 6 комплексах Литви), на сьомому — гроші та півгроші Молдавського князівства Петра Мушата і київського князя Володимира Ольгердовича (у 6 (9,67%) скарбах відповідно), на восьмому — грошени та шиллінги Тевтонського Ордену в Пруссії, денарії Австрії та Сілезії, які містяться у 2 (3,22%) подільських скарбах. На дев'ятому місці в нашому дослідженні знаходяться монети Візантійської імперії та Новгород-Сіверського князівства часу правління Дмитра Корибута — по одній знахідці (1,61%).

Кількісний склад 43 скарбів, у яких присутні галицько-руські грошики польських королів Казимира III, Людовика Угорського, Владислава Опольського, Владислава Ягайла та львівських півгрошів Ягайла, можна прослідкувати у таблиці.

Присутність срібних півгрошів Львівського монетного двору в подільських скарбах другої половини XIV — початку XV ст.

Правитель Польщі	К-сть скарбів Поділля	Кількість галицько-руських грошиків	К-сть	Всього
Казимир III (1333—1370)	8	92	—	IV
Владислав Опольський (1372—1378)	14	162, в тому числі 8 із зображенням верхньосілезького орла	—	III
Людвік Угорський (1370—1382)	22	1397	—	II
Владислав Ягайло (1386—1434)	24	1310	14 скарбів, 208 монет	I
Всього скарбів, монет	43	2961 (93,33%) грошиків, 208 (6,67%) львівських півгрошів Разом 3169 монет		

Отже, наше дослідження засвідчує домінуючу роль у грошовому обігу Поділля львівських галицько-руських грошиків часу правління короля Польщі Владислава Ягайла (1386—1434). Його галицько-руські грошики зафіксовані у 23 скарбах (1310 одиниць) та 208 львівських півгрошів 1399—1414 рр. були присутні у 14 скарбах. Усього зафіксовано 1518 (49%) монет цього правителя. На другому місці у подільських скарбах перебувають львівські грошики (1397 одиниць) короля Людовика Угорського (1370—1382), вони присутні у 22 змішаних скарбах (від 1 до 931 одиниць).

У 15 скарбах 70—80-х рр. XIV ст. нами зафіксовано 162 галицько-руських грошики двох видів Владислава Опольського (1372—1378). Зображення верхньосілезького орла було зафіксоване на 8 галицько-руських грошиках 1386 р. Владислава Опольського, виявлених в останні роки у Хмельницькій, Вінницькій та Тернопільській областях²³.

²³ Бакалець О. Роль галицько-руських грошиків та львівських півгрошів... — С. 100—111.

Найменше знахідок галицько-руських грошків припадає на тезаврації короля Казимира III (1333—1370) — 92 одиниці містяться у 8 змішаних скарбах 50—70-х років XIV ст. Таким чином, у 43 подільських скарбах середини XIV — початку XV ст. зафіксовано 3169 срібних монет, відкарбованих на Львівському монетному дворі.

За даними львівських нумізматів А. Крижанівського, Р. Шуста станом на 2005 р. у 35 музейних та приватних колекціях України, Польщі, Угорщини, Росії, Молдавії, Австрії і США зареєстровано 87 галицько-руських грошків короля Людовика Угорського (1370—1382), більше як 900 грошків і понад 400 львівських півгрошів Владислава Ягайла (1386—1434). Знахідок галицько-руських грошків Казимира III та Владислава Опольського було зафіксовано близько 100. Зокрема, львівськими дослідниками виявлено 11 грошків другого типу Владислава Опольського, відкарбованих у Львові за період його другого правління у 1386 рр.²⁴ На сьогоднішній день А. Крижанівський у своїй топографії зафіксував понад 6000 львівських монет. У нашому дослідженні у Хмельницькій та Вінницькій областях нами зафіксовано всього 8 монет другого типу Владислава Опольського з двома гербами: левом — гербом Галицької землі та верхньосілезьким орлом — родовим князівським гербом князя Владислава Опольського (сmt. Смотрич, м. Немирів, с. Монастирок, с. Шендерів, с. Сатанівська Слобідка)²⁵.

Найбільш об'ємний підйомний матеріал галицько-руських грошків був зареєстрований у першій столиці Подільського князівства — Смотричі (сьогодні сmt. Смотрич Городоцького р-ну Хмельницької області) у 2012—2015 рр. Цей унікальний комплекс детально досліджений хмельницьким нумізматом Р. Саввовим. Із 1290 срібних монет 9 держав і князівств другої половини XIV ст.: Польщі, Чехії, Угорщини, Золотої Орди, Литви, Подільського, Київського, Новгород-Сіверського та Молдавського князівств у Смотрицькому скарбі присутні 1034 (80,15 %) галицько-руських грошків м. Львова, з яких 931 (90,03%) — короля Людовика Угорського, 61 (5,89%) — Владислава Опольського та 42 (4,06%) грошки Казимира III²⁶. Серед монет Смотрицького скарбу були присутні 50 срібних „подільських полугрошків“ Костянтина Коріатовича двох типів²⁷. Вага і діаметр півгрошів Костянтина і грошка Владислава Опольського (1372—1378) майже були однаковими і дорівнювали половині празького гроша.

На лицьовому боці „подольських півгрошків“ із смотрицького скарбу відкарбований герб князів Коріатовичів — Св. Юрій-Змієборець, який списом вбиває змія. Написи на монетах Костянтина виконані латиною в готичному стилі з іменем правителя і його титулами: „[M]ONET[A]* CONSTA(N) [TIN[I] (Монета Костянтина)“. На зворотному боці подільських монет виکارбований герб угорських королів з династії Анжу — геральдичний щит із

7 ліліями справа та круговий напис: „+D(UCIS) H(EREDIS ET) DOM[N]I*DE SMOTRIC (князя, дідича та господаря Смотрича (чи Поділля)“. Аверс другого типу був подібний до першого, а на реверсі міститься зображення голови коронованого страуса — геральдичного нашоломника з герба Людовика Угорського. Подібне зображення страуса з короною на голові було на монетах першого угорського короля з анжуйської династії Карла-Роберта (1308—1342)²⁸ (Іл. II).

Значна кількість львівських монет також зафіксована у подільських скарбах, виявлених у: м. Тернопіль — 242 од. (2012 р.), с. Тендерів Тиврівського р-ну Вінницької області — 204 (2014 р.), с. Лисогірка — 186 од. (2011 р.) та с. Стара Пісочна Городоцького р-ну Хмельницької області — 154 од. (2005 р.), с. Жорнище Іллінецького р-ну Вінницької області — 143 од. (2010 р.), с. Сатанівська Слобідка Городоцького р-ну Хмельницької області — 136 од. (2012 р.), с. Словіта Золочівського р-ну Тернопільської області — 107 од. (2015 р.), м. Сатанів Городоцького р-ну Хмельницької області — 85 од. (2010 р.)²⁹.

У 2018 р. О. Пінкасевиц та О. Бакалець опрацювали ще один скарб XIV ст. із Дунаєвського р-ну Хмельницької області, у якому присутні 38 грошків Владислава Ягайла (1386—1434) та 1 срібний денарій Марії Угорської (1384—1385) (Іл. III).

Таким чином, виявлені, вивчені та проаналізовані у 2003—2018 рр. подільськими нумізматами 36 нових скарбів (83,3%) середини XIV — початку XV ст. є важливим внеском у дослідження грошового обігу Поділля та ролі галицько-руських грошків і львівських півгрошів не як місцевої галицької монети, а як міжрегіональної та міжнародної срібної обігової монети досліджуваного періоду.

Щодо встановлення метрологічних показників грошків та львівських півгрошів, то вони в основному відповідають монетній стопі, хоча їх інтенсивне перебування в грошовому обігу Галичини і Поділля, призвело до значної витертості цих монет і втрати ваги на 1—8 %.

У 43 подільських скарбах середини XIV—початку XV ст. зафіксовано 3169 срібних монет, відкарбованих на Львівському монетному дворі (це втричі більше ніж було відомо до 2005 р. та близько половини зафіксованих українськими нумізматами львівських монет досліджуваного періоду станом на 2018 р.).

Описані знахідки яскраво свідчать про масштабне карбування у Львові та широке використання грошків та півгрошів у грошовому обігу Галичини, Волині, Поділля та інших українських земель у середині XIV — на початку XV ст.

Конкретизація інформації про галицько-руські грошки та львівські півгроші, які перебували у грошовому обігу Поділля, допоможе у дослідженні масштабів карбування на Львівському монетному дворі в другій половині XIV — на початку XV ст.

Олексій БАКАЛЕЦЬ

²⁴ Крижанівський А., Шуст Р. До генези іконографії та метрологічних показників... — С. 10.

²⁵ Бакалець О. Скарби Поділля XIV—середини XVII ст. — С. 180—182.

²⁶ Саввов Р. Скарб монет XIV ст. з-під Смотрича. — С. 10—17.

²⁷ Саввов Р. Скарб монет XIV ст. з-під Смотрича. — С. 10—17; Бакалець О. Лічба та обіг грошей у Подільському князівстві... — С. 11—24; Його ж. Роль галицько-руських грошків та львівських півгрошів... — С. 100—111.

²⁸ Бакалець О. „Подільські полугрошки“ Костянтина Коріатовича кінця XIV ст. в скарбах Поділля: топографія знахідок // Спеціальні історичні дисципліни: теорія та методика: зб. наук. праць. — Київ, 2019. — Вип. 29—30. — С. 129—157.

²⁹ Бакалець О. Скарби Поділля XIV—середини XVII ст.; Його ж. Роль галицько-руських грошків та львівських півгрошів... — С. 100—108; Його ж. „Подільські полугрошки“ Костянтина Коріатовича... — С. 129—157.

ІВАН ПУЛЮЙ — ВЗІРЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ

Еліта — слово французьке. Воно походить з латинської мови і означає: вибираю. Вибираю що?... кого? Коли мова йде про зерно, то з великої кількості насінин вибирають найкращі. Жменька цих вибраних насінин і є елітою для майбутніх великих врожаїв.

Так є і серед людей. Всевишній кожному народові посилає вибраних його синів і дочок, які все життя служать своєму народові. Щоб ці вибранці стали національною елітою, їх треба виховувати змалечку. Про це знала українська молодь, яка жила у XIX ст. Знала і працювала так, щоб серед її ровесників — майбутніх хліборобів, воїнів, духівників, учителів, лікарів і т. д. — вирости кращі з кращих, які згодом стали представниками української національної еліти.

Серед учених кінця XIX — початку XX ст., представником української національної еліти, був Іван Пулюй — фізик, електротехнік, винахідник, будівничий електростанцій, перекладач на українську мову підручників для шкіл та гімназій: „Молитвослова“, „Молиovníка“, „Псалтиря“, співперекладач та редактор „Святого Письма“, ректор Празької високої технічної школи, радник Цісарського двору тощо, а найперше — Українець, який усе своє життя „працював для добра свого народу“.

Іван Пулюй народився 2 лютого 1845 р. в містечку Гримайлів, яке на той час входило до складу Австрійської імперії. Його батьки належали до покоління, з якого вийшли члени „Руської трійці“ на західних українських землях та „Братства Кирила і Мефодія“ — на східних. Члени цих товариств також усе своє життя „працювали для добра свого народу“. І це вміння вони, як „лампаду“, передали поколінню своїх синів, до якого належав Іван Пулюй.

У роки навчання Івана Пулюя в Тернопільській гімназії на підросійських українських землях студенти Київського університету заснували таємне товариство „Громада“, яке очолив студент університету Володимир Антонович. Такі „Громади“ були в Чернігові, Харкові, Полтаві, Одесі¹.

Про це товариство довідалася львівська молодь від Пантелеймона Куліша та громадівців з Великої України, які приїздили до Львова. З того часу на Галичині та Буковині почалося заснуван-

„Нема більшого гонору для інтелігентного чоловіка, як берегти свою і національну честь та без нагороди вірно працювати для добра свого народу, щоб забезпечити йому красшу долю“

Іван Пулюй

ня „Громад“. Першу „Громаду“ заснував у Львові вихованець Львівської духовної семінарії Данило Танячків. З його участю такі товариства виникли в Тернополі, Станіславові, Чернівцях, Перемишлі та в інших містах, де були університети та гімназії.

Іван Пулюй — засновник і співзасновник молодіжних товариств.

У січні 1863 року Іван Пулюй, тоді учень 6 класу Тернопільської гімназії, заснував таємне товариство „Громада“ серед своїх гімназійних товаришів.

За словами Івана Пулюя було це: „За часів польського повстання 1863-го року, коли і Русини почали думати „чий“ вони „діти“, заложив Пулюй в Тернополі „Громаду“. Ціль товариства була: Жити в чистоті моральній, пильно вчитись в школі, познакомитись з історією свого народу і його літературою, ставати в обороні рідного слова проти ворожих заходів москвофілів (свьятоюрців) і поляків, і говорити всюди рідною мовою, спомагати бідних учеників і піддержувати „Мету“, що тоді виходила під редакцією Ксенофонта Климковича у Львові до 1865-го року“².

Високу мету поставили перед собою громадівці. Це була

тогочасна Програма навчання та виховання української національної еліти. Щоб мати свою національну еліту, її треба вчити і виховувати змалечку. Без своєї національної еліти не буде своєї національної Держави. Про це знала тодішня українська молодь.

Після закінчення Тернопільської гімназії Іван Пулюй поїхав до Відня для навчання у греко-католицькій духовній семінарії. Приїхали до Відня на навчання й інші вихованці західно-українських „Громад“. Там вони також заснували товариство „Громада“. Оскільки, це товариство було таємним, що завжди таїло небезпеку для його членів з боку віденської поліції, то вони після довгих міркувань перейменували його на „Академічне товариство „Січ“ і зареєстрували в державній установі. 9 січня 1868 р. віденські громадівці вперше зібра-

Іван Пулюй
1845—1918 рр.

¹ Збожна О. Учніські та студентські „Громади“ — школа виховання української національної еліти. — Тернопіль, 2012. — 232 с. + іл.

² Центральний державний історичний архів України, м. Львів. — Ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка). — Оп. 1. — Спр. 2221.

лися в новоназваному товаристві, яке з таємного стало „явним“. Так вчорашні „громадівці“ стали „січовиками“. Між собою своє товариство вони називали скорочено — „Січ“.

13 грудня 1873 р. у Львові українці з підросійських та з підавстрійських українських земель заснували Літературне товариство ім. Т. Шевченка. Іван Пулюй став членом цього товариства 3-го березня 1874 року. У 1892 р. його реорганізували в Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ).

У свій час Іван Пулюй був засновником і вйтом тернопільської „Громади“, співзасновником віденської „Громади“, співзасновником і кошовим віденського академічного товариства „Січ“. Був Пулюй чи не найактивнішим членом усіх цих товариств. У цих товариствах він ріс, формувався і працював „для добра свого народу“, згодом став взірцем української національної еліти.

Іван Пулюй — борець за українську мову. В роки навчання Пулюя в духовній семінарії віденськи москвофіли видавали журнал „Страхопуд“, в якому висміювали молитви українською мовою. Січовики стали на захист рідної мови. Про це читаємо у листі Івана Пулюя до Данила Танячевича (23 квітня 1869 р.): „Кожний наш чоловік знає, що цілє наша є: вибороти своєму народови поважне становисько між іншими народами, та не заржавілими списами чубатих дідів наших, а живим словом, русько-українською мовою“³.

Семінарист Іван Пулюй перекладав на українську мову підручники для шкіл та гімназій, яких на той час ще не було на підавстрійських українських землях. Потім взявся за переклад молитов, які написав „правописом Осадці“. „Молитвослов“ (збірник молитов) вийшов у 1869 р. Наступною працею семінариста Пулюя був „Молитовник“, написаний „фонетикою“. Та українці не дочекалися виходу його у світ, оскільки рукопис „Молитовника“ знищили церковні високопосадовці-москвофіли. У відповідь на це Іван Пулюй написав „Лист без коверти“ (тепер такі листи називають відкритими), у якому читаємо: „Подати народови молитовник в рідній его мові, се постулят розуму, виключаючий всякий сумнів... Бажаю, щоб нащ великий нарід допевнився чесного місця в слов'янському світі в дорозі морального и материяльного движення, просвіти и добробуту“⁴. Було це у Відні в 1871 р. Згодом Пулюй написав третій „Молитовник“, який доповнив піснями і колядками. Читали його і харків'яни. Аджє у Харкові жив приятель Івана Пулюя — Володимир Александров, якому Пулюй подарував цей „Молитовник“. Крім того, „Молитовник“ Івана Пулюя був написаний українською мовою, тож не треба було тлумачити народови молитви.

У лютому 1871 р. до Відня приїхав Пантелеймон Куліш. Він зустрівся з Іваном Пулюєм, тоді вже студентом Віденського університету, і вони взялися перекладати „Новий заповіт“. Про те, як вони працювали, читаємо у листі Івана Пулюя до Івана Нечуя-Левицького: „Перекладаючи вкупі з

Кулішом Новий завіт, добирали ми такі слова, що вживалися в Галичині і на Україні, а оминали такі, які уживають тільки у Вас або у нас“⁵. Як бачимо, перекладаючи „Новий заповіт“, вони водночас, відроджували українську мову, бо ж „засмітилася“ вона словами мов народів-окупантів.

Після смерті Пантелеймона Куліша Іван Пулюй разом з Іваном Нечуй-Левицьким закінчили переклад Святого Письма Старого Заповіту, початий Пантелеймоном Кулішем. Редагування і вихід його у світ взяв на себе Іван Пулюй. Святе Письмо Старого Заповіту вийшло з друку в грудні 1903 р. Про це написав Іван Пулюй до дружини Пантелеймона Куліша 30 грудня 1903 р.: „Сьв[яте] Письмо Старого Завіту надруковане! Позавчора прислано мені з Берліна сорок екземплярів оправлених для Вас і для Левицького“. Про вихід у світ цілого Святого Письма довідуємося з листа, написаного Пулюєм до Михайла Павлика 15 липня 1904 р.: „Ціле сьв[яте] Письмо, старий і новий завіт вкупі, вже надруковані і можна дістати його у Відні, у брит[анського] і загр[аничного] біблійного товариства. Оправлене в полотно коштує 3 кор[они]“⁶.

Отже, Пантелеймон Куліш, Іван Пулюй та Іван Нечуй-Левицький переклали Святе Письмо. Переклали... з надією, що його читатимуть українці всіх українських земель. Та Росія не дозволила поширювати Святе Письмо серед українців, які жили на окупованих нею землях. Про це довідуємося з листа Івана Пулюя, написаного 20 січня 1904 року „До Головного управління у справах друку в Петербурзі“. „Переклади сьв[ятого] Письма дозволені в Російській Імперії на більше, як 36 мовах. Вільно там навіть Монголам, Туркам і Татарам читати і проповідувати слово Божє на своїй мові, вільно й Полякам і таким слов'янським народам, як Серби, Болгари та Чехи, що жиючи розсіяні по всій Імперії, становлять тільки малесенький процент Російського населення, не вільно тільки 25 мільоновому русько-українському народові“⁷.

Отже, всім народам, чії землі на той час були окуповані Росією, можна було звертатися до Бога своєю рідною мовою, не можна було лише українцям.

Як член НТШ, Пулюй працював і над виробленням української наукової термінології. Непроста це була справа та він робив її і заохочував до неї інших. Професор Пулюй вірив, що буде колись і своя українська наука. А „Науки природні мусять мати свою (підкреслив Пулюй) мову, утворену на підставі народньої мови“⁸.

Для кого Пулюй усе це робив?... „для будущих поколінь“. Отже, робив він це і для нас.

Іван Пулюй — борець за український університет у Львові. У 1900 р. в Австро-Угорській імперії навіть малочисельні бездержавні народи мали свої університети. Не мали лише українці. А тому в 1901 р. студенти Львівського університету виступили з вимогою — дати їм свій український університет.

³ Іван Пулюй (1845—1918). Листи / Збір, упоряд., поясн. та „Слово до читача“ О. Збожної.— Тернопіль, 2007.— С. 50 (Лист № 6).

⁴ Пулюй І. Лист без коверти // Його ж. Збірник праць: у 3 т. / За заг. ред. В. Шендеровського.— Київ, 1996.— [Т. 1—2].— С. 565.

⁵ Іван Пулюй (1845—1918). Листи.— С. 188 (Лист № 106).

⁶ Іван Пулюй (1845—1918). Листи.— С. 252, 256 і 296 (Листи № 141, 143 і 157).

⁷ Там само.— С. 259 (Лист № 145).

⁸ Там само.— С. 102 (Лист № 37).

9 грудня 1901 р. Наукове товариство ім. Шевченка звернулося до Івана Пулюя з проханням, щоб він взяв участь у „депутації, котра має передати міністрові меморіал у справі заснування русько-українського університета у Львові“. А 12 грудня 1901 р. Іван Пулюй відгукнувся на цю пропозицію⁹.

До боротьби за український університет у Львові долучилися вихованці „Громад“, „Січей“. Долучилися українські священики і громадські діячі. Та найактивнішим було „тільки студентство та наші вчені світової слави — професор фізики д-р Іван Пулюй та професор біохемії д-р Іван Горбачевський“¹⁰.

Про заходи Івана Пулюя та Івана Горбачевського у справі заснування українського університету у Львові читайте у листах Івана Пулюя до Юліана Романчука від 12/3 1904 р. (лист № 147), від 21/3 1904 р. (лист № 148), від 8/4 1904 р. (лист № 149), Олександра Барвінського від 12/3 1904 р. (лист № 146), Михайла Павлика від 1/4 1902 р. (лист № 131) тощо.

Чому Пулюй так ревно взявся за відкриття українського університету у Львові? За довгий час навчання та праці на чужині Пулюй добре знав, що „Тільки свій (тут і далі підкреслив Іван Пулюй) університет може спасти Русинів з теперішньої неволі і від православно-московської, і єзуїтсько-польської погібелі. Тепер часи не ті, як колись були. Не спасе вже нашого народу темнота його від змосковщення в Росії і спольщення в Галичині. Тепер вже стоїть перед цілим руським народом питання: Бути, чи не бути? Перед таким питанням повинні Русини в Галичині і на Україні принести таку послідню жертву, на яку їх тільки стане, памятаючи добре, що без жертв і праці ще ніколи не було і ніколи не буде здобутків на світі“¹¹.

Про потребу відкриття руського університету у Львові Пулюй писав статті, які були надруковані в газеті „Діло“ (1904 р.). Редакція газети у цьому ж році видала їх окремою книжечкою з назвою „О руський університет у Львові“.

Писав Пулюй прохання, писав статті... та українського університету у Львові не відкрили. Незадовго почалася Перша світова війна...

Іван Пулюй — борець за Українську Державу. Пулюй був сином бездержавного народу. Він снів самостійною незалежною Україною. У листі до Михайла Павлика (27-го серпня 1907 р.) читаємо: „Ви хочете знати мою думку про „самостійність“ України. Самостійність — дуже, дуже гарна річ! Є на світі самостійні люде, є і самостійні народи, то чому б то не могла бути і самостійна Україна! Колись то вона таки буде... Буде самостійна Україна тоді, коли буде більше своєї інтелігенції, людей до свого народу прихильних, людей з розумом і серцем, людей характерних і — самостійних (підкреслив І. Пулюй). ...Для України треба не одного, а тисячі розумних людей, кожний на своєму місці, людей, що живуть з народом і зв'язані з ним інтересами самого життя. Україна мусить сама себе

спастися! На жаль, тонуть українські інтелігенти по чужих революційних клюбах...“¹².

У 1915 р., коли на фронтах Першої світової війни лилася кров синів європейських народів, Іван Пулюй, який ніколи не забував, чий він син і звідки походить, виступив на захист Рідної Землі. Він написав брошуру: „Україна та її міжнародне політичне значення“¹³, в якій читаємо: „Поневолені народи Росії повинні стати вільними і утворити свої держави. Але найважливішим вкладом для досягнення цієї мети, для встановлення тривалого миру в Європі може бути тільки самостійна Україна. Самостійність України є, на наш погляд, ключем до миру в Європі...“.

Чи тодішні керівники Європи читали цю працю Івана Пулюя?.. Може, й читали... Та не стали вони на захист українського народу, навіть тоді, коли було проголошено Незалежність України! Після Першої світової війни на мапі Європи появилися нові держави. Та не було серед них України.

У 1939 р. почалася Друга світова війна. І знову полилася кров українського і європейських народів. За що? За новий переділ світу і ...за українські землі.

А тепер шість років на сході Незалежної України йде війна, ллється кров синів і дочок українського народу. Дай, Боже, щоб хоч тепер керівники Європейських Держав **прочитали** слова українця Івана Пулюя, вони написані німецькою мовою. Прочитали і стали на захист Незалежності України — „ключі до миру в Європі“.

Іван Пулюй — взірць для народів світу. Іван Пулюй робив добро не лише своєму рідному народові. Робив Пулюй добро й чужим народам. З волі Божої понад 50 років він прожив на чужині: у Відні, Празі та інших містах. На цих землях залишилася його праця. Праця, якою ще й нині користуються ці народи. Він був радником Царського Двору. До його слів прислухалися керівники Австро-Угорської імперії...

Українець Іван Пулюй жив на чужій землі, хоч дуже хотів повернутися на Рідну. Не судилося... Така воля Божя. На чужій землі він і помер. У чужій землі його поховали. Зрештою, хіба чеська земля, на якій Іван Пулюй жив з серпня 1884 року і до самої смерті, яка наступила 31 січня 1918 р., була чужою для нього? Як на мене, то ні. Тут він жив, вчив європейську молодь, серед якої була і чеська молодь, конструював прилади, будував електростанції, засновував наукові товариства тощо. Тут народилися і вирости його діти. На цій землі Іван Пулюй працював для добра і чеського народу.

То, хто ж такий Іван Пулюй? Учений, якого шанував світ і вірний син українського народу, який він любив до останнього свого подиху.

Ректор Німецької політехніки в Празі професор Бах у своїй прощальній промові, яку виголосив 5 лютого 1918 року, у день похорону Івана Пулюя, сказав: „Ти був не тільки людиною твердих переконань і виразно виکارбованою особис-

⁹ Іван Пулюй (1845—1918). Листи.— С. 227 (Лист № 127).

¹⁰ Решетило Т. Степан Підеша // Угнів та Угнівщина: історично-мемуарний збірник / Ред. В. Лев.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1960.— С. 426. („Степан Підеша“ це псевдонім Андрія Камінського, уродженця Угнова, що на Львівщині. Він народився 30 серпня 1873 р. Навчався у Відні, був членом українського Академічного товариства „Січ“).

¹¹ Іван Пулюй (1845—1918). Листи.— С. 234 (Лист № 131).

¹² Там само.— С. 403 (Лист № 236).

¹³ Пулюй І. Україна і її міжнародне політичне значення (Ukraina und ihre Internationale Politische Bedeutung. PRAG, 1915) // Його ж. Збірник праць.— С. 635.

тістю, але також людиною, що знала, як дотримуватися вірності, передовсім вірності народові, з якого Ти вийшов. І немає більшої вірності, ніж вірність власному народові¹⁴. З якою шанобою пан ректор прощався з представником українського народу Іваном Пулюєм, який відійшов у Засвіті...

Як високо він цинив Пулюєву „вірність народові“, з якого вийшов Іван Пулюй... Він похований у чеській землі. А ми — українці — бережимо пам'ять про славетного борця за „ключ до мирного дому Європи“ — Івана Пулюя.

Ольга ЗБОЖНА

МИХАЙЛО КОСАЧ: ФІЗИК-ДОСЛІДНИК, УЧАСНИК НАУКОВИХ ТОВАРИСТВ

(До 150-ліття від дня народження)

Постать Михайла Косача (1869—1903), короткий вік якого був змістовним та насиченим яскравими подіями, цікава і гідна уваги. Дослідження маловідомих, забутих діячів з українським корінням, які по-сутньому вплинули на світову науку, спонукають до пошуку різних часово віддалених матеріалів. Розгляд постаті Михайла Косача стимулювався виходом невеликої книжки¹ з поміщеною у ній короткою біографічною довідкою про нього, а також збірника нарисів Юрія Хорунжого (1937—2007) про малознані постаті української культури і науки. Серед них і про М. Косача². Потім була копітка праця з виявлення різних джерел та їх дослідження, аналіз наукового доробку М. Косача, виявлення його суті та встановлення його значення і місця у відповідних галузях знань.

Повідомлення про цього подвижника науки дуже фрагментарно, мимобіжно, інколи й неточно траплялися³ принагідно при розгляді творчості та діяльності славетної Лесі Українки (1871—1913), молодшої сестри М. Косача. Він — усебічно обдарована

особистість, високоосвічений талановитий фізик, поєднував природодослідницьку, викладацьку і винахідницьку працю з перекладацькою та літературною діяльністю (писав новели інтелектуально-психологічного характеру).

Віднайшлися розрізнені його публікації та інші матеріали, які давно вже стали бібліографічною рідкістю. Результатом системного підходу до вивчення біографії Михайла Косача та його наукового доробку стали статті у періодичних виданнях⁴, доповідь⁵ на науковому семінарі у Волинському національному університеті (Луцьк), перебіг роботи якого подав науково-популярний часопис⁶. Нещодавно знімальна група з Луцька створила фільм⁷ про Михайла Косача за участю автора цієї статті й інших відомих дослідників творчості й життєвого шляху Лесі Українки та Михайла Косача.

Проте оприлюднені дослідження ще недостатньо доносять до широкого загалу пересічні, вагомим результати наукового доробку М. Косача. Нещодавно виданий збірник матеріалів, зокрема, з текстом про науко-

Михайло Косач. 1869—1903 рр.

¹⁴ Гайда Р., Пляцко Р. Іван Пулюй (1845—1918): Життєписно-бібліографічний нарис.— Львів, 1998.— С. 57.

¹ Родина Косачів і волиняни. Спогади, перекази / Записи, впоряд., вступна стаття і примітки О. Ошуркевича.— Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004.— 64 с.

² Хорунжий Ю. Мужі чину. Історичні парсуни.— Київ, 2005.— С. 133—165.

³ Мірошниченко Л. Михайло Косач. (Правда документів і домисли) // Леся Українка: доба і творчість. Зб. наук. праць і матеріалів. У 3-х т.— Луцьк, 2009.— Т. 1.— С. 155—169.

⁴ Шевчук В. Михайло Косач: життєвий шлях та наукова діяльність // Світ фізики.— 2009.— № 3.— С. 26—32; Його ж. Природодослідник Михайло Косач // Праці НТШ. Т. 29: Фізичний збірник НТШ.— Львів, 2011.— Т. 8.— С. 613—630; Його ж. Життєвий шлях та наукова діяльність Михайла Косача // Леся Українка і сучасність. Зб. наук. праць / Упоряд. Н. Стещенко.— Луцьк, 2010.— Т. 6.— С. 420—434.

⁵ Шевчук В. Життєвий шлях та наукова діяльність Михайла Косача // Програма науково-культурологічного семінару „Леся Українка та її родина“. 25—26 лютого 2010 року.— Луцьк, 2010.— С. 8.

⁶ Головій О. Науково-культурологічний семінар „Леся Українка та її родина“: Луцьк, 2010 // Мандрівець.— 2010.— № 1.— С. 85—86.

⁷ Науково-популярний фільм „Український геній Михайла Косача“ хронометражем 45 хв. за участю Володимира Шевчука знятий філією національної телекомпанії України „Волинська регіональна дирекція“, м. Луцьк (прем'єра 02. 04. 2017). Автор сценарію і режисер М. Андрушко, ред. О. Куліш, оператор-постановщик В. Фетисов. Фільм створений за сприяння провідних музеїв Лесі Українки, Волинського краєзнавчого музею, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Волинської обласної наукової бібліотеки ім. Олени Пчілки, Наукової бібліотеки і музею Львівського національного університету імені Івана Франка.

ву діяльність М. Косача⁸ частково свідчить про це і відкриває перспективу її ширшого розгляду, а також його активної, проте малознаної участі в різних наукових товариствах, які виникали і плідно функціонували на переломі XIX—XX ст. як авторитетні наукові осередки при університетах.

Отож, Михайло Петрович Косач: у якій галузі науки він найповніше заявив про себе? Український учений-фізик, метеоролог, винахідник. Навчався в Київському університеті на фізико-математичному факультеті. Продовжив навчання і закінчив фізико-математичний факультет Тартуського університету. Викладав природничі дисципліни і математику в університетах та інших навчальних закладах Тарту (1895—1901) й Харкова (1901—1903). Знані наукові школи цих університетів визначали пріоритетні дослідження М. Косача.

Його фахові публікації — в галузях геометричної та фізичної оптики, метеорології, фізики електронів та їх поведінки у зовнішніх магнетних полях, загальних питань фізики. Робота „Актиноелектричні явища“ захищена на звання кандидата фізики. Магістерська дисертація „Відбивання світла в одноісному кристалічному середовищі“, 1899 р. Спільно з професором Олександром Садовським (1859—1923) в Тартуському університеті провадив дослідження тонкого явища обертальної дії поляризованого світла на т. зв. чвертьхвильову кристалічну пластинку. Тепер це відомий у сучасній науці „ефект Садовського“, який свідчить про пряме перетворення світлової енергії в механічну. Є достатні підстави вживати назву „ефект Садовського-Косача“. Про це йшлося в попередніх вказаних публікаціях автора.

Він був серед засновників мережі метеоспостережень на Слобожанщині, продовживши працю знаменитого Миколи Пильчикова (1857—1908) у цій галузі. У звіті⁹ директора Головної Фізичної Обсерваторії Петербурзької Академії Наук 17 вересня 1903 р. сказано (тут і далі по тексту перекл.— В. Ш.): „В Харківській губернії справа, розпочата проф. М. Д. Пильчиковим, успішно продовжується приват-доцентом М. П. Косачем; тут сітка станцій поповнюється за участю земства та інших землевласників“.

Михайло Косач, первісток у сім'ї юриста Петра Антоновича Косача (1842—1909) та письменниці, фольклористки і культурної та громадської діячки Ольги Петрівни Косач-Драгоманової (1849—1930) (Олени Пчілки) народився 13 (25 н. ст.) липня 1869 р. в Новограді-Волинському. Там минали його дитячі роки (перші десять років), згодом у Луцьку, Києві, в селі Колодяжне на Волині.

У 1884 р., отримавши домашню початкову освіту, Михайло успішно склав іспити при Першій київській гімназії і відразу ж був зарахований до 5-го класу класичної гімназії у м. Холмі тодішньої Люблінської губернії. Закінчив гімназію М. Косач у 1888 р. зі срібною медаллю і того ж року вступив на математичний відділ фізико-математичного факультету Київського університету.

У Києві Михайло захопився громадською роботою, літературною діяльністю, перекладами

світової класики. Михайло Косач і Леся Українка стають душею літературного гуртка „Плеяда“¹⁰. Заборона у ті часи всього українського вимагала від кожного з цих молодих українців-патріотів відповідних переконань і твердої віри. Літературні твори Михайла Косача виходять під псевдонімом Михайло Обачний, обраним матір'ю, Оленою Пчілкою, при спільному з Лесею Українкою перекладі оповідань М. Гоголя (1809—1852) „Вечорниці“, виданих у Львові ще у 1885 р.

Михайло Косач навчання у Києві не завершив. 1891 року він перевівся у Тартуський (тоді — Дерптський/Дорпатський, згодом Юрійвський) університет на математичне відділення фізико-математичного факультету. У 1894 р. він успішно закінчив це відділення, а через рік, у 1895 — також фізичний відділ фізико-математичного факультету. Як випускник з числа найкращих студентів був призначений на посаду асистента фізичної лабораторії Тартуського університету. Система атестації науково-педагогічних кадрів у тогочасних університетах передбачала низку іспитів, виконання наукових праць і була доволі складною. М. Косач успішно долав щаблі наукового та викладацького зростання. 1895 року він отримав звання кандидата фізики і був затверджений на посаді штатного асистента кабінету фізики (ще студентом М. Косач уже обіймав цю посаду¹¹ за наймом і завідував електромережею, яка на той час була рідкістю в навчальних закладах).

1898 р. у розвиток досліджень взаємодій світла з твердим тілом М. Косач написав магістерську дисертацію „Відбивання світла в одноісному кристалічному середовищі“ (опублікована в наукових записках університету) і у 1899 р. захистив її, подану *pro venia legendi* (на право читати лекції, тобто викладати в університеті). Науковим керівником був професор О. І. Садовський. Текст своєї дисертаційної роботи М. Косач завершив словами: „Вважаю за обов'язок скласти щире подяку професорові О. І. Садовському за запропоновану тему і вказівки при виконанні самої роботи та попередньої перевірки на дослідях отриманих висновків, а також висловити вдячність професорам Ф. Ю. Левінсон-Лессінгу та І. І. Лембергу за повідомлення літератури до теми. Весняний семестр 1898 р.“

Професори Тартуського університету Ф. Ю. Левінсон-Лессінг (1861—1939) та І. І. Лемберг (1842—1902) — відомі кристалографи та мінерологи, які, як і О. І. Садовський, а також астроном Г. В. Левицький (1852—1917), метеоролог Б. І. Срезневський (1857—1934) — всіляко підтримували М. Косача і позитивно впливали на нього, зануреного в царину фізики, математики, метеорології. Упродовж дуже короткого періоду, наприкінці 1893-го р., перед переходом в Головну Обсерваторію, читав лекції фізик Б. Б. Голіцин (1862—1916). М. Косач, будучи лаборантом фізичного кабінету, готував демонстраційні експерименти на лекції проф. Б. Голіцина. З 1894-го р. фізику читав проф. О. Садовський. Тут необхідно згадати також викладача фізики Дерптського університету А.-Й. О. Еттінгена (1836—1920), курс якого захоплено слухав сту-

⁸ Шевчук В. Природодослідник Михайло Косач // Михайло Косач (Михайло Обачний). Твори, переклади, листи, записи кобзарських дум / Упоряд. Л. П. Мірошніченко. — Київ, 2017. — С. 555—577.

⁹ Рыкачев М. Отчет по Николаевской Главной Физической Обсерватории за 1902 г. // Записки Императорской АН. Серия 8. — 1904. — Т. 15. — № 8. — С. 30.

¹⁰ Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу // Всесвіт. — 2006. — № 7—8. — С. 192—206.

¹¹ Краткий отчет за 1894 г. // Ученые записки Юрьевского университета. — 1895. — Т. 3. — № 1. — С. 32.

дентом М. Косач¹² і 16 грудня 1899 р. сам став за ту ж викладацьку кафедру. Він рівнявся на А. Етінгена. У листі від 22 січня 1900 р. до своєї матері Михайло пише: „Дай то Боже, щоб і у мене, як у нього [А. Етінгена], завше була думка ясною, оригінальною і незалежною, сполученою з широким поглядом на речі і за інтересами, виходячими далеко за границі спеціальності”. Додамо, що за життя М. Косач цього дотримувався невідступно. Знайомий з Косачами Захар Френкель (1869—1970), товариш Михайла Косача по навчанню в Дерптському університеті, згодом у своїх спогадах potwierдив, що М. Косач провадив „...роботу з фізики у професора Етінгена”¹³.

Наукову роботу М. Косач здійснював у декількох важливих напрямках. Вона за його публікаціями коротко проаналізована раніше у дослідженнях автора. Натомість, участі М. Косача у наукових товариствах приділено недостатньо уваги.

М. Косач брав участь у наукових товариствах фізико-математичного профілю, які функціонували при Тартуському та Харківському університетах, де свого часу він викладав фізику, математику, вів практичні заняття для студентів. За скупими протокольними записами засідань наукових товариств бачимо активну різнобічну діяльність їхніх учасників.

Відомо, що в Тартуському університеті плідно працювало наукове Товариство природознавців¹⁴. З листа М. Косача до матері дізнаємося, що він відвідував засідання Товариства ще у 1897 р.¹⁵ Зі змісту листа випливає, що, можливо, в рамках Товариства природознавців визрівала ідея створення фізико-математичного відділу. Проте в інших доступних джерелах не знаходимо відомостей про роботу такого відділу. Згодом магістранта М. Косача бачимо активним учасником Товариства природознавців. Дуже цінні подробиці доносять до нас Протоколи Товариства природознавців при Тартуському університеті, які друкувалися регулярно німецькою мовою, а з часу примусової мовної реформи в університеті — дублювалися також російською.

Комплект томів Протоколів Товариства зберігається в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка. Були передані сюди з бібліотеки Львівського Товариства аптекарів, про діяльність якого можна дізнатися з недавньої публікації про українського вченого, дійсного члена НТШ Юліана Гірянга (1881—1970)¹⁶.

На 318-ому засіданні Товариства природознавців Юрїївського університету 17 лютого 1899 р. на пропозицію проф. Ф. Левінсона-Лессінга магістранта М. Косача та проф. О. Садовського одногласно обрали членами цього Товариства. А вже на 321-ому засіданні 4 травня 1899 р. М. Косач доповідав на тему: „Прилад для демонстрації деяких основних понять механіки”. 29 жовтня 1899 р. на 325-ому засіданні М. Косач подарував Товариству окремих відбиток своєї праці, опублікованої у Вчених Записках Юрїївського університету „Відбивання світла в одновісному кристалічному середовищі”, яка була його дисертаційним дослідженням.

Окрім того, на цьому ж засіданні присутні заслухали доповідь М. Косача „Заломлення світла на границі двох одновісних кристалів з точки зору проективної геометрії”. Проф. О. Садовський та проф. Г. Левицький взяли участь в обговоренні доповіді і зробили свої зауваження. Свою доповідь Косач продовжив на 327-ому засіданні Товариства 3 грудня 1899 р.

У річному звіті Товариства за 1899 р. вказано всі позиції щодо участі у засіданнях Товариства природознавців дійсного члена М. Косача і про сплату ним річного членського внеску. 15 березня 1900 р. на 341-ому засіданні Михайло Косач взяв участь в обговоренні доповіді С. І. Михайловського під назвою: „Про ботаніко-географічні дослідження, здійснені минулого літа за дорученням Товариства в Ніжинській та Чернігівській губерніях”. На 344-ому засіданні 10 травня 1901 р. дійсні члени Товариства Косач, Кох та Маєвський запропонували вихідця з Одеси Н. С. Лисого обрати дійсним членом Товариства природознавців. Рекомендованого обрали на наступному засіданні.

Подальші засідання Товариства відбувалися вже без участі приват-доцента М. Косача. Той вибув влітку 1901 р. на нове місце праці в Харківський університет. Остання згадка про Михайла Косача у Протоколах Товариства природознавців Тартуського університету була з приводу його передчасної смерті. На 364-ому засіданні 16 жовтня 1903 р. Голова Товариства проф. Г. Левицький сказав декілька слів про покійного дійсного члена Товариства природознавців М. Косача і запропонував вшанувати його пам'ять вставанням.

У Харківському університеті з початком осінньо-зимового семестру 1901 р. М. Косач швидко адаптувався до нових умов, набув слави блискучого лектора-педагога, здібного експериментатора і відразу включився в роботу двох знаних товариств: Харківського Математичного Товариства та Товариства фізико-хемічних наук, які мали давні традиції.

За повідомленнями протоколів Харківського Математичного Товариства на річних зборах 23 вересня 1901 р. приват-доцента М. Косача обрано в члени цього Товариства. При цьому, як вказується у Протоколі, процедура прийняття відбулася без виборів. На наступному засіданні Математичного Товариства 1 лютого 1902 р. М. Косач виступив з доповіддю: „Про заломлення світла на границях двох одновісних кристалів”. У списку станом на 1 травня 1902 р. М. Косач — дійсний член Харківського Математичного Товариства. Про якісь інші види діяльності М. Косача в рамках вказаного Товариства протоколи мовчать.

Титульна сторінка роботи Михайла Косача з дарчим написом математиків В. Левицькому

¹² Косач М. Твори, переклади, листи... — С. 464.

¹³ Френкель З. Г. Записки о жизненном пути // Вопросы истории. — 2006. — № 5. — С. 91.

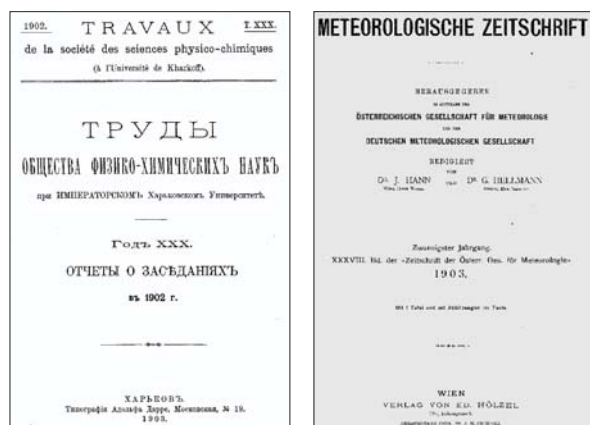
¹⁴ История Тартуского университета 1632—1982 / Под ред. К. Сийлиласка. — Таллинн, 1982. — С. 151.

¹⁵ Косач М. Твори, переклади, листи... — С. 359.

¹⁶ Шевчук В. Юліан Гірянга (1881—1970) — відомий у світі український учений // Світогляд. — 2018 — № 4. — С. 40—51.

Одночасно з роботою у Харківському Математичному Товаристві приват-доцент М. Косач бере активну участь в роботі Харківського Товариства фізико-хімічних наук. На його засіданнях доповідає про результати своїх досліджень в галузі теорії електролітів та їх поведінки в зовнішньому магнетному полі, демонструє експериментальні досліди з допомогою змонтованого ним потужного електромагнета.

На розширеному засіданні Товариства фізико-хімічних наук при Харківському університеті 21 травня 1902 р. заслухано доповідь М. Косача „Електроліти в магнетному полі“ у присутності 19 членів Товариства. Доповідач зупинився на двох головних моментах: електродинамічна дія магнетного поля на електроліти та, на той час систематично ще не досліджувані експериментально,

Титульні сторінки наукового періодичного видання, в якому друкувався М. Косач, та монографії Фр. Вальдо в його перекладі

явища індукції електричного струму в розчинах електролітів. На засіданні були почесний член Товариства академік М. Бекетов (1827—1911) та член тогочасної Ради Міністерства народної освіти проф. столичного університету О. Хвольсон (1852—1934). Зазначимо, що на початку 1900-х рр. лише розпочиналося формування теорії розчинів електролітів на базі їхньої йонної будови.

Діяльність Михайла Косача не обмежувалася лише викладацькою роботою та участю в наукових товариствах за місцем праці. Його погляд був постійно спрямований на Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, а також на львівську українську видавництво, у яких він опублікував декілька своїх літературних творів. Переглядаємо його листи до рідних. Зокрема, у листі до своєї сестри Лесі Українки від 12 березня 1899 р. М. Косач повідомляє про своє захоплення Х-променевим фотозніманням, як потужним засобом у діагностиці хвороб кісток людського організму. Інтенсивна його та О. Садовського праця у цій галузі відразу від появи повідомлень про відкриття та застосування Х-променів у періодиці дала досвід фотографування і отримання якісних знімків з допомогою Х-випромінювання, дозволила М. Ко-

сачеві провадити курси¹⁷ для лікарів відповідних спеціальностей. За дослідженням¹⁸ у фізичному кабінеті Тартуського університету збереглися газорозрядні та Х-променеві трубки 1896—1914 рр. і набір фотографічних знімків 1896 р., виконаних за допомогою Х-променів. Їх авторство приписують М. Косачу. У листах він пише про своє захоплення Х-променевою фотографією, конструюванням відповідних пристроїв. Набутий досвід Михайло Косач хотів викласти у спеціальній брошурі і планував¹⁹ подати її текст у львівський „Літературно-науковий вісник“.

У листах М. Косача Наукове товариство ім. Шевченка згадується двічі. У листі від 26 грудня 1899 р. до батька він ділиться своїми думками щодо своєї педагогічної діяльності, курсу для студентів „Зовнішні дії струму“ у зимово-весняному семестрі 1901 р. Майбутній текст лекцій українською мовою хотів надрукувати в НТШ у Львові. А ще мав намір туди ж подавати статтю „Розривна сила сучасних куль і механічна теорія“. Задуми з нез'ясованих причин, очевидно, здійснені не були.

Пошуки матеріалів про Михайла Косача несподівано дали цінну знахідку, яка прямо вказує на його постійне намагання налагодити тісні зв'язки з НТШ, як авторитетною українською науковою інституцією. У фондах Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника вдалося виявити праці Михайла Косача, зокрема „Відбивання світла...“, 1899 р., обсягом 40 с. Це текст його магістерської дисертації. На титульній сторінці вгорі справа рівним дрібним акуратним почерком рукою М. Косача (при зіставленні вказаного тексту і рукописів листів це легко зауважити) написано: „Високоповажаному Володимирові Левіцкому од автора“. Володимир Левицький (1872—1956) — дійсний член НТШ у Львові, на той час вже відомий український математик, редактор „Збірника Математично-природописно-лікарської секції НТШ“.

У попередніх вже згаданих публікаціях автором проведено короткий огляд віднайдених (загалом півтора десятка) наукових праць М. Косача, опертих на математичну логіку й розрахунки. Визначальними є питання в галузі взаємодії світлових променів з кристалами. Косач цікавився й іншими важливими проблемами з дослідження метеорологічних явищ, зокрема, еліптичними циклонами²⁰. Розглядав положення їхньої лінії найменших тисків. Це піонерські роботи вченого у даній галузі. До цього цикли вивчали лише зарубіжні науковці. Пошуки дали ще декілька раніше невідомих його публікацій. Це, зокрема, статті у журналах „Метеорологический вестник“, „Журнал опытной агрономии“, „Научное обозрение“. В останньому виданні — перша публікація М. Косача, як спроба погляду на загальну проблему перетворення енергії. Крім того, у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника виявилася брошура Михайла Косача „Погода и предсказания журнала „Климат“, як окремий відбиток, виданий редакцією „Южно-Русской сельскохозяйственной газеты“ (Харків, 1902,

¹⁷ Косач М. Твори, переклади, листи... — С. 365.

¹⁸ Кыйв Э. Э., Паэ А. Я. О сохранившихся приборах Физического кабинета Тартуского университета (1802—1916) // Tartu ulikooli ajaloo kustumusi. — Tartu, 1985. — Т. XVII. — С. 19—26.

¹⁹ Косач М. Твори, переклади, листи... — С. 443.

²⁰ Kossatsch M. Die Lage der Troglinie in einer elliptischen Zyklonen // Meteorologische Zeitschrift — 1903. — Т. 38. — Nr 8. — С. 337—341.

№ 50). Нововіднайдені публікації²¹ доповнюють науковий доробок М. Косача в галузі метеорології, про який йшлося раніше (Фізичний збірник НТШ, 2011, т. 8). Разом з рефератами у відповідних випусках журналу „Метеорологический Вестник” вказані публікації М. Косача ілюструють його внесок у метеорологічні дослідження. Особливо цінна його публікація Проєкту створення сітки метеостанцій на Слобожанщині. Під цей Проєкт було виділено фінансування і були розгорнуті відповідні роботи. Тогочасні звіти Харківського університету в наукових „Записках” зафіксували відомості про ці події. Передчасна смерть М. Косача 3 (16) жовтня 1903 р. від інфекційного захворювання (дизентерії) призупинила реалізацію задумів.

Неочікувано важливою є також його стаття полемічного характеру з приводу публікації од-

нолітка М. Косача, відомого дослідника впливу меліорації українського Полісся (басейн Прип'яті) на водний режим малих річок та боліт, гідролога Є. В. Оппокова (1869—1937). Піднята проблема набирає особливої актуальності тепер у зв'язку з глобальними змінами клімату на планеті. Саме тому згадувалося прізвище Є. Оппокова 22 лютого 2019 року у Дзеркальній залі Львівського національного університету імені Івана Франка під час доповіді лауреата Нобелівської премії (2007 р.), українця за походженням Є.-З. Стахів (США), фахівця в галузі кліматології та гідрології.

Отже, Михайло Косач як перспективний вчений тримав у полі зору складні фундаментальні фізичні явища мікро- і макросвіту. Його наукові досягнення після тривалого забуття стають надбанням сучасного поступу знань про природу.

Володимир ШЕВЧУК

БОГДАН КІСТЯКІВСЬКИЙ — УКРАЇНСЬКИЙ ФІЛОСОФ ПРАВА (До 150 річчя від дня народження)

Спадщина академіка Богдана Олександровича Кістяківського (04/16. 11.1868 — 16. 04. 1920 рр.) актуальна й сьогодні, бо його вчення є прикладом європейського підходу у визначенні соціальної і правової спрямованості держави. Він народився у сім'ї Олександра Федоровича Кістяківського (1833—1885 рр.), відомого українського громадського діяча, професора кримінального права Київського університету св. Володимира. Він був помічником редактора журналу „Основа”, проводив культурно-просвітницьку діяльність, підтримував членів „Старої громади”. На переконання Олександра Федоровича для кожного українця характерним має бути „практичне українофільство” — за суттю національно усвідомленим і застосованим у своїй діяльності. Мати — Олександра Іванівна — належала до родини Чубинських, а її сестра була дружиною відомого історика та громадського діяча В. Б. Антоновича (хресний батько Богдана (Федора)). У такій українській атмосфері зростає Богдан і його п'ятеро братів.

Богдан Кістяківський. 1868—1920 рр.

Богдан навчався у Київській та Чернігівській гімназіях, з яких виключався за участь в гуртках, закінчив Ревельську Олександрівську гімназію (тепер Таллін). У 1888—1892 рр. навчався на історико-філологічних факультетах Київського і Харківського та на юридичному факультеті Дерптського (тепер Естонія) університетів. За участь в українському русі його виключали з них неодноразово. Був заарештований у 1892 р., ув'язнений у Лук'янівській тюрмі (грудень 1893 р. — січень 1894р.), на один рік виселений на проживання (м. Лібава) під наглядом поліції. Дружина, Марія Вільямівна (бл. 1869—1939 рр.) допомагала і підтримувала його у всіх повенір'ях. Вона — донька В. Л. Беренштама, відомого українського педагога, діяча „Старої Громади”.

Б. Кістяківський був професором державного права, деканом юридичного факультету Українського державного університету (1917—1920 рр.) Працював у комісії зі заснування Української Академії наук (1919—1920 рр.). Від 1919 року — академік Української Академії наук. У

²¹ Косач М. Отрицательное „Perpetuum mobile”. Общераспространенная ошибка в формулировании постулата Клаузиуса // Научное обозрение. 1898.— № 2.— С. 238—241; Його ж. Способы задержать снеговую воду в почве (Южно-Русская сельско-хозяйственная газета.— Харьков, 1901.— №№ 18, 19) // Журнал опытной агрономии.— 1902.— Т. 3.— № 1.— С. 64—65 (реф. М. Грачева); Його ж. Проект организации метеорологической сети в Харьковской губернии (Доклады Харьков. губ. зем. упр. XXXVIII губернс. Земскому Собранию по с.-х. Отделу). Харьков, 1902 // Журнал опытной агрономии.— 1903.— Т. 4.— № 3.— С. 38 (реф. А. Португалова); Його ж. К статье г. Оппокова „Уровень воды и осадки в бассейне Припяти” // Метеорологический Вестник.— 1901.— Т. 11.— № 12.— С. 479—480; Його ж. К теории града // Метеорологический Вестник.— 1902.— Т. 12.— № 1.— С. 25—26; Его же. Непрерывный интегратор силы ветра и его энергия // Метеорологический Вестник.— 1902.— Т. 12.— № 1.— С. 27—28. Його ж. Погода и предсказания журнала „Климат”. Харьков: Паровая Типо-Литография И. М. Варшавчика, 1902.— 12 с.

співпраці з В. Вернадським, М. Василенком, Ф. Тарановським він закладав наукові підвалини академії. Б. Кістяківський займався науково-викладацькою, громадською, публіцистичною і видавничою діяльністю. Брав активну участь у громадсько-політичному житті України, був сенатором і членом генерального адміністративного суду. Філософ прожив недовге, але багатогранне і творче життя.

З 1888 року, ще за часів навчання в Київському університеті, Богдан Кістяківський захоплювався ідеями Михайла Драгоманова, який прагнув створити радикальне українофільство, поєднуючи із соціал-демократичними реформами та загальноєвропейськими цінностями. Під впливом М. Драгоманова студенти Київського університету встановлюють контакти з галицьким рухом „радикалів”, зокрема з Іваном Франком і Михайлом Павликом.

Треба відмітити, що погляди Богдана Кістяківського щодо конституційного, федеративного устрою держави, національної автономії, свободи і прав особи сформувалися під впливом Михайла Драгоманова. Про це у своїх спогадах писав академік Микола Василенко. Він підкреслив, що Б. Кістяківський „...з великим поважанням відносився до М. П. Драгоманова і що під значним впливом Драгоманова склалися в молоді роки його суспільні погляди”¹. Цей вплив у різних формах проявлявся протягом усього життя. Зокрема, Б. Кістяківський організував зібрання коштів на видання політичних творів М. Драгоманова. У 1908 р. він написав передмову до видання політичної спадщини мислителя, в якій ґрунтовно проаналізував його наукові та політичні погляди. Ця передмова важлива також тим, що в ній розкриваються біографічні дані та творчий здобуток М. Драгоманова на основі статей, спогадів, листів його послідовників — І. Франка, А. Кримського, М. Павлика.

Б. Кістяківський сам називав себе учнем М. Драгоманова, адже він був одним із перших його біографів та дослідником філософських, політичних, соціологічних поглядів. Він наголошував, що в основі світогляду Михайла Петровича було не політичне життя суспільства, а щастя народних мас, якого можна досягнути при високому рівні культури². Тому розвиток кожної особи і народу загалом — це вище благо культури. Статті ж М. Драгоманова були видані українською мовою Науковим товариством імені Шевченка (Збірники філологічної секції) у Львові (1899, 1900, 1906 рр.). Важливий матеріал знаходимо також у його спогадах, листуванні, автобіографічних нарисах.

Значний культурологічний інтерес становлять неопубліковані раніше листи Михайла Павлика до Богдана Кістяківського, в яких висвітлюються деякі аспекти, що пов’язані з виданням політичних праць Михайла Драгоманова. У Державному історичному музеї (в Москві) зберігаються неопубліковані листи Михайла Павлика до Богдана Кістяківського, які висвітлюють проблеми цього видання. У листах, відправлених зі Львова (1912—1913), автор щиро дякував за отримані статтю і гроші. М. Павлик відправив до Москви один ек-

земпляр „Листів Др.-ва до Впередців”, вісімнадцять аркушів п’ятого тому „Переписки”³. Також згадується стаття про „Вольное слово”, яка — „цікава і може заткає Богучарському рот”⁴. Мова ведеться про полеміку Б. Кістяківського з В. Богучарським щодо неправильного висвітлення ролі М. Драгоманова у ліберальному виданні „Вольного слова”. Листи свідчать про дружні взаємини між М. Павликом і Б. Кістяківським. М. Павлик (1853—1915) — український письменник, громадський діяч, який у Женеві, разом із М. Драгомановим і С. Подолинським, видавав журнал „Громада” (1879—1882). Він був другом Івана Франка і вони разом редагували суспільно-політичний двотижневик „Народ” та заснували русько-українську радикальну партію (1890 р.).

У статті про М. Драгоманова І. Франко розкрив погляди і дав оцінку Б. Кістяківському. Іван Франко зазначав, що передмову до першого тому політичних творів написав Богдан Кістяківський, в якій дав життєвий нарис автора. Він зауважив, що автор передмови не завжди об’єктивно аналізував теоретичні проблеми. Зокрема, аналіз поглядів М. Драгоманова про політичну волю та її гарантії, які були вироблені в європейській науці XVII століття. „Передмова написана загалом розумно, факти про життя Драгоманова зведено рукою знавця і прихильника, хоча автор не зазначає виразно свого власного становища супроти ідей Драгоманова”⁵. Також соціалістичні погляди М. Драгоманова потрібно розкрити глибше, докладніше показати їхню відмінність від західноєвропейських і соціал-демократичних. У листі до дружини І. Франко писав про приїзд до Львова її знайомого Б. Кістяківського. Він зауважив, що Богдан „інтересний хлопець і багато цікавого розкаже про Київ, хоч глядить він, як мені здається, досить односторонньо”⁶. На запрошення Ольги Франко, Б. Кістяківський (були знайомі ще з Києва) гостював у їхній сім’ї — у Львові та Нагуєвичах, хрестив сина Тараса.

У Центральному Державному Історичному Архіві України у Львові (фонди 613, 663, 152 українською, російською, польською, німецькою мовами) зберігаються листи, протоколи дізнань у судовій справі з обвинуваченням Сергія Дегена, Івана Франка, Михайла Павлика, Богдана Кістяківського, Аполлінарія Маршинського. Їх звинувачували у належності до підпільної організації та розповсюдженні соціалістичної літератури. Про перебування Б. Кістяківського у Львові (1889р.) та його арешт можна дізнатись із протоколів допитів, виписків із судових актів у справі С. Дегена, І. Франка, М. Павлика. Цікавими є відомості про Б. Кістяківського (псевдонім Б. Городиський) у протоколах звинувачення О. Франко, Я. Каспровича, а також у листах, розписках, які зберігаються в Історичному архіві Львова⁷. Найбільше матеріалів у архівних фондах написані польською і німецькою мовами, а українською — найменше.

Наукова діяльність Богдана Кістяківського тісно пов’язана з тогочасною західно-європейською культурою. Від 1895 року він продовжив

¹ Василенко М. П. Академік Богдан Олександрович Кістяковський // Записки соціально-економічного відділу УАН. Т. І. Київ: 1923. С. XXXII.

² Кістяковський Б. М. П. Драгомановъ. Его политическіе взгляды, литературная деятельность и жизнь // Предисловіе къ первому тому. М. П. Драгомановъ. Политическіе сочинения. Т. 1. Москва: 1908. с. IX.

³ Государственный Исторический Музей (Москва). Ф. 108, 5 ед. хр.

⁴ Государственный Исторический Музей (Москва). Ф. 108, 3 ед. хр. с. 65—68.

⁵ Франко І. Я. Суспільно — політичні погляди М. Драгоманова: збір. тв.: у 50 т. Київ: 1986. Т. 45. с.432.

⁶ Франко І. Я. Лист до О. Ф. Франко: збір. тв.: у 50 т. Т. 49. Київ: 1986. с. 214—215.

⁷ Див. ЦДІА України у Львові: ф. 613, оп. 1, спр. 130; ф. 663, оп.1, спр. 127—129; ф. 152, оп. 2, спр. 487.

навчання у Берлінському, Страсбурзькому, Гайдельберському університетах. Навчався у відомих філософів — В. Віндельбанда, Г. Зимеля, яким і присвятив своє наукове дослідження. Результатом навчання Б. Кістяківського за кордоном був захист ним німецькою мовою дисертації, отримав ступінь доктора філософії (1898 р.). Дисертаційне дослідження „Суспільство та індивід. Методологічне дослідження“ надруковано у видавництві Отто Лібманна (1899 р.)⁸. Ця перша знакова дослідницька робота визначила наукові інтереси автора, напрям філософсько-правових пошуків та забезпечила йому вагоме місце в наукових колах. У монографії досліджено методологічний аналіз творення філософсько-правових і соціальних понять та розглянуто проблеми співвідношення держави, суспільства і людини.

Вперше здійснено переклад тексту дисертації Б. Кістяківського „Суспільство та індивід. Методологічне дослідження“ (2012 р.) українською мовою та видано у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Переклад здійснено викладачами кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів. Марія Альчук є науковим редактором перекладеного тексту дисертації та автором післямови.

Сьюзен Хейман — американська дослідниця, професор з історії, зазначила, що після захисту дисертації про Богдана Кістяківського склалася репутація філософа неокантіанського спрямування та правового теоретика. У своїй науковій праці він зосереджується на методології проведення досліджень суспільства для визначення відносин між правом та законом⁹. Філософ аналізував науки про суспільство — соціологію, органічну теорію; розкривав головні завдання соціології та важливість категорії необхідності у системному дослідженні. У зв'язку з цим він критикував марксистську матеріалістично-метафізичну систему. Зокрема, з методологічного підходу — марксизм не розглядався, як соціально-філософська система, а — як принцип дослідження, що має велике наукове значення. На його переконання, відродження філософії у XIX ст. у неокантіанському варіанті сприяло розвитку наукового знання про право.

Німецькі філософи права, соціологи високо оцінили дисертаційне дослідження Б. Кістяківського, зокрема Г. Кельзен, Г. Єлінек, М. Вебер. Він належить до представників європейського неокантіанства, бо послідовно розвивав ідеї В. Віндельбанда, Г. Рикерта (засновників баденської школи). Також редагував і писав передмови до російських видань праць М. Вебера, Г. Єлінека, А. Менгера, Г. Радбруха (переклади з німецької мови). Його наукові праці є важливими для історії європейської культури.

Б. Кістяківський виокремлював особливості гуманітарних наук, які оперують категоріями необхідності і справедливості, а для природничих наук характерна абстрактність, розглядав їх подібності та відмінності. Він, досліджуючи філософські системи І. Канта і Г. Гегеля, підкреслював, що філо-

софія існує у вигляді окремих систем, в яких себе виявляє. Через множинність таких систем виявляється плюралізм підходів, які розкриваються філософією. Звідси випливає і докорінна формальна відмінність філософії від природничих наук. „Якщо філософії притаманні універсалізм та цілісність, які не властиві науці, то, з іншого боку, їй чужі сталість та загальнозначуща переконливість, які становлять головну рису науки“¹⁰. Вчений наголошував, що філософія права розкриває цікаві співвідношення між ідеями та пізнанням права.

Для визначення дійсно наукового знання про право потрібно встановити і визначити методи і завдання, які використовуватиме наука про право. Філософ виділив головні завдання: строго розмежувати юридично-догматичне і науково-теоретичне вивчення права; пояснити право у причиновій і телеологічній залежності; дослідити трансцендентальні та емпіричні цілі; проаналізувати розумність — як інтелектуальну ціль, моральність — як етичну ціль; розкрити етичні цілі — свободу і справедливість. Філософське осмислення сутності права має стверджувати його автономність та основоположну роль для формування сучасного суспільства.

На переконання Б. Кістяківського, право розвивається і зумовлюється двома різними етичними цілями: воно є одночасно носієм і свободи, і справедливості¹¹. Так, право втілює у собі свободу і справедливість найбільш повно і досконало. Право, як реальне явище, зумовлене причинами і цілями, а, щоб науково пізнати право, необхідно розкрити та проаналізувати шляхи їх дослідження. Науковець у своїй філософсько-правовій концепції аналізував загальні принципи створення системи наукових знань про право, особу, суспільство. Він розкривав право, як соціальне явище, що виражає культуру суспільства, виходячи із плюралістичного підходу та доповнюваності методів.

У статті „Реальність об'єктивного права“ розкрито право, як соціальне явище, що входить до різних сфер людського життя і діяльності. „Право є і державно-організаційне, і соціальне, і психічне, і нормативне явище. Усі ці різні його прояви або всі сторони його багатолінійної й багатоманітної сутності підлягають цілком самостійному вивченню та розробленню“¹². Вчений підкреслив, що виділені основні підходи до права відповідають чотирьом концепціям права. Зокрема, аналітичний підхід характерний для догматичної юриспруденції та відповідає позитивістській концепції права. Соціологічний підхід відповідає поняттю права,

⁸ Kistiakowski Th. Gesellschaft und Einzelwesen. Eine methodologische Studie. Berlin: Verlag von O. Liebermann, 1899. S. 205.

⁹ Хейман Сьюзен. Кістяківський: Боротьба за національні та конституційні права в останні роки царату; [пер. з англ. С. Левченка]. Київ: 2000. 304 с.

¹⁰ Кістяковскій Б. А. Соціальныя науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права. — М.: Изд-е М. и С. Сабашниковых, 1916. — С. 224.

¹¹ Кістяковскій Б. Соціальныя науки и право... — С. 680.

¹² Кістяківський Богдан. Реальність об'єктивного права // Вибране / [пер. з рос. Л. Г. Малишевської; упорядкування, передмова і примітки Л. П. Депенчук]. К., 1996. — С. 153.

як формі соціальних відносин. Психічний підхід відповідає психологічному поняттю права. Нормативний підхід відповідає аксіологічному поняттю права. На його думку, це — методологічні підходи, які відповідають чотирьом граням права та являються культурними феноменами. Філософ зазначав, що для розвитку науки про право дуже важливе значення має напрям, темп та інтенсивність філософського мислення. Філософія права є важливою, бо проблематичним стає саме існування права в якості універсального принципу організації соціального життя. Філософський підхід до розкриття суті права має виходити із більш загальних та фундаментальних понять — гармонії, свободи, справедливості, рівності та порядку.

У своєму виступі в Харківському університеті, на захисті докторської дисертації, Богдан Кістяківський відмітив, що для вироблення цілісного знання про право „потрібні особливі синтетичні форми пізнання; вони мають привести до пізнання не поняття, а суті права”¹³. Загальна теорія права має більш повно і всесторонньо синтезувати (поєднувати) наукові знання про право. У такому синтезі, що розкриває суть права, загальна теорія права пересікається з філософією права. Шлях до синтезу, на його переконання, загальна теорія права має шукати не в окремих гуманітарних науках, а у філософії культури.

Філософ зазначив, що „загалом наука про право поступово проторує власну дорогу, створюючи суто наукове знання про право”¹⁴. Він підкреслював самостійне значення науки про право. Для цього розглянуто головні моменти співвідношення філософії та науки про право, аналізуючи важливі періоди історичного розвитку відношень між ними. Можна підсумувати, що наука про право — це не що інше, як правознавство. Також є всі підстави називати Б. Кістяківського правознавцем, бо розкрив право з різних сторін та вказав на синтез і цілісність цих знань у філософії культури.

У передмові до книги „Соціальні науки і право...” Б. Кістяківський зазначав, що предметом дослідження стало „право, яке регулюється етичними запитамі, зайняло найважливіше значення, таке, яке йому належить у житті культурних суспільств”¹⁵. Наголошував на значущості права, як культурної цінності. Так, у структурі книги розділ про право розміщено після дослідження суспільства та перед державою, таким чином взаємопов’язано їх. Він висвітлював соціокультурну реальність права — буття уявлень, ідей, цінностей, які вкорінені в культурі народу. Відтак, застерігав читачів про те, щоб не виникало неправильної думки, ніби він намагається викласти соціально-наукову і філософсько-правову систему. „Його завдання — не побудувати систему, а підготувати і розробити шляхи та засоби, які допоможуть знайти і створити наукове знання”¹⁶. Для нього важливим є наукове пізнання права. Щодо побудови системи, на його думку, то він її не створив, хоча його праці свідчать про системність дослідження і творчий підхід у вирішенні проблем.

Б. Кістяківський зазначав, що наука про право відноситься до царини гуманітарних наук, але якщо орієнтуватися на ці дисципліни, то отримаємо лише еkleктичний результат, а не синтетичний. Наука про право стане істинною, коли зорієнтується не на одну гуманітарну науку чи на їхню сукупність, а, насамперед, на філософію культури. Правознавство є гуманітарною наукою, а обґрунтування, орієнтація та здійснення правознавства можливі за допомогою інтеграції аналітичного і синтетичного знання, що дає філософія культури загалом і філософія права зокрема. Багато його ідей функціонують у філософсько-правовому дискурсі сучасної України, наприклад, у прагненні виробити праворозуміння, що враховує багатогранність права, ідею соціальної правової держави та юридичних гарантій гідного життя.

Філософ права розкрив формулювання етичної теорії соціально-справедливої держави, яка заперечувала використання насильства і терору та втілювала ідеали доброчесності. Він заклав підвалини сучасної теорії соціально-правової держави, як держави загального добробуту. Вчений виокремлював основну цінність такої держави — гідність окремої особи, а декларації прав і свобод людини повинні містити ще й соціальні права. Має бути закріплене право громадянина вимагати від держави забезпечення йому нормальних умов економічного та духовного існування.

На думку Б. Кістяківського, держава, яка відповідає вимогам справедливого, природного права, є правовою. Держава та право — це дві сторони одного й того ж складного явища, зокрема право є не лише началом, а й завершенням (фіналом) творення держави¹⁷. Для регуляції діяльності внутрішнього життя держави потрібне законодавство і народне представництво. У правовій державі всі сфери діяльності мають підпорядковуватися нормам права, тому важливо вивчити її генезу і характерні ознаки. Він розробив теорію правової і соціальної — „соціально-справедливої” або „соціалістичної” держави, яка актуальна й нині. Держава — така інституція, яка покликана в ідеалі слугувати реалізації загального блага та обстоювати солідарні інтереси громадян. Він наголошував, щоб держава була суто правовою, повинна мати структуру, в рамках якої, по-перше, гарантовані недоторкані права людини, по-друге, здійснюється народне представництво, по-третє, забезпечено верховенство права, по-четверте, визнані не лише громадянські та політичні права, а й права соціальної¹⁸. У правовій державі також є державна влада, яка введена у відомі межі, здійснюється у визначених формах і має суто правовий характер. Влада у такій державі перестає бути фактичним пануванням людей і стає пануванням правових норм. Її суть, як зазначав науковець, полягає у верховенстві права.

За Б. Кістяківським, правова держава є вищою формою державного буття, тією організацією, що відповідає культурній спільності та культурній людині. З цього погляду вона є культурним бла-

¹³ Кістяковскій Б. Диспутъ Б. А. Кістяковскаго въ Харьковскомъ Университетѣ // Право. 1917.— № 3.— С. 796.

¹⁴ Кістяковскій Б. Соціальныя науки и право...— с. 389—390.

¹⁵ Там само.— с. III.

¹⁶ Там само.— с. IV.

¹⁷ Кістяковскій Б. А. Государственное право (общее и русское). Лекции Б. А. Кістяковскаго, читанные в Московскомъ коммерческомъ институтѣ в 1908/1909 академическомъ году // Философія и социологія права. СПб.: РХГИ, 1999. с. 443.

¹⁸ Кістяковскій Б. А. Государство правовое и социалистическое // Вопросы философіи и психологіи. 1906. Кн. 85 (V). С. 469—507.

гом. Він виокремлював три основні ознаки правової держави: дотримання прав людини, підзаконність державної влади, що випливає з дотримання прав людини, наявність народного представництва. Правова держава — це вища форма державного буття, яку виробило людство, як реальний факт. Соціально-справедлива держава, в уявленні Б. Кістяківського, стверджується як вища форма державності. Для правової держави влада має певні межі, вона — обмежена і підзаконна. Управління державою, органи влади і правовий порядок організовується народом. Так, у правовій державі влада здійснюється у визначених формах і має строго правовий характер¹⁹. На сьогодні висвітлення гуманістичного сенсу права і держави, демократії, як форми здійснення влади, та визначення їхньої взаємозалежності, є доконче необхідним і потребує свого подальшого дослідження.

Богдан Кістяківський підкреслював, що „свого повного розвитку правова держава досягає при високому рівні правосвідомості в народі”²⁰. Стаття „На захист права (Інтелігенція і правосвідомість)”, яка була видана у збірнику „Віхи” (1909 р.), є вагомим внеском в теорію правової держави, а саме — у дослідженні соціокультурних умов формування правової держави, найважливішим з яких був стан правосвідомості. Чому необхідно було захищати право в той період? Чи є нині актуальними ідеї минулого століття? Відповіді на поставлені питання, даються у цій статті самим автором.

Життя та діяльність Б. Кістяківського припадають на період інтенсивної боротьби з царизмом, політичного просвітництва у Російській імперії, час, який називають періодом „революційних перемін”. Він розкрив вагомість інтелігенції та її вплив на організаційні моменти для побудови правової держави. Інтелігенція має пробудитись сама, а також активно і творчо сприяти вихованню правосвідомості свого народу, реорганізовувати державну владу — „із влади сили до влади права”. Вона також має змінити своє ставлення до прав особи і до об’єктивного правопорядку. Хоча писалось про російську інтелігенцію, його аналіз стосується також української. Більша територія України в ті часи входила до складу Російської імперії.

У статті „Наша політична освіта” (1906) з приводу видання Політичної Енциклопедії, Б. Кістяківський акцентував увагу на важливості політичної освіти для інтелігенції. Він досліджував проблеми соціально-політичної освіти в російській державі кінця XIX століття. Сьогодні ці ж проблеми є актуальними для нашої держави. Автор підкреслював, що освічені люди багатьох часів і праці віддавали своїй політичній освіті. Він сформулював основні принципи для поповнення та вдосконалення всестороннього розвитку соціально політичної освіти. Це — принциповість, аналітичність, критичність, самостійність мислення. Виробити ці принципи можливо шляхом розширення наукової підготовки та отримання глибоких конкретних знань.

Філософ розкрив роль російської ліберальної інтелігенції, яка прагнула подолати історично

сформовану неповагу до права і недостатній розвиток правової сфери та подолати кризу юриспруденції початку XX ст. На сьогодні такі ж тенденції характерні в пострадянському світі, тому ці процеси продовжують бути актуальними і для Росії, і для України.

Богдан Олександрович відмічав, що науки про суспільство, а також філософія мають сприяти вдосконаленню та розвитку правознавства, але вони не повинні поглинати чи займати місце юриспруденції. Філософський підхід розкриває теоретичну і практичну мету правознавства, засоби її досягнення та очікувані результати. Зокрема, філософія права, як специфічна сфера, допомагає осмислювати, а в чомусь і вирішувати пізнавальні та етичні проблеми юриспруденції, не підмінюючи останньої. Багато його ідей функціонують зараз у філософсько-правовому дискурсі сучасної України, наприклад, у прагненні виробити праворозуміння, що враховує багатогранність права, ідею соціальної правової держави та юридичних гарантій гідного життя.

Філософсько-правова концепція Б. Кістяківського викликає інтерес не лише в історичному значенні, але й у становленні сучасної української філософії права. С. Максимов зазначає, що „філософсько-правові ідеї Б. Кістяківського мають не лише історичний інтерес, але й фундаментальне значення для формування сучасної національної філософії права”²¹. Дослідники життя та наукової творчості мислителя, залежно від того, на чому вони зосереджують свою увагу, виділяють його філософську, правознавчу, політичну, культурологічну, соціологічну спадщину. Зокрема, відмічають важливість історико-філософських здобутків Б. Кістяківського для становлення української філософії права та зараховують його до когорті українських діячів культури. В. Горський підкреслює його „вагомий внесок у філософську думку України”²². Л. Депенчук розкриває головні віхи життя, наукову діяльність філософа „в органічному зв’язку з історією національної самосвідомості, духовною історією нації та, власне, історією філософії в Україні”²³. Також відмічають, що світогляд Б. Кістяківського „зазнав еволюції від марксизму до „наукового ідеалізму” і поєднання соціалізму з лібералізмом”²⁴.

Потрібно зазначити, що Богдан Кістяківський — талановитий науковець і правознавець, який заклавав підвалини української філософії права²⁵. В наші дні, коли українська держава намагається відшукати своє місце в Європі та світі, коли розбудовуються суспільно-політичні і правові інститути, особливої вагомості набуває звернення до джерел, до витоків української філософсько-правової думки, адже вони засвідчують наближеність відповідних концепцій до європейських ідеалів цінностей. У такому руслі слід розглядати філософсько-правову концепцію видатного українського філософа права Богдана Кістяківського.

Марія АЛЬЧУК

¹⁹ Кістяковскій Б. Соціальныя науки и право...— С. 443.

²⁰ Там само.— С. 569.

²¹ Максимов С. Б. Кістяківський — видатний український філософ права // Вісник Академії правових наук України. 1997. № 1. С. 126.

²² Горський В. С. Історія української філософії: курс лекцій / В. С. Горський. К., 1997.— С. 223—231.

²³ Депенчук Л. П. Богдан Кістяківський. К., 1995.— С. 173.

²⁴ Філософська думка в Україні: бібліобіогр. словник / [Авт. кол.: В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик та ін.]. Київ: 2002. 244 с.

²⁵ Альчук М. П. Філософія права Богдана Кістяківського: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 300 с.

МИКОЛА РУДЕНКО — УКРАЇНСЬКИЙ ПОДВИЖНИК ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКОГО ПЛЕКАННЯ РЯТІВНОГО ЛОГОСУ

(До 100 річчя від дня народження)

Багатовимірність творчої спадщини Руденка-інтелектуала

2020 року світове українство вшановує самотнього мислителя, талановитого письменника, відважного правозахисника Миколу Руденка, якому виповнилося 6 100 років. Осягнення творчих надбань сучасного українського інтелектуала, його світоглядних і наукових відкриттів мають непрминушту загальнолюдську значущість.

...У його багатогранному доробку є наукова розвідка „Енергія прогресу“, що дала назву зібранню економіко-філософських праць мислителя¹. Зібрання містить формулу енергії прогресу у кількох модифікаціях. Варіанти формули енергії прогресу призначені для розкриття появи, розквіту, старіння й занепаду цивілізацій та природи суспільств з різним устроєм, а також з'ясування змісту суспільно-господарських підвалин майбутнього людства.

Метафізичну сутність фізико-економічної формули розкриває роман-трактат „Формула Сонця“². Доречно порівняти змістовність цих формул: бо Логос у формулі енергії прогресу — це Христос у формулі Сонця. А Христос є Спаситель, тож ідеться про рятівний Логос!

Життєствердний лейтмотив, що пронизує весь творчий здобуток інтелектуала, закладений у Руденкову світоглядну систему. Рефреном повторюється теза про життя на Землі, його збереження, відстоювання, продовження, яка слугує засобом „прокладання містків“ до відкриття й осмислення глибинної сутності творчої спадщини М. Руденка.

Вершини айсбергів, що яскравіють на океанічному тлі загальнолюдського знання, творять його інтелектуальне надбання. Цими вершинами є здобутки Руденка-мислителя в іпостасях філософа, космолога, економіста. Національно-культурну та загальнолюдську значущість його надбання пропонуємо осмислювати за моделлю, із допомогою якої робимо аналіз багатоманітної Руденкової спадщини. Найпосутнішими складниками доробку мисли-

теля є новаторські наукові праці, високохудожня проза і поезія, спогади, що віддзеркалюють системність його світобачення, оригінальна публіцистика, особливо — останні есеї інтелектуала, що стали меседжами людству, заповітами, на які чекає світ...

Керуючись цією класифікаційною моделлю, спадщину Руденка-економіста розглядаємо як певну цілісність, до якої входять: нариси з фізичної економії „Енергія прогресу“, іменовані, як за-

значалося, за назвою найпершої в цьому зібранні наукової праці; цитований роман-трактат „Формула Сонця“, прикметний тим, що є чи не єдиним у світовій художній літературі взірцем фізико-економічної прози, так і тим, що розкриває гностичний зміст формули енергії прогресу, варіанти якої є алгоритмами, що утверджують безсмертя і застерігають від загибелі земне людство; поезії економіко-філософського змісту; мемуари під назвою „Найбільше диво — життя“³, пронизані життєствердним змістом; розвідка „Глобалізація і Україна“, котрій судилося стати економічним заповітом нашого сучасника, який заскоченому глобалізмом людству відкрив місію, покладену на Україну.

Подібним чином розглядаємо набуток Руденка-філософа, до якого належать: наукова праця „Гносис і сучасність“; філософський роман „Орлова балка“⁴, удостоєний Державної премії ім. Тараса Шевченка; „Метафізична поема“, за суть якої промовляє її назва; поезії, які є віршованою формою викладення глибокого онтологічного змісту; просвітлені життєтворною енергією „Спогади“; есей „Не загубити ліхтарика“, що прочитується як філософський заповіт мислителя.

За цією ж моделлю характеризуємо доробок Руденка-космолога. Він охоплює: наукові праці „Альтернативна космологія“ та „Архітектура Всесвіту“; роман „Сила Моносу“⁵, що є рідкісним у світовій белетристиці ілюструванням художньої прози космологічними формулами, котрі описують найбільшу і найменшу із суцих у Всесвіті величин; збірки

Микола Руденко. 1920—2004 рр.

¹ Руденко М. Енергія прогресу. Вибрані праці з економії, філософії і космології.— Київ: Кліо, 2015.— 680 с. Перевидаючи „Енергію прогресу“, видавництво „Кліо“ 5 років тому за порадою автора цих рядків доповнило нариси з фізичної економії вибраними працями мислителя з філософії і космології. У подальшому тексті статті у квадратних дужках наводитимуться посилання на відповідні сторінки цього перевидання.

² Руденко М. Формула Сонця. Роман-трактат.— Тернопіль: Джура, 2005.— 224 с.

³ Руденко М. Найбільше диво — життя: Спогади.— Київ: Кліо, 2013.— 696 с.

⁴ Руденко М. Орлова балка.— Київ: Молодь, 2002.— 352 с.

⁵ Руденко М. Сила Моносу: Роман.— Київ, 1996 (укр. і англ. мовами).

поезій „Всесвіт у тобі“⁶ та „Сто світил“⁷, космологічний зміст яких передають їхні назви, причому перша з них передає квінтесенцію філософського та політичного середо мислителя; пронизані космологічними ідеями мемуари; розвідку „На шляху до Світової Монади“, яка є дороговказом загальнолюдського прогресу.

Творчу спадщину мислителя об'єднує низка визначальних особливостей. М. Руденку властиве дошукування джерел досліджуваних явищ, а також прагнення з'ясувати їх найзагальніші засади. Він сягав „таких глибин, що далі заглиблюватись нікуди“. Тому і звертався до субстанції. А Субстанція за М. Руденком — це Духоматерія. Тож субстанційний підхід передбачає одухотворення Матерії і матеріалізацію Духу, тобто єдність духовних смислів і матеріальних вимірів, що пронизують економічну, філософську і космологічну системи.

Так, у нарисах із фізичної економії „Енергія прогресу“ переважає опис матеріальних вимірів, хоча визначальними є духовні смисли людського буття. І якщо філософська праця „Гносис і сучасність“ демонструє підтверджене назвою переважання духовних смислів над матеріальними вимірами земного і вселенського буття, то „Альтернативна космологія“ та „Архітектура Всесвіту“ є симбіозом духовного наповнення Метагалактики та її матеріальних вимірів.

Надзвичайно важливою особливістю Руденкових праць є те, що ці смисли і виміри в сукупності творять феномен рятівного знання! Бо скрізь — і в фізичній економії, і в філософії, і в космології — мислитель утверджує незнищенність живого й розумного, мікросвіту і Всесвіту.

Іншою визначальною особливістю його творчої спадщини є органічне поєднання глибокої світоглядності з науковою фундаментальністю економічних, філософських та космологічних праць. Так, в „Енергії прогресу“ метафізичне поєднується з фізико-економічним. Як зазначалося, це поєднання втілене в основоположному понятті, взятому за назву нарисів та, відповідно, у фізико-економічних варіантах формули енергії прогресу, розкриття метафізичного змісту якої присвячено роман-трактат „Формула Сонця“. М. Руденко іменував формулу світовою константою, бо у верхній і нижній її складових можна зауважити Божественну пропорцію, котра підтверджує фундаментальність положень цієї формули.

Філософія і космологія М. Руденка тісно переплетені між собою. Так, якщо у „Гносисі й сучасності“ гностичне й онтологічне поєднуються з космологічним, то „Альтернативна космологія“ й „Архітектура Всесвіту“ являють собою єдність пантеїстичного (гілозоїстичного) та фізичного.

Мислитель уявляв світовий простір як „один із двох видів матерії, котру можна назвати Матерією Темряви — на відміну від Матерії Світла“. Він вважав, що в цьому роздвоєнні й „належить шукати діалектичну потужність Всесвіту — потужність мислення й матеріального діяння“. З іншого боку, він відкрив світову сталу, за допомогою якої дав інтерпретацію потужності Всесвіту.

„Пантеїзм саме через те і є справжній теїзм, що він визнає Богом Всесвіт як Ціле“, — стверджував інтелектуал. М. Руденко прагнув „засобами фізики обґрунтувати існування Бога“. Мислитель дав фізичні обчислення маси, радіуса та інших параметрів Всесвіту.

Фундаментальність фізичних, математичних, космологічних та фізико-економічних обчислень досліджуваних величин вказує на необхідність зміни ставлення до поєднання із цими явищами метафізичних, пантеїстичних, гностичних та інших світоглядних смислів, що тлумачаться технократами як „забобони“.

Фізико-економічне надбання М. Руденка

Науковий доробок Руденка-економіста творився мислителем упродовж майже чотирьох десятиліть, переважно — у неймовірно складних умовах переслідувань, ув'язнень, заслань та поневірянь. Основою положеною в доробку є категорія „енергія прогресу“. Якраз вона дала назву першій праці, а відтак і всім нарисам. Після прочитання цієї праці акад. А. Сахаров погодився виступити в ролі офіційного консультанта М. Руденка з питань фізики.

Кожен з економічних нарисів має окреслену мислителем мету. Метою першого нарису є підхід „до того головного, заради чого пишеться дана праця, тобто до розуміння енергії прогресу“.

Терміни „енергія“ і „прогрес“ є широкоживаними і позірно зрозумілими. Та запроваджене М. Руденком у науковий обіг їхнє поєднання годі збагнути навіть фахівцям, котрі оперують і мислять поняттями традиційних парадигм. Бо парадигма мислителя докорінно відмінна від звичних.

У лаконічній назві першої з економічних праць можна завважити цю суть. Енергія прогресу — це фізичний аналог абсолютної додаткової вартості. А що являє собою остання? Мислитель дав відповідь на сторінках короткого вступу до першого нарису. Це „щорічний додаток сонячної енергії, що має місце виключно в хліборобстві. За законом збереження та перетворення енергії цей додаток, здійснюючи кругообіг в економіці, стає додатковою вартістю“. У цьому визначенні — докорінна відмінність позиції М. Руденка від марксизму, „наріжним каменем“ якого є теорія додаткової вартості, створеної працею поневолених робітників.

Що стосується підзаголовку, який іменується „нарисами з фізичної економії“, то він вимагає розкриття сутності категорії „фізична економія“, бо йдеться про принципово нову парадигму мислення і господарювання.

„Це вже була не політична, а фізична економія, — наголошував М. Руденко в авторському вступі, — все в ній базувалося на сонячній енергії, її перетворенні та збереженні“. Те, що це не відкидання, ані заперечення політичної економії, він доводить упродовж усього творчого життя.

Бо насправді йдеться про засноване на природничих засадах економічне знання, з якого випливає, якому мусить підпорядковуватися і яке має доповнювати політична економія. Завдяки подвижництву М. Руденка на українство покладається чи не найвідповідальніша в теперішньому і прийдешньому часі місія — компенсувати брак природничо-господарської складової в загальнолюдському економічному знанні! Цього вдасться досягти, якщо аргументовано доводитимемо, що тільки за цих умов стає можливою теоретична економія як рятівне наукове знання, що є справді цілісним.

Працю „Енергія прогресу“ завершують висновки про те, що її формула „дозволяє думати про майбутнє з повною науковою вірогідністю“.

М. Руденко пророче не погоджувався з поглядами відомого російського інакодумця-нобеліата О. Солженіцина, який стверджував, що „наш

⁶ Руденко М. Всесвіт у тобі: Поезії. — Київ: Радянський письменник, 1968. — 223 с.

⁷ Руденко М. Сто світил: Вірші та поеми. — Київ: Дніпро, 1970. — 480 с.

народ, мовляв, не готовий до соціальних свобод, тому в нашій країні треба зберегти авторитарні форми управління“. Український правозахисник вважав, що „це ... величезна помилка. Незважаючи на нашу вдячність йому за те, що він зробив, із цим згодитися неможливо“. М. Руденко був твердим у переконаннях, що народ наш „цілком визрів для найповнішої, нічим не затуманеної Свободи...“. Підтвердженням Руденкових передбачень через два десятиліття став сумнозвісний маніфест О. Солженіцина про те, „як нам обустроить Россию“, в якому той продемонстрував зневагу до українського народу, котрий щойно виборов незалежність. Сумним підтвердженням цих передбачень є і нинішні події: Росія укотре засвідчує прагнення „обустроиться“ коштом агресії й окупації України.

Другим фізико-економічним нарисом є „Економічні монолози“, написані у надскладний час репресій, обшуків, арештів та ув'язнення правозахисників, включаючи М. Руденка, і вилучені органами КДБ. Праця створена за порадою акад. А. Сахарова як популярний варіант „Енергії прогресу“. Планувалося, що видатний фізик і правозахисник ХХ ст. напише до неї передмову. Його зупинило те, що через усю книжку проходить безкомпромісна критика Маркса, але брак часу не давав йому змоги прочитати „Капітал“.

М. Руденку пощастило: це зробив відважний правозахисник генерал П. Григоренко, котрому довелося проробити „Капітал“ 5 чи 6 разів. Він підтвердив, що праця М. Руденка протиставлена всій економічній теорії Маркса. І прийшов до висновку: „економічне вчення Маркса взагалі не наука, а трагічна омана на шляху до кращого майбутнього...“.

„Економічні монолози“ — це діалогія, першої частини якої М. Руденко дав назву „Прощавай, Марксе!“. Бо у праці „мова йде про те, що теорія додаткової вартості К. Маркса вступає в непоборну суперечність із ... всеохоплюючими законами природи“. У такий спосіб український дисидент започаткував принципово нову парадигму — критику політичної економії з позицій фізичної економії. Потребує осмислення красномовний факт: критика українця М. Руденка до цього часу залишається єдиною у світовій економічній думці!

Психологічно непросто „прощання“ з Марксом змінюється обнадійливим „привітанням“. „Добридень, Франсуа Кене!“ — цією назвою другої частини М. Руденко оптимістично промовляв до більш, як на два століття віддаленого в часі класика європейської фізіократії. Книжка ця пишеться заради того, — декларував її мету український інтелектуал, — щоб завдяки „Економічній таблиці“ Ф. Кене відшукати ту частину сукупного річного продукту, котра і є енергією прогресу.

Назва і навіть обсяг третього нарису з фізичної економії пояснюються обставинами його написання. М. Руденко пояснював, чому і як виникла економічна праця, якій він дав назву „Не заглядаючи у святці“. Її текст, написаний у концтаборі за відсутності жодної книги або запису, на які можна спиратися, розкривають положення, що мали непроминуше значення як для самого мислителя і системи його переконань, так і для сучасного читача, котрий поділяє переконання інтелектуала. Економічний нарис надзвичайно „насичений“ дефініціями, новими чи уточненими твердженнями, прогнозами і т. д. Їх сукупність дозволяє збагнути мету Руденкового дослідження: вона полягає у фізико-математичному відкритті енергії прогресу.

І якщо у третьому нарисі М. Руденко порушив питання „Чому гинуть імперії?“, то в тексті четвер-

того виніс безпощадний вердикт: загибель радянської імперії — неминуча! Вирок М. Руденка був невблаганним — за чотири роки до розпаду СРСР мислитель доводив: „то шлях до хаосу, а не до порятунку“.

Не є винятком і нинішня Росія, імперська суть якої не зазнала змін. М. Руденко бачив це кілька десятиліть тому. Адже „Росія „викинула“ із зернового балансу майже всю свою європейську частину — давно вже перейшла на життя за рахунок нафти, газу й інших природних багатств. Що з нею буде, коли й ці багатства вичерпаються? А це ж неминуче станеться“. Значно раніше він зробив ще суворіший прогноз: „...Бог стукає до воріт Росії: відчиніть! На горизонті вашому тільки fata morgana. Ви йдете на міраж“.

Праця М. Руденка є цінною і для нинішніх неупереджених аналітиків. Бо СРСР розпався, а Росія, що перебрала роль радянської імперії, також приречена на неминучість розпаду...

За зовні прозаїчною назвою „Статті“ заховано глибинні смисли заключної частини фізико-економічних нарисів. Насправді статті демонструють науковий рівень, здатний бути взірцевим для публіцистики кінця ХХ — початку ХХІ століть. Взірцевим у світовому вимірі. Йдеться про публіцистику, створювану впродовж 1996—2003 років вільним мислителем у власній країні, що стала на шлях утвердження незалежності. Кожна зі статей є настільки значущою, що потребує хоча б стислого розкриття, якого до цього часу ніхто не робив...

Осягнення змісту статей відкриває бачення низки паралелей, котрими „пронизане“ зібрання нарисів з фізичної економії, створюваних впродовж кількох десятиліть.

Перша із них має теоретико-економічний сенс. Так, через чверть століття після написання „Енергії прогресу“ М. Руденко розвиває її провідну ідею у статті „Формула енергії прогресу як світова константа“. Кмітливий читач збагне, що термін „константа“ є атрибутом точних наук. То ж український мислитель надає фундаментальності світовій економічній науці! І досягає цього завдяки фізичній економії. Бо саме її природничі засади дозволяють осягати закономірності творення, розподілу і подальшого використання суспільствами енергії прогресу для свого поступу.

Поряд із цим М. Руденко надає фундаментальності основоположному суспільно-господарському явищу — ринковій економіці, сутність якої вкрай збіднена апологетами ортодоксальної економіки. Як прихильник справді ринкової економіки, він був науково переконаним і неодноразово доводив, що ринок твориться там і тоді, де і коли селянин прагне продати неспожитий надлишок сільсько-господарської продукції.

І в такий спосіб протестував проти тривіального потрактування ринку. Більше того: вказуючи на можливість „продукування могутнього надлишку біологічної енергії“, вільного у своєму русі, М. Руденко започаткував фізико-економічну парадигму ринку, а також дав уявлення про „майбутнє людства“.

До найпосутніших положень Руденка-економіста належать передовсім ті, що стосуються дії та застосування в економіці фундаментальних природних законів. Наш сучасник володів глибоким осягненням їх значущості для економічного розвитку суспільств. У згаданому нарисі „Шлях до хаосу“ мислитель писав про свій внесок в економічну науку: цей внесок належить бачити у поширенні „на економіку закону збереження й пере-

творення енергії“.

Тож „Рівновага багатства абсолютного й багатства відносного“ (таку назву має друга стаття) розглядається як прояв цього всезагального закону у сфері господарювання. Дослідник чітко розмежував багатство абсолютне й відносне. І вказував на необхідність суворого дотримання їх рівноваги. Він доводив, що розкрити фундаментальну сутність цієї рівноваги можна тільки на засадах закону збереження й перетворення енергії.

Джерелом походження абсолютного багатства є енергія живого. Відносне ж багатство утворюється внаслідок зміни неживого. Ця зміна стає можливою завдяки споживанню енергії живої речовини у процесі виготовлення неістивних благ, що підтверджує дію закону збереження й перетворення енергії. Взаємозв'язок абсолютного й відносного багатств об'єктивно потребує рівноваги і постійного її підтримання. Він має як наукове, так і прикладне значення, бо сприяє вирішенню суто практичних господарських, соціальних, політичних та інших суспільних проблем. Адже йдеться про всеосяжну, визначальну для земного буття рівновагу.

А через два десятиліття після того, як український дисидент „розпрощався з Марксом“, він створив унікальну працю „Сила і слабкість А.Сміта“, де викрив хибність доктринерства апологетів політичної економії, наслідком чого стали криваві утопії марксизму. Він істотно розвинув критичну лінію у світовій економічній науці, започатковану ним у 70-х роках ХХ ст., коли він першим здійснив критику політичної економії на природничих засадах фізичної економії!

Важливою науковою заслугою Руденка-економіста є конструктивність його критики. Завдяки продовженню цієї критичної паралелі він прийшов до парадоксального за формою, та фундаментального за змістом висновку про майбутній синтез економічної науки, в підвалинах якої „назавжди залишаться Ф. Кене й А. Сміт, хоч вони й видаються нам вельми різними — різними майже до протилежності“.

Есеєві „Глобалізація і Україна“ випало стати фізико-економічним заповітом мислителя. Вже перші рядки, як і належить заповітові, сформульовані наказовими дієсловами. Цими стислими меседжами М. Руденко виклав своє бачення місії благословенного народу. Вказуючи на пророчу здатність народу, котрий стає благословенним, він укотре з'ясовує, що являє собою фізична економія, опанування якою обіцяє народу благословення. На попередніх сторінках вже йшлося про цю гілку загальнолюдського економічного надбання. Тепер є можливість глибокого проникнення в її сутність і зміст, звернувшись безпосередньо до тексту нарисів. Положення заповіту привертають увагу передовсім тому, що викладені мислителем востаннє й узагальнюють думки, висловлені ним раніше.

... М. Руденко не мав упередженості щодо глобалізаційних викликів та їх впливів на Україну. Бо сприймав глобалізацію діалектично, як і належить науковцю, котрий аналізує її прояви із позитивного, як і з негативного боку. Характеризував її як вирішальний урок в історії людства і звідси виводив глобальну значущість України. „Земна цивілізація, — переконливо доводив світові український інтелектуал, — підходить до свого завершального екзамєну, а його підсумки значною мірою залежатимуть від того, як цей екзамєн складе Україна“. І в той же час застерігав: „Не доведи Господи, щоб вона повторила долю Аргентини, яка не зрозуміла власної місії на планеті і тому зазнала краху“.

Звідси випливає контрапункт Руденкового заповіту: Україні належить збагнути власну місію! Відповіді на питання про глобальну місію України в духовно-культурному вимірі мислитель аргументував посиланнями на унікальність її інтелектуального надбання. Матеріально-енергетичний вимір місії України М. Руденко доводив з'ясуванням її реального місця у глобалізованому світі.

Значну надію на осягнення глобальної місії України М. Руденко покладав на власне „дітище“ — засноване з його ініціативи Наукове товариство імені Сергія Подолинського. Значущість Товариства у втіленні покладеної на Україну місії викладена у сподіваннях мислителя, котрий був переконаний: „кйивським вченим є що сказати світові“.

Філософський здобуток Миколи Руденка

Основоположною складовою доробку Руденка-філософа є згадана праця „Гносис і сучасність“. Український мислитель вибудовував її на засадах властивого його творчості принципу синтезування знань. Він торкався як філософії, космології чи астрономії, фізики чи математики, так і економіки, етики та інших наук. Вказівка на те, що працю слід розглядати як своєрідне продовження „Енергії прогресу“ та „Економічних монологів“ з наміром створення цілісної картини Буття, дозволяють автору цих рядків, знайомому з працями Руденка-економіста, викласти міркування, що стосуються концептуальних положень його філософської праці.

Вона відзначається канонічною структурою, а її текст містить посилання на доробок філософів, космологів, фізиків та інших фахівців, часовий діапазон діяльності яких коливається у межах століть і тисячоліть. Інструментарій дослідження базується на досягненнях фізико-математичного аналізу та їх критичному осмисленні з позицій гностичної методології.

Синтез природничих та гуманітарних знань, покладений в основу праці, дозволяв М. Руденку досліджувати співвідношення фізичного та метафізичного, що залишається „білою плямою“ в українській та світовій науках. Шукаючи незмінну першооснову світу, він, з одного боку, творчо використав і розвинув надбання світової філософської думки про субстанцію, а з іншого — дав критику наближених до філософії конструкцій, які іще донедавна вважались найвищим інтелектуальним досягненням, а зараз виявили свою демагогічну сутність.

М. Руденко показував неможливість матеріалізму „без матерії“ і стверджував, що справжній матеріалізм може бути тільки метафізичним. Важливим аспектом його методології є обрання позиції в методах пізнання, індуктивна чи, навпаки, дедуктивна спрямованість якого визначає переважання гносеологічного або онтологічного підходу.

Пізнання повинно базуватися на метафізичних (онтологічних) засадах і його слід починати від Субстанції, навіть коли вона ще невідома досліднику. З огляду на те, що Субстанція є Монадою, мислитель дав онтологічну настанову: „світ належить вивчати не від кінчиків наших пальців, а від поверхні Монади“. Ось чому „в пошуках Істини належить казати не про літературну і навіть не про фізичну реальність, а про об'єктивну реальність як філософську категорію“.

Філософським *credo* мислителя належить вважати єдність духовного і фізичного. Творчо використовуючи цю єдність, він вибудовував цілісну архітектуру Всесвіту і „вписував“ у неї Людину. Ідея їхньої спорідненості дозволяє стверджувати: подібно до людини Всесвіт теж має власний Орган Син-

тезу. Поєднання метафізичної та фізичної методології дає змогу описувати його методами фізики.

Із цих положень М. Руденко виводив об'єктивну потребу Гносису, яким пропонував вважати найзагальніші знання про Всесвіт, не прив'язані до релігійно-філософських течій II чи III століть н. е., і в такий спосіб аргументував назву своєї праці. Істотною особливістю його підходу є запровадження космічного виміру понять часу, відстані, маси, енергії, котрі продовжують здаватися звичними не тільки ширшому читачьому загалу, але й вузькому колу фахівців. Це дозволяло творити систему образів, „налаштованих“, за визначенням самого М. Руденка, на осягнення об'єктивної реальності.

Підхід мислителя відкривав можливості оригінального наукового пошуку цієї реальності. Вельми актуальним як із онтологічних, так і суто прикладних міркувань, його наслідком є знаходження енергетичного джерела, що стоїть в основі земного і космічного Життя. Цим джерелом є Світова Монада, яка „розсовує“ вселенський Простір, пробиравши дорогу Живому.

Глибоко новаторським тлумаченням взаємоборства Світла і Темряви (у якнайширшому духовному й фізичному розумінні), позитивної та негативної матерії, відцентрових та доцентрових сил тощо, дослідник зробив значний інтелектуальний внесок у дуалістичне вчення. Своєю чергою це дозволило вибудовувати досконалішу з точки зору архітекtonіки Всесвіту його модель. Версія числової моделі Світобудови, інтерпретована мислителем за допомогою так званого гностичного квадрата, є творчим узагальненням надбань метафізичної та фізичної думок.

Здійснюючи дослідницький „маршрут“ за напрямом від метафізики до фізики, М. Руденко демонстрував ще не вичерпані можливості плідного використання діалектики за умов, що вона тлумачиться як творчий метод метафізики. Український інтелектуал показував, як фізичне стикується з гностичним, а сучасна фізика впритул наближається до метафізики, започаткованої Піфагором, Платоном та Аристотелем.

Синтез гностичного та фізичного дає змогу вести мову про матеріальність Бога, ідентифікованого із Всесвітом як Суб'єктом. Цей підхід справді новаторський. З онтологічної точки зору він позбавляє аргументації псевдоматеріалістів і псевдоідеалістів та їхніх апологетів, а з прагматичних міркувань — забезпечує подолання найістотніших непорозумінь, які заважають сучасній фізиці втворювати гармонійну картину світу.

Намагання М. Руденка „вписатися“ у Природу є визначальним: у протилежному випадку технократизм, для якого метафізика є чужою, називаючи речовину матерією, припускається найбільшій з можливих помилок, яка загрожує людству омніцидом, що і спостерігається у світовій історії упродовж останніх десятиліть. Усвідомлюючи це, український інтелектуал закликав людство отямитись, постаючи як етик загальнолюдського виміру.

Одне із пріоритетних завдань дослідження Всесвіту — знаходження величини, за допомогою якої визначаються радіуси небесних тіл. Такою величиною дослідник вважав гравітаційний радіус (радіус Монади). Запроваджуючи це поняття в науковий обіг, він започаткував нову парадигму фізики, космології і світобачення загалом.

Утіленням цієї парадигми є фізико-математичне формулювання світової сталої, яку М. Руденко іменував Силою Моносу. Оригінальне і метафізичне тлумачення формули: її чисельник та знаменник

трактуються як протиборство Світла і Темряви.

Мислитель доводив можливість практичного використання формули для визначення Сили Моносу як на метagalактичному, так і на квантовому рівнях. Через формулу імпульсу Монади, спільну для Всесвіту й атома, він отримав квант простору і твердив: Сила Моносу — це аргумент світової єдності. Підтверджуючи математичними формулами рівність загальної енергії, добутої з речовинної маси, та енергії фотона, він показував здатність Сили Моносу об'єднувати макро- та мікросм.

Основоположним началом „каркасу“ Всесвіту за М. Руденком є Світова Монада. Конструктивна критика створених попередниками космологічних теорій та їх творчий розвиток свідчать про започаткування мислителем принципово нового бачення вселенської архітекtonіки. Він був переконаний, що космологічні закономірності, відкриті у попередні часи, зокрема закон всесвітнього тяжіння І. Ньютона, відіграли свою роль і повинні поступитися місцем новітнім теоріям.

М. Руденко твердив, що взаємодія небесних тіл ґрунтується не на тяжінні, а на взаємоборстві монад зі світовим простором. Простір із величезною силою (Силою Моносу) обтискує ці тіла, а вони, отримуючи енергію від Світової Монади, з такою ж силою „розсовують“ простір, виборюючи собі місце для існування. Монада являє собою Духоматерію, а решта сущого є лише видимістю матерії. Слід розрізнити два її види: Монаду як матерію Світла та Простір як матерію Темряви.

Полемізуючи з авторами гіпотез про так звані „чорні діри“ Всесвіту та спростовуючи твердження про „витікання“ світової енергії через них, М. Руденко обґрунтовував власну теорію світіння небесних тіл. Формулюючи відповідь на питання про скінченність Всесвіту, він доводив скінченність світових сталей та вказував межу людського пізнання у фізичному розумінні, яку визначав за допомогою формули, запропонованої для визначення Сили Моносу. Такий підхід ілюструє скінченність макро- та мікросм.

Порушуючи питання, яких ніхто з фахівців раніше не торкався, М. Руденко давав відповіді на них. Поряд із цим осмислював відповіді на питання, над розв'язанням яких працював близько 40 років. Це, зокрема, питання про те, де живемо ми, земляни, стосовно до визначеного мислителем центру Всесвіту. М. Руденко викладав концептуальні засади, спираючись на які, можна творити карти Сонячної і Галактичної систем, у яких ми живемо, та Метagalактики загалом.

Прагнучи визначити місце розташування галактик довкола центру Всесвіту, М. Руденко поєднав власну методику розрахунків з так званим ефектом Доплера. Відстоюючи принцип детермінізму при аналізі „червоного“ та „синього“ зміщень у спектрах галактик, мислитель спростував гіпотезу „розбігання“ галактик. Водночас він підтверджував справедливості теорії Монад, яку ґрунтував на універсальності фізичних законів існування Всесвіту як цілості, що охоплює Буття від атома до Метagalактики.

Симптоматичною особливістю його методології дослідження було прагнення сформулювати відповіді на питання, які окремим фахівцям здаються тривіальними або можуть бути віднесеними до наївної філософії. Намагаючись дати відповіді на них, М. Руденко нитку Гносису із глибини тисячоліть протягував у сьогодення. І тим самим осучаснення давньої натурфілософії перетворював у низку новітніх парадигм, які вражають неупереджених

фахівців несподіваністю тлумачення звичних фізичних явищ.

Спираючись на відсутність випромінювання Сонцем потоків нейтрино, М.Руденко спростовував, зокрема, наявність термоядерних реакцій у надрах Сонця. У такий спосіб він витворив передумови принципово нового трактування вічності земного буття. Адже якщо Сонце не випромінює, а тільки віддзеркалює енергію, то воно і не згасне, як твердять окремі дослідники. Отже, ймовірнішими причинами омніциду є, очевидно, внутрішні негаразди землян.

Парадигмальним для побудови новітньої економічної теорії є висновок про джерело абсолютної додаткової вартості, яку мислитель називав енергією прогресу. За М. Руденком цим джерелом є не Земля з її надрами і навіть не Сонце, а Світова Монада як Творець Світла, тобто Першотворець.

У прикінцевому розділі праці М. Руденко постає як модерний гностик і глибокий гуманіст. У „Гностичному резюме” він підводить підсумки багатолітніх шукань на теренах альтернативної філософії та космології. Водночас викладає принципи високої загальнолюдської етики, надаючи своїм висновкам оптимістичного звучання. Мислитель мав глибоке переконання, що його ідеї незабаром будуть зрозумілими, а вчення про Живий Всесвіт стане наукою тисячоліття, початок якого ми переживаємо.

Есей „Не загубити ліхтарика” вважаємо філософським заповітом мислителя. Його наказова назва приховує глибинну змістовність заповіту. А лапідарна мова використовується для викладення онтологічного підґрунтя економічних та космологічних праць, торкаючись світобудови та світоглядних засад господарювання. Поряд із цим онтологічний зміст заповіту надає йому самодостатньої світоглядної ваги...

Інтелектуальний доробок Руденка-філософа надзвичайно вагомий: світоглядна система, вибудована ним на природничих засадах і втілена у його онтології, космології й економії, є переконливим аргументом як для утвердження українського внеску в цю ділянку філософії, так і для її „реабілітації” від упослідженості внаслідок поширення руйнівного вірусу зневажливого ставлення до філософських студій.

Космологічний доробок М. Руденка

Науковий доробок Руденка-космолога об'єднує вже згадувані праці „Альтернативна космологія” та „Архітектура Всесвіту”. Невеликий обсяг праць ніякою мірою не применшує значущості фундаментального внеску українського інтелектуала у творення принципово нової парадигми сучасної світової космології.

Треба наголосити: для Руденка-мислителя не існує непорушних авторитетів. І Маркс (а до нього — Сміт) в економії, і Кант у філософії, і Ейнштейн у космології — це люди епохи, і їхнє мислення не було достатнім, що не є їх провиною, а пояснюється відставанням природознавства від викликів свого часу.

Постає питання: а чому М. Руденко свою космологію вважав альтернативною? Стисла відповідь мислителя пояснює часткову його згоду з космологією А. Ейнштейна. Український інтелектуал вибудовував альтернативну космологію, критично вивчивши кістяк Метагалактики — множинну мінеральних монад та монад небесних тіл (аж до Всесвіту), що надаються до фізико-математичного аналізу.

Його цікавили питання, що видаються „дивними” як обивателям, так і фахівцям: що є причиною

світових констант, наприклад, швидкості світла у вакуумі? Що таке світло? Звідки воно походить? І що є його першопричиною?

З'ясувати можливі відповіді, мислитель приходив до висновків, відмінних від чинних парадигм. Зокрема, як зазначалося, вважав „вельми наївною теорію, за якою Сонце виглядає термоядерним реактором”. А це дозволяє твердити, що світиться не Сонце як велетенська розжарена куля, а тільки атмосфера, яка його оточує. І світиться воно не власним світлом, а подібно до рефлектора спрямовує на Землю проміння Світової Монади. Тож за парадигмою М. Руденка першопричиною світла є Монада. А якраз „вона завжди і всюди є природним осциллятором”.

Але як її уявити? І де її шукати? — порушував питання за питанням мислитель. І відповідав: „Шукати належить там, де вона розламає простір так само, як крихітна голівка печериці розламає асфальт”. Бо Монада жива, а вакуум — абсолютно безжиттєвий. Вони — непримиренні антиподи, що „прагнуть знищити одне одного, але приречені природою на вічне співіснування”.

Що ж забезпечує вічність їх співіснування? — міг би запитати кмітливий читач. Сила, з якою „Всесвіт обтискує кожну Монаду”, — відповів би йому Руденко-космолог. Він доводив, що ця „Сила є сталою величиною — Силою Монади, ...коли вона спрямована від центру. І Силою Моносу (Всесвіту як цілого) тоді, коли діє в напрямі центру. Проте ці сили всюди й завжди абсолютно рівні”, — стверджував мислитель, узагальнюючи їх у Силі Моносу. У такий спосіб він розвивав онтологічні положення щодо взаємодії Матерії Світла і Матерії Темряви як основоположних її різновидів.

Як доводив М. Руденко, Сила Моносу є константою, найуніверсальнішою з усіх формул. Бо складається із світових констант, котрі схрестилися у взаємоборстві світла й гравітації, створюючи велетенське напруження гравітаційного поля. Бо оперує і в надрах Метагалактики, і у кванті простору. Бо об'єднує в єдине поле квантову механіку й космологію. „Доречно запитати, — писав М. Руденко, — чи можлива якась інша теорія єдиного поля?”. Й іронічно висловлював бажання побачити її без Сили Моносу.

Мислитель намагався „зміряти цілий Всесвіт”, котрий, на його думку, „кінчається там, де гравітаційний потенціал дорівнює одиниці”. І пропонував рівняння для визначення останньої межі Всесвіту, „де вже вгасають гравітаційні сили”.

Як космолог з рідкісним за універсальністю мисленням, М. Руденко вів мову „про можливості самої Природи, які мусять бути використані повністю”. Автору цих рядків доводилося писати про це Руденкове положення, котре є застосовним не тільки в космології — воно справедливе і щодо теоретичної та прикладної економії.

Свого часу „вчені вирішили, що в глибинах Сонця відбуваються термоядерні процеси... Але іншої моделі ніхто не запропонував... Сонце так і залишилося термоядерним реактором”, — з сумом констатував М. Руденко. На його переконання, це свідчить про „намагання узгоджувати сонячну діяльність із нашими земними відкриттями”.

Тому він висловлював власну „думку щодо сонячної енергетики: Сонце й зорі світяться тому, що їхні велетенські маси на великій швидкості перетинають вельми напружене гравітаційне поле Галактичної Монади”. Таким чином М. Руденко компенсував недостатність космологічного знання: адже йдеться про Сонце (правильніше — про

Сонце Всесвіту, котрим є Світова Монада) як енергетичне джерело земного буття (вічного, а не знищенного).

Апелюючи до Сили Моносу як відкритої ним світової сталої (котру доречно іменувати сталою Руденка!), мислитель дав відповідь і на питання про те, з чого „починалося створення Всесвіту“.

На завершення дослідження він висловив впевненість, що „лише та космологія, яка змальовує Всесвіт єдиним живим організмом, спроможна стати наукою третього тисячоліття“.

Що стосується праці „Архітектура Всесвіту“, то вона є стислим авторським викладом космологічної частини, яка міститься у вже згадуваній праці „Гносис і сучасність“. В її тексті Руденко-космолог показав, як виглядає Всесвіт, подаючи фізико-математичне підтвердження пропонованої ним парадигми.

Мислитель доводив, що у світі „є лише два види матерії — Світло і Світовий Простір (вакуум)“. Причому „простір не є континуум — він усюди подірявлений більшими й меншими монадами“. У такий спосіб український інтелектуал повертав нас до моделі світу, яку споконвіку несли філософія й релігія... Відтак його „подальші розрахунки мають показати, що це не просто наше бажання об'єднати космологію з релігією, а світ дійсно є саме таким — не іншим“. Бо „те, з чого складається монада (менша, більша і найбільша) належить називати Духоматерією. То є субстанційна одиниця світового буття“.

М. Руденко прагнув показати Силу Моносу як найвеличнішу світову константу, що об'єднує собою всі сфери Світобудови в єдину цілість — і діє так само невимушено в ядерній фізиці, як і в космології. І доводив, що її назва відображає світову єдність — вона є початком єдиної теорії поля. А без неї таку теорію в принципі розбудувати неможливо.

Оперуючи Силою Моносу, М. Руденко з'ясовував вірогідність чинної моделі Всесвіту. І доводив, що „тільки Світова Монада є носієм світової маси, а всі галактики, що на гігантських орбітах обертаються довкола Світової Монади, створюють цю масу своїм тисненням у напрямі центру. Вони виконують лише буферну роль у гравітаційному процесі“. Подібним чином він перевіряв відстань нашої Галактики. І приходив до висновку про правильність вибудованої ним моделі Всесвіту.

Логічним завершенням наукового доробку Руденка-космолога є стаття „На шляху до Світової Монади“. Їй судилося стати його космологічним заповітом: ще не оприлюднивши праці, мислитель вийшов на свій останній шлях, аби вирушити ним у Вічність...

Узявши працю „Шлях до хаосу“ за точку відліку, а останній есей — за кінцевий пункт і провівши через них умовну пряму, отримуємо у доробку М. Руденка прогностичну паралель тривалістю понад півтора десятиліття. Вона доповнює раніше описані теоретичну та критичну лінії творчої спадщини українського інтелектуала.

Привертають увагу „маршрути“ мислителя: від економії до космології і навпаки — від космології до економії, якими насичена остання стаття. Він починає статтю з характеристики української наукової школи фізичної економії, оприлюдненої в „Економічній енциклопедії“, позитивно відзначає посилання на вже згадуване його твердження про те, що „основною життєдіяльності людини є не земля з її надрами і навіть не Сонце, а Світова Монада“. Це спонукає мислителя до детальнішого

аналізу свого внеску у космологію, а власне — у космологічне надбання людства. Відстоюючи значущість власного внеску у загальнолюдську скарбницю космології, М. Руденко нещадно (йї аргументовано!) критикує „солдатів парадигми“.

„Чому треба прив'язувати економічну модель суспільства до вчення про Світобудову? — порушував сакраментальне питання М. Руденко. І відповідав: „Тому, що земна людина повинна мати цільний світогляд, а він, світогляд, складається не лише з соціального, а й з космічного. Якщо ж ці фактори існують нарізно, то це ще не світогляд“.

М. Руденко завершив есей суто економічним твердженням. Але ж ідеться про твердження, економіко-філософську суть якого годі збагнути, не звертаючись до космологічного надбання мислителя! Бо „хоч як далеко ми перебуваємо від Світової Монади, а рух нашої Галактики забезпечує саме Вона. І якщо їй в чомусь допомагають високі галактичні сутності, то це так само, як ми, люди, допомагаємо Сонцю підтримувати життя на Землі“.

Прикметно, що ця оптимістична (і водночас спонукальна до дії!) стаття є останньою в доробку українського інтелектуала. Вона завершує земний шлях М. Руденка — нашого сучасника, мислителя від Бога...

Інтелектуальна спадщина М. Руденка — для України і світу третього тисячоліття

...„А чи сучасний нині Микола Руденко, а якщо сучасний — то чому?“, — допитувався кілька років тому представник ЗМІ в автора цих рядків. Водночас поставали питання: а ким він для нас залишається? У чому полягає його значущість для нащадків?

Праці М. Руденка з фізичної економії, філософії і космології сприяють отриманню вичерпних відповідей на порушені питання. Вони істотно збагачують наукове надбання українства, котре до М. Руденка не мало нічого подібного у своїх анналах. Ці праці навертають читачів до унікального надбання українського інтелектуала, земний шлях якого пронизаний вірою і надією в ім'я збереження і продовження життя на Землі.

Його благословення і жахи М. Руденко відчув, щойно побачивши світ Божий, а надалі відчував упродовж усього стражденного життя. Відбулося це чи не в перші хвилини появи на світ, коли він накричав собі грижу біля материних грудей, бо в них не було молока. Він гостро відчував це й тоді, коли йому, семирічному, у жорстокий хлоп'ячий бійці кинутий кимось камінь перебив зоровий нерв, після чого ліве око виявилось практично незрячим. І коли в перший рік війни розривна ворожа куля розтрощила таз, ушкодила хребет, а лікарі винесли вердикт: вічне ліжко.

...Читацькому загалу він став відомим спочатку як талановитий поет, потім — прозаїк, твори якого знали не тільки в Україні. Тодішній читач зацікавлено сприймав книжки, автор яких усіляко намагався виборсатися з прокрустового ложа соцреалізму, пройти через яке мусив кожний письменник.

Після розвінчання культу Сталіна 1956 року почалися болючі шукання коріння дерева, що породило сталінізну. М. Руденко знайшов це коріння. Воно було заховане у вченні Маркса — основоположника так званого наукового комунізму. Молодий письменник порвав з марксизмом і „мало не опинився в лікарні для божевільних“. Втім, то був лише початок: за ним слідували концтабори, заслання, вимушена еміграція — відлучення від рідної землі на півтора десятиліття...

Та якраз цей хресний шлях дарував Україні і людству іншого М.Руденка, докорінно відмінного від того, котрий очолював київську письменницьку парторганізацію. Цей Руденко не просто виборсався з трясовини „правовірного марксизму”, що засмоктувала, поглинала й ховала безмір життів і сподівань: він став борцем. Його відрив від марксизму демонструє можливості конструктивного, а не руйнівного зламу особистості.

Ціною цього зламу сміливець став, за його власним висловлюванням, „перекоханим дисидентом” — спочатку членом радянської групи „Міжнародна амністія”, а згодом — засновником і головою Української групи сприяння виконанню Гельсінських угод (Української Гельсінської групи). Водночас Провидіння дарувало своєму обранцеві і вищий статус — в особі М. Руденка Україні і світу відкрився мислитель у кількох іпостасях.

...Зі злиднів нужденного Донбасу, що змалечку позбавляли його шматка хліба, він, напівсирота, виходець із родини неписьменних, сягнув висот Парнасу, надалі впевнено йдучи переднім краєм здобутків загальнолюдського генія. Доробок Руденка-письменника (поета, прозаїка, драматурга, фантаста, публіциста) відзначено Державною премією ім. Тараса Шевченка, Міжнародною літературною премією ім. Володимира Винниченка, його включено до складу Українського ПЕН-клубу.

За літературну та правозахисну діяльність він удостоєний звання Героя України. Вагомість та оригінальність його внеску в науку засвідчують членство в Українській вільній академії наук (США) та премія Російської академії природничих наук. Дітищем інтелектуала є Наукове товариство імені Сергія Подолинського, ініціатором створення та Почесним головою якого він був до останніх днів. І заповідав творення Інституту фізичної економії, правдивим подвижником якої був.

...Автору цих рядків випала честь спілкуватися і співпрацювати з ним, писати про М. Руденка-мислителя, прагнути осягати смисли його останніх есеїв, характеризувати інтелектуальну спадщину мислителя в енциклопедичних та довідкових виданнях. Сподіваємося, ці розвідки стануть у пригоді фаховому загалу літературознавців, дослідників політичних, юридичних, історичних та інших аспектів національно-визвольного і правозахисного руху, а також економістів, філософів, космологів, представників природничих наук, котрі намагаються долучитися до внеску українського інтелектуала у скарбницю національної та світової культури, до багатющої сукупності світоглядних осягнень, найважливіші з яких винесені на суд сучасників і нащадків у його наукових працях.

Із наукових праць мислителя випливає нериторичне питання: а чи хто-небудь у світовій науці колективно або одноосібно осягнув те, що вже зробив українець М. Руденко, котрий порушив гіпотези, доведення чи принаймні оприлюднення яких перед міжнародним загалом науковців підносить сучасну українську економічну, філософську та космологічну думку до світового рівня? Відповідь на питання дозволяє стверджувати, що в особі М. Руденка маємо інтелектуала, який заслуговує національного та світового визнання, а його унікальний здобуток мусить бути належно поцінований українською державою та міжнародною громадськістю.

Пріоритетним є офіційне визнання на державному рівні зробленого М. Руденком передбачає необхідність втілення основних положень його ін-

телектуального доробку за окремою Національною програмою. Програма повинна охоплювати кілька блоків найважливіших заходів, які у подальшому мають бути поглиблені та деталізовані.

Перше. Потрібно створити спеціальні експертні комісії, метою яких є комплексна неупереджена оцінка наукових праць М. Руденка фахівцями з економії, філософії, космології, астрономії, фізики, математики, які працюють в інститутах Національної академії наук та навчальних закладах України. Необхідно узагальнити висновки експертів, дати підсумкову фахову оцінку зробленого мислителем та викласти міркування щодо подальших кроків у напрямі реалізації пропонованої Національної програми.

Друге. Актуальним є переклад його праць англійською та іншими мовами з метою ознайомлення з ними фахівців та зацікавленого читачького загалу за межами України.

Третє. Треба утворити при НАН України та Міністерстві освіти і науки України низку експериментальних творчих лабораторій, що повинні об'єднати неупереджених фахівців у галузях економії, філософії, космології, астрономії, фізики, математики, покликаних забезпечувати розвиток наукових положень, викладених М. Руденком. Діяльність лабораторій доцільно розглядати як пріоритетний напрям розгортання національної наукової школи, який би забезпечував її приривиджене виведення на світовий рівень.

Четверте. З метою активізації зусиль національної наукової школи за цими напрямками НАН України та Міністерству освіти і науки України належить започаткувати проведення у Києві світових конгресів з метою комплексного розгляду порушених М. Руденком проблем і надавати імпульс їхньому дослідженню.

У подальшому варто започаткувати щорічне проведення міжнародних фахових конференцій економістів, філософів, космологів, астрономів, фізиків, математиків та інших науковців з метою інтенсифікації розвитку української наукової школи та доведення її здобутків до світового загалу фахівців.

П'яте. Одночасно з рекомендованими слід здійснити заходи, спрямовані на запровадження в науковий обіг порушених М. Руденком проблем і гіпотез, обґрунтованого ним методологічного інструментарію, категоріального та поняттєвого апарату дослідження.

Доцільно під егідою НАН України, АПН України та Міністерства освіти і науки України оголосити низку конкурсів, результати яких забезпечили б підготовку на засадах ідей М. Руденка альтернативних підручників (для шкіл та вищих навчальних закладів), а також виконання науково-дослідних робіт школярами, студентами, аспірантами та докторантами.

Необхідно здійснити низку заходів, що стосуються вшанування М. Руденка як творця наукових праць, які відіграють визначальну світоглядну роль у гуманістичному розвитку нації та світового співтовариства.

Подвижницьким інтелектуальним доробком М. Руденко заслужив, щоб сукупність його новаторських праць знайшла гідне пошанування в Україні і за кордоном. Це потребує від державних достойників активного сприяння тому, аби доробок нашого сучасника — художника слова, мислителя і громадянина став відомим Україні і світові.

Володимир ШЕВЧУК

УКРАЇНСЬКА КОНСЕРВАТИВНА ПОЛІТИЧНА ДУМКА ПРО РОЛЬ І МІСЦЕ СИМОНА ПЕТЛЮРИ В УКРАЇНСЬКІЙ НАЦІОНАЛЬНІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1917—1921 рр.

В історичній пам'яті українців зберігся важливий період: „петлюрівщина“, себто час активної збройної боротьби за незалежність. У тій боротьбі Україна виявила бажання відокремитися від агресивних сусідів, що, звісно, їм не могло сподобатися. За вдалим висловом Ярослава Дашкевича, полякам і росіянам боротися з чужоземним поневоленням, наприклад німецьким,— це героїзм і найвищий приклад патріотизму; українцям боротися з польським, російським та іншим поневоленням зась, бо Б. Хмельницький колись підірвав Польську імперію, а М. Грушевський, С. Петлюра та інші хотіли підірвати непорушну „єдину і недеміну“ Російську імперію¹.

Коли вивчаємо названу проблему, виникає ще одне, ключове, питання, над яким варто замислитися. Чому Польща змогла у бурхливу, вогненну добу 1918—1921 рр. об'єднатися навколо постаті Юзефа Пілсудського, у той час, як Україна не спромоглася в ті ж роки згуртуватися навколо Симона Петлюри? Які причини цього? Чому й зараз, у ХХІ столітті, коли Росія веде проти нас гібридну війну, на теренах України не видно лідера, який міг би стати справжнім високим авторитетом для цілого народу?

Тематика праць, пов'язана з висвітленням діяльності С. Петлюри, до 90-х рр. була об'єктом дослідження українських істориків лише в емі-

грації. У 20—30-х рр. вони публікували монографії, статті, збірники документів, спогади².

Українське військово-історичне товариство в Каліші (Польща) з 1925 по 1939 рр. видавало збірник „За державність. Матеріали до історії Війська Українського“. Документи, наукові розвідки і мемуарна література, що стосувалися й досліджуваної теми, з 1927 до 1939 рр. друкувало „Товариство бувших воєнків Армії УНР“, яке розташовувалося у Франції. Після закінчення Другої світової війни товариство було реорганізовано в Український військово-історичний інститут з осідком у Торонто (Канада).

Мемуарну літературу публікував український військовий журнал „Табір“, що виходив із 1923 по 1939 рр. у Парижі, та неперіодичний журнал військово-громадської думки „Гуртуймося“, який виходив друком у Празі з 1928 по 1938 рр. За даними українських дослідників, лише у 1926—1927 рр. про С. Петлюру було опубліковано близько 500 книг, журнальних та газетних статей³.

Фактологічну базу статті становлять праці С. Петлюри⁴, які вирізняються глибоким аналітичним змістом; біографічні статті В. Про-

ходи, Б. Войнаровського, В. Іваниса, В. Шелеста⁵; праці, що виходили за кордоном і були пов'язані з тематикою єврейських погромів в Україні⁶; праці авторів, що заперечують важливу роль С. Петлюри в Українській національній революції⁷; праці іс-

Симон Петлюра

¹ Дашкевич Я. Болучі проблеми в історії Східної Європи // „...Учи неложними устами сказати правду“. Історична есеїстика (1989—2008).— Київ: Темпора, 2011.— С. 543.

² Шаповал М. Про смерть Петлюри.— Скрентон, 1929; Яковлів А. Паризька трагедія.— Прага, 1930.

³ Див.: Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана.— Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 2001.— С. 910.

⁴ Петлюра С. Лист до генерала-хорунжого Миколи Удовиченка: Сучасна українська еміграція та її завдання: „Табір“. Чергові проблеми військового будівництва в українській військовій літературі // Петлюра С. Статті / Упоряд. та авт. передмови О. Климчук.— Київ: Український письменник, 1993; Гентош Л. Листи Симона Петлюри до графа Михайла Тишкевича // Україна модерна. Число 1.— Львів, 1996.— С. 166.

⁵ Симон Петлюра. Його життя і праця.— Київ, 1919. Прохода В. Як Симон Петлюра став вождем Української Армії // Гуртуймося.— 1932.— Ч. 9; Його ж: Вождь та військо // Збірник пам'яті Симона Петлюри. 1879-1926.— Київ, 1992; Войнаровський Б. Симон Петлюра.— Львів, 1935; Іванис В. Петлюра — Президент України.— Дрогобич, 1991; Шелест В. Симон Петлюра — людина і державник (10.05.1879—25.05.1926) // Новий шлях. Календар-Альманах.— Торонто, 1997.

⁶ Кульчицький Ю. Симон Петлюра і погроми.— Мюнхен — Париж, 1980; Гунчак Т. Симон Петлюра та євреї: переоцінка // Українсько-єврейське дослідження.— Торонто — Мюнхен: Видання Української історичної асоціації, 1985.— Ч. 1; Його ж. Симон Петлюра та євреї.— Київ: Либідь, 1993; Його ж. Чи був Симон Петлюра ворогом євреїв? // Дзвін.— 1991.— Ч. 2.

⁷ Винниченко проти Петлюри. Збірник статей / Ред. Блакитний В.— Б. м., 1920; Винниченко В. Відродження нації.— Київ; Відень, 1920.— Ч. 3; Його ж: Заповіт борцям за визволення.— Київ, 1991; Млиновецький Р. Ниризи з історії Українських визвольних змагань 1917—1918 рр. (Про що „історія мовчить“). Друге видання. Перероблене і значно доповнене.— Чужина, 1970; Шелухін С. Варшавський договір між поляками й С. Петлюрою 21 квітня 1920 р.— Прага: Нова Україна, 1926.— С. 10; Про книгу голубину. Чи Петлюра може бути національним героєм? Думки й уваги Стеф. Томашівського; Вячес. Липинського; Петра Болбочана; Сергія Шемета; Володимира Винниченка; Осипа Назарука.— Львів: Накладом „Нової зорі“, 1936.

ториків незалежної України⁸.

Постатті Симона Петлюри — одному з найвизначніших діячів Української національної революції приділяли значну увагу історики, політичні та громадські діячі, що сповідували консервативний напрямок в політичній думці. До їх числа в першу чергу відноситься Василь Кучабський, який у відомій праці „Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918—1923 рр.” про С. Петлюру писав: „Виходець із надзвичайно скромної сім’ї, вже перед 1917 р. відомий соціал-демократичний публіцист, у 1917 р. та під час повстання проти гетьмана, невимовно популярний кумир мас, блискучий промовець, в особистому спілкуванні захоплюючий, дотепний, скромний та тактовний, Симон Петлюра був, напевно, найвизначнішою особистістю, що у 1917—1920 рр. серед українців посідала керівну посаду. Рідко можна побачити такий самий приклад ще більшої любові до Батьківщини, порівняно з тією, яка палала в душі цієї особистості. Його помисли ніколи не затьмарювала власна вигода, а його життя та діяльність підпорядковувалися лише служінню Україні. Ім’я Петлюра дало назву всьому державному утворенню Української Народної Республіки. Як більшовики, так і російські контрреволюціонери, називали її „Петлюрівщиною”. Це ім’я перетворилося на гасло, яке з часом проникло повсюди в селянське середовище України. Під цим гаслом спалахували селянські повстання проти більшовиків: „Петлюра” — так називався тодішній східноукраїнський націоналізм. Розуміючи, що східноукраїнський націоналізм із таким вождем стоятиме на смерті, більшовики вчинили так, щоб анархію погромів в Україні також називали „Петлюрівщиною”⁹. „... Те, що сприймав, як служіння Батьківщині, те, що очолював державу і прагнув стати її провідником, несправедливо розцінювалося його ворогами, як незмірні особисті амбіції. Вихований у радикально-демократичних, революційно-соціалістичних, інтернаціоналістичних традиціях розвитку східного українства, він ще у 1917 р. був противником державної самостійності України та представником ідеї революційної спільності інтересів українства та російської спільноти. Лише перша навала більшовиків на Україну в кінці 1917 р. перетворила його на неопіта ідеї української державності, ідеї, яка стала його фанатичною релігією, в ім’я чого він прагнув жити і померти”¹⁰.

Політичний досвід С. Петлюри стосувався, вважав В. Кучабський, зовсім іншої сфери — сфери пролетарської та національно-української революції проти держави, зокрема російської. Саме тому С. Петлюрі бракувало розуміння основних сил та духовної підготовки до служби на благо держави. Він був народним трибуном, а не державним сановником. Національне почуття вважав достатньою основою для створення держави, а всі

засоби добрими для досягнення цієї мети: як підбурювання мас шляхом соціальної демагогії, так і заклики до порятунку буржуазного ладу в Україні від більшовиків.

С. Петлюрі закидали інтриганство стосовно східноукраїнських партійних лідерів. Насправді, він лише використовував їх для служби державній ідеї, якій служив сам. Полководцем С. Петлюра не був, а лише вождем. Сприймав армію, як механічне нагромадження військових сил. Не розумів суті регулярної армії, як живого організму; не усвідомлював, що війська тим більш придатні для заснування нової національної держави, чим жорсткіша їх дисципліна, як у військових справах, так і доброму ставленні до населення; не довіряв вищим офіцерським чинам колишньої російської армії. Спалахи та згасання захоплення, коли східноукраїнські ватажки сьогодні з найвиразнішою зневагою до смерті атакували ворога, а завтра так само, охоплені протилежним настроєм, відступали, були йому більш зрозумілими, ніж залізна постійність регулярних військ¹¹.

І все ж С. Петлюрі імпонували дисципліновані військові угруповання Січових стрільців. Він мріяв ще побачити усі українські збройні сили організованими за таким же принципом. Водночас не вимагав відповідної дисципліни, і якщо вона все ж була сформована, то це була заслуга його підлеглих.

Зовнішньополітичний світогляд С. Петлюри полягав, на думку В. Кучабського, у тому, що він ніколи не усвідомлював справжнього становища України, жодної миті не сумнівався, що тодішня Східна Україна може заснувати державу тільки у разі подальшої збройної боротьби. Зовнішня політика існувала для нього лише для забезпечення армії військовим матеріалом. Єдина боротьба, яку останній визнавав, — це боротьба проти Росії. Заради її продовження готовий пожертвувати всім, навіть якщо б для Української Народної Республіки така боротьба виявилася безрезультатною¹².

Те, що Центральна Рада зазнала поразки і змушена була рятуватися за допомогою німецької окупації, підтверджувало той факт, що національні почуття самі по собі не виглядали достатньою основою для заснування держави. Відомо, що західні українці, окрім почуття національної свідомості, відрізнялися ще й глибоким та одноставним неприйняттям соціальної революції, а керівництво — певним духом поміркованості. Більшість населення, передусім його освічені верстви, які постачали суспільству офіцерський склад та державних службовців, були глибоко перейняті почуттями обов’язку, поняттями дисципліни та порядку, права та справедливості, одним словом, певним селянсько-консервативним духом. Відрізняло галицьких українців ще й те, що вони пройшли через школу конституціоналізму¹³. Там, де переважали ці якості,

⁸ Боляновський А. Симон Петлюра (1879—1926) // Українські кооператори (Історичні нариси). — Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2001 / За ред. С. Геліє. — Кн. 2. — С. 149—154; Онішко Т. Постать Симона Петлюри в розвідках закордонних дослідників / Головн. ред. С. Геліє // Вісник Львівської комерційної академії. Серія — гуманітарні науки. — Львів: Вид-во ЛКА, 2014. — Вип. 12. — С. 104—111; Сергійчук В. Симон Петлюра як великий державник Соборної України // Вісник Львівського торговельного університету. Гуманітарні науки. Вип. 16 / Головн. ред. С. Геліє. — Львів: Вид-во ЛТЕУ, 2019. — С. 52—57.

⁹ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918—1923 роках / Переклад з німецької Т. Лісної за виданням: Kutychabsky W. Die Westukrainein Kampfermit Polenund dembal schewismusinden jahren 1918—1923. — Berlin: Junkerund Dunnhaypt Verlag, 1934 / Науковий редактор С. Геліє. — Львів: НТШ, 2015. — С. 159.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само. — С. 160.

¹² Там само.

¹³ Лисяк-Рудницький І. Політичні ідеї Липинського з перспективи нашого часу // Історичні есе. — Київ: „Основи”, 1994. — Т. 2. — С. 170.

західні українці виглядали успішними. Натомість, східні українці, що були згуртовані навколо Симона Петлюри, виявилися по суті лише волелюбними бунтівниками, здатними на вражаюче сміливі подвиги зі зброєю в руках, а не на впорядкування себе та світу навколо себе. Як справедливо зазначив Олег Павлишин, „влада Центральної Ради поза столицю не була відчутна”¹⁴.

Таким, на думку В. Кучабського, було протиріччя, яке виникло тоді між західними та східними українцями, набагато глибше, ніж протиріччя безпосереднього історичного минулого. Східна Україна перетворилася лише на простір для експансії сил із вищим рівнем політичної культури.

Загальновідомо, що серед східноукраїнського війська витав дух непокірних отаманів, навіть, як вважав П. Христюк, С. Петлюра до кінця від нього не звільнився¹⁵. Українські партійні кола вирізнялися непомірними особистими амбіціями, завжди були готові ринути „в народ”, як тільки помічали, що їх популярність падає.

Симон Петлюра вів переговори з французькою місією в Румунії щодо того, щоб схилити Францію до допомоги Східній Україні в боротьбі проти більшовиків. Проте державою, яка першою надала йому підтримку, була Західна Україна. Тим вони завоювали велику повагу в очах східноукраїнських патріотів. Багато галичан призначалися східноукраїнським урядом на керівні посади і це виправдовувало себе. Західна Україна відправляла цілі підрозділи рекрутів для допомоги східним українцям у їхній боротьбі з більшовиками. Нічого в той час так не прагнув Симон Петлюра, як завершення польсько-західноукраїнської війни, а відтак задіяння у боротьбі проти більшовиків трьох західноукраїнських армійських корпусів, формування яких завершилося ще в січні-лютому 1919 р.¹⁶

Доки Західна Україна утримувала свої позиції у війні проти Польщі та періодично була в силах допомагати Східній Україні, доти існувала надія на залучення всієї західноукраїнської армії у боротьбу проти більшовиків. У мить поразки Західної України С. Петлюра змушений був би рано чи пізно стикнутися з армією Польщі, що навіть у майбутньому, у 1920 р., могло би спричинити певні наслідки. Західні ж українці, навпаки, звертали увагу лише на власну війну з Польщею і, оскільки вони її вели виключно своїми засобами, а Східна Україна виявилася безсилою допомогти, то їх погляди, з огляду на крайню необхідність, спрямовувалися на Росію: одних — на більшовицьку, інших — на контрреволюційну.

Якщо б після падіння Гетьманату Східна Україна С. Петлюри, принаймні на правобережних територіях Дніпра, була би такою ж внутрішньо організованою демократичною державою, як Західна Україна, навіть тоді подібна держава мала би для Франції цінність, як союзник. Натомість, Західна Україна захищалася у запеклій війні з Польщею,

тобто конфліктувала з Францією, яка благо Польщі сприймала, як власне благо.

Що ж залишиться після виключення Західної України з французьких міркувань щодо України? — запитував В. Кучабський і відповідав: „Східна Україна Симона Петлюри була настільки виразно державно неспроможною, що навіть якийсь східноукраїнський Талейран, якби українці мали такого, не зміг би переконати Францію у придатності Східної України Симона Петлюри для її серйозного сприйняття, як союзника Франції, у „санітарному кордоні”¹⁷.

На конференції представників Директорії¹⁸ з полковником Фройденбергом у Бірзулі 6 лютого 1919 р. французька мілітаристська партія висунула наступні ультимативні умови: відставка найбільш соціально-радикального члена та одночасно президента Директорії Володимира Винниченка, оголошеного авантюристом Симона Петлюри та зажилотої негативної репутації іредентиста російської реакції П. Андрієвського з Директорії, ліквідація соціалістичного Кабінету В. Чеховського та реорганізація Директорії та її уряду відповідно до вказівок французького головнокомандувача армії Південної Росії.

9 лютого 1919 р. В. Винниченко разом із соціалістичним Кабінетом Б. Чеховського пішли у відставку. Під головуванням С. Остапенка 13 лютого 1919 року було створено Кабінет партій, які раніше періодично підтримували Гетьманат. 17 лютого 1919 р. було таємно розроблено проєкт тексту маніфесту Директорії до Франції, якого вимагала остання, та надіслано генералу д'Ансельму¹⁹. Проте цього французам виявилось замало. 1 березня 1919 р. вони і надалі наполягали на відставці С. Петлюри та П. Андрієвського, та обіцяли взаємін негайну допомогу²⁰.

Однак, західні українці не прийняли пропозицію Бертелемі, а вперто наполягали на продовженні війни з Польщею, переконані в тому, що ліберальна Англія змусить Польщу до укладення з ними справедливого миру, а Директорія відмовилася прийняти відставку С. Петлюри та П. Андрієвського. Отже, як вважав В. Кучабський, було втрачено єдиний шанс заснування у 1919 р. української держави за підтримки Антанти, тобто Франції. Цей шанс забезпечувала не ліберальна Англія зі своїми привабливими гаслами про „право на самовизначення”, як думали західні українці, а французька мілітаристська партія, як правильно визначили С. Петлюра та східні українці²¹.

Наведемо міркування ще одного визначного представника консервативної політичної думки в Україні Степана Томашівського щодо історичної ролі С. Петлюри в Українській національній революції 1917—1921 рр. На відміну від В. Кучабського, який, за оцінкою „Старожитностей”, намагався дати найвірнішу і найоб'єктивнішу характеристику Симона Петлюри, С. Томашівський звинуватив

¹⁴ Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад—грудень 1918 року) // Україна модерна.— Львів, 1999.— Ч. 2—3.— С. 179—180.

¹⁵ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917—1920 рр. (Українська революція. Розвідки і матеріали).— Відень, 1921—1922.— Кн. IV.— С. 124—127; Капустянський М. Похід українських армій на Київ—Одесу в 1919 році.— Частина I—III.— Львів, 1921—1922.— Ч. I.— С. 23.

¹⁶ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918—1923 роках.— С. 166—167.

¹⁷ Там само.— С. 223—224.

¹⁸ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917—1920 рр.— С. 92; Notes presentes a la Delegation de la Republique Ukrainienne a la Conference de la Paix a Paris.— P. 34.

¹⁹ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917—1920 рр.— С. 102—103.

²⁰ Там само.— С. 103.

²¹ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1917—1923 роках.— С. 234.

його в усіх земних і неземних гріхах. Так, головними винуватцями втрати Україною державності він вважав не Росію чи Польщу, а передусім С. Петлюру та його оточення — тих представників української інтелігенції, які у переважній більшості своїй прагнули лише особистої влади і власної популярності. Статті, промови, дипломатичні накази С. Петлюри С. Томахівський вважав відображенням „вузенької” освіти, убогістю думки і примітивністю форми. С. Петлюра, на його думку, не мав досвіду військового керівника, який би дозволив йому обійняти посаду секретаря з військових справ Центральної Ради, „не виявив... найменших признаков справжнього вояцького духа, військової організаційної здібності, не згадуючи навіть про який-небудь стратегічний талант, або хоч би деякі прикмети воєнної тактики”²².

Політичну кар’єру С. Петлюри вчений вважав короткою, але дуже гучною. „Петлюра в деяких моментах особливо завзято послуговувався кличками державної самостійності і суверенності,— писав С. Томахівський в газеті „Нова Зоря”,— однак, ані не був їх творцем, ані новочасним поклонником, ані щасливим пропагатором, а що найважливіше — практично шкодив їм, дискредитував їх, а навіть заперечував їх”²³. Згадуючи його „протисамостійницьку” акцію 1914—1916 рр., його „анти-українську позицію” в революції восени 1918 р. та його відношення до Польщі, С. Томахівський не визнавав за С. Петлюрою права називатися лідером українського державництва. Навпаки, назвав його одним з головних „гробкопателів” української державності, типовою дитиною російського революційного руху, для якої соціальні ідеї вищі за національні.

Політичну діяльність С. Петлюри, спрямовану на повалення Гетьманату, С. Томахівський назвав легендою, а твердження про те, що Антанта нібито в принципі визнавала державну самостійність України, але здійснити це на практиці заважали їй Берестейський мир, німці і гетьман,— романтичними. Звідси робився висновок: для того, щоб створити незалежну Українську державу, достатньо вигнати з країни німців і ліквідувати Гетьманат. У цій легенді, на думку С. Томахівського, не було ні зерна правди, вона поширювалася у 1918 р. з усією безсоромністю демагогів. „Саме це руйнувало молоду українську державність, кидало рідний край в божевільну, деструктивну анархію, якій поклали кінець московські більшовики. Та частина українців, яка повірила цій легенді, не знала, що Антанта, зокрема Франція, була проти українського повстання 1918 р. і рішуче застерігала проти нього його організаторів, бажаючи заховати поки що status quo з гетьманом і німцями (Німеччина навіть формально зобов’язалася, за умовами перемир’я, не виводити своєї армії з України)”²⁴. С. Петлюра, як вважав вчений, не розібрався, не осмислив цього важливого моменту, а тому заслуговує на велике моральне покарання.

Гостро засуджував С. Томахівський і внутрішню політику С. Петлюри. Режим Директорії, на думку історика, перетворився на диктатуру „го-

ловного отамана”. „Сам голова-ігнорант, заздрий і без енергії; міністри-шарлатани...; про урядників — вже й не говорити; в „законодавстві”— ... школярське доктринерство і жіноча непослідовність, глибоке і безнадійне незнання життя, його законів і потреб; в „адміністрації”— ... в найкращім разі повна безплідність, поза цим — сваволя, терор і бандитизм; школа не існує цілком”²⁵.

Популярність С. Петлюри С. Томахівський пояснював тим, що той був пересічним типом українського інтелігента, а широкому загалові саме такі люди до вподоби; „Плебейське ім’я, плебейські манери, цинізм, перемішаний з містичним жестом, мужицька витривалість, демагогічна амбіція — це улегшує здобуття популярності”²⁶. Саме це стало причиною того, що близько 90 відсотків своєї енергії і величезну частину державних коштів С. Петлюра використовував для самореклами. С. Томахівський був впевнений в тому, що, якщо цей тип героя залишиться в свідомості народу, то займе місце серед таких історичних осіб як: Кормильчичі, Болоховці, Пушкарі, Ханенки, Гонти, Довбуші, Махні, та інші. Але в такому випадку української нації не буде. Щоб цього не сталося, петлюрівщина мусить зникнути з політичної арени України. „Наша неосвіченість мусить уступити місце знанню,— зазначав вчений,— наш егоїзм — самопожертвованню, наша самоволя — дисципліні, наше інтриганство — особистій і громадській чесності, наше доктринство — справжньому знанню народу і його життя, наша демагогічність — громадському вихованню, наш пайдократизм — пошані авторитету, наше фразерство — позитивній діяльності, наша поверховість — солідарності, наш демократизм, радикалізм, соціалізм й анархізм мусить бути замінений пізнанням і розумінням дійсних політичних, культурних, соціальних та господарських цінностей і розвоєвих законів”²⁷.

Очевидно, що не все з наукового арсеналу С. Томахівського щодо історичної оцінки С. Петлюри було правдою і не все можна буде використати сьогодні в складному процесі будівництва Української держави. Проте, якщо відкинути суб’єктивні оцінки, то частина його політичних рецептів може прислужитися, як для сучасної політичної науки, так і для політичної практики.

В’ячеслав Липинський, реанімує українську національно-державницьку традицію, наголошував, що вона нерозривно зв’язана з поняттям Українського Гетьманства. З падінням Гетьманства впала й Україна. Отже, хто, на його думку, прагне відродити Україну, мусить реставрувати Гетьманство. Причому В. Липинський виділяв дві негативні прикмети Гетьманства, які завдавали суттєвої шкоди державотворенню,— це виборність гетьмана і його залежність від чужих держав.

Варшавський договір, укладений С. Петлюрою і Й. Пілсудським, що супроводжувався зреченням УНР Східної Галичини на користь Польщі, викликав різкий осуд значної частини українського суспільства, у тому числі й В. Липинського. Державність під чужим протекторатом — це, на думку вченого, вже пройдений українською нацією істо-

²² Див.: Томахівський С. Чи є українська національна ідея // Під колесами історії: Нариси і статті.— Берлін, 1922.— С. 21, 23.

²³ Нова Зоря.— 1926.— Ч. 21.— 6 червня.

²⁴ Томахівський С. Чи є українська національна ідея.— С. 26—27.

²⁵ Там само.— С. 30.

²⁶ Там само.— С. 33.

²⁷ Там само.— С. 35.

ричний шлях, тому повертатись — до такої форми державного існування — означало б повторювати старі помилки²⁸.

За В. Липинським виглядало, що „всі ці українські інтелігенти, що під проводом соціаліста Петлюри, при піддержці соціаліста Пілсудського, намагаються нищити тих українських інтелігентів, що при піддержці соціаліста Леніна і під проводом соціаліста Раковського розстрілюють соціалістів, які піддержують Петлюру. Бо світська політична влада непродукууючої, не володіючої засобами продукції і матеріально безсилої інтелігенції, спираючись скрізь і завжди на словесні обманстві і брехні, кінчилась скрізь і завжди „перемішанням всіх язиків“, „сповпоторінням вавилонським“, — кінчилась для всіх націй руїною моральною, а вслід за тим і повною руїною матеріальною“²⁹.

У листі до Є. Чикаленка від 11 березня 1921 р. В. Липинський зауважив, що не вірить у те, що нація українська відродиться сама по собі, механічно. Якщо сучасні Петлюра, Махно, Скоропадський нічого не здатні сотворити, то де запорука того, що сотворять щось нащадки. Українська нація буде тільки тоді, коли ми її створимо. Але помилково думати, що сучасне покоління нічого не варте, а прийдуть колись кращі. „Бо по скільки чесним і розумним Українцем у нас єсть і може бути тільки той, хто не займається політикою, то розуміється всі чесні і розумні Українці мусять в кінці кінців одійти од політики. Чи-ж може бути Українська Нація і національна культура сотворена одними тільки авантюристами і пройдисвітами, чи може повстати нація з діянь, як каже Куліш „п'яниць і розбишак великих“, в це я сумніваюсь. Отже: або творити націю і тоді мати діло з Петлюрою, Махном і Скоропадським, бо інших немає, або-ж, прийшовши до переконання, що сучасна Україна це жульничество, одійти од політики, спасти свою особисту честь і перекласти національну творчість на слідуючі покоління. Досі я особисто йшов першим шляхом. Чи це був шлях розумний — судити не берусь“³⁰.

Цікаво, що, як стверджує Л.-Р. Лепкий, ніколи ні В. Липинський, ані П. Скоропадський не засуджували С. Петлюри чи Є. Коновальця, які виступили проти гетьмана. „Такі склалася умови, така була невідрадна дійсність, пояснювали вони“³¹.

Польовий суд над талановитим воєначальником Петром Болбочаном В. Липинський сприйняв, як політичне вбивство. У своєму проханні про відставку з посади Посла у Відні 26 липня 1919 р. він наголосив: фактор П. Болбочана свідчить про те, що уряд УНР „став виразно на шлях партійного терору“³². Вже з відстані подій у листі від 16 жов-

тня 1919 р. до міністра закордонних справ А. Лівицького він детально проаналізував внутрішню політику Директорії та її уряду і події, які привели до розстрілу П. Болбочана. Сам факт розправи над полковником В. Липинський назвав „тільки вище, виднішим полум'ям того процесу самоспалення, в якому згорає наша хата“³³. Прояви партійної і класової нетерпимості, якими супроводжувалася політична діяльність керівництва УНР, на думку вченого, лише поглиблювали „язву національного розкладу і рецидиву споконвічної національної дезерції“³⁴.

Як можна зрозуміти зі спогадів В. Андрієвського, В. Липинського цікавила позиція П. Болбочана щодо можливості використання заможних верств українського селянства, т. зв. куркулів, які установами Українського трудового конгресу були позбавлені можливості активної суспільно-політичної діяльності, як „нетрудові елементи“, а також його зустрічі з М. Міхновським³⁵.

Альтернативу В. Липинський бачив у принципово новому підході до державного будівництва, яке б ґрунтувалося на гармонійній політичній співпраці всіх державотворчих сил в Україні. Саме тому він пропонував реабілітувати чесне ім'я П. Болбочана, а також українські політичні партії, які були звинувачені у „зраді“. Тільки за таких умов „буде знайдений може той міжкласовий компроміс, та середня національна державотворча лінія“, яка забезпечить успіх боротьби України за незалежність³⁶.

Один із прихильників творчості В. Липинського Євген Чикаленко у листі до віденського часопису „Воля“ від 23 квітня 1921 р. виголосив тезу, що врятувати Україну з хаосу і безладдя може лише монархія, що „українським монархом не може бути ні П. Скоропадський, ні С. Петлюра, ні хтось інший свій (автор мав на увазі М. Грушевського — С. Г.), бо на своєму ми, зі своєї недисциплінованості, не об'єднаємося. Тільки якийсь Варяг, як в старовину; якийсь чужоземний королевич, що матиме за собою піддержку якоїсь держави, прийде зі своєю гвардією, привезе своїх, а не московських фахівців, чи спеців, і поведе політику понадклясову, понадпартійну і зорганізує державу з неграмотних хліборобів, як це зробили в наші часи чужоземні королевичі в Греції, в Румунії, Болгарії“³⁷.

Під „варягом“ Є. Чикаленко розумів Вільгельма Габсбурга. Стаття викликала масове незадоволення. Проти виступив також ідеолог гетьманців з УСХД В. Липинський³⁸.

Є. Чикаленко намагався залучити С. Петлюру до співпраці з В. Вишиваним (Габсбургом), сподіваючись, що, в разі згоди Головного отамана на спіль-

²⁸ Див.: Терещенко Ю. Династичний принцип влади і національна консолідація в добу Хмельниччини в оцінці В. Липинського // В'ячеслав Липинський та його доба. Науковий збірник. / Відп. редактор Ю. Терещенко.— Київ; Житомир: Видавн. Центр КНЛУ, 2008.— С. 332.

²⁹ Липинський В. Листи до братів-хліборобів // В'ячеслав Липинський та його доба / Наук. редактор Ю. Терещенко.— Київ: Темпора, 2013.— Кн. 3.— С. 222.

³⁰ Лист В. Липинського до Євгена Чикаленка. 11.III.1921 // В'ячеслав Липинський та його доба.— С. 568—569.

³¹ Лепкий Л.-Р. Дещо з причинків до біографії Липинського // В'ячеслав Липинський та його доба.— С. 509.

³² Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан: Трагедія українського державника.— Київ, 2004.— С. 275.

³³ Там само.— С. 278.

³⁴ Там само.— С. 279.

³⁵ Андрієвський В. З минулого. Т. II, Ч. 2.— Берлін, 1923.— С. 226—227.

³⁶ Там само.— С. 278.

³⁷ Терещенко Ю., Осташко Т. Український патріот із династії Габсбургів: Науково-документальне видання. Видання друге, доповнене.— Київ: Темпора, 2011.— С. 83—84.

³⁸ Дашкевич Я. Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний). Вільгельм Габсбург і Українські січові стрільці // Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. Друге виправлене й доповнене видання.— Львів: Піраміда, 2007.— С. 516.

ну акцію, це дасть їй більше шансів на успіх. „Ім'я його на Україні, принаймні на Лівобережжі, де він не був з поляками, дуже популярне,— наголошував діяч,— і коли там стане відомо, що Петлюра вже в купі з німецькою армією, на чолі з Вишиним, то вся Україна підніметься проти большевиків і полегшить визволення від большевиків“. Однак спроби налагодити контакти з С. Петлюрою виявилися безрезультатними³⁹.

Цікавими були оцінки діяльності С. Петлюри визначними українськими діячами, письменниками, вченими, незаангажованими в політичних течіях, зокрема такими як: Улас Самчук, Микола Шлемкевич, Іван Лисяк-Рудницький та ін. Так, У. Самчук у статті „Державна концепція С. Петлюри“ радив збалансувати розбиту українську духовність, знайти почуття міри потрібного й непотрібного, скасувати розтерзані частини нашого мислення, знайти мудрість, відвагу й силу перебороти в собі отруйні зерна роздору, які століттями губили націю. Він радив пам'ятати євангельську мудрість — не шукати скалки в оці свого ближнього, коли не бачиш колоди у власному оці. „Чи багато сьогодні між нами знайдеться тих,— зазначав письменник,— які в ім'я загального державного добра могли б зректися своїх групових упреджень, що стоять на перешкоді єдності й цілості визвольного фронту, як це зробив свого часу Симон Петлюра. Пригадаймо його знаменитий лист „До Центрального Комітету Укр. Соц.-Дем. Партії з 11 лютого 1919 року“... „Виходячи з того,— говорилося в тому листі,— що сучасна ситуація для України надзвичайно складна і тяжка, я вважаю, що в даний момент всі сили творчі нашого краю повинні взяти участь у державній праці, не вважаю для себе можливим ухилитися од виконання своїх обов'язків, як сина народу, перед Батьківщиною і буду, доки це можливо, стояти і працювати при державній праці. З огляду на це я тимчасово виходжу зі складу Укр. С.-Д. Партії“.

Чи багато між нами є таких, щоб в ім'я схожих вимог спромоглися на такий крок? Навпаки, щось подібне вважається у нас за „опортунізм“, а то й „зраду“. Краще „боротьба“ між собою, навіть братовбивство. Хаос, анархія, сваволя, „перемога сильного“ — в результаті „самі себе звоювали“. А тим самим небагато, а той нема зовсім у сфері нашої політики другого Симона Петлюри. Першого державного мужа, який на руїнах жорстокої, темної революції, в країні абсолютної політичної ворожнечі зумів створити і три роки вдержати державу і армію того народу, який два з половиною століття був відданий на найбезогляднішу фурію національної загибелі⁴⁰.

Дошукуючи глибинної суті трагічних подій 1919—1920 рр., не можна не бачити того очевидного факту, що отаманщина на перших стадіях свого розвитку, коли народ стихійно піднявся на захист порядку і свободи, не була анархічною. Кращі її представники інстинктивно відчували потребу в організаційному оформленні такого руху. Особа головного отамана — це не що інше, як спроба надати організаційній системі завершального вигляду. Цей непосильно важкий обов'язок припав найтра-

гічнішій постаті Української революції — С. Петлюрі. Саме у ньому народ прагнув бачити гаранта державної свободи і творця українського миру. Але замість миру отримав громадянську війну.

У головному отамані змагалися два начала: провідника і демократа. В цьому була його слабкість і в цьому була його сила. „Він був найвірнішою еманцією тодішнього українства, його первородним сином,— писав М. Шлемкевич.— Його душа стала трагічним боевищем ідей, що змагалися за Україну в широких степах. Він несвідомо носив у собі рану, від якої кривавилася давніша, тодішня, і кривавляться ще й пізніша і сучасна українська мисль, і українське життя. Звідси така близькість його до нас, усвідомлена нами в двадцятиліття його смерті. Тут і причина того, що дедалі спадають із пам'яті всі випадковості появи Симона Петлюри, і перед нами стає чиста і дорога постать Головного Отамана, що щиро і чесно переживав у собі наші історичні і нинішні болі, падав під їх вагою разом з країною і тепер підводиться у своїй трагічній славі разом із усвідомленням нацією своєї внутрішньої трагедії“⁴¹.

У відомій праці „Галичанство“ М. Шлемкевич зауважив, що Східна Україна дала армію Української Народної Республіки, що під проводом Симона Петлюри вкрилася славою в обороні своєї державності. Та коли говоримо про ті роки, то в нашії уяві виринають „кольоритні повстанні загони, що носилися з вітром по вільному степу в своїх, як крила розпущених, киреях і своїх голубих, зелених, жовтих, золотих і чорних шликах. Ті народні армії виростали з дня на день, як степові трави, і знову вмить зникали, пропадали, як весняний дощ, що всякає в спраглу вологості землю. Це воскресали давні й тоді ще живі, вічні степові примари, і луною сповивали їх давні та нові пісні. Скільки веселого гуку і скільки вродливого і розсміяного щастя пролітало в ті дні на буйних конях по степу широкому, по краю веселому!“⁴².

Звернемо увагу на ще один недосліджений аспект названої теми: „С. Петлюра і українська кооперація“. Серед визначних українських державних діячів було багато таких, які через присвячення основного часу державній діяльності не мали можливості брати безпосередню участь у кооперативному русі. Разом із тим, своєю підтримкою кооперації вони сприяли її розвитку. Завдяки цьому зуміли заручитися в своїй діяльності підтримкою кооперативних організацій, що у складні для країни часи було особливо важливо для українського національно-визвольного руху. До числа таких державних діячів належав і С. Петлюра.

Ще у 1901 р. за активну участь в організації зустрічі з композитором М. Лисенком, С. Петлюра змушений був відправитися на Кубань, де брав участь в етнографічній експедиції під керівництвом професора Ф. Щербини. Хоча й не задіяний безпосередньо до кооперації, С. Петлюра цікавився її справами й вдало поєднував цю зацікавленість з політичною діяльністю⁴³.

У редактованій ним газеті „Украинская жизнь“ (Москва) друкували свої статті відомі українські кооператори, а Микола Левитський навіть був її

³⁹ Осташко Т. В'ячеслав Липинський і Євген Чикаленко: діалог про майбутнє України // В'ячеслав Липинський та його доба.— С. 533.

⁴⁰ Самчук У. Державна концепція С. Петлюри // Народна газета.— 1994.— Ч. 21.— Травень.

⁴¹ Шлемкевич М. Українська синтеза чи українська громадянська війна.— Б. м., 1949.— С. 37.

⁴² Шлемкевич М. Галичанство.— Львів: Інститут Українознавства ім. Крип'якевича НАН України, 1997.— С. 62.

⁴³ Боляновський А. Симон Петлюра.— С. 150.

співробітником. 1 лютого 1909 р. С. Петлюра від імені петербурзької української громади передав привіт Просвітньо-економічному конгресові у Львові, в роботі якого брали участь найвідоміші українські кооператори⁴⁴.

Як і більшість українських соціал-демократів, він вбачав в кооперативах зручний засіб для пропагування національних соціал-демократичних ідей. Поступово ця тенденція набула настільки загрозливих масштабів для існуючого політичного режиму в Російській імперії, що 5 квітня 1909 р. російське Міністерство внутрішніх справ видало циркуляр № 64251, в якому йому рекомендувалося вжити заходів „до попередження впливу підпільних організацій на кооперативні установи“.

З вибухом у лютому 1917 р. революції в Російській імперії С. Петлюра повністю присвятив себе політичній діяльності в Україні. 5—8 травня — він член президії 1-го Всеукраїнського військового з'їзду в Києві. 15 червня його обрано до складу Генерального Секретаріату, в якому він зайняв посаду Генерального секретаря військових справ. Після того, як С. Петлюра очолив Директорію УНР, він зміг послідовніше підтримувати діяльність кооперативних товариств та їх об'єднань, даючи їм можливість для розширення власної інфраструктури й створюючи умови для безперешкодного функціонування (зокрема, „Дніпросоюзу“, голова правління якого Д. Коліх навіть був призначений міністром торгівлі). Розуміючи потребу кооперації та її вагу в економіці України, С. Петлюра сприяв призначенню відомих кооператорів на високі посади в уряді УНР. Його друг ще від часу перебування на Кубані кооператор Б. Мартос⁴⁵, наприклад, був секретарем земельних справ Генерального секретаріату, Микола Стасюк — секретарем продовольчих справ, Сергій Бородаєвський — товаришем міністра торгівлі й промисловості часів Директорії. Провідний кооператор Христофор Барановський очолив в українському уряді міністерство фінансів, а діяч споживчої кооперації Микола Порш був другим членом Директорії УНР у Києві⁴⁶.

Кооператори відповідали С. Петлюрі таким же позитивним ставленням до очолюваного ним державного керівництва УНР. Під впливом прокламацій С. Петлюри багато кооператорів вступили до армії УНР, в лавах якої боролися за незалежність України. Ті ж кооператори, які продовжували свою професійну кооперативну діяльність, підтримували підпорядковану С. Петлюрі армію продуктами й натомість відмовлялися допомагати Червоній армії, мотивуючи це тим, що кооперація повинна стояти осторонь від більшовицької держави. У травні 1920 р., невдовзі після того, коли українські війська вступили до Києва, послідовний ворог Головного отамана УНР й національної і державної незалежності України, ортодоксальний більшовик Дмитро Манільський так характеризував підтримку укра-

їнською кооперацією С. Петлюри: „Вона є й понині одночасно і політичною агентурою і, що важніше, економічною основою петлюрівщини. Без підтримки кооперативів Петлюра давно вимушений був би відмовитися від своїх ...спроб оволодіти Україною“⁴⁷.

Розглядаючи погляди С. Петлюри на проблему будівництва української національної армії, зауважимо, що політичні партії лівого спрямування, до яких він відносився, заперечували таку можливість. Так, В. Винниченко у своїх виступах на військовому з'їзді заявив: „Не своєї армії нам... треба, а знищення усяких постійних армій. Не українську регулярну армію нам треба організовувати! Українського мілітаризму не було і не повинно бути!“⁴⁸. Очевидно, що, коли такі погляди панували в середовищі українського політичного проводу, годі було сподіватися на успіх у військовому будівництві. Уже в еміграції В. Винниченко невдачу за створення Української Армії намагався перекласти на С. Петлюру⁴⁹.

У праці „Відродження нації“ він писав про головного отамана С. Петлюру, як про „смішного і шкідливого для всього нашого руху чоловіка“, „маленького обивателя із хворобливою, маніякальною славоблюбістю“ тощо. Як зауважив І. Лисяк-Рудницький, в ставленні до більшовиків В. Винниченко дотримувався зовсім іншого тону; критикуючи їхню політику щодо України, він уживав речових аргументів, але не спускався до рівня особистих образ кремлівських вождів. Грубу лайку він залишав для своїх українських політичних суперників⁵⁰.

Соціалістична більшість Центральної Ради, беззастережно сповідуючи свої програмні принципи, просто не бажала творити українського державного апарату, здатного самостійно функціонувати. Проте було б помилково вважати, що всі діячі соціалістичного напрямку в Центральній Раді послідовно й незмінно дотримувалися подібних поглядів. Прикладом того є еволюція поглядів С. Петлюри — людини, з якою найчастіше пов'язують створення національних Збройних Сил. Спочатку його бачення проблеми творення Української Армії принципово не відрізнялося від офіційних програмних поглядів соціал-демократів, хоч й не зовсім збігалось з ними⁵¹. У день відкриття Першого військового з'їзду С. Петлюра заявив: „Нам треба не постійного війська, а всенародного озброєння, міліції... Небезпека тут полягає в тому, що, коли зорганізовується буржуазія, військо стане обороняти її інтереси против інтересів демократів і селянства. Ось чому ці полки „імени гетьмана“ можуть мати в собі елемент небезпечності, якщо вони будуть постійні. А поки що революція ще не скінчилася. Війна також ще не скінчилася і ми не знаємо, коли й чим вона скінчиться і що нам дасть. Отже, треба мати в руках революційну, озброєну, реальну силу, на якій Демократія завжди б могла спертися в разі небезпеки загрози її інтересам“⁵². Як бачимо, по-

⁴⁴ Див. : Перший український просвітньо-економічний конгрес у Львові. 1909 р. 1—2 лютого: Протоколи і реферати.— Львів, 1910.

⁴⁵ Витанович І. Історія українського кооперативного руху.— Нью-Йорк, 1964.— С. 264.

⁴⁶ Боляновський А. Симон Петлюра.— С. 151—152.

⁴⁷ Там само.— С. 152—153.

⁴⁸ Робітничая газета.— 1917.— 12 квітня.

⁴⁹ Винниченко В. Заповіт борцям за визволення України. — С. 26, 27.

⁵⁰ Лисяк-Рудницький І. Суспільно-політичний світогляд Володимира Винниченка у світлі його публіцистичних писань // Іван Лисяк-Рудницький. Історичні есе.— Т. 2.— С. 103.

⁵¹ Симон Петлюра. Його життя і праця.— Київ, 1919.— С. 10; Іванис В. Симон Петлюра — Президент України.— С. 43.

⁵² Цит. за: Млиновецький Р. Нариси з історії Українських визвольних змагань 1917—1918 рр. (Про що „історія мовчить“). Друге видання. Переглянуте і значно доповнене.— Чужина, 1970.— С. 191—192.

гляди Симона Петлюри на той час мали суперечливіший характер: з одного боку, він дотримувався програмних засад УСДРП, виступав проти створення регулярної армії, а з другого, — визнавав необхідність реальної військової сили.

Ті, що особисто знали С. Петлюру, були переконані, що він мав щось таке у своїй вдачі, чого не мали інші. Мав він якийсь особливий дар впливу на людей. Він говорив спокійно, але переконливо. Всі, що слухали його, вірили, що він говорив щирі правду, і йшли за ним. Його рису зауважив академік російської Академії наук Ф. Корш ще перед революцією: „Українці самі не знають, кого вони мають серед себе. Вони гадають, що Петлюра — видатний редактор, патріот і громадський діяч тощо. Це все правда, але не ціла правда. Петлюра безмірно вищий за те, що вони думають. Він з породи вождів, людина з того тіста, що колись у старовину закладали династії, а в наш демократичний час стають національними героями”⁵³.

Хоч не був він військовиком, інтуїтивно відчував, що держава не може існувати без армії, українське воцтво інтуїтивно відчувало, що С. Петлюра — цивільна людина, проте має щось у своїй душі, що скріплює віру в майбутнє. Саме тому 18 травня 1917 р. його обрали до президії 1-го Всеукраїнського військового з'їзду. Згодом він очолює Секретаріят Військових Справ в Українській Центральній Раді. За порівняно короткий час він укріплював сім армійських корпусів. Коли його усунули з посади організатора українського війська, яке, до того ж, Центральна Рада безвідповідально розпустила й залишила Україну без збройної сили перед агресією більшовицької Москви, він не залишився осторонь справи захисту рідної землі — погодився очолити Гайдамацький Кіш Слобідської України⁵⁴.

Уже після поразки Національної революції С. Петлюра писав: „Для мене вже з самого початку нашого руху ясним було, що наші національно-державні змагання повинні перейти довгі, щодо терміну, і тяжкі своїми пробами митарства, поки ці змагання в певні державні форми скрісталізуються. Всі з'їзди українські, в тому числі й військові, були для мене показником не сили (реальної і зорганізованої) нашого народу, а демонстрацією національних емоцій, які ще треба було мільйонним масам в собі усвідомити і які повинні шляхом послідовної боротьби перетрансформуватися в певні вольові рухи української нації, в певні акти боротьби за свої національно-державні змагання. Спочатку я мав ілюзію, що ці з'їзди можна використати для організації національної сили. Але швидко переконався, що вони тільки „празникова одіж“ і що треба шукати тих, „хто чорною роботою державною вмів творити певні реальні цінності“. Їх, таких елементів, було дуже мало. Наші тодішні лідери були або фантасти, або демагоги, або наївні люди, що вірили в силу резолюцій, в чудотворність їх. Вони партійні інтереси ставили вище державних, персональні моменти вище загальних”⁵⁵.

На думку генерала-хорунжого М. Капустянського Національна революція висунула С. Петлюру, як головного національного керівника, і протягом 3—4 років він очолював важку і нерівну боротьбу за українську державність. Нікого за цей час могутнішого не з'явилося йому на зміну, бо такого й не було. „С. Петлюра — людина нестримної енергії, високої моралі й шляхетної вдачі, ентузіаст, вірив, хоч деколи тільки інтуїтивно, і впливав свою віру в інших. Це головна позитивна його риса, як Вождя. Повести ж усіх твердо до наміченої мети, рішуче примусити всіх виконувати його волю, стримати злочинне й спекуляцію національним прапором, — досягти цього Симону Васильовичу в обставинах тієї розрухи не вдавалося, хоч він і прагнув цього”⁵⁶.

Коли ж ситуація на фронтах почала ускладнюватися, тоді В. Винниченко, В. Чехівський, М. Шаповал, М. Грушевський, Ф. Швець та інші, один за одним, покинули Україну. Їх місця в уряді зайняли менш досвідчені й менш відомі люди. У той критичний час С. Петлюра залишився усамітненим героєм великої національної драми. Він більше часу перебував на фронті й жив у вагоні штабу діючої армії, яка без набоїв, напівбоса, напівголодна, здесятована тифом, героїчно билася на кількох фронтах. Отаман не обіцяв своїм воїнам „золотих гір“, не малював рожевих надій на скору перемогу. Навпаки, він з холодним розсудком представляв їм тогочасну критичну ситуацію та важкий шлях дальшої кривавої боротьби⁵⁷.

Свіжо й актуально звучать нині слова С. Петлюри, написані ним багато років тому: „Знання спеціальної воєнної історії нашого краю є не тільки потрібними, але й обов'язковими для українських військових кіл... Виховуючи національну армію у дусі любови до Батьківщини і самопожертви для неї, не можемо цього завдання доконати, коли не дано ясного образу минулої воєнної боротьби українського народу за свою державну волю. А в цьому образі є стільки лицарського, величавого і привабливого, поруч з тяжким і трагічним, що воно викликати найбільші емоції у душі вояка і збуджувати буде найшляхетніші струни його душі”⁵⁸.

Одна з ключових проблем вивчення революційної діяльності С. Петлюри — підписання в квітні 1920 р. Варшавської угоди. Вже у березні 1919 р., як стверджував С. Шухевич, з'явилися слухи про намір С. Петлюри укласти мир з поляками і, ймовірно, коштом Галичини⁵⁹. Підтвердженням цього був той факт, що ще 31 грудня 1918 р. С. Петлюра направив дипломатичну місію на чолі з професором В. Прокоповичем з метою з'ясувати питання про можливість одержання польської допомоги. А вже 2 грудня 1919 р. було підписано Декларацію, за якою УНР відмовлялася від претензій на Холмщину, Підляшшя, Західне Полісся, Західну Волинь з м. Рівне і всю Східну Галичину. Польща зобов'язувалася надати Директорії військову допомогу. За цих умов 20 грудня 1919 р. С. Петрушевич скликав у Відні засідання уряду ЗУНР, на

⁵³ Боляновський А. Симон Петлюра. — С. 151.

⁵⁴ Сергійчук В. Симон Петлюра як великий державник Соборної України. — С. 53.

⁵⁵ Петлюра С. Статті. — С. 222.

⁵⁶ Капустянський М. Похід українських армій на Київ—Одесу в 1919 році. (Короткий воєнно-історичний огляд). Частина III. 2-е видання. — Мюнхен, 1946. — С. 31—32.

⁵⁷ Шелест В. Симон Петлюра — людина і державник (10.05.1879—25.05.1926) // Новий шлях. Календар-Альманах. — Торонто, 1997. — С. 44.

⁵⁸ Петлюра С. „Табор“. Чергові проблеми військового будівництва в українській літературі // Петлюра С. Статті. — С. 300—301.

⁵⁹ Шухевич С. Споми́ни з українсько-галицької армії (1918—1920). — Львів, 1929. — Ч. 1. — С. 146.

якому в односторонньому порядку було скасовано Акт злуки від 22 січня 1919 р. Одночасно вирішено відкликати представників ЗУНР з об'єднаної делегації УНР на Паризькій конференції та відновити назву західноукраїнської держави — із ЗОУНР на ЗУНР⁶⁰.

У 1919 р., під час боротьби з більшовиками, Українська Народна Республіка потребувала підтримки країн Антанти. Тоді цього не сталося, адже Західна Україна перебувала у стані війни з Польщею, яку підтримувала країна Антанти Франція. Після поразки західних українців у цій війні, наприкінці 1919 р., спостерігалось зближення України з Польщею, що позначалося антибільшовицьким, антиросійським характером. Проте таке зближення не отримало належного розвитку, адже вже на межі 1919—1920 рр. Українська Народна Республіка розпалася, а її уряд на чолі з С. Петлюрою і небагатьма залишками розбитої армії змушений був шукати порятунку на території Волині, яку окупувала Польща. Симон Петлюра не відмовився від думки продовжувати боротьбу з більшовизмом, спираючись на підтримку Ю. Пілсудського. Можливість інтервенції в Радянський Союз виникла на початку 1920 р.

Ризький мир глибоко розчарував східних українців, які покладали свої надії на Польщу. Вони прийшли до переконання, що навіть „пілсудська” Польща в дійсності не мала наміру створити самостійну східноукраїнську державу, яка б протистояла Росії, адже в даному випадку вона не добилася би колонізації Східної Галичини і Волині, а навпаки, в автономності цих областей шукала б опору для подальшої боротьби проти Радянського Союзу. Польща ж в даному випадку користувалася східноукраїнськими симпатіями для політики розширення своїх власних кордонів на сході за рахунок України і таким чином явно виявила свою необґрунтованість і безцільність української орієнтації на неї⁶¹.

Навіть польський історик Таудеш Голувко справедливо визнав: „У Ризі Польща з гідною подиву легковажністю перекреслила всю свою дотогочасну політику на Сході, котра прямувала у федераційному напрямку, визначним проявом якої був союз з Петлюрою, вірно дотриманий ним в найгіршіших для Польщі хвилинок. Називаймо речі своїми іменами — ми покинули, зрадили Петлюру в Ризі”⁶².

Варшавська угода складалася з двох частин — з політичної конвенції, яку було підписано у Варшаві 22 квітня 1920 р., і з військової конвенції, яку підписали теж у Варшаві представники Польщі та УНР 24 квітня цього ж року.

Усі статті договору можна розподілити на дві групи. Перша група містила визнання Польщею Української Народної Республіки, як суверенної, незалежної держави; зобов'язання обох держав не вдаватися до будь-яких дій, ворожих, як щодо інтересів України, так і щодо інтересів Польщі; зобов'язання обох країн забезпечити вільний,

нічим не обмежений, національно-культурний розвиток, як поляків в Україні, так і українців у Польщі та визнання права уряду УНР отримати в майбутньому повну, суверенну владу на українській землі.

Положення, що відносилися до другої групи статей, звужували національний суверенітет України. За Польщею закріплювалися права на Західну Україну, на Галичину. Загальне керівництво операціями, як польських, так і українських збройних сил, покладалось винятково на польське командування. Під контроль Польщі мали перейти практично усі українські залізниці. Крім того, уряд УНР зобов'язувався, за договором, забезпечити польські війська на українській території продуктами харчування, а технічне виконання майбутньої евакуації польської армії з України мало відбуватися „лише за згодою сторін”. Невизначеним залишався і стан земельних володінь великих польських власників в Україні⁶³.

За словами С. Шелухіна, цим договором від України було відшматовано близько 162,000 кв.км території з населенням близько 11.000.000. Саме тому під час виступу в Лізі Націй у листопаді-грудні 1920 р. представник уряду С. Петлюри, посилаючись на договір 21 квітня 1920 р., „забув” сказати про втрачені територію і населення України. Оприлюднення цих даних означало би не що інше, як те, що Україна втратила п'яту частину своєї території⁶⁴.

Аналізуючи зміст Варшавського договору, Юрій Шаповал навів слова С. Петлюри, який звертався до українців, що виступали проти цього документа: „Я знаю, що більшість з вас не вірить у наш новий союз. То нагадаю вам таку приказку: „Тату, он чорт лізе в хату!” — кричить переляканий син. „Хай буде чорт, аби тільки не москаль”, — незворушно відповідав батько”.

Ці слова С. Петлюри вчений назвав жакхливими, проте зазначив, що вони повертають нас до багатьох сьогоднішніх реалій — і українських, і, що найбільш небезпечно, реалій польських. Бо Польща постає в очах багатьох українців, як держава європейської орієнтації, як держава, що проводить збалансовану політику, що бачить і Україну в цьому європейському „ландшафті”. Проте деякі події, на превеликий жаль, засвідчили, що це не завжди так⁶⁵.

Оцінки істориків Варшавського договору та його підписантів розділилися. Так, В. Горак, у статті „За нашу і вашу свободу”, надрукованій в газеті „День” у 2006 році, висловив таку думку: Пілсудський був дуже монолітною особистістю, навіть диктатором, натомість Петлюра — це такий собі центрист, який хотів усіх примирити, об'єднати, усіх „консолідувати”⁶⁶.

В. Кірсенко вважає, що в умовах „чотирикутника смерті”, який утворився 1919 року (на сході — біла армія Денікіна та Червона армія Леніна — Троцького, на півдні — румуни, на заході — поляки, а по-

⁶⁰ Любінець І., Чапуга С. Скасування акту злуки ЗУНР і УНР // Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки, 1—3 листопада 1993 р. Матеріали.— Івано-Франківськ, 1993.— С. 86—87.

⁶¹ Кучабський В. Політична українська еміграція // ЦДАГОУ.— Ф. 6.— Оп. 1.— Спр. 111.— Арк. 4.

⁶² Див.: Hołowko T. Skutkipoju w Rydze // Przemyśle.— 1920.— 28 listopada.

⁶³ Пілсудський — Петлюра. Союз партнерів-антагоністів // Бібліотека газети „День”. Екстракт + 200. У двох частинах / За ред. Л. Івшиної.— Київ: Вид-во ЗАТ „Українська прес-група”, 2010.— С. 918—919.

⁶⁴ Шелухін С. Варшавський договір між поляками й С. Петлюрою 21 квітня 1920 р.— Прага: Нова Україна, 1926.— С. 10.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ Там само.

середині — тиф!) іншого виходу в Петлюри просто не існувало. На той час це була оптимальна угода⁶⁷.

Я. Дашкевич назвав Варшавський договір 22 квітня 1920 р. велетенським шоком для Галичини, яку самі українці передали під польське панування. Шоком непотрібним і зайвим, бо у вирішальний момент Польща Пілсудського зрадила українського союзника, ще раз поділивши в Ризі 1921 р. українські землі навпіл до спілки з уже червоною Росією. Досвід цієї доби вчить нас, на думку вченого: „Лише повна національна незалежність України може гарантувати здійснення національних, а також соціальних сподівань української нації; що побудову національної держави треба довести до кінця, не нехтуючи соціальними і економічними питаннями, бо держава — це також державна справедливість, а не жертва п'явки, з якої користає вузьке коло номенклатури”⁶⁸.

Відомо, що умови цього договору обурили не тільки галицьку спільноту, а й відомих наддніпрянських діячів, врешті спричинили відставку уряду Ісаака Мазепи⁶⁹.

Критикуючи лідерів української держави за нездатність об'єднатися, В.Кучабський водночас стверджував, що таке об'єднання було нереальним, тому що Східна Україна не могла, а Західна Україна не хотіла цього робити. Тільки після того, коли влітку 1919 р. президент ЗУНР Є. Петрушевич проголосив себе диктатором, Українська Галицька Армія 16 липня приєдналася до військ С. Петлюри⁷⁰. А щодо оцінки Варшавського договору, то В. Кучабський вважав його „інструментом у польській політиці”⁷¹.

С. Петлюра став центральною фігурою українського національного руху. В його руках була зосереджена вся повнота, як цивільної, так військової влади. В цьому була його сила, і в цьому була його слабкість. Політичні партії мали великий вплив на С. Петлюру. В довір'я до нього закрадалися люди негідні, корисливі, честолюбці, що удавали з себе або мучеників за українську ідею, або ж борців за соціальні змагання бідного люду. Вони зловживали іменем і авторитетом С. Петлюри і шкодили справі. Це відображалось й на військових справах, особливо в Київський і наступний періоди, коли трапилися призначення на відповідальні командні та штабні посади невідповідних, а іноді й шкідливих для справи осіб⁷².

Умови для праці в Галицькому уряді, який мав глибоке коріння в населенні, були значно сприятливіші, ніж у Наддніпрянського, бо останньому доводилося провадити свою діяльність у загостреній, революційній атмосфері боротьби партій і за різних орієнтацій населення Великої України. Все це зв'язувало руки голові Директорії; йому було важко твердо й непохитно направляти державне кермо, за

слабої національно-державницької свідомості мас⁷³.

Крім того, на перешкоді стояла невиразна національна позиція з боку окремих верств українського суспільства. До того ж, населення ще було отруєне демагогічними революційними лозунгами. Соціалістичний уряд більше схилився вліво, не рахуючись з вимогами життя й обставин державної праці. Соціалісти були схильні до політичних авантур і, до того ж, мали „зуб” на Симона Петлюру⁷⁴. Навколо нього кипіла боротьба партій за портфелі, посади та державні кошти. Всі шукали у нього помочі, а матеріальні засоби і можливості були мізерними⁷⁵.

І. Лисяк-Рудницький звернув увагу на ще одну деталь, що заважала будувати державу: на надмірну молодість провідників, серед яких багато мали тільки по двадцять з лишком років. Навіть старша група (покоління Петлюри й Винниченка) складалася з людей, що мали „понад тридцятку”. „М. Грушевський, завдяки своїй сивій бороді та силою контрасту до молодиків, що його оточували, робив у Центральній Раді враження старого „січового діда”. Але навіть цей „патріарх” мав ледве 51 рік, отже, як на державного мужа, був у середньому віці. Де засилля молоді вносило в наші визвольні змагання ентузіазм та духа жертвенності, але разом із цим недосвідченість, студентський догматизм, перевагу темпераменту та сантиментів над розумною волею”⁷⁶.

Після інтернування Армії УНР у Польщі С. Петлюра разом з урядом деякий час перебував у Варшаві. Після вимог СРСР видати його радянській владі, переїхав наприкінці 1923 р. до Будапешта, звідти — до Відня і Женеви, а у 1924 р. — до Парижа. Керував діяльністю уряду УНР в екзилі, редагував тижневик „Тризуб”. Писав статті і брошури, присвячені боротьбі українського народу за державність, організації української політичної еміграції.

У 1926 р. С. Петлюра закінчив свій земний шлях. Ще в березні 1926 р. Влас Чубар (російський комісар в Україні) у Харкові, а потім у Москві вказав на небезпеку, яку являє собою діяльність С. Петлюри. Москва наказала своєму агенту скоїти вбивство. І 25 травня 1926 р. сім хижих куль обірвали життя великого сина України. Він загинув у віці 47 років.

Довший час справа організаторів вбивства С. Петлюри пов'язувалася з провінційними посталями радянської системи влади: Власом Чубарем, Християном Раковським, Михайлом Володимиром. Проте злочинний задум полягав у тому, що вбивство було доручено євреєві Шварцбарду, який здійснив його нібито у відповідь на гіпотетичну участь Петлюри в погромах⁷⁷.

Загальновідомо, що відповідальність за них несли насамперед біла Добровольча армія, що вліт-

⁶⁷ Шелухін С. Варшавський договір між поляками й С. Петлюрою 21 квітня 1920 р. — Прага: Нова Україна, 1926. — С. 924.

⁶⁸ Дашкевич Я. Досвід листопадових днів: До 75-річчя Західноукраїнської Народної Республіки // „...Учи неложними устами сказати правду”. — С. 115.

⁶⁹ Нагаєвич І. Історія Української Держави двадцятого століття. — Рим, 1989. — С. 341—345.

⁷⁰ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918—1923 роках. — С. 37.

⁷¹ Там само. — С. 38.

⁷² Капустянський М. Похід українських армій на Київ—Одесу в 1919 році. Ч. III. — С. 43.

⁷³ Там само. — С. 36.

⁷⁴ Там само. — С. 33—34.

⁷⁵ Там само. — С. 43—44.

⁷⁶ Лисяк-Рудницький І. Українська революція з перспективи сорокаліття // Історичні есе. — Т. 2. — С. 45—46.

⁷⁷ Рибалт Е. Чудо звитяги. Петлюра, Пілсудський і привиди „Білої гвардії” / Переклад з польської О. Пахльовської // Бібліотека газети „День”. Екстракт + 200. У двох частинах / За ред. Л. Івшиної. — Київ: Українська прес-група, 200. — С. 937.

ку 1919 р. прийшла в Україну з Дону. Ряд погромів учинили нерегулярні частини Директорії, якими керували отамани. Жорстокий погром спровокував у лютому 1919 р. отаман Семесенко у Проскуріві, під час якого загинуло кілька тисяч євреїв.

Українська соціал-демократична партія, до якої належав С. Петлюра, мала дружні стосунки з єврейськими політичними діячами. Директорія відновила культурну автономію для євреїв, запросила до складу уряду таких визначних діячів, як Арнольд Марголін та Соломон Гольдельман. Але якими б добрими намірами не керувався С. Петлюра у взаєминах із євреями, він був нездатний контролювати отаманів⁷⁸.

Симон Петлюра загинув. У результаті на нього можна було скинути з боку ворогів усе. Він безуспішно намагався боротися проти погромів, відповідно, з нього зробили антисеміта⁷⁹. Був абсолютно послідовним патріотом, відповідно, його перетворили на зрадника. На думку В. Кучабського, „С. Петлюра забрав із собою в могилу жорстоко очорнене світовою пресою ім'я, ім'я, яке залишається незаплямованим, оскільки саме О. Петлюра належав до тих людей в Україні, які під час краху зробили все для захисту євреїв. Багато хто його жорстоко ненавидів, проте, багато хто любив від щирого серця і був готовий за нього померти. Він сам вважав себе нероздільним із Україною”⁸⁰.

Трагічна смерть своїх керівників часто приводила у нормальних народів до консолідації, до об'єднання всіх політичних сил для спільної боротьби. Смерть С. Петлюри, Є. Коновальця, С. Бандери, Р. Шухевича, на думку Я. Дашкевича, не об'єднала українську націю, не перетворила її в єдиний міцний п'ястук відплати і не піднесла український національно-визвольний рух на вищий щабель. Багаторічний досвід свідчить про те, що керівників української нації можна вбивати — не лише колись, але й сьогодні, і за це нікому не грозить жодна кара⁸¹.

Чому український народ є таким народом, що не карає за вбивство своїх вождів, своїх провідників, своїх лідерів, своєї еліти, зрештою, не лише за них, але й за геноцид нації? — запитував Я. Дашкевич⁸². Коли на паризькій вулиці вбили С. Петлюру, — відповів вчений, — убивцю Шварцбарда звільнили, а французьке „правосуддя“ зробило все, щоб не розплутувати ниток, які вели до червоної Москви.

Коли в Роттердамі вибухнула бомба, від якої загинув Є. Коновалець, Москві ніхто навіть не пред'явив звинувачення, а вбивця ще довго отримував „заслужену“ чекістську пенсію. Коли від цівананого класу, виготовленого в Росії, вмирав С. Бандера, німецька юстиція обмежилася символічною карою в одну марку...⁸³

Пройшло чимало часу після трагічної загибелі С. Петлюри, проте радянським вандалам цього було мало. Вони продовжили боротися уже проти його пам'яті. 25 листопада 1947 р. „Львовская правда“ писала: „Перо профессора Крипьякевича

было плодотворно на труды“, пропагандировавшие антинаучные концепции М. Грушевского, и на всякие антисоветские пасквили“, а тепер „он так и не изложил исторической правды о деятельности Богдана Хмельницкого и значении Переяславской рады. Кто мешает ему рассказать подлинную правду о предателях украинского народа Иване Мазепе и Симоне Петлюре, о разбойничьем хозяйничаньи немецких оккупантов на землях Украины?“⁸⁴.

Радянська тоталітарна система доклала чимало зусиль, щоб викреслити з історії або оплюгавити все, що пов'язане з боротьбою українських патріотів за свою незалежність. Все це явно свідчить про страх і нечисте сумління червоної Москви. Як з цього приводу висловився Іван Лисяк-Рудницький: „В палаці „російсько-української дружби“ в усіх закутках страшать примари: Виговського, Дорошенка, Мазепи, Петлюри, Грушевського, Хвилювального і стільки-стільки інших. Їхні імена завзято промовчують або згадують тільки у супроводі відповідних ритуальних прокльонів; але власне тому ці примари стоять у кожного перед очима”⁸⁵.

У розвідці „Напрями української політичної думки“ той же І. Лисяк-Рудницький наголосив на тому, що: „...двадцять років радянської влади не стерли згадки про Українську Народну Республіку, а ім'я Петлюри все ще було популярним. Це стосується не тільки тих нечисленних представників старої інтелігенції, яким вдалося вижити, але й багатьох молодих людей, що не могли пам'ятати дорадянські часи. По всій середньо-східній Україні виникли неформальні гуртки, члени яких, не маючи формальних політичних програм, демонстрували вірність традиціям демократичної української держави 1917—1921 років”⁸⁶. С. Петлюра був визначним діячем Української соціал-демократичної партії. Саме під його впливом розпочався процес окреслення українських позицій у тодішній партії, утвердження переконання, що провідна роль в національно-визвольному русі має належати Великій Україні. Він був героєм повстання проти гетьмана. Військо любило і вірило йому. Натомість більшовики не жалували коштів для агітації проти нього і тим спричинилися до ще більшої його популярності серед населення України. М. Капустянський стверджував, що „...не Директорія і не члени УНР, а постать Петлюри та його великий вплив надавали тон і зміст нашій боротьбі”⁸⁶.

Отже, життя і революційна діяльність Симона Петлюри — яскравий приклад вірного служіння Батьківщині. Прийшов час, щоб викинути на смітник усі фальшування образу найвидатнішого діяча української національної революції 1917—1921 рр. Пам'ятники, що будуть встановлені йому в Києві, Полтаві, Львові та інших знакових місцях, засвідчать зростання національної свідомості суспільства, підтвердять той незаперечний факт, що ім'я С. Петлюри назавжди — в Пантеоні слави Великих Українців.

Степан ГЕЛЕЙ

⁷⁸ Субтельний О. Україна. Історія. Видання третє перероблене і доповнене. — Київ: Либідь, 1993. — С. 448.

⁷⁹ Див.: Гунчак Т. Чи був Симон Петлюра ворогом євреїв? // Дзвін, 1992. — Ч. 2. — С. 105.

⁸⁰ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918—1923 роках. — С. 159.

⁸¹ Дашкевич Я. Роман Шухевич та його місце в історії України ХХ ст. Дослідницькі проблеми // Нариси про діячів історії, політики, культури. — С. 738—739.

⁸² Дашкевич Я. Шухевичі від минулого і до сьогодні // Нариси про діячів історії, політики, культури. — С. 738.

⁸³ Дашкевич Я. — Іван Крип'якевич — історик України // Нариси про діячів історії, політики, культури. — С. 479.

⁸⁴ Лисяк-Рудницький І. Новий Переяслав // Нариси про діячів історії, політики, культури. — С. 302—303.

⁸⁵ Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки // Нариси про діячів історії, політики, культури. — С. 82.

⁸⁶ Капустянський М. Похід українських армій на Київ—Одесу в 1919 році. — Ч. III. — С. 200.

КУБАНСЬКА МІСІЯ УКРАЇНІСТА ВІКТОРА ЧУМАЧЕНКА

Сумним, невідворотно-застиглим дзвоном відізвався у серці звістка про раптово обірвану невидиму „життєву нитку“ Людини, яка зіграла знакову роль у моєму становленні, як кубанознавця. І пролунала ця спізнїла у часі звістка у величній, багатолюдно заповненій залі Львівського Франкового університету під час відкриття чергової сесії Наукового товариства ім. Шевченка. Незважаючи на розуміння того, що офіційне повідомлення про втрату шанованої людини серед науки нікого з колег не може залишити байдужим, у ту мить, здавалося, ніхто з присутніх, окрім мене, не був настільки приголомшений ініціальними словами „Віктор Кирилович Чумаченко“, що пролунали серед інших у списку наукових діячів, які 2017 року пішли із життя. І хоча проминув вже якийсь час, досі не можу змиритися з тим, що так передчасно й безжально кубанська наукова співдружність втратила діяча, якого ніхто і ніщо не зможуть замінити, а я — земляка, колегу, однодумця. Проте залишилась його величезна спадщина, і справа честі усіх, причетних до літературознавства і, ширше, до історії та культури свого краю, зберегти її і передати кубанським нащадкам, як могутнє джерело систематичних знань з їхньої можливості нескінченного інформаційно-дослідницького нагромадження.

На просторі моєї пам'яті постане Віктора Кириловича Чумаченка пов'язується з його жертвним, мудрим, шляхетним служінням науці, осяяним етичним і естетичним максималізмом та чітко визначеним напрямом — кубанська україністика. У своїх наукових статтях, інформаційно струнко наповнених, стилістично відшліфованих, просякнутих історичними і біографічними фактами, ліричними замилюваннями, іронічними формулюваннями та нещадними критичними оцінками, він постає вченим зі своїм баченням світу, який можна визначити постулатним словосполученням: свобода думки і слова в умовах дискомфортного оточення. Цей великий трудівник, котрий у рідному краї безкорисливо і плідно працював для нього у болісному й незгасимому горінні душі і серця, висловлював свої вистраждані у пошуках істини думки вільним словом правди, не засміченої будь-якими ознаками амбівалентності. Усвідомлюючи, в якому географічному вимірі розташований його „рідний край — Кубань“, В. Чумаченко у пошуках слідів забутих/заборонених його талановитих синів орієнтувався на „духовну Україну“. А через те, що її імення, як окремої держави, упродовж багатьох століть не значилося на геополітичній мапі Європи, ця „духовна Україна“ для нього ідентифікувалася зі словосполученням

„...Була вічність до мене, буде й далі, —
не тьмянити життя.
А моє спалахнуло, швидше іскри вогню...”

Ігор Супрун¹

„Держава вільного слова“, що вміщує усі хронотопи своєї позірної „безіменності“ із її імперативним правом „акцентуованого“ індивідуума на продуктивні пошуки й освітлення історичної правди.

Гадається, такого масштабного національного індивідуума, як Віктор Кирилович, рано чи пізно мусила породити кубанська земля, що від 1792 року економічно й духовно розбудовувалась

і географічно розширювалась в умовах несправедливої довготривалої війни зусиллями переважно українських переселенців — селян та оснащених російською зброєю воїнів. І це повинно було статись, як об'єктивна перемога природи над нібито аксіоматичним фактом щодо безнадійно хворої на „амнезію пам'яті“ (вираз Ліни Костенко) більшості нащадків кубанських українців. На щастя, цей факт перестає бути аксіоматичним, коли з'являється на світ особистість, спрямованістю своєї життєвої позиції спроможна сформувати самодостатнє потужне поле діяльності. Саме така особистість від 1956 року свого народження почала жити, рости й духовно звеличуватися в гірській станиці Ахметовська Лабінського району Краснодарського краю.

Віктор Чумаченко. 1956—2017 рр.

Поселення з такою „кавказькою“ назвою утворилось, як і багато інших закубанських козацьких станиць, на правому березі Великої Лаби у 1861 році. Це сталося в той період 70-річної загарбницької російсько-кавказької війни 1794—1864 рр., коли правий фланг воєнної лінії перемістився з річки Кубань на річку Лабу і була побудована Лабінська (Нова) кордонна лінія. Спішним будівництвом військових станиць у цьому стратегічно важливому закубанському регіоні вступила у завершення стадію масштабніша воєнна кампанія абсолютистської Росії щодо „підкорення Кавказу“. „Автором“ і виконавцем наступального руху військ за Кубань на „непокірні“ гірські кавказькі народності та наступного заселення їхніх одвічних автохтонних земель державними селянами з Харківської, Полтавської та Воронізької губерній, що в обов'язковому порядку зачислялись у військовий козацький стан, був прославлений воєнними подвигами досвідчений генерал барон Г. Х. Засс (1797—1883). Серед козацьких станиць, збудованих на відвойованих у горців за його проєктом землях, однією з останніх постала станиця Ахметовська.

Народившись в цій станиці, про походження якої можна було дізнатися лише у 1990-х роках, В. Чумаченко, у родоводі котрого є козацькі пріз-

¹ Супрун І. Далеких днів неясний дим: поезія.— Львів, 2019.— С. 104. Переклад з рос. Н. Супрун-Яремко.

вища Гололобів і Щербин, у шкільні роки виявив жадібну допитливість до красного письменства і опанував чи не всю місцеву бібліотеку, багату не тільки на твори російської класики, а й на кубанські видання нетривалого періоду українізації 1925—1932 рр. Через раннє знайомство з українськомовною літературою, а також почуту від батьків інформацію щодо переселення їхніх предків-українців з Воронізької губернії, у вдумливого хлопця постало питання: „А чийх батьків ми діти?” Коли ж випадково знайшов на горішці свого будинку підручник української мови, опублікований у 1932 р. видавництвом „Северный Кавказ” для учнів кубанських, донських та ставропольських шкіл, він напівсвідомо відчув у віршах, які поступово вивчав напам’ять, тасмичну ауру нації, до котрої належав. І ось тоді, як згадує вчений, зірки на небі, що визначали його долю, „зійшлись і завмерли у закінченому порядку: я зустрівся зі своєю майбутньою професією українця”².

Після закінчення філологічного факультету Краснодарського державного університету (1978), аспірантури Московського всесоюзного літературного інституту ім. О. М. Горького, де захистив кандидатську дисертацію з теорії малих ліричних форм в сучасній російській поезії (1988), і довгих років методичної, редакторської, педагогічної та рекламно-інформаційної роботи (1978—1991) Віктор Кирилович усвідомив, що усе, до цього часу пережите й перероблене, було лише зачином до головної місії в його життєдіяльності, конкретизованої майбутнім статусом українця. І ця місія, окрім педагогічної, мала охопити професійну пошукову (архівну, біобібліографічну, друковану, епістолярну, контактну), текстологічно-редакційну, дослідницьку, науково-організаційну та публікаторську роботу. Почавши тарувати нелегкий шлях за універсальною програмою-максимумом, що тривав від 1992 до 2017 рр., В. Чумаченко пройшов його достойно, красиво, шляхетно й плідно, залишивши творчий доробок у масштабах чи не справжньої галузевої науково-дослідної установи. Вражаючим є показник цього доробку вченого-енциклопедиста, який містить понад 600 опублікованих ним власних і знайдених та опрацьованих наукових і публіцистичних робіт з дослідження українських літературних традицій кубанського козацтва, укладену антологію кубанської літератури кінця XVIII — початку XX століть „Курень” (1994) й навчальний посібник-хрестоматію з української літератури для 5—6 класів загальноосвітніх кубанських шкіл „Козак Мамай” (у співавторстві з донецьким літературознавцем В. Оліфіренком) (Київ-Донецьк-Краснодар, 1998), роботу над власною монографією, присвяченою історії української літератури на Кубані, чотири томи „Спогадів” кубанського козачого історика, російського й українського суспільного діяча, ректора Української Вільної академії в Празі Федора Андрійовича Щербини (1849—1936). Будучи в період 1991—2013 рр. завідувачем кафедрою літератури і мистецтв (КДУКМ), також деканом його інформаційно-бібліотечного факультету та директором Науково-видавничого центру, він спрямував діяльність кафедри на поглиблене вивчення кубанського літературного краєзнавства. З його ініціативи і наукового упорядкування вийшли у

світ видання, в яких містяться публікації з проблем української кубанської літератури; десятки випусків університетських журналів „Кубань: проблемы культуры и информатизации” і „Культурная жизнь Юга России”; у Нью-Йорку опубліковано однотомне видання творів класика української літератури XIX ст. кубанця Василя Мови (Лиманського), яке отримало високу оцінку в російській та зарубіжній пресі (1999). В. Чумаченко систематично організовував і проводив міжнародні й регіональні наукові конференції, з-поміж яких „Кухаренковские чтения” (від 1993), „Два века кубанской литературы” (1993), „Роман и жизнь” (за романом В. Барки „Жовтий князь”, 1994), „Кубань литературная: новые доклады и сообщения” (1994), „Библиотечное дело и библиография на Кубани: исторический опыт, современные проблемы” (1995), „Кубань в эпоху „серебряного века” (1997), „Кубанские литературно-исторические чтения” (від 1999), „Научно-творческое наследие Ф. А. Щербини” (2005) та ін.

Твердо переконаний у тому, що більшу частину населення Краснодарського краю складають етнічні українці, В. Чумаченко, не маючи державної підтримки ні з боку кубанського керівництва, ні з боку України, розгорнув таку масштабну діяльність, що по суті став головою Північно-Кавказької школи українознавства, яка почала нестримно формуватися наприкінці 1990-х років. На щастя, навколо нього зібралася, хоч і незначна, але потужна, частина краснодарської інтелігенції, яка словом і ділом підтримувала усі його починання, активно включаючись у здійснення колективних та індивідуальних проєктів. Так, від 1995 р., коли Товариство української культури Кубані (створено у 1991 р.), почало видавати змістовний україномовний часопис „Вісник ТУКК”, Віктор Кирилович став беззмінним його вченими секретарем, що швидко сформувало з нього безкомпромісного політика. Це підтверджує його смілива й розсудлива думка, висловлена в надрукованому у 2001 р. інтерв’ю „Чи легко бути українознавцем у Росії?": „У нас на Кубані зовсім не випадково на протязі багатьох років відпрацьовувався „білоруський напрям” у місцевій політиці, а український повністю ігнорувався. Пояснення дуже просте: кубанським чиновникам до вподоби гра Лукашенка в Союз з Росією (в яку я, наприклад, не вірю) й дуже не подобається тверда позиція України у відстоюванні своєї незалежності. Тому в Краснодарі з нетерпінням чекають остаточного розвалу України й приходу там до влади комуністичного уряду. Ось тоді, говорять вони, ми й запраїємо до Києва”³. У тому самому інтерв’ю вчений докладно заклеїв ганебну позицію кубанського історика М. Бондаря щодо розукраїнізації на початку 1930-х рр., якою трагічно закінчилась українізація („витівка”) і від якої нібито добровільно відмовились кубанці, ошасливлені поворотом своєї соціальної долі. „Розукраїнізація Кубані,— наголосив Чумаченко,— має свій цілком конкретний історичний зміст, а саме: повна заборона української мови в краї, населеному здебільшого українцями, одночасне закриття сотень шкіл, середніх і вищих навчальних закладів, заборона газет і журналів, спалювання українських відділів бібліотек, депортація національно орієнтованих станиць до північних країв, масові репресії проти місцевих українських діячів куль-

² Чумаченко В. Старец из башни // Юго-Полис.— Краснодар, 1994.— № 2.— С. 20—21.

³ Вісник ТУКК.— Краснодар, 2001.— № 3 (23).— С. 4.

тури, нарешті, влаштування штучного голодомору в станицях з українським населенням, що забрав життя півтори мільйона кубанців. Ось як проводилась у нас розукраїнізація. Я вважаю її злочинним проти людства. Дивно, що хтось ставиться до цього інакше⁴. До 70-річчя „етнічної чистки” Кубані в 1932—1933 рр. В. Чумаченко опублікував статтю „Печальний юбилей”, в якій документальними фактами підтвердив свою версію щодо подій того часу, розглянувши увесь „лиховісний ланцюг” з його „ланками” розкозачування, розкуркулювання, розукраїнізації, депортацій, голодомору, якими більшовики вирішували козаке питання⁵. У 2014—2017 рр., працюючи старшим провідним співробітником у Південному філіалі Російського науково-дослідного інституту культурної та природної спадщини ім. Д. Лихачова, вчений узагальнив власні та, частково, колективні досягнення в галузі кубанської україністики, відтворивши процес пошуків ідентичності українців Кубані в умовах іноетнічної держави в статті „Украинский анклав Кубани: поиск национальной идентичности в контексте национальной политики Российской империи”⁶. Переконали в тому, що козацтво не є „субетносом російського етносу”, як про це твердять деякі історики, він пропонує переглянути цю хибну думку, спираючись на факти правдивої історії, і повернутися до традиційного трактування кубанського козацтва, як суб’єкта слов’янського явища, в якому органічно поєднуються дві його етнічні складові — українська і російська. Додам, що під враженням переконливої думки Віктора Кириловича щодо його критичного ставлення до ідеологем історика Миколи Бондаря „кубанські українці — субетнос російського етносу”, я також дослідила цю гостру проблему і дійшла висновків, які аж ніяк не збігаються з концептуальними положеннями кубанського історика⁷. По-перше, термін „субетнос” у кубансько-українському контексті відповідає словосполученню „українці Кубані”, а у розгорнутому варіанті тлумачиться, як „український субетнос на Кубані”. По-друге, термінологічне визначення Бондаря „субетнос російського етносу” щодо кубанського козацтва „грає” на користь авторам псевдонаукової теорії „козаки — нація”⁸. По-третє, ним цілком ігнорується вихідний український субетнос, який нібито розчинився в поточі етногенетичних мутацій, наслідком чого стало виникнення нової етнічної спільноти — кубанське козацтво⁹. Наведеним визначенням, солідаризуючись з первинною думкою В. Чумаченка стосовно його ставлення до конкретного історичного явища, я підтвердила вище висловлене своє тлумачення духовного світу цього прогресивного вченого постулатним словосполученням „свобода думки і слова в умовах дискомфортного оточення”.

І справді, оточення, в якому жив і творив В. Чумаченко, аж ніяк не відповідало його науковим інтересам, спрямованим на відродження на Кубані українських історичних, літературних та мистецьких традицій. Впевнений в тому, що бути на Кубані свідомим українцем — справа не лише безперспективна з боку, приміром, кар’єрного зростання, а й певною мірою небезпечна, він сподівався на реальні конструктивні зміни в політиці влади незалежної України стосовно українців Росії. Але цього не сталося ні після Помаранчевої революції, ні пізніше, що викликало повне розчарування щодо можливості налагодження плідної співпраці свідомо налаштованих кубанських українців з представниками влади та інтелігенції України. „Розстаючись з ілюзіями молодості, — наголосив зневірений В. Чумаченко в одному з інтерв’ю, — нам залишилося лише з гіркотою сказати, звертаючи свій погляд убік грізно закипаючої Керченської затоки: „Прощай, Україно, ми були останніми”¹⁰. Отже, залишалося одне: відкинути сумні настрої, зникнути „з очей заздрісних і мстивих у своїй бездарності кубанських нетопирів”¹¹, згрупувати навколо себе нечисленних однодумців і з головою зануритися у подвижницьку роботу історика, культуролога, літературознавця, журналіста, бібліографа, текстолога, красзнавця, політика, що й стало справою усього життя вченого.

Разом з жертовною багатоаспектною працею Віктор Кирилович звеличувався, як дослідник спадщини десятиріччями замовчуваних кубанських культурних діячів, імена яких увійшли у створений ним монументальний мартиролог кубанської літератури, історії та журналістики. Його неминуща цінність полягає не тільки в тому, що із забуття були повернуті й введені у науковий обіг кубанської та української культури гуманітарії, їхні імена і реконструйовані тексти, а й створений науково-аналітичний погляд на діяльність і спадщину кожного персоналія та сформований загальний фонд культурної спадщини Кубані періоду XIX—XX ст.

Можна стверджувати, що безперечному європейському рівню праці В. Чумаченка сприяв такий факт, як робота в бібліотеці Українського вільного університету в Мюнхені під час двомісячного стажування на філософському факультеті (1995), де він спілкувався (пізніше співпрацював і переписувався) з найвидатнішим українським гуманітарієм XX ст., славістом світового значення Юрієм Шевельовим (1908—2002), також листування з письменником кубанського українського зарубіжжя Василем Баркою (Очеретом) (1908—2003). Завдячуючи співпраці Віктора Кириловича з Юрієм Шевельовим, на українському інтелектуальному просторі у 1995 р. з’явилася відредагована ними книга ви-

⁴ Вісник ТУКК.— Краснодар, 2001.— № 3 (23).— С. 4.

⁵ Чумаченко В. Печальний юбилей. К 70-летию этнической чистки Кубани 1932—1933 гг. // Вісник Товариства української культури Кубані.— Краснодар, 2003.— № 1 (32).— С. 6—7.

⁶ Чумаченко В. Украинский анклав Кубани: поиск национальной идентичности в контексте национальной политики Российской империи // Религиозная и национально-культурная политика государственной власти в Российской империи: сборник научных статей.— Москва; Краснодар, 2015.— С. 98—119.

⁷ Детальніше див.: Супрун-Яремко Н. Український субетнос на Кубані: сучасні проблеми і перспективи // Ії ж. Українці Кубані та їхні пісні.— Київ, 2005.— С. 53—60.

⁸ Сильченко В. „Козаки — це нація”. Та невже? // Науковий світ.— Київ, 2001.— № 12 (41).— С. 10—11, 30.

⁹ Бондарь Н. Кубанское казачество (этносоциальный аспект) // Его же. Традиционная культура кубанского казачества: избранные труды.— Краснодар, 1999.— С. 67.

¹⁰ „Прощай, Україно, ми були останніми...” (інтерв’ю з ученим секретарем Товариства української культури Кубані, професором В. К. Чумаченком) // Вісник Товариства української культури Кубані.— Краснодар, 2005.— № 2 (42).— С. 2.

¹¹ Чумаченко В. Светлая душа: К 70-летию со дня рождения В. И. Лихоносова // Культурная жизнь Юга России.— Краснодар, 2006.— № 2 (16).— С. 3.

датного українського поета, прозаїка і драматурга Кубані Василя Мови (Лиманського) (1842—1891) „Куліш. Байда і козаки“ (непублікована за його життя), яка складається з трьох частин: тексту драми П. Куліша „Байда, князь Вишневецький“, тексту віршованого напівпамфлетного відгуку-інтермедії Василя Мови на цю драму та блискучої науково-дослідницької розвідки Шевельова та Чумаченка про обидва ці твори¹². „Память будет светла“ — так назвав В. Чумаченко просякнутий теплим сумом некролог, як відгук на смерть 94-річного Юрія Володимировича Шевельова в місті „хмарочосів“ Нью-Йорку¹³.

Як доводить В. Чумаченко, саме Ю. Шевельов допоміг йому пізнати природу складності прози Василя Барки, дослідивши, як поет реформував українську поетичну мову, поставивши це за мету, навчаючись, а потім працюючи на Кубані у 1928—1943 рр. На думку Віктора Кириловича, В. Барка, після закінчення війни свідомо відкинув думку щодо повернення на Батьківщину, повіривши у можливість здійснити свої творчі плани в Америці, де минули найкращі роки його письменницької діяльності. У своєму есе „Феномен Василя Барки“, написаним під враженням смерті в штаті Нью-Йорк 93-річного письменника, В. Чумаченко наводить фрагмент із зворушливого листа 1994 р. В. Барки, в якому він дає оцінку надісланому ним (Чумаченком) збірнику з текстами виступів на інститутській науково-теоретичній конференції, присвяченій роману „Жовтий князь“: „Збірник, який Ви надіслали, — пише автор листа, — складений за участю першокласних есеїстів, відредатований зразково, і той, хто це виконав, — видатний майстер свого діла, тобто Ви. Кожна стаття в збірнику — шедевр стосовно значущості й оригінальності освітлення вибраного мотиву, а також стилістичної досконалості“¹⁴. Багаторічне листування Віктора Кириловича зі „Старцем із башти“, з якого народжувалися майбутні мемуари В. Барки, виявилось настільки змістовним, що у 1993 р., на прохання Чумаченка поділитися споминами про далеку кубанську молодість, „старець“ активно й щиро відгукнувся. „І пішли через океан посилки з книгами, рукописами, світлинами“, — згадує вчений, що дозволило йому вже в 1994 р. надрукувати в журналі Автобіографію Василя Барки (перекладену російською В. Чумаченком)¹⁵.

На жаль, моє активне спілкування з Віктором Кириловичем — через листування (паперове, а пізніше електронне) або, рідше, в період наукових відряджень до Краснодару під час проходження докторантури в Харківській державній академії культури (2000—2003) — в останні роки не було систематичним, і тому я маю менше можливості

оперувати текстами його останніх публікацій. До того ж, ганебний (але, на щастя, через суди спростований) факт адміністрації університету культури і мистецтв, де В. К. Чумаченко плідно працював понад двох десятиліть і, „сидячи в своїй краснодарській квартирі, спілкувався з усім науковим світом“¹⁶, щодо відібрання у нього законно приватизованої квартири (!) сильно підірвав здоров'я вченого, і йому у важкий період самозахисту було „не до листування“. З одного з листів я взяла, що помста за програні судилища ректорату, яка примусила його звільнитися з роботи в університеті, серйозно вплинула на продуктивність його наукової роботи. Отже, не маючи повного реєстру друкованої спадщини В. Чумаченка, але орієнтуючись на його публікації і листи зі свого архіву, а також на досить вичерпну інформацію з останньої публікації Анатолія Авраменка¹⁷, роблю спробу систематизувати науковий доробок вченого за такими рубриками:

1. Пошуки, знаходження та опрацювання спадщини замовчених/ репресованих авторів кубанського походження: Антон Головатий, Яків Кухаренко, Іван Попко, Василь Мова, Степан Шарап, Василь Вареник, Степан Ерастов, Федір Щербина, Василь Орел, Яків Жарко, Гаврила Доброскок, Іван Прийма, Павел Горгулов, Дмитро Чуб (Нитченко) та ін.

2. Створення Мартирологу кубанської літератури, історії, журналістики, музики: Ромуальд Войчик, Петро Гребинник, Григорій Григор, Леонтій Гринь, Сергій Григорович Грушевський (розстріляний), Георгій Денисов (розстріляний), Гаврила Доброскок (розстріляний), Іван Дорожний (Миненко), Василь Дроздовський (розстріляний), Євген Єгоров, Яків Жарко, Тимофій Івашенко, Пилип Капельгородський (розстріляний), Михайло Ключков, Федір Коновалов (розстріляний), Григорій Концевич (розстріляний), Юрій Коржевський, Федір Кубанський (Горб), Степан Ларський, Антон Лещенко, Юхим Литовченко, Роман Овчаренко, Семен Підгайний, Михайло Поночовний, В'ячеслав Потапенко (розстріляний), Василь Прохода, Михайло Садиленко, Михайло Сало, Тихон Строкун, Омелян Розумієнко, Іван Шаля.

3. Формування загального фонду культурної спадщини Кубані періоду XIX—XX століть на базі реконструкції біографій істориків, літераторів, краєзнавців, зокрема діячів літературного зарубіжжя кубанського походження (Федір Горб, Олександр Півень, Федір Щербина, Никифор Щербина, Богдан Бойчук та ін.).

4. Створення просвітницького проекту „Колекція кубанської Шевченкіани“: „Кобзар“, який Чумаченко називав „безсмертною книгою грізних

¹² Мова Василь (Лиманський). Куліш. Байда і козаки: Інтермедія до драми П. Куліша „Байда“ з додатком листа Василя Мови до Василя Гнилосирова і драми П. Куліша „Байда, князь Вишневецький“ / Супровідні статті і ред. Ю. Шевельова, В. Чумаченка. — Нью-Йорк, 1995. Додамо, що в № 3 краснодарського „товстого“ російськомовного журналу „Родная Кубань“ за 2004 р. і в № 1 за 2005 р. за ініціативою В. Чумаченка і з його передмовою „Земля незнана“ українською мовою був надрукований майстерно написаний драматичний етюд Василя Мови (Лиманського) „Старе гніздо і молоді птахи“, в якому висвітлюється трагічний для кубанських козаків період кінця 50-х — початку 60-х рр. XIX ст., коли відбувався перехід від патріархальних традицій до нових буржуазних порядків.

¹³ Чумаченко В. *Память будет светла* // Вісник Товариства української культури Кубані. — Краснодар, 2002. — № 4 (29). — С. 5.

¹⁴ Чумаченко В. *Феномен Василя Барки (Вместо некролога)* // Культурная жизнь Юга России. — Краснодар, 2003. — № 2 (4). — С. 61.

¹⁵ Барка В. *Автобиография* // Юго-Полис. — Краснодар, 1994. — № 2. — С. 20—26.

¹⁶ В. К. Чумаченко в воспоминаниях друзей и коллег [Електронний ресурс] // Наследие века. Електронный научный журнал Южного филиала Института наследия. — Краснодар, 2017. — № 4 (12). — С. 112.

¹⁷ Авраменко А. *Кубанський енциклопедист, літературознавець і україніст Віктор Кирилович Чумаченко (1956—2017)* // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. — Донецьк, 2017. — Т. 45. — С. 7—31.

пророцтв“, — видання різних років і різними мовами, зокрема факсимільні перевидання; книги про Шевченка; поштові марки, листівки, конверти, значки, екслібри, фотографії, вироби народних майстрів та ін.; експонати на тему „Шевченко і Кубань“.

5. Численні публікації в краснодарських часописах, присвячені Тарасу Шевченкові, а також кубанським шевченкознавцям (Михайло Садиленко, Олексій Білобородов, пастор Михайло Фесенко та ін.) і авторам поетичних присвят (В. Чепелянський, Іван Подушка, Яків Жарко, В'ячеслав Потапенко, Федір Щербина).

6. Публікації українських істориків, політиків, літераторів, краєзнавців, етнографів, бібліографів, митців, діяльність яких у певний період їхнього життя була пов'язана з Кубанню: Іван Сбитнев, Яків Мишковський, Митрофан Дикарев, Микола Вороний, Симон Петлюра, Микола Міхновський, Олександр Кошиць, Василь Ємець, Антон Чорний, Василь Барка, Петро Волиняк, Ігор Супрун та ін.

7. Рецензування різножанрової друкованої літератури: художньої (А. Слуцкий. Концептуальные апологии. Провинция¹⁸; Б. Бойчук. Стихотворения избранные и предпоследние¹⁹), монографічної (Н. Супрун-Яремко. Українці Кубані та їхні пісні²⁰), краєзнавчої (В. Бардадым. Жизнь генерала Шкуро. Радетели земли кубанской. Кубанские портреты. Литературный мир Кубани. Кубанские арабески; записані І. Н. Бойком частушки, припевки, страдания, кубанские застольные песни²¹); словниково-довідкової (В. Еппель. Нові матеріали до словника українських псевдонімів. Київ, 1999; Українська література у портретах і довідках. Давня література — література XIX ст. Київ, 2000; Українське козацтво: Мала енциклопедія. Київ-Запоріжжя, 2002²²), часописної (Пам'ятки України. Київ, 2005. № 3—4²³) та ін.

8. Публікація нових документів з їх інформаційним переднім словом або післясловом та науковим коментуванням В. Чумаченка:

Василь Барка. Автобіографія // Юго-Полис.— Краснодар, 1994.— С. 20—26.

Кошиц А. Записывание песен на Кубани (1903—1905 гг.) // Кубань: проблемы культуры и информатизации.— Краснодар, 1997.— № 1 (8).— С. 23—26.

Кубанський вінок Кобзареві // Вісник Товариства української культури Кубані.— Краснодар, 2001.— № 2 (22).— С. 4.

А. П. Обабо. Родословная запись о жизни рода Обабо на Кубани // Кубань: проблемы культуры и информатизации.— Краснодар, 2001.— № 2 (19).— С. 41—50.

Іван Сбитнев. Воспоминания и путевые заметки. Воспоминания о Черномории. Прогулка по Боспорскому проливу и по берегам Азовского моря в

1820 году // Родная Кубань.— Краснодар, 2001.— № 3.— С. 95—116.

Василий Емец. Казаки-бандуристы нового времени // Кубань: проблемы культуры и информатизации.— Краснодар, 2001.— № 3 (20).— С. 40—45.

Яков Жарко. Автобиография // Третьи кубанские литературно-исторические чтения: материалы науч.-теор. конф. / Науч. ред. В. К. Чумаченко.— Краснодар, 2001.— С. 268—274.

Яков Жарко. Сам о себе // Родная Кубань.— Краснодар, 2002.— № 1.— С. 96—103.

Кубанська Шевченкіана // Вісник Товариства української культури Кубані.— Краснодар, 2002.— № 2 (27).— С. 2—3.

Василь Орел. Кубань-ріка // Вісник Товариства української культури Кубані.— Краснодар, 2003.— № 1 (32).— С. 4—5.

Василий Орёл. В поисках истины.— Краснодар, 2006.— 400 с.

В. К. Чумаченко. М. А. Дикарев как этнографический корреспондент Ф. К. Вовка. Приложение: Письма Ф. К. Вовка М. А. Дикареву. Комментарии публикатора // Кубань-Украина: питання історико-культурної взаємодії.— Краснодар; Київ, 2010.— Вип. IV.— С. 32—46.

Я. Г. Кухаренко. Письма Тарасу Шевченко. Комментарии // Кубань-Украина: питання історико-культурної взаємодії.— Краснодар-Київ, 2011.— Вип. V.— С. 13—28.

Зазначу, що у кожній зі своїх (або у співавторстві) рецензіях, передньому слові чи післямові Чумаченко різний: строго академічний, суворо-критичний, сатиричний, захоплено-ліричний і навіть гумористичний. Так, рецензуючи (разом з Б. Е. Фроловим) видану НДІ Запорізького університету Малу енциклопедію з українського козацтва, автори роблять докладний критичний розбір буквально кожної статті, виявляючи багато історичних неточностей, непереконливої плутанини, помилкових тверджень, етимологічних перекручень, але при цьому зберігають толерантність, підтверджуючи зауваження відповідними посиланнями і наприкінці висловлюючи надію на необхідність перевидання енциклопедії в найближчому часі. Зовсім іншим постає Віктор Кирилович у рецензії „Поэзия иных оснований“ на поетичну збірку Аркадія Слуцького „Концептуальные апологии. Провинция“. Зануруючись у рідні поетичну й літературознавчу стихії, рецензент постає майстром не лише коментування окремих текстологічних деталей, якими захоплюється й тому про них не може не сказати високою словом поета, а й нещівним критиком того оточення, в якому перебуває сучасний творець, працюючи в провінції. „Він шаманить самовіддано і натхненно,— читаємо в рецензії Чумаченка про поезію А. Слуцького,— пробуєючи слова на смак, відчуваючи звуки підне-

¹⁸ Чумаченко В. Поэзия иных оснований // Кубань: проблемы культуры и информатизации. Краснодар, 2001. № 3 (20). С. 62—63.

¹⁹ Чумаченко В. Представление Б. Бойчука // Богдан Бойчук. Стихотворения избранные и предпоследние. 13 переводов с украинского языка А. Слуцкого. Краснодар, 2002. С. 36—37.

²⁰ Чумаченко В., Шабалин Д. Тополиные песни Кубани // Культурная жизнь Юга России. Краснодар, 2006. № 4 (18). С. 85—86.

²¹ Гололоб В. Шельмующее краеведение // Кубань: проблемы культуры и информатизации. Краснодар, 2001. № 1 (18). С. 56—59; Чумаченко „Я весь из маминой песни...“ // Культурная жизнь Юга России. Краснодар, 2002. № 1 (1). С. 71—72.

²² Гололоб В. Тайны забытых имён // Кубань: проблемы культуры и информатизации. Краснодар, 2001. № 2 (19). С. 61; Гололоб В. Повторение пройденного // Кубань: проблемы культуры и информатизации. Краснодар, 2001. № 3 (20). С. 59—60; Фролов Б., Чумаченко В. Разговор по существу // Культурная жизнь Юга России. Краснодар, 2003. № 4 (6). С. 65—71.

²³ Гололоб В. Кубанське число „Пам'яток України“ // Вісник Товариства української культури Кубані. Краснодар, 2006. № 2 (47). С. 7.

бінням, творить в жанрі сповідального монологу, дружньої бесіди і навіть записки до друга“. Наприкінці автор не тільки висловлює свою симпатію краснодарському поету, а й звеличує його, як стійкого творця вільного слова, котрий, „народжений неслободним у неслободній країні, де економікою правлять сюрреалісти, а політики тиражують мистецтво, вимучений вічним супутником — самотністю, знаходить спокій лише серед фарбів і звуків у напівтемряві театральних лаштунків, і знов, і знов освідчується у любові „дивній країні, яка змогла дозволити собі переконання в тому, що краса зрятує світ“.

Нещадне ставлення Чумаченка-рецензанта до „старанного дилітанта“, автора п'яти книжок краєзнавчого спрямування, конкретизовано такою кількістю виявлених і доказових непрофесійних й недобросовісних тверджень, викривлених перекручень історичних фактів, що це дало йому право назвати „твори“ горе-автора „псевдоісторичною нісенітницею“ і висловити надію на те, що вони є останніми конвульсіями „краєзнавства, витисненого колись радянським режимом у середовище людей малоосвічених, носіїв похмурої, озлобленої свідомості“.

На завершення своїх „рефлексій“ навколо особистості Віктора Чумаченка кину ще один „погляд“ у минулі роки, пов'язані з „явним“ або „на відстані“ спілкуванням з ним. А почалося воно у листопаді 2000 р., коли я у піднесено-ейфоричному настрої неофіта, щойно обраного докторантом Харківської державної академії культури, приїхала до Краснодара з метою попрацювати з архівними документами в музеї-заповіднику ім. Є. Феліциана. Саме в цьому музеї його співпрацівниця, зрозумівши мої наукові інтереси щодо народнописенної культури українців Кубані, спрямувала мене до „єдиного на Кубані українця“. Її люб'язність була

такою щирою, що вона зателефонувала Віктору Кириловичу, попередивши про мій візит до нього. З перших хвилин знайомства я була вражена тим, що книжкові полиці його кабінета — завідувача кафедри літератури — були заповнені 50-томним зібранням творів Івана Франка, книгами інших українських авторів, номерів журналу „Народна творчість та етнографія“, а також словами про те, що він „знайомий“ зі мною по двох моїх кубанських публікаціях. З цього й почалася своєрідна співпраця краснодарського літературознавця і рівненського (на той час харківського) музикознавця, скріплена „кубанською“ ідеєю дослідження українських джерел в літературі та народнописенній творчості. На час знайомства у мене вже був досвід десяти шестирічних зимово-літніх фольклористичних експедицій у 62-х поселеннях історичної Чорноморії, транскрибування (нотування) понад 1000 зібраних там різножанрових пісень, а з боку Віктора Кириловича — впевненість в тому, що я, його кубанська землячка (народилася в м. Кропоткін, де отримала середню загальну і музичну освіту), з не меншою енергією „оратиму“ мистецьке поле своєї Батьківщини. З того знаменного часу нашого знайомства усі шість років мого дослідницького шляху, що супроводжувався публікаціями монографій і численних статей (зокрема, завдячуючи Віктору Кириловичу, — в Краснодарі) та захисту докторської дисертації (січень 2007), я відчувала його підтримку — і словом („явним“, письмовим, „телефонним“), і ділом, і вірою у доцільність священної праці — кожного на своїй творчій ділянці. За ці слова, справи, стійку віру, що скріплювалися великою ідеєю поєднання Батьківщини-Кубані з Прабатьківщиною-Україною, — мій земний уклін і священна пам'ять великому кубанському Українцету, Просвітителю, Людині, Страстотерпцю — Віктору Кириловичу Чумаченку.

Надія СУПРУН-ЯРЕМКО

РЕФОРМАЦІЯ В ДУХОВНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ

Нещодавно наукова спільнота широко відзначала 500-літній ювілей Реформації: 1517 року пастор Мартин Лютер оприлюднив свої думки щодо реформування католицької церкви в Європі, а в Німеччині зокрема. У вивішеному на дверях храму списку вимог, як відомо, було 95 пунктів, серед яких основними вважаються вимоги доступності тлумачення Святого Письма усіма вірними церкви, визнання рівності всіх людей, потреба національної церкви, богослужіння рідною мовою тощо. Про історичне, догматико-обрядове, соціальне значення Реформації написані численні праці, ґрунтовно розглянуто також її світоглядно-філософський смисл. Відзначено, зокрема, що Реформація здійснила значний вплив на суспільно-політичне й духовне життя народів європейських країн, сприяла становленню капіталістичних відносин, під її впливом відбулося переосмислення сенсу життя людини, змінювалися традиційні суспільні цінності, утверджувалося призначення людини до активного життя й самостійного вирішення проблем. В Україні Реформація співпала з усвідомленням необхідності змін у православній церкві.

Серед фундаментальних праць останніх років привертають увагу монографія, опублікована працівниками Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України, та Альманах Інституту історії релігії у Львові¹. На мій погляд, ці та інші публікації допомагають глибше осмислити й узагальнити ті зрушення в духовній культурі України, які відбулися під впливом Реформації, значно збагативши її (духовну культуру — *М. К.*) зміст, зокрема привернути увагу до тих фактів, які замовчувались або перекручувались у часи панування „класового підходу“ та ідеологічної заангажованості.

Найбільш вагомими факторами, які позначилися на свідомості творців української духовної культури XVI — початку XVII ст. можна вважати вимоги реформаторів щодо доступності тлумачення Святого Письма всіма вірними церкви, богослужіння рідною мовою, відтак і національної церкви. Для української культури це були вельми важливі фактори духовного життя, адже непростою була тогочасна економічна, політична і духовно-світоглядна ситуація на українських землях, не було

¹ Реформація-500: загальноєвропейський та український контекст. Львів: Логос, 2017.— 110 с.

широкої мережі доступних і вищого типу шкіл, де могла би навчатися рідною мовою молодь, що прагнула знань, не було грамотних людей. Відомо, що вже у XV ст. обдарована молодь з України (тоді Великого князівства Литовського, куди входила велика частина українських земель) масово виїжджала навчатися у європейських університетах, не повертаючись, як правило, на батьківщину, адже тут не було умов для застосування набутих знань: згадаймо феномен Юрія Дрогобича, Павла Русина з Кросна, Лукаша з Нового Міста, Івана Туробінського, Григорія Чуя, Станіслава Оріховського, Юрія Тичинського та десятки інших, які своїми талантами збагатили італійську чи польську культуру, не цураючись батьківщини, бо вписувалися у книги університетів Європи як „русин” чи „рутенець”².

Можна ствердити, що Реформація насамперед спричинилася до появи в Україні свідомої частини інтелектуалів, які змогли спрямувати її потенціал на оновлення православ'я. Почнемо з того, що саме протестантські громади спричинилися до появи на теренах України широкої мережі шкіл, які були доступні для всіх бажаючих навчатися. Активно сприяли появі таких шкіл насамперед кальвіністські та соцініанські громади — так називалися згуртовані в маєтках магнатів — прихильників реформаційного вчення, зокрема братів Лелія та Фауста Социнів. Суть вчення зводилася до заперечення догмату Трійці, тому його прихильників називали антитринітаріями, або унітаріями. Як реформатори, антитринітарії відкидали віру в священні перекази, закликання святих, вшанування ікон, всю церковну обрядність і таїнства, за винятком хрещення та Євхаристії, хоча й не визнавали їх сакрального значення. Хрещення розглядалося у цьому вченні, як вираз свідомого й добровільного прилучення до громади вірних, що може здійснюватися тільки дорослою людиною, тому соцініани виступали проти хрещення немовлят. Особливо ж прихильники соцініанства заперечували догмат Трійці, вважаючи його людським вимислом. Антитринітарії визнавали тільки дві особи — Бога-Отця і Сина, Син походив від Отця, який визнавався єдиним Богом. Христос був людиною, піднесений до Божої гідності тільки після смерті й воскресіння Богом-Отцем. Після заборони діяльності соцініанських громад у Польщі, де проживав Фауст Социн та його внук Андрій Вишоватий — активний прихильник антитринітарного вчення, адепти їх ідей розчинилися в країнах Західної Європи — Угорщині, Нідерландах та інших, а значна частина разом зі школами, професорами й друкарнею виїхала в Україну, де й раніше існували численні антитринітарні громади³.

В Україні антитринітаризм не поширився й не вкоренився, вчення соцініан було недоступне широким масам православного населення, що залишалося прихильником традиційної віри не в останню чергу завдяки своїй неосвіченості, неможливості читати твори прихильників Реформації. Але молодь прагнула знань, і цим приваблювали соцініани. На рубежі XVI—XVII ст. Михайло Гру-

шевський нарахував в Україні 119 таких громад і в кожній була школа⁴. Православні дослідники, як і сам М. Грушевський, вважали, а дехто й донині переконали, що такі громади були провідниками католицизму в українському суспільстві, зокрема, так їх оцінював один із перших дослідників О. Левицький⁵. Та варто, на мій погляд, оцінити їхню діяльність з точки зору історичної перспективи розвитку духовності. На тлі відсутності у той час грамотних людей та книжної культури, доступних для широкого загалу навчальних закладів, діяльність таких громад з їх школами виглядала, як „промінь світла в темному царстві”, варто виділити хоча б школи вищого типу — Раківську, Замойську, Киселинську, Гоцанську, Хмельницьку академію, які відзначалися високим науковим рівнем пропагованих знань і дали українському суспільству перших учених — грамотних просвітиків, письменників-полемістів, учителів православних братських шкіл. Точно відомо, наприклад, що у Замойській академії навчалися Касіян Сакович, Хома Євлевич, Ісайя Трофимович-Козловський, Сильвестр Косов, Йосиф Кононович-Горбацький, Інокентій Гізель, можливо, й Петро Могила⁶.

Особливо цінним для розвитку духовної культури, як відзначають дослідники, було те, що у другій половині XVI ст. в заснованих реформаторами-протестантами школах домінувало світське начало, акцент ставився на вихованні широко освіченої, глибоко ерудованої особистості, готової до активної участі в суспільно-культурному житті. Такі особистості символізували зміну традиційних суспільних цінностей на нові — заохочувалася ініціативність, енергійність, підприємливість, неординарність мислення, схильність до партнерства з іновірцями тощо. Крім того, Реформація сприяла світському оформленню нового символу віри — у країнах Європи це був широкий суспільний рух, який вплинув на становлення національних культур, де цінності християнства стали здобутком усіх соціальних верств. Цьому неабияк сприяли слова Лютера: „Навчати, втішати й приводити в рух серце”. Протестанти зсунули широку мережу друкарень, книги з яких ширили не тільки знання Святого Письма, а й сприяли засвоєнню світської мудрості. В Україні відомі протестантські друкарні в Ракові, Киселині, Панівцях та деяких інших містечках. Там друкували підручники для учнів шкіл, книги з релігієзнавства й філософії, навіть твори античних авторів⁷. Із творів світського змісту, крім Вергілія, Овідія та інших античних авторів, друкувалися праці Фабіана Себастьяна Кленовича та Бартоша Папроцького, також твори українських письменників-полемістів, спрямовані проти Берестейської унії⁸.

Розвинута реформаторами шкільна й видавнича система, зокрема й на українських землях, суттєво вплинула на становлення, як початкової, так і вищої, освіти в Україні. Православні громади, що об'єдналися в братства і створили прообраз громадянського суспільства, розгорнули просвітницьку та полемічну діяльність, пильно дбали про освіту молоді усіх верств, а Острозька слов'яно-греко-

² Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. К.: Основи, 2000.— С. 11—26.

³ Нічик В. Громади антитринітаріїв на Україні та їх ідеологія. Гуманістичні та реформаційні ідеї на Україні. К.: Наукова думка, 1990.— С. 84, 92.

⁴ Грушевський М. Історія України-Руси. Том VI. Життя економічне, культурне, національне. К.: Наукова думка, 1995.— С. 624—628.

⁵ Нічик В. Громади антитринітаріїв на Україні...— С. 79.

⁶ Сірополко С. Історія освіти в Україні. Друге видання. Львів: Афіша, 2001.— С. 99—108.

⁷ Нічик В. Громади антитринітаріїв на Україні...— С. 102.

⁸ Там само.

латинська академія стала першою спробою заснування православного вищого навчального закладу. Її засновник орієнтувався на візантійське джерело знань, яке на той час уже не могло задовільнити спраглу молоддь, що було вагомим причиною її нетривалого існування. Більш привабливими й перспективними були навчальні заклади, засновані єзуїтами. Досліджуючи витоки системи освіти в Києво-Могилянській академії, Микола Симчич ствердив, що її засновник Петро Могила орієнтувався саме на єзуїтські вищі навчальні заклади⁹. Діяльність ордена єзуїтів, спричинена Реформацією, як реакція на неї католицької церковної верхівки, — Контрреформацією, але найціннішим її надбанням вважається система освіти. Вона була найкращою у тогочасній Європі — це була практично спрямована система виховання впевненого у своїх знаннях і силах ерудованого активного громадянина, готового завжди захищати своє життєве кредо. Це приваблювало молоддь, адже єзуїтські школи приймали на навчання всіх бажаючих, були безоплатними, ще й забезпечували учнів проживанням та харчуванням. Єзуїти заснували широку мережу шкіл в Україні — більше третини із загальнопольської кількості (13 із 32), серед них були школи і вищого рівня: Ярославська (від 1575), Львівська (від 1606), Перемиська (від 1628), Кам'янець-Подільська (від 1610), з класами філософії та богослов'я. Звичайні колеги з одним підготовчим класом, трьома граматичними й двома середніми — поетики й риторики — були засновані в Луцьку, Острозі, Вінниці, Барі, Ксаверові, Фастові, Переяславі, Києві, Новгород-Сіверську та ін.¹⁰

Такий достатньо глибокий екскурс в історію шкільництва на українських землях потрібний, на мій погляд, щоб переконатись, наскільки вагомим був вплив реформаційних ідей — він спричинився насамперед до усвідомлення потреби освічених, грамотних людей, які могли б розуміти зміст Святого Письма, долучатися до його тлумачення. Цей процес не забарився — вже у другій половині XVI ст. спостерігаємо перші спроби перекладу священних текстів тогочасною українською мовою — широко відоме „Пересопницьке Євангеліє” (1556—1561), а перед ним була „Біблія Руска, вьложена доктором Франциском Скориною” (1517—1519), про це можна прочитати у ґрунтовній розвідці Петра Кральнока¹¹. Автор статті аналізує ряд рукописних спроб перекладів окремих книг Біблії, зокрема старозаповітних книг Зінківсько-Маначинського списку, а також новозаповітних (Радзивилівська Біблія, Крехівський Апостол), а суто протестантським автор статті називає Євангеліє Валентина Негалевського, розраховане на православних читачів, і вже спричиненим Реформацією суто православним шедевром можна вважати Острозьку Біблію 1581 р. Цілком погоджуюся з висновком професора П. Кральнока, що „Реформація стала стимулом для „освітньої революції” в Європі, зокрема в Україні, водночас сприяючи поширенню біблійних текстів та літератури народними мовами”¹².

Красномовним свідченням такої революції є вже згадані Острозька академія та мережа братських шкіл, організованих свідомим прошарком українського суспільства — маєтним міщанством, які становили певний нечисленний тоді клас, але

проявили свою національну свідомість, як справжня основа громадянського суспільства. Братства у той час були об'єднаннями свідомих громадян, які думали про майбутнє українського народу, опікувалися освітою, книгодрукуванням, організовували громадське життя, дбаючи про належного пастора-духівника, про гідну старість і поховання кожної православної людини. Відомі звернення братських громад, зокрема Львівської, до сейму й короля з вимогами припинити утиски православного населення, дозволити школи й розвиток ремесел, як основи національної економіки. Завдяки піклуванням громади сформувалася ціла плеяда культурно-освітніх діячів, письменників-полемістів і грамотних проповідників, з середовища яких вийшов автор першої слов'янської (читай — української) граматики, що стала основою для створення теорії мови багатьох слов'янських народів, в тому числі й російської. Мова йде про „Граматику языка словенскаго” Мелетія Смотрицького, опубліковану в Єв'є 1619 р. Їй передувала написана для шкільного навчання грамика Лаврентія Зизанія 1586 р., як і створений разом з нею словник, що був першою спробою ввести українську мову у спільноту світових мов, якими ширилася Біблія. Справжнім науковим словником, що поставив українську мову на рівень грецької й латинської, був „Лексикон славено-роський” Памви Беринди, опублікований у друкарні Києво-Печерської лаври 1627 року, коли автор його працював там у вченому гуртку. Ці пам'ятки можна вважати першими провісниками пробудження національної свідомості, утвердження української ідентичності.

Виступаючи на захист православної віри, критикуючи прихильників унії з Римом, письменники-полемісти, очевидно, дбали насамперед про збереження української ідентичності, традицій української культури, які пов'язані з православною церквою. Усе це опинилося під загрозою знищення після Люблінської політичної унії 1569 р., коли українцько-православний уперше відчув себе людиною неповноцінною, з „недолугою” мовою, неграмотними священиками тощо, як це зобразив католицький полеміст Петро Скарга у творі „O jedności kościoła bożego pod jednym pastorem”. Такі грубі випадки проти українців-русинів у Речі Посполитій призвели до пробудження національної свідомості, насамперед, грамотної інтелігенції, що кинулася боронити рідну мову й церкву. Завдяки налагодженій системі шкільництва, Україна вже на початку XVII ст. мала достатньо грамотних письменників і проповідників, здатних стати на захист традицій духовної культури — це брати Стефан та Лаврентій Зизанії, Кирило-Транквіліон Ставровецький, Мелетій Смотрицький, Ісайя Копинський, Касіян Сакович, автор „Перестороги”, Захарія Копистенський та інші. Всі вони становили так зване „прогресистське” крило полемістів, які ратували за європейський рівень освіти й культури, зближення з Європою, хоча й католицькою, адже намагалися осмислювати все краще, прогресивне, передове, що могло збагатити українську духовну культуру. Серед них вивищується гігантська постать Петра Могили, який доклав багато зусиль до оновлення православної церкви в Україні, опрацював „Требник” і „Катехизис”, на-

⁹ Симчич М. Специфіка навчального процесу та викладання філософії в Києво-Могилянській академії. *Sententiae*. XI (2/2004). К.: Критика, Вінниця-Універсум, 2004. — С. 145—155.

¹⁰ Там само. — С. 146.

¹¹ Кральнок П. Реформація та поява україномовних перекладів біблійних текстів. *Реформація-500: загальноєвропейський та український контекст*. Львів: Логос, 2017. — С. 44—46.

¹² Там само. — С. 49

сильно змушував православних священиків учинитися, що викликало навіть невдоволення. Його дітищем — першим православним університетом на українських землях — скористалася православна молодь багатьох національностей, завдяки йому в Україні та Росії з'явилася ціла плеяда глибоко ерудованих людей, які знали латинську, старогрецьку, старослов'янську та тогочасні європейські мови, освічених у галузі поезії, риторики, філософії й, згодом, богослов'я. Їх радо приймали європейські університети, відкриті для бажаючих вивчати хімію, математику, фізику чи медицину.

Варто згадати й такий фактор впливу Реформації, як створення уніатської церкви. Факт, що ініціатори унії — Іпатій Потій та Кирило Терлецький — першим пунктом вимог про об'єднання з Римом поставили збереження православного обряду й національної мови богослужіння, свідчить про характер новоствореної церкви. Вона була задумана, як національна церква українського народу, попри різні наміри тих, хто прагнув її використати, насамперед, шляхетської католицької верхівки, яка вбачала в уніатській церкві місток до покатоличення українського народу, що й засвідчив Замойський собор 1720 р. Діяльність ордену василіан на ниві української культури є яскравим свідченням природи й характеру цієї церкви — прихильність до неї стала основою формування української інтелігенції у XIX ст., яка активно обстоювала національну культурну ідентичність українського народу, дбаючи про належну освіту, книгодрукування, музику й театр¹³. Глава цієї церкви у XX ст. Андрей Шептицький продемонстрував, що церква може турбуватися навіть про розвиток економіки, банківської справи, вести природоохоронну діяльність, опікуватися мистецтвом і пресою, бути меценатом діячів літератури й мистецтва, корегувати політичні процеси й соціальну політику державних органів тощо.

Спричинене Реформацією розповсюдження мережі шкіл, завдяки чому в Україні з'явилися грамотні священики, письменники, громадські діячі — призвело до суттєвих зрушень у свідомості громадян, спричинилося до розвитку національної духовної культури. Цей процес не могли зупинити жодні репресивні заходи окупантів українських земель, що продемонструвало культурно-національне відродження у XIX ст., влучно назване „культурницьким націоналізмом“. Саме тоді сформувалася українська літературна мова, національна українська література, музика, театр, образотворче мистецтво, що призвело до появи української політичної нації. Першу спробу створення національної держави зробив гетьман козацького війська Богдан Хмельницький при активному сприянні свого „міністра закордонних справ“ Юрія Немирича, який був прихильником соцініанських ідей. Представники його родини очолювали протестантський рух на Житомирщині й Київщині, багато спричинилися до розвитку освіти й економіки краю. Юрій Немирич протягом чотирьох років навчався за кордоном, зокрема й в Сорбонні, цікавився знаннями з економіки, міжнародних та військових справ, теоріями держави й природного права, політичними питаннями, став прихильником республіканської форми правління і федеративного устрою держави. На його погляд, такий устрій може забезпечити гарантію громадянських свобод та релігійну толерантність. В Україні він прагнув реалізувати ці найпрогресивніші на той час ідеї¹⁴.

Отже, ідеї Реформації призвели до суттєвих зрушень в духовній культурі України, спричинилися до появи плеяди високоерудованих діячів, які дбали про утвердження національної культурної ідентичності українського народу. Цей факт переконливо засвідчує, що українське суспільство і в період Реформації розвивалося в контексті прогресивної європейської спільноти.

Марія КАШУБА

ДО ПИТАННЯ ПРО МЕМОРІАЛІЗАЦІЮ ПЛОЩІ „СОКОЛА-БАТЬКА“ У ЛЬВОВІ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЇЇ ЯК СПОРТИВНОГО ОБ'ЄКТА

Стадіон „Сокола-Батька“ (або „Український город“) функціонував у Львові в 1911—1939 рр. і розташовувався на куті вулиць Стрийської та Козельницької (тепер — територія у південній частині Стрийського парку, де знаходиться т. зв. „жоржинарий“ і по якій також проходить колія Дитячої залізниці та розташована станція „Сонячна“).

Спортивний об'єкт на цьому місці виник ще до проведення Загальної крайової виставки 1894 р. На ньому 14 липня 1894 р. відбулися показові футбольні змагання, які вважаються першим матчем на території України. Пізніше на цій площі було запроектовано у 1906 р. велосипедний трек, який використовувався „Товариством циклістів“.

10 вересня 1911 р. тут відбувся перший крайовий здвиг „Сокола-Батька“, а товариство оренду-

„Український город“. 1911 р.

¹³ Паславський І. Українська інтелігенція і церковна традиція. Львів: Логос, 1993.— 36 с.

¹⁴ Нічик В. Громади антитринітаріїв на Україні...— С. 119.

вало площу для проведення заходу. Восени 1911 р. Іван Боберський виступив з ініціативою викупити закинутий велотрек у Стрийському парку, щоб

проект виконали архітектори Євген Нагірний та Антоній Сміяловський. Зокрема, ці архітектори опрацювали ситуаційний план стадіону, нові про-

Ювілейний Шевченківський здвиг за участі членів „Сокола”, Українського Січового Союзу, „Пласту”.
28—29 червня 1914 р.

влаштувати там „Український город” — стадіон для потреб українського товариства „Сокіл”. Планувалося залучити багатих українських громадян до викупу площі в 11,5 моргів (бл. 6,62 га) для цієї мети, а товариство згодом мало від них цю ділянку відкупити.

До цієї спілки увійшли Іван Боберський, Микола Шухевич, Тадей Соловій, Кость Паньківський, Степан Федак, Микола Заячківський, Лесь Кульчицький, Кость Левицький, Іван Сполітакевич. Ділянку під стадіон виділили зі свого приватного ґрунту Юзефа та Клементина-Наталія Левицькі. Завдяки цій ініціативі площу вдалося викупити, випередивши поляків.

На замовлення доктора Михайла Волошина архітектор Ян Карасінський виконав проект побудови трибун і тимчасового гардеробу, який товариство „Сокіл-Батько” у 1911 році подало на погодження до Львівського магістрату. Цього ж року магістрат затвердив подані плани.

„Український город” коштував 133 855 австрійських крон, мав розмір 190×120 м. До складу комплексу входило футбольне поле розміром 160×70 м із трибуною на 270 сидячих місць, три тенісні корти, легкоатлетичні доріжки та велосипедний трек з повною довжиною кола 400 метрів.

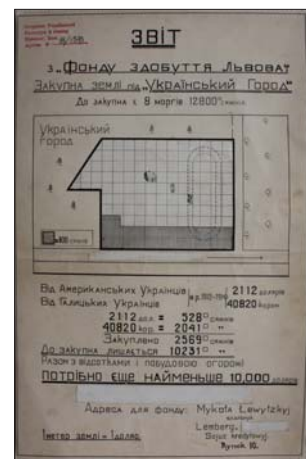
Для ювілейного Шевченківського здвигу, який мав відбутися 28—29 червня 1914 р., додатковий

екти вхідної брами, постійної та тимчасової трибун. Зокрема, було побудоване асфальтове покриття, а з південного боку розміщено трибуну для глядачів на 2000 місць (її у 1928 році спалили поляки). Шевченківський здвиг був масовою маніфестацією 12 000 членів „Сокола”, Українського Січового Союзу, „Пласту”.

У 1925 р. за проектом Є. Нагірного (затвердженим 26 червня того ж року) на кошти центрального кооперативного банку „Крайовий союз кредитовий” було розібрано асфальтове покриття треку для велосипедистів і зведено нову велику дерев'яну трибуну для глядачів.

Для викупу площі ще з 1911 р. організовано збір коштів, який перервала Перша світова війна. Після війни цю роботу продовжили. Кошти на викуп квадратних метрів давали українці і з Галичини, і з Америки, Канади та інших країн. На середину 1920-х рр. „Сокіл-Батько” володів уже 6-ма уділами, а ще на 14 необхідно було зібрати гроші. За ініціативою Степана Гайдучка було запроваджено „Золоту книгу жертводавців”, до якої їх і вписували. Серед них є імена митрополита Андрея Шептицького, єпископів Никити Будки, Григорія Лакоти, Йосафата Коциловського, Івана Бучка та багатьох інших.

Протягом 1920—1930-х рр. на стадіоні „Сокола-Батька” відбувалися не лише різноманітні спор-

Картки на пожертву коштів для будівництва стадіону „Український город”

„Золота книга жертводавців”.
1925 р.

Звіт по коштах на викуп
землі під „Український город”

тивні змагання за участю СТ „Україна” (зокрема їх пам’ятні товариські зустрічі з СК „Русь” Ужгород у травні 1927 р.) та інших українських товариств. У 1933 р. тут відбулося величне свято „Українська молодь — Христові” за участі Андрея Шептиць-

У 2001 р. перед будівлею Державної податкової адміністрації на вул. Стрийській, 35 (за ініціативою політичної партії — СДПУ(о)) було встановлено пам’ятний знак, на якому написано: „У 1911—1939 рр. тут був спортивний майдан „Український Город” громадсько-політичного і гімнастично-пожежного товариства „Сокол-Батько””. Однак насправді на цьому місці був стадіон клубу „Чарні” (потім — „Динамо”), а комплекс „Сокола-Батька” розташовувався північніше на 300 м, ближче до центру міста.

У 2004 р., з нагоди 110-річчя першого футбольного матчу, на території Стрийського парку було відкрито ще один пам’ятний знак, на якому написано: „Львів — батьківщина українського футболу”, „На цьому місці 14 липня 1894 року львівський „Сокол” переміг футбольну команду Кракова і започаткував літопис українського футболу” і що пам’ятник споруджений „З нагоди 110-річчя першого футбольного матчу в Україні, на місці колишнього стадіону, де він відбувся”. Але насправді цей пам’ятник стоїть на місці, де 1894 р. розміщувався павільйон Поппера, а футбольний матч проводили за 300 м на південний захід.

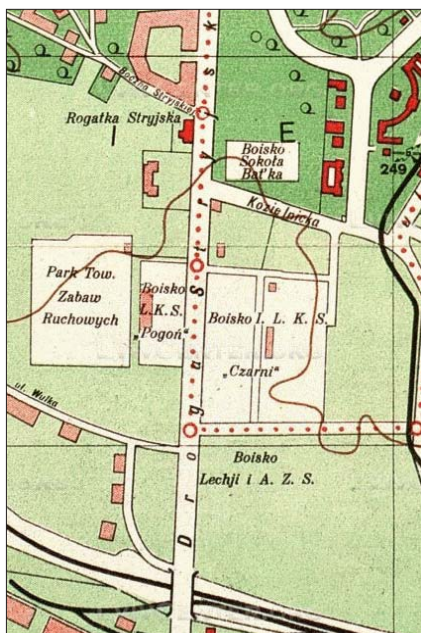
Минулого 2019-го року, 3 квітня, під час Уролистого засідання Львівської міської ради з нагоди відзначення 29-ї річниці підняття синьо-жовтого прапора над Львівською міською радою, нами було подано пропозицію про меморіалізацію та відновлення спортивного об’єкта на площі колишнього стадіону „Сокола-Батька”.

Спортивні змагання за участю СТ „Україна” та СК „Русь” (Ужгород).
Травень, 1927 р.

кого. Проводили свої заходи „Рідна школа”, „Промісвіт”, українські кооператори та інші організації.

Однак, у 1938 році польська влада, побоюючись активності української громади, стала робити спроби ліквідувати стадіон „Сокола-Батька”. Табулярним власником ділянки був Красвий Союз Кредитовий „Центробанк”, а фактичним — Руханкове Товариство „Сокол-Батько”. На цей час розмір „Українського городу” становив 380×200 м, а загальна площа виносилла 6,316 га. 24 березня 1939 р. львівський воєвода надіслав товариству „Сокол-Батько” розпорядження про вилучення території стадіону для військових цілей. За планом Львова 1931 р., аерофотозйомкою 1933 р. та фото зі супутника 2016 р. можна простежити межі колишнього майдану „Сокола-Батька” та їх зміни.

Фрагмент плану Львова 1931 р.; аерофотозйомка 1933 р.; фото зі супутника 2016 р.

Мова йде передовсім про належне увічнення пам'яті про цей об'єкт, який відіграв важливу роль у житті та національно-визвольній боротьбі української громади Львова і Галичини у 1911—1939 рр., тим більше, що споруджені в 2001 та 2004 рр. два пам'ятні знаки, дотичні до історії цього стадіону, встановлені у зовсім інших місцях, що є неприйнятним і також потребує вирішення.

Тому видається доцільним відновити функціонування на цьому місці комунального спортивного об'єкту під назвою „Сокол-Батько”. Очевидно, мова не йде про спорудження стадіону, а лише комплексу спортивних майданчиків, що не потребує ні капітального будівництва, ні вирубки великої кількості дерев і кущів. Таке рішення буде не лише найкращим варіантом збереження історичної пам'яті про український стадіон, але й вирішить деякі містобудівельні проблеми. На даний момент у цьому районі активно ведеться житлове будівництво по вул. Стрийській, розбудовується комплекс Україн-

ського католицького університету, планується за-будова кварталу по вул. Чмоли. Однак мешканці цього району не мають спортивних майданчиків з ігрових видів. Спорткомплекс Академії Сухопутних військ закритий для загального користування, а спортивні майданчики Львівської політехніки (у Стрийському парку) та стадіон „Юність” (у Парку культури і відпочинку ім. Б. Хмельницького) досить віддалені і частково також обмежуються у доступі. Тому спорудження майданчиків (на зразок комунального спортивного комплексу на вул. Кастелівка) може вирішити цю проблему.

4 березня цього року Президія НТШ підтримала ініціативу про меморіалізацію площі „Сокола-Батька” у Львові та відновлення її як спортивного об'єкта. Тепер справа вирішення цього питання за Львівською міською радою, а комісії Наукового товариства зможуть надати їй фахову допомогу.

Андрій ГРЕЧИЛО

СПІЛКУВАННЯ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО ТА ІВАНА ФРАНКА НА ВІДКРИТТІ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ

У „Віснику НТШ” півтора року тому надруковано мою статтю, в якій уперше висвітлено участь Івана Франка в урочистому відкритті Національного Музею, що відбулося в суботу 13 грудня 1913 р. в день українського апостола Андрея Первозваного — іменин митрополита Андрея Шептицького, фундатора музею, у палаці на вул. Мохнацького, 42 у Львові (тепер тут — на вул. Драгоманова, 42 — другий корпус Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького)¹. Розширений варіант розвідки вміщено у моїй книжці „Віражі Франкового духу: Світогляд. Ідеологія. Література”, виданій у 2018 р.² Найважливіші факти, оприлюднені в розвідці, полягали в тому, що на почесних місцях у чільному ряді праворуч од своєрідного „престолу”³ — гуцульського столика з хрестом і трійцею гуцульського виробу — сиділи, зокрема, митрополит Андрей Шептицький і делегат Наукового Товариства ім. Шевченка Іван Франко; на цьому святковому заході письменник подарував митрополитові щойно видану книжку „Адам Міцкевич. Wielka Utrata. Історична драма з рр. 1831—32. З додатком життєпису А. Міцкевича та вибору його поезій у перекладі на українську мову видав Др. Іван Франко” з дарчим написом „В день іменин 13 грудня 1913 р.”, а митрополит у відповідь дав письменникові свою візитну картку з власноручним подячним написом.

Ця моя розвідка ґрунтувалася, насамперед, на хронікальних публікаціях у газетах „Діло” й „Руслан”. Тепер я натрапив на ще один хронікальний допис, який кидає нове світло на взаємини Франка

і Шептицького. Тож варто ще раз повернутися до цієї теми, то більше, що є нагода: Львівська обласна рада своїм рішенням проголосила 2020 рік на Львівщині Роком митрополита Андрея Шептицького.

У львівській щоденній газеті національно-демократичного спрямування „Нове Слово: Популярний ілюстрований дневник” (на той час видавець і відповідальний редактор — відомий громадський та політичний діяч і журналіст Лонгин Цегельський) одразу після знаменного заходу вміщено доволі розлоге повідомлення „Отворене Національного Музея”⁴. Наведу з нього відомості, які доповнюють та уточнюють ті, що подані у „Ділі” й „Руслані”.

У допису в „Новому Слові” зазначено, що під час церемонії посвячення і передання музею громадськості „престол вбрано старинними образами, приборами і хрестами”, головна зала, в якій „могло поміститися понад 1000 люда, була переповнена запрошеними гостями і відпоручниками ми (делегованими особами, репрезентантами.— Є. Н.) різних товариств”. Митрополит Андрей у довгій промові вказав на значення музею для народу і „спинився довше над неоціненними збірками і пам'ятками музею, які відносяться головно до унії”. Як і кореспонденти „Діла” й „Руслана”, дописувач „Нового Слова” високо оцінив доповідь Андрея Шептицького: „Промова Екс[целенції] Митрополита була глибоко обдумана, а міг її виголосити тільки такий знаток нашої культури і штуки і загалом нашої старовини, яким є якраз Е[ксцеленція] Митрополит. Промову сю, нанизану великою любов'ю до нашої славної бувальщини і нашого народа, можна сьмі-

¹ Нахлік Є. Участь Андрея Шептицького та Івана Франка у відкритті Національного музею // Вісник НТШ.— 2018.— Ч. 60.— Осінь—зима.— С. 39—42.

² Нахлік Є. На перехресті стежок Івана Франка й митрополита Андрея Шептицького 1913 року. Його ж. Віражі Франкового духу: Світогляд. Ідеологія. Література.— Київ: Наукова думка, 2019.— С. 577—599.

³ Престол — у християнських храмах грецького обряду прямокутний столик, розташований у центрі вівтаря.

⁴ Отворене Національного Музею // Нове Слово.— 1913.— Ч. 381.— 15. грудня.— С. 2.

ло назвати рефератом знаменитого любителя-зна-тока про нашу культуру і штуку“.

По цій „пламенній промові“ чоловічий хор студентського товариства „Бандурист“ відспівав кантату Осипа Жалоби, „скомпоновану спеціаль-но на се сьвято“. Варто принагідно бодай стисло розкрити це маловідоме ім'я. Осип Жалоба — лі-тературний і мистецький псевдонім українського композитора, музиканта, диригента, музикознав-ця і педагога Осипа Залеського⁵ (*1892, с. Тростя-нець Малий, тепер Тростянець Золочівського р-ну Львівська обл. — †1984, м. Баффало, США). Його дідусь мав первісно прізвище Жалоба, до якого згодом додали уточнення Залеський, і він під-писувався подвійно: Жалоба-Залеський. Батько Осипа — тростянецький учитель Степан Залесь-кий — уже мав одинарне прізвище, яке й пере-дав синові⁶. Оце давнє дідове прізвище Осип і взяв собі за публічне ім'я. Від 1911 р. він навчався у Львівському університеті на філософічному від-ділі, (факультеті), відтак паралельно спершу у Вищому Музичному інституті ім. М. Лисенка, а потім у польській Консерваторії Галицького Му-зичного товариства. Водночас співав у хорах Кон-серваторії, „Львівського Бояна“ та „Бандуриста“. У 1912—1913 рр. працював у редакції „Діла“, в 1913—1914 рр. дописував до газети „Руслан“, був постійним співробітником ще одного львівського часопису — журналу „Ілюстрована Україна“⁷. У 1921—1938 рр. — співзасновник, професор музики і багаторічний директор (1921—1933) філії Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка у Станісла-вові. У 1939—1941 рр. працював в Ерфурті у Ні-меччині, в 1941—1944 рр. учителював у гімназії м. Ярослав. Наприкінці 1944 р. виїхав до Німеччини. 1950 р. емігрував до США, працював професором (1955—1972) і директором (від 1964 р.) філії Україн-ського музичного інституту в Баффало⁸.

Після виступів запрошених осіб з промовами й привітаннями отець ректор Львівської духовної семінарії Йосиф (Осип) Боцян зачитав численні телеграми й привітання: від Краківської академії наук, польського Національного Музею в Кракові та чеського Національного Музею в Празі, товариства „Українська Хата“ в Одесі, редакції петербурзько-го журналу „Український студент“ (неперіодичного органу тамтешньої Головної Ради українських сту-дентських громад), від академічного (студентського) товариства „Січ“ у Відні, посла віденської Держав-ної Ради Миколи Василька, професорів Миколи Сумцова та Івана Пулюя, „від недужого письмен-ника Михайла Павлика“, від члена галицької Кра-йової шкільної ради Олександра Барвінського, який на той час перебував у Німеччині, від о. Йосифа Застирця з Тернополя та багатьох інших.

А найцікавіша для біографів Андрея Шеп-тицького та Івана Франка інформація міститься

наприкінці повідомлення: „По привітах витався Ексц[еленція] Митрополит з поодинокими відпо-ручниками і гістьми і говорив довше між иншим з др. Іваном Франком“.

Отже, маємо документальне свідчення того факту, що митрополит Шептицький і Франко не лише брали участь у відкритті Національного Музею, сиділи в тому самому почесному ряді, а й спілкувалися між собою, притому це спілкування відбулося, очевидно, з ініціативи митрополита, ко-трий, як засновник музею, організатор та господар велелюдного заходу, за етикетом вітаючись із ре-презентантами різних товариств і гістьми, затри-мався біля Франка й „говорив довше“ з ним, ніж з іншими. Це свідчить про інтерес Андрея Шептиць-кого до яскравої особистості знаного й шанованого письменника. Певно, саме під час цієї розмови й відбувся між ними обмін книжкою та візитівкою.

Імовірно, це була остання зустріч митрополита Андрея та Івана Франка.

Цікаво, що в тому самому числі „Нового Слова“ надруковано ще одне повідомлення — „З вчераш-ної неділі“, в якому поінформовано, що у Львові в неділю 14 грудня 1913 р. „відбувся заходом пи-томців бурси У. П. Т. ім. кардинала Сембратови-ча при вул. Хшановської ч. 9 вечір, присвячений 40-літній літературній діяльності Івана Франка. Всі точки програми виконали сами питомці бездо-ганно, деякі справді гарно, на загальне здоволене численно зібраної публіки. Дохід з вечера призна-чено на ювілейний дар Ювілятові“⁹.

Йшлося про вихованців бурси (учнівського притулку) Українського Педагогічного Товариства, яка носила почесну назву: „Бурса імени кардина-ла Сильвестра Сембратовича“ у Львові, оскільки саме кардинал Сильвестер Сембратович (*1836—†1898) „зложив легат“ (заповідальний подарунок) на відкриття такої бурси для учнів львівської української Академічної гімназії. До Першої світо-вої війни з „Бурси імени кардинала Сильвестра Сембратовича“ вийшли сотні вихованців¹⁰.

Той факт, що питомці „Бурси імени кардина-ла Сильвестра Сембратовича“ підготували і про-вели добродійний вечір до ювілею Івана Франка, свідчить про лояльне ставлення до вільнодумного письменника верхівки тодішньої Греко-католиць-кої церкви, яку очолював Андрей Шептицький, адже такий захід вихованців закладу, що був під опікою церковної влади, міг відбутися лише з її дозволу. Не буде перебільшенням сказати, що це лояльне ставлення зумовлювалося насамперед, якщо не винятково, позицією саме митрополита Андрея, бо в травні 1916 р., коли Франко помер, а Шептицький перебував на засланні в Російській імперії, позиція Ординаріяту Греко-католицької церкви щодо участі священників у похороні пись-менника не була такою прихильною¹¹.

Євген НАХЛІК

⁵ Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI—XX ст.).— Київ: Наукова думка, 1969.— С. 155, 471.

⁶ Залеський О. З мого життя / Осип Залеський // Альманах Станиславівської землі : 36-к матеріалів до історії Станиславова і Станиславщини / Ред.-упоряд. Микола Клімишин.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; То-ронто: Видання Центрального Комітету Станиславщини, 1985.— Т. 2.— С. 122.

⁷ Там само.— С. 125.

⁸ Там само.— С. 130—132; Лоза Михайло. Професор Осип Залеський // Свобода.— Джерзі Сіті, 1982.— Ч. 74.— 22-го квітня.— С. 2; Ч. 75.— 23-го квітня.— С. 2—3.

⁹ З вчерашньої неділі // Нове Слово.— 1913.— Ч. 381.— 15. грудня.— С. 3.

¹⁰ Шах С. Між Сяном і Дунайцем: спомин.— Мюнхен: Видавництво „Християнський Голос“, 1960.— Часть I.— С. 42—44.

¹¹ Див.: В справі І. Франка. 1. Лист д-ра Ів. Копача; II. Лист о. Т. Галушинського ЧСВВ // Нова Зоря.— 1933.— № 56.— 30.VII; Нахлік Є., Нахлік О. В інтелектуальній орбіті Івана Франка: Іван Копач // Українське літерату-рознавство: 36-к наук. праць / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка.— Львів, 2011.— Вип. 74.— С. 164—173.

З АРХІВНОЇ ПОЛИЦІ

З МИНУЛОГО XIX СТОЛІТТЯ.
ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ФЕДОРА ЗАРЕВИЧА
(1835—1879)

Хтось із великих сказав: „XIX століття — час пробудження національної ідеї й усвідомлення ідентичності у низки слов'янських народів“. Не винятком у цьому були українці у Східній Галичині.

Українське національне відродження на названій території розпочалося наприкінці XVIII ст. і тривало ціле XIX ст. (Дехто з дослідників бачить його і в XX ст.) Лише після 1848 р. воно як явище почало набувати повсюдних рис у Галичині. „Весна народів“ зумовила не лише ліквідацію панщини, але й проголосила рівноправ'я народам, створила умови для вільного висловлювання і писання рідною мовою, оприлюднення своєї літературної творчості, а водночас заклала основи для появи перших народних згромаджень — заснування власних товариств (Головна руська рада, Галицько-руська матиця), проведення освітньо-наукових конгресів (З'їзд руських вчених), відкриття власних газет („Зоря Галицька“) та ін. У 1850-х рр. також з'явився намір розмістити в Народному домі (збудований заходами, частково й коштами Лева Трещаківського): згадану Матицю, бібліотеку, книгарню, друкарню, музей, майбутній театр... Але цей позитивний дух тривав недовго. На початку цього ж десятиліття в Галичині почалися внутрішні міжнаціональні напруження і навіть конфлікти, як наслідок українське право на повноцінне самовизначення починає применшуватися, а в тому й недобачається історичне минуле народу. Спеціалізувались у цьому насамперед сусіди. З одного боку, з'являються претензії до українських етнографічних земель польської верхівки, яка була при владі у Галичині і нехтувала будь-якими історичними фактами стосовно Східної Галичини, а з другого — активізувалось традиційне втручання в українські (галицькі) справи Росії. Останнє стосувалось фундаментальних питань українського народу — „з'єднати український народ із російським, злити його культуру з російською в одну течію“, а, головне, стимулювалась ідея назавжди забути українському народові свою мову та її розвиток і власну літе-

ратуру¹. З Росії для консультацій їдуть навіть такі емісари, як М. Погодін і т. д. Тим часом, „польщина“ знаходить різні прямі та обхідні шляхи (найчастіше через владні структури) для забезпечення своїх сподівань.

Не дивно, що тоді у зв'язку з цією писаною і неписаною сваволею серед частини інтелігенції і духовенства в Галичині навіть запанував стан непорозумінь і зневіри. Але незважаючи на всі зусилля сусідів, уже невдовзі змінюється ситуація. На ворожу для народу дію з'являється природна протидія. У Галичині формується народовський наратив. Його очолює молодь. На тлі супротивного руху виділяється плеяда видатних носіїв національної думки, відомих українських діячів і патріотів, а серед них — Федір Заревич.

Про названі події написано багато. Наше завдання — звернути увагу на низку історичних фактів, пов'язаних із відродженням українства та діями у цьому процесі окремих осіб того часу у Східній Галичині. Багато подій нині повторюється, деякі питання актуальні й досі... Це стоїть також долі окремих інтелектуалів.

* * *

Письменник, публіцист, редактор часописів, один із перших теоретиків суспільно-політичної ситуації на західноукраїнських землях, а водночас великий український патріот та поборник розвитку і становлення національної мови й літератури у Галичині в 60—70-х роках XIX ст. Федір Заревич (псевд. Юрко Ворона, Федько Клепайло) народився 30 вересня 1835 р. у м-ку Сколе Стрийського пов., Галичина (нині — центр Сколівського р-ну Львівської обл.) у родині священика Івана Заревича. Початкову освіту здобув вдома за допомогою батьків, пізніше у м. Станиславів (нині — м. Івано-Франківськ) закінчив шостий клас гімназії. Продовжив навчання у Самборі, але перед самим закінченням Самбірської гімназії, наприкінці восьмого класу, був відрахований „за участь в студентському (учнівському) русі, спрямованому проти шовіністичних нападок з

¹ Див.: Радзикович В. Письменство // Історія української культури / За заг. ред. І. Крип'якевича. — Нью-Йорк, 1990. — С. 370 (репринтне відтворення видання І. Тиктора 1937 р.); Андрусак М. Нариси з історії галицького москвофільства. — Львів, 1935. — 79 с. (Бібліотека „Життя і знання“, № 15).

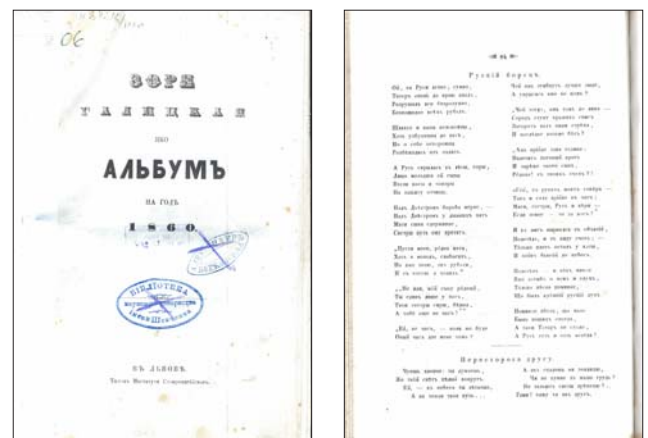
боку окремих представників польської молоді“. На тому закінчилися у Ф. Заревича офіційні студії у школах і почалася самоосвіта — читання літератури, преси і щоденна праця між освіченими і неосвіченими, але знаючими життя людьми у різних колективах.

На початку 1850-х рр. почав формуватись світогляд юнака. Паростки цього простежуються уже в шкільних роках — батько Іван навчався деякий час з Маркіяном Шашкевичем у Львівській духовній семінарії і його оповіді про тодішній студентський рух та ідею створення гуртка „Руська Трійця“ були йому відомими, принаймні частково. Тут варто згадати і про обурення батька Івана з приводу відрахування сина Федора із Самбірської гімназії у зв'язку з українсько-польським протистоянням у Самборі, зокрема серед молоді, після чого він відмовився посилати сина навчатись у тодішні державні заклади.

На розвиток світогляду Ф. Заревича вплинули умови життя українського народу, в гущі якого він перебував. Щоденною на той час була боротьба народу за сервітути, сваволя з цього приводу великих землевласників і захист їх владою, водночас інтенсивне планомірне насунання у містах і містечках антинародного „старорусинства“. Велику роль у цьому відіграло перебування Ф. Заревича декілька років після незакінчених гімназіальних студій на службі співробітником („діюристом“) у повітовому суді у м. Долині на Підгір'ї, а пізніше праця „практикантом“ при камеральному лісництві Долинщини. Слугували світобаченню Ф. Заревича також добра обізнаність із загальною політичною ситуацією у краї, зростання впливів на громадянську свідомість учнівських і студентських згромаджень, у діяльності яких брав активну участь і був їх членом (Самбір), врешті, зародження у 1860-х рр. загального „органічного розвою“ народовського руху (пізніше національно-демократичного напрямку руху відродження Східної Галичини і Буковини). Впливали на Ф. Заревича також ідеї провідних культурно-політичних течій, що діяли у різних країнах Європи, основані на щоденному читанні періодичних видань і літератури, які систематично надходили в західноукраїнські землі (зокрема Ф. Заревич цікавився проблемою окремішності слов'янських народів в Австрійській імперії). Велику роль відіграла також пам'ять про перші прояви національного і культурного (також мовного) відродження українства в Галичині наприкінці XVIII ст. (Йдеться про заснування інституту Studia Ruthenum у Львові (1787) і його діяльність, читання різних курсів лекцій на теологічному факультеті тодішньою українською (руською) мовою, праці та інтелектуальні ініціативи М. Гриневецького, Т. Захаріясевича, М. Гарасевича, В. Компаневи-

ча, І. Могилянського, а також перші виступи М. Шашкевича і формування „Руської Трійці“, оповіді про підготовку збірника „Син Русі“ (1833), альманаху „Зоря“ (1834), появу друком „Русалки Дністрової“ (1837) і суспільна реакція на книжку, врешті, згадана „Весна народів“, і оголошення маніфесту Головної руської ради). Для збагачення і подальшої розбудови національної свідомості українців, зокрема молодого Ф. Заревича, важливу роль відіграла поява на західноукраїнських землях українськомовної художньої літератури, що потрапляла зі Сходу України. Насамперед творчість Т. Шевченка, яка у першій половині 1860-х рр. пробуджувала і відроджувала національні та суспільно-культурні почуття й устремління українців. У Галичині з особливою шаною читали, переписували і передавали з рук у руки твори Кобзаря, вивчали їх². Творчістю Т. Шевченка Ф. Заревич цікавився усе життя. Першим запропонував спорудити пам'ятник Т. Шевченкові у Львові.

Ф. Заревич як інтелектуал з'являється у суспільно-культурному житті Східної Галичини у 1860 р., перебуваючи ще на Підгір'ї у м-ку Долині і рідному Славському. Він публікує у „Зорі галицькій, яко альбум на год 1860“, два невеликі вірші „Руський борець“ і „Пересторога другу“ (с. 84—85) (до речі, єдині сьогодні відомі віршовані твори). Перший побудований за мотивами карпатських переказів і пісень, які показували боротьбу народу з набігами чужинців із Півдня і часту втечу перед ними „озброєної до п'ятя шляхти і панів вельможних“. У вірші „Пересторога другу“ Ф. Заревич окреслює мету життя молодого людини, у чому можна вбачати

поставлені перед собою завдання. Ф. Заревич цими творами чи не вперше заявив про себе як письменник. Йому ішов 25-ий.

1861 р. Ф. Заревич приїхав до Львова, де відразу потрапив у насичене різними подіями громадсько-культурне і політичне життя молоді. Пріоритетом молоді тоді був захист національних інтересів у контексті боротьби з активною „польщиною“ і старорусинською (москво-

² Петрикевич В. Історія культу Шевченка серед гімназійної молодіж. Ювілейна студія.— Перемишль, 1914.— LXVIII с. + іл.

фільською) ідеологією. Не стояв осторонь і Ф. Заревич, його виступи виділялись серед інших простотою і переконливою логікою. На той час старі захисники українства часто втрачали свої позиції. Важливим елементом протистояння активної молоді стало заснування у 1862 р.³ у Львові народовської „Громади“. Її очолило, за словами сучасника, „друге покоління“ „Руської Трійці“, що також популярно звалось „Нова Русь“, на чолі із Ксенофонтом Климковичем, Федором Заревичем, Володимиром Шашкевичем. Душею „Громади“ і її повсюдним речником був Данило Тянячків. Наближеними до них були Євген Згарський, Корнило Сушкевич, Омелян Партицький, Остап Левицький, Кость Горбаль, Юліян Целевич, Олександр Борковський, Григорій Кузьма, Олексій Слюсарчук та ін. Ініціативу організованої праці народовців, відповідно, заснування „Громад“, як припускають, завіз із Східної України до Галичини Володимир Бернатович⁴.

Певним взірцем праці „Громади“ в Галичині (гуртки діяли у Самборі, Перемишлі, Тернополі, Дрогобичі, Бережанах, Станиславові та інших містах і містечках) була „хлопоманська“ українська „Громада“, зорганізована 1861 р. В. Антоновичем на Східній Україні (там діяли Київська, Чернігівська, Полтавська, Харківська і Одеська громади)⁵. Програма галицької „Громади“ складалась із понад десятка першочергових завдань, яких дотримувались Ф. Заревич і його однодумці: 1) змагання до ширення української мови в щоденному житті й боротьба з „польщиною“ серед тодішньої руської суспільності в Галичині; 2) вивчення

людом та зв'язане з тим ширення демократичних ідей; 3) поширення „широї української ідеї, щоб ми так якнайскоріше з братами нашими козаками літературно і політично в одну цілість злялися“ (Антін Лаврівський), „щоб сіяти зерно правди Тарасової“ (Анатоль Вахнянин); 4) боротьба з москвофільством і т. д. Програма охоплювала питання, пов'язані також з правописом і вивченням „української літератури й історії, вживанням народного одягу, закладенням власних бібліотек, підтримкою українського театру, народовських видавництв“⁶.

У зв'язку з появою „Громади“ у Львові, реалізацією її програми, постала гостра потреба щоразу більшого розгортання й узагальнення громадсько-культурної, а, втім, політичної праці, водночас мобілізації української громадськості до активної суспільної праці. У цій ситуації члени „Громади“ „підхопили думку видавати літературний часопис“ під назвою „Вечерниці“* (назву запропонував Ю. Федькович). Після вирішення різних формальних справ „Громада“ молодих українців запропонувала Ф. Заревичу очолити редакцію газети (ч. 8 за 1863 р. редагував В. Шашкевич). Перше число „Вечерниць“ вийшло 1 лютого 1862 р. Виходив журнал щочетверга. Підготовка часопису обговорювалася ще в 1861 р.⁷ Це була подія для народовської громадськості, адже з'являвся перший український, писаний народною мовою періодичний часопис у Галичині (1862 р. вийшло 43, 1863 — 17 чисел). На „обкладинці“ видання містився підзаголовок „Літературне письмо для забави і науки“.

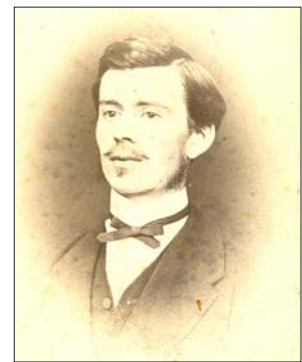
У першому числі тижневика Ф. Заревич

Володимир Шашкевич.
(1839—1885)

Ксенофонт Климкович.
(1835—1881)

Євген Згарський.
(1834—1892)

(і засвоєння, „сприйняття душею“) усної словесності народу, постійні контакти з простим

оприлюднює завдання часопису, акцентуючи насамперед на його виховному значенні для на-

³ За іншими даними — „мабуть, 1863 р.“ Пор.: Гординський Я. До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-тих рр. XIX в.— Львів, 1917.— С. 56 (Збірник Фільологічної секції НТШ, т. XVI).

⁴ Барвінський О. Спомины з мого життя.— Нью-Йорк; Київ, 2004.— Част. перша та друга.— С. 80.

⁵ Збожна О. Учнівські та студентські „Громади“ — школа виховання української національної еліти.— Тернопіль, 2012.— С. 51—68.

⁶ Пор.: Гординський Я. До історії...— С. 57—58.

* Дехто з дослідників уважає, що обговорення підготовки видання відбувалося паралельно із заснуванням „Громади“ у Львові.

⁷ Пор. лист Іларіона Шанковського до брата Амвросія, датований кінцем 1861 р. про вихід наступного року „під редакцію Заревича“ часопису „Вечерниці“. Це відображено і в іншому листуванні. Пор.: Гординський Я. До історії...— С. 155.

роду та розвитку рідного друкованого слова: часопис виходитиме українською мовою, аби утверджувати „для добра народу“ українське писемне слово, основане на багатстві народної (усної) мови. Прямою метою часопису, крім популяризації і утвердження загальних постулатів народовства, згідно з програмою „Громади“, був, як окремо відзначено, „...народний язык питомий наш руський образовати, через тое просвіт у народ наш внести, а літературні діла зробити загальним добром, добром цілого народу...“. Тут Ф. Заревич уточнює: „Ми загадали видавати письмо для образования руського народного языка в письменности, которая повинна як найближша бути живому народному слову“ („Вечерниці“, 1862, ч. 1). Проблеми мови, зокрема писемної, детально висвітлює інша стаття Ф. Заревича на сторінках „Вечерниць“ під заголовком „Народ і словесність“ („Вечерниці“, 1862, ч. 2—8). Пізніше із названих питань з'являються статті К. Климковича „Гадка ученого о руській словесності“ („Вечерниці“, 1862, ч. 20—21), а дещо згодом програма „Збирання забитків усної словесності“, укладена К. Климковичем і В. Шашкевичем („Вечерниці“, 1862, ч. 23—26), а в 1863 р. — невідомою стаття „Ми і Вони“ („Вечерниці“, ч. 3—5). Чи не вперше в місцевій практиці редакція на сторінках часопису також публікує „Матеріали до словаря української мови“, зібрані з уст народу у різних регіонах Східної Галичини Ільком Мачурою, Йосипом Кобринським, Іваном Верхратським та ін.

У появі „Вечерниць“ та поставлених її редактором завдань, які стосуються життя української мови в писаній літературі, сучасник подій бачить „велику заслугу для літературного розвитку рідного нашого слова в Галичині і для освідомлення національного межі молодіжкою... „Вечерниці“ мали ще і ту заслугу, що перші мали відвагу виступити протів тодішніх поваг в нашій молоденькій літературі, а то протів професора Якова Головацького і редактора „Слова“ Богдана Дідицького, перед котрими Русь Галицька клонилася... Як ми зараз почули чисту рідну нашу бесіду в „Вечерницях“, тоді теплим духом повіяло на нас, тоді ми дивувалися, як то можна в нашій бесіді всі хоч-би й найвищі гадки красно й докладно виразити, тоді ми полюбили рідну нашу бесіду“⁸. У цих словах одна з найбільших заслуг Ф. Заревича як редактора.

Помітно популяризують і закріплюють українське слово на сторінках журналу художні твори, які систематично публікує часопис, а саме: В. Бучацького, В. Залозецького, Є. Згарського, К. Климковича (Іван Хмара), М. Устияновича, Ю. Федьковича, батька і сина Шашкевичів; фігурують на сторінках журналу також імена та їх твори репрезентантів Східної Укра-

їни: О. Кониський (Сирота), П. Куліш (Т. Вешняк), Т. Шевченко і т. д. Стосовно вміщення творів Т. Шевченка, зокрема поеми „Відьма“, редакція „Вечерниць“ у супровідному слові до читача-громадськості підкреслює „нашу народну безсмертність“, також говорить, що слово Шевченка „надало нам повагу між народами“ („Вечерниці“, 1862, ч. 16).

У часописі Ф. Заревич публікує власні художні твори: „Хлопська дитина. Повість“ (1862, ч. 1—18), „У страха великі очі. Повістка з правдивої пригоди“ (1862, ч. 12), „Опир. Пригода“ (1862, ч. 14), „Гошів. Уривок з описів подорожнього“ (1862, ч. 15), „Родина. Оповідання, взятє з життя“ (1862, ч. 16—17), „Чудний цвіт. Казка“ (1862, ч. 18—19), „Хто не любив. Розказання“ (1862, ч. 21—24), „Дві матері. Образок з життя“ (1862, ч. 32—33), „Син опришка. Повість взятє з правдивої пригоди“ (1862, ч. 34—39, 41—42).

Більша частина сюжетів творів Ф. Заревича однозначно заперечує існуючі оцінки про „романтичність“ тогочасного народовського руху, інспіровані „буйною фантазією, мареннями, що розпливалися в розкішних краєвидах України“. За громадською та редакційною роботою Ф. Заревич часто недопрацьовував тексти художніх творів. Це насамперед стосувалось форми художніх творів.

Твори Ф. Заревича, що з'явилися на сторінках журналу „Вечерниці“, становлять близько половини з відомої нині художньої спадщини письменника.

Деякі з названих творів ще за життя Ф. Заревича перевидавалися, наприклад, оповідання „Гошів. Уривок з описів подорожнього“ під псевдонімом Юрко Ворона („Руська читанка

для нижших клас середніх шкіл“ (Львів, 1871, част. 1, с. 305—308), „Опир. Пригода“ (Там само, част. 2, с. 63—66). Пізніше, 1886 р. (ч. 7) передруковує це оповідання часопис „Америка — Америка“, що виходив за редакцією Івана Волянського у м. Шенандоа (шт. Пенсильванія у США).

⁸ Ревакович Т. До історії українського письменства. Споминки про Федора Заревича // Правда (Львів).— 1889.— Т. II.— Вип. IV.— С. 282.

У ХХ ст. твори Ф. Заревича заходами „Промісвіті“ виходили окремими книжками, зокрема повість „Хлопська дитина“ (Львів, 1901, 150 с. і 1937, 128 с.).

Крім названих творів, що друкувались у „Вечерниці“, Ф. Заревич написав і опублікував у різний час інші, а серед них згадані вірші „Руський борець“ („Зоря галицька, яко альбум на год 1860“, 1860, с. 84) і „Пересторога другу“ (Там само, с. 84—85), також прозові твори: „Дві сестри. Повістка“ („Русалка“ (Львів, 1866, ч. 1—2), „Німа. Оповідання“ (Там само, ч. 3), „Землячка. Повістка“ („Русь“. Львів, 1867, ч. 3), „Загуби душ. Повість“ (Там само, ч. 27—37), „Вітрениця. Оповідання“ („Правда“ (Львів, 1868, ч. 14), „Хлопович Жорж Мотозо“ („Народний календар на рік переступний 1872“, Львів, 1871, с. 10—27); „Бондарівна. Драма народна в трьох діях“, основана на пісні народній (Там само, 1872, с. 26—30, 75—88, 111—123), „Насилована доля“ („Газета школьна“ (Львів, 1877, річн. III, ч. 21—22).

Сюжети прозових творів Ф. Заревич черпав із навколишньої дійсності, із „землі, яка вигодувала і виховала його“. Вони, суттю глибоко реалістичні, мали переважно соціально-побутове спрямування, сповнені щирої уваги до найбільш знедолених людей. Створюючи художні твори, письменник „своєю творчістю не просто ставав на захист таких людей чи намагався викликати до них співчуття, а переконливо доводив, що саме з їх числа виходять справжні борці проти світу насильства, сваволі та несправедливості“⁹. У них найчастіше зображена боротьба за скасування панщини та її залишків і наслідків у Галичині. Фігурують у сюжетах творів осмислення причин та наслідків опришківського руху в краю. Нині, класифікуючи твори Ф. Заревича за змістом, дослідники виділяють соціально-психологічну, соціально-побутову і чисто-побутову проблематику. Окремо акцентується на фольклорно-етнографічних мотивах творчості письменника.

Повертаючись до загальної інформації про зміст газети „Вечерниці“, Ф. Заревич на її шпальтах вміщує також розвідки на історичні теми. Публікують свої дослідження І. Шараневич („Князь Юрій Белзький“ („Вечерниці“, 1862, ч. 1—25), П. Куліш („Історія України од найдавніших часів“ („Вечерниці“, 1863, ч. 7—11), М. Костомаров („Черти народної южноруської історії“ („Вечерниці“, 1863, ч. 1—16). Цінні інформаційні матеріали подають „Вечерниці“ у „Відділі дописів“: публікації „з Підгоря“, „з Праги“, „з Східної України“. З-посеред багатьох дописів слід згадати публікацію під заго-

ловком „Письмо з Задніпровської України“ за підписом „Харківці“ („Вечерниці“, 1862, ч. 37), у якій порушується актуальне питання того часу „хто ми такі є, відкіля взялися і куди прямуємо“. У дописі, крім того, мовилося про завдання: „... треба нам самостійно народного розвою: щоб неосвічені та чисті душею люди розвивались у освічених українців-русинів, рівно розширюючи свій розум і возвишаючи душу, а не перероблювались у нікчемних перевертнів. Ми упевнені, що тільки такий розвій буде прямим і скорим, а для его необхідна нам вироблена народня мова“ („Вечерниці“, 1863, ч. 15). Зберігся текст супровідного листа до допису, що надіслав Ф. Заревичу у Львів із Харкова Василь Мова¹⁰.

Низку цінних публікацій у тижневиках вміщує рубрика „Всячина“ і „Бібліографічна новинка“. В останній привертають увагу публікації-відгуки на книжкові видання і нові числа періодичних видань¹¹.

Журнал „Вечерниці“ і праця його редактора Ф. Заревича викликала великий резонанс і зацікавлення серед громадськості. Народовський журнал читала та ним жила велика частина суспільності Східної Галичини, і не тільки. Але матеріальні обставини зумовили припинення видання тижневика „Вечерниці“ на 17-му числі у 1863 р. Згодом замість цього журналу короткочасно з'являються нові українські часописи „Мета“, „Нива“, „Русалка“.

У 1860-х рр. Ф. Заревич — активний учасник громадського життя галицької інтелігенції у Львові. Він разом із К. Климковичем, Є. Згарським та іншими ставить свій підпис разом із 55 іншими присутніми 23 грудня 1861 р. на про-

Кость Горбаль.
(1836—1903)

токолі інавгураційного засідання товариства „Руська бесіда“¹². У 1861 чи 1862 р. стає одним з організаторів Першого академічного товари-

⁹ Дем'ян Г. Таланти Бойківщини. — Львів, 1991. — С. 91.

¹⁰ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862—1884 рр. — Харків; Київ, 1931. — С. 1.

¹¹ Пор.: Галушко М. „Вечерниці“. Літературне письмо для забави і науки // Українська преса в Україні та світі XIX—XX ст. Історико-бібліографічне дослідження. 1812—1890 рр. — Львів, 2007. — Т. 1. — С. 170—174.

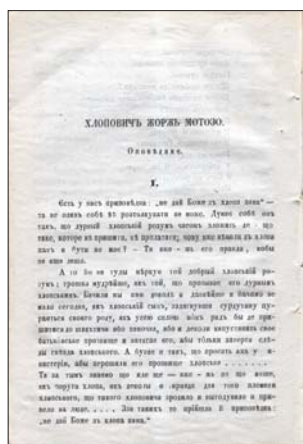
¹² Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі — ЛННБ ім. В. Стефаника), від. рукописів, ф. 1 (Наукове товариство ім. Шевченка), оп. 1, спр. 486/2, арк. 1—2.

ства (без статуту) „Січ” у Львові (1861—1863). Із 1862 і пізніше — постійний учасник публічних вшанувань пам'яті Т. Шевченка у Львові, не раз виступає (окремо або з А. Вахнянином і В. Пашкевичем) на засіданнях Галицько-руської матиці в обороні української мови і за постійне вживання українського писемного слова у виданнях.

Нова сторінка у житті Ф. Заревича відкривається із прийняттям на початку 1867 р. запрошення стати „одвічальним редактором” політичного часопису „Русь” (посаду видавця і „власника” видання обійняв Кость Горбаль). Редакторство Ф. Заревича підтримали народовці. З цим рішенням не зволікали, аби „не дісталася редакція настирливим москвофілам”. Про цю ситуацію, очевидно, знали також львівські організатори видання, виконавці волі австрійського уряду, зокрема й намісник Галичини А. Голуховський. Їм, зрештою, здається, було байдуже, хто редагуватиме газету, хоча для них тоді, очевидно, були ближчі народовці на тлі дуже активних проросійських елементів і москвофілів у Галичині. Останнє перебувало в площині політичних питань Австрії. Тим часом місцева пропольська влада ставила собі ширшу мету: використати протистояння між молодими народовцями та москвофілами для подальшого скріплення „польщини” на території Східної Галичини. Але сьогодні відомо, що ці сподівання, відповідно, і надії, які поклалися на „Русь”, редактор Ф. Заревич звів скоро нанівець. Він відмовився співпрацювати із польськими, принаймні офіційними, структурами. Видання щоразу вміщало нові стат-

ємо за діло і річ нашого народу руського [...] і того же права і справедливі бажання ми боронити постали, зарівно против всім, котрі, яко вороги і суперники его заявляються [...] Поладження нашого народу не таке догідне, як декотрі еще собі его представляють — воно тісне, загрожене завидливими ворогами з усіх сторін: однак нам усі, добра жадають — од нікого ми надіятися не маємо, ні помочи, ні поради — лише ми самі можемо [...] уладнати по вимогам своє народне хозяйство і поставити себе в чергу народів поважаних народних всемірно [...] Поставлений судьбою в середку словянщини, займав наш народ більший простор землі, як держава французька, а числить в собі п'ятнадцять міліонів здорового і не зведеного люда [...] Зпоконвіку засівши землі по-нині задержані [...] боровся той народ за свою волю і своє життє народне [...] і зберіг себе до нині [...] яко народ неубитий [...] Навзавзятійшими ворогами народу нашого були і суть усе одні словянські племенці ляхи і москалі...“ („Русь”, ч. 1).

Редакція часопису була також переконана, що на українських етнічних землях не має панувати ні Росія, ні Польща з їхнім „залященням” українства заради власних національно-політичних інтересів. Редактор пише: „Найзавзятішими ворогами народу нашого були і суть усі одні — славянські племенці — Ляхи і Москалі...”. Так писав Ф. Заревич на початку 1867 р. у „Передньому зазивному слові” газети „Русь”. Водночас тут же підкреслювалося, що „лише самі в собі глядати маємо нашу будучність і нашу силу, лише ми самі [...] можемо зробити те, чого яко народ бажати нам

ті, які були спрямовані як проти москвофілів, так і проти різних близьких і далекосяжних сподіванок „польської еліти”, обираючи з числа в число актуальні матеріали, які торкалися, власне, українських відносин і тематики загалом. Це показово вже з перших чисел газети.

У вступному слові, яке визначало основний напрям праці часопису „Русь”, Ф. Заревич зазначає: „Найуперш сповідуємо, що ми виступа-

треба...”. Обумовлюючи потребу видання після закриття часопису „Мети” — „органа політичної ісповіді”, редакція відзначала: „Поставляємо, отже, такий орган сим слабим начатком, а старатися будемо щодень, щогодини скупляти силу нашу, змагатися будемо на піднесення нашої народної річі громадою — один за всіх, всі за одного” („Русь”, ч. 1).

Поява газети „Русь” була на часі „організованого розвою” народовського руху, зокрема

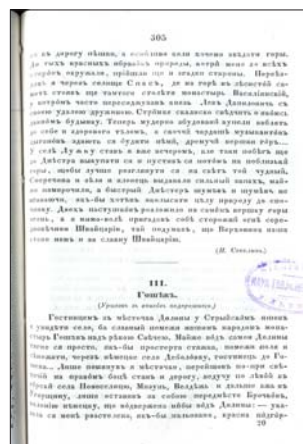
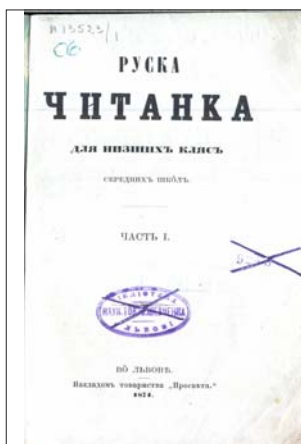
у боротьбі з „старорусинами“ і проросійським „Словом“, що підготовлялось і виходило у Львові завдяки підтримці сусіда. Розуміли це і львівська влада, і Відень. На це, як свідчать найновіші дослідження, неофіційно вказує той факт, що видання газети „Русь“ фінансувалося австрійським урядом¹³, зрозуміло, за прямої підтримки галицьких властей і намісника А. Голуховського. Прямою причиною, з погляду редактора „Русі“ Ф. Заревича, це „спонсорування“ газети було не чим іншим, як реакцією на меморандум, підготовлений народовцями в Галичині до віденських найвищих урядових інстанцій і цісаря у 1866 р., про який знала місцева влада, але його текст, як відомо, затаїла для себе і не передала у Відень¹⁴.

Водночас визначаючи програму часопису, редакція наголошувала на „заведенні народного язика в публичне життя в урядах, судах і школах“, облаштуванні справ „церкви нашої восточної, соединеної з римською“, розвиткові торгівлі та промислу, а у справі державної політики Австрії — на дотриманні „тої засади, котора для держави спасенною, а нам не погубною буде“¹⁵. Майже кожне число відкривала редакційна чи програмна стаття, у яких постійно порушувалися актуальні проблеми громадського життя українців, відстоювалися права української мови, розглядалися питання розвитку народної освіти і національної літератури, чимало статей торкається становища селян тощо: „Наше становище“ (ч. 1), „Що станеться з нами?“ (ч. 2), „Наші конституційні гаразди“ (ч. 13), „Москва і Польща“ (ч. 21), „Задача наша“ (ч. 28), „Погляд на Галичину“ (ч. 29), „Галиць-

політичні та соціально-протестні теми („Будучність“, ч. 45; „Що Русь зробила“, ч. 71) та ін.) вписані в інших рубриках. Усі не підписані статті належать переважно редакторів. На сторінках газети „Русь“ публікували свої праці також О. Партицький, В. Шашкевич, П. Павлушевич та ін. (багато осіб вміщає повідомлення в рубриці „Кореспонденція“). Така програма була чимось новим і невідомим доти в житті українського читача.

Відзначимо, що Ф. Заревич як редактор постійно акцентує свою увагу на політичній ситуації, що панувала у краї (це, зрештою, відповідало завданням газети „Русь“). Стосовно українців він підкреслював, що відносно „народних світоглядних міркувань“ і утвердження рідної мови Східна Галичина йде за Наддніпрянською Україною, а не навпаки. Констатує, що на цій частині України „зачалося зворухання чисто народного руського життя інтелігентним Котляревським. Єго народні діла дали підставу дальшому розвою народної літератури. Тягнеться черга роботящих на полі народної літератури аж по нинішні дні... і досягає висоти великанської і спотужнення в ділах Шевченка, генія народного. Дух народний пробудився і в Галичині, находячи підоймителя первого щирого в погаслому заскорі Руслані — Маркіяні Шашкевичу“ („Русь“, ч. 69).

Низка передових статей газети „Русь“, писаних Ф. Заревичем, засвідчує загальну критику суспільно-політичних і культурних відносин в Галичині. Відомі часті непрямі (переважно без прізвищ) натяки про москвофільську сваволлю в Галичині та безплідність для народного

Анатоль Вахнянин.
(1841—1908)

кі ліберали і Рада шкільна“ (ч. 32), „Лад у Галичині“ (ч. 33), „О школах у Галичині“ (ч. 39), „Урядовий язик“ (ч. 46), „Народний дом и народний театр“ (ч. 63), „Поступ московський“ (ч. 66), „Поступ польський“ (ч. 67), „Народовці“ (ч. 69, 70) та ін. Чимало важливих змістом статей на

життя опанованих ними після 1848 р. організації. „Коли взяли ми, не кликані ніким, проводирство руського народа, коли зачванилися, що ми спасти хочемо від затрати народ, що, питаємося одні других, ми вчинили? — А чому, ми много зробили, ми вчинили премного [...]

¹³ Піяй С. Політика Агенора Голуховського щодо галицьких українців у 1866—1868 роках та її наслідки // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів, 2002. — Вип. 37. — С. 262—263.

¹⁴ Середа О. Ідеї „органічного розвою“ на сторінках часопису „Русь“ (1867) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 2010. — Вип. 19. — С. 65.

Ми построїли собі „Народний дом“, аби мали чим величатися перед світом, а ми все зробимо або створимо, що лише загадаємо; але не бачимо на те, щоби той „Народний дом“ сповняв чим скорше і по можливості задачу; ми завели „Руську матицю“, аби вона для загального добра по тільких, або майже вже двадцяти літах, нічого не зробила, хіба те, що й без неї зробилося було би, хіба те, щоби вона німецькі книжки пускала у світ, аби люди знали, що ми й по-німецьки вміємо; ми позаводили дневники [часописи] на те, щоби ними баламутити добрих людей і вговорювати їм, що ніхто нічого робити не потребує, бо дневники самі все зроблять; ми заклали „Руську бесіду“ на те, аби там ніхто доброго слова не бесідував, хіба грав у більярд і карти; ми заклали „Театр народний“, котрий для того, що грав усе народне, мусіли самі закласти і вбити“ („Русь“, ч. 64).

Ф. Заревич представляв факти так, як оцінювала їх більшість народовців у Галичині. Водночас у часописі „Русь“ редактор писав також і про своїх друзів та однодумців із „Громади“, займав, як про це висловлювалися біографи, „дещо відособлену позицію“. Він засуджував, наприклад, тих, у кого „приватні і особисті погляди ішли горою“ порівняно із загальнонародними і громадськими („Русь“, ч. 70).

Але згодом це не було основним у взаєминах між „громадянами“. Виникли незгоди у зворотному напрямку, які стосувалися редакторської діяльності Ф. Заревича на сторінках газети „Русь“. Не сподобалось деяким „громадянам“ загальне „політичне спрямування газети“, а втім недобачання Ф. Заревичем наче б то деяких „актуальних проблем у житті українського народу“. Загальні позиції газети істотно послабила думка про те, що її фінансує уряд і вона пов'язана з намісником А. Голуховським. Цю інформацію почали використовувати „російські панслависти і галицькі „староруси“ як незаперечний доказ того, що галицьке українофілство фінансують польські кола, а, отже, є „польською інтригою“¹⁶. Непрямо проти Ф. Заревича і „Русі“ виступив також часопис „Правда“, заснований 1 квітня 1867 р. (його редакторами були Анатоль Вахнянин, Омелян Партицький, а також брати Володимир, Олександр, Осип Барвінські)¹⁷. Водночас у Відні з'являється брошура авторства Федора Чорногори (Д. Таняч-

кевича)¹⁸, інспірована О. Барвінським та іншими¹⁹ і скерована проти газети „Русь“. Особливо гостро звинувачував Ф. Заревича П. Куліш²⁰.

Проте, як пізніше з'ясувалось, усі закиди загалом були малопереконливими. В їх основі лежала інтрига П. Куліша, якого разила однозначна антиросійська позиція „Русі“ і який мав прямий вплив на журнал „Правда“ і його редакцію у Львові. Тим часом зміст „Письма...“ Д. Танячкевича не вказував „на жодні принципи ідейні розходження „Русі“, які сповідували народовці „Громади“, газета піднімала ті самі питання і висвітлювала їх у тому ж світлі, що й друзі і прихильники Д. Танячкевича²¹. Зауважимо, що пізніше „Русь“ оприлюднила на своїх сторінках уривки брошури із скромним коментарем Ф. Заревича („Русь“, ч. 30—31).

Водночас поглиблюється конфліктна ситуація між редактором „Русі“ та властями Львова. Редакція продовжувала виявляти свою політичну незалежність. Ф. Заревич публікує критичні матеріяли щодо політики Австрії та її чиновників у Галичині. У передовій статті „Не нові новини“ заявив, що Австрія свідомо поставила поляків у привілейоване становище у Східній Галичині. Редактор на сторінках „Русі“ також подає матеріяли, спрямовані проти намірів адміністративної верхівки та її покровителів, а 21 листопада 1867 р. критикує усю систему відносин австрійського уряду стосовно непривілейованих слов'янських народів, що перебували в

складі імперії Габсбургів, назвав її „політичною млагою“. Це однозначно не сподобалось владі, зокрема наміснику А. Голуховському.

¹⁵ Див.: Галушко М. „Русь“ // Українська преса...— С. 227.

¹⁶ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Збір. творів: У 50 т.— Київ, 1984.— Т. 41.— С. 32.

¹⁷ Там само.— С. 66. Деякі дослідники вбачають у цьому критику Ф. Заревичем редакції „Правди“, „за наміри повернутись до етимологічного правопису“ (Дем'ян Г. Талант...— С. 103). Див. також лист В. Навроцького до М. Подолінського від 19. 01. 1870 р. у: Студинський К. Галичина й Україна...— С. 399—400.

¹⁸ Чорногора Федор. Письмо народовців руських до редактора політичної часописи „Русь“, як протест і меморіал.— Відень, 1867.— 15 с.

¹⁹ Пор.: Студинський К. Галичина й Україна...— С. 50.

²⁰ Барвінський О. Спомини...— С. 95.

²¹ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові), ф. 362, оп. 1, спр. 122, арк. 45. Див. також: Середа О. Ідеї „органічного розвитку“...— С. 65.

У міжнаціональних відносинах Ф. Заревич закликав прямувати дорогою, на якій зійде „сонце правди, сонце любові братньої поміж народами [...] сонце справедливости“, де кожен із народів зможе здійснити своє природне право на власну державність. Лиш за таких умов народи зможуть природно співіснувати („Русь“, ч. 60). Починаючи з травня 1867 р., газета „Русь“ системно вимагала адміністративного поділу Галичини на руську і польську частини. Одне із чисел газети „Русь“ у серпні 1867 р. (за місяць вийшло дев'ять чисел (ч. 36—44) навіть було конфісковано, а редактора Ф. Заревича у жовтні того ж року засуджено до місячного ув'язнення та грошового штрафу. Восени Ф. Заревич, забувши про переслідування і знову обійнявши посаду редактора, продовжував критикувати різних діячів-політиків Галичини, толерованих владою, які цього разу вимагали „відновити польську державу не в її етнографічних межах, а з включенням до неї українських і білоруських земель“. Ф. Заревич без жодних застережень пише: „Остається нам тільки ще поглянути на поляків, котрі перед світом грати хочуть політикою розуму, а справді поводують себе більше чуттям і своїм політично настроєним серцем. Ми понимаємо, чого полякам, а не народова ляцькому бажається — все воно вертає до того самого желання, все один вираз на ті бажання — вираз: Польща. Бажання не стягається ні на поліпшення долі польського народу, бажання те не стремить до досягнення добробита люда, не до вольности справдешної і обивательської свободи, бажання те б'ється з віка майже до поставлення назад польської держави — хоча би в найгіршім случаї такої держави, яку нині мають мадяри“²².

Зміст статті був останнім цвяхом у відносинах редактора часопису „Русь“ із львівськими властями. На 76-му числі 1867 р. газета „Русь“ перестала виходити.

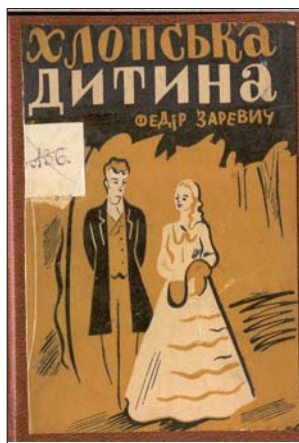
Відхід Ф. Заревича з „Руси“ був сподіваним ударом. Не думав, однак, що редагування ним газети відбудеться лише протягом одного року. Вистояв усі прикінцеві приниження. У 1868 р. Ф. Заревич — учасник загальних зборів Товариства „Просвіта“ у Львові. Виступаючи заявив у своєму вимогливому стилі, що прямим обов'язком товариства має стати підготовка шкільних підручників і видання національної художньої літератури і т. д.²³ З утворенням „Просвіти“ 8 грудня 1868 р. розпочався, як ві-

домо, новий етап в історії народовського руху.

Відтоді інтенсивно почали навідувати Ф. Заревича життєві негаразди. Оцінюючи ситуацію, водночас розуміючи моральне і матеріальне становище письменника, його високі організаційно-редакторські здібності, також здобутки за попередні роки у Львові, львівські друзі у 1872 р. відряджають Ф. Заревича на Закарпаття і в Угорщину, в Будапешт. Там він допомагав, за сприянням Ю. Андраші, українцям „реалізувати задум підготувати „Газету для народних учителів“ (1873) та інші українські видання“²⁴.

Восени 1872 р. письменник і редактор робить спробу влаштуватись на роботу в український театр. Відповідно до угоди з Виділом (президією) „Руської бесіди“ від 09. 10. 1872 р., зарахований на рік (до 01. 10. 1873 р.) директором українського театру „Руської бесіди“²⁵.

Зауважимо, що Ф. Заревич як творча особистість тяжів до театрального мистецтва ціле життя. Зацікавлення театром простежується ще перед 1864 р. — офіційним відкриттям українського театру у Львові. Він — учасник засідання Товариського клубу галицької інтелігенції „Руська бесіда“ — напередодні діяльності театру як інституції. Писав і для театру. Він — автор, як відзначалось, драми „Бондарівна“*, раніше про будні того самого театру вміщав повідомлення на сторінках редактованої ним газети („Русь“, ч. 64), а також статті про терно-

пільське театральне життя („Русь“, ч. 14—18, 22—24, 31).

1869—1873 роки, які частково збігалися з часом праці Ф. Заревича, були винятково важ-

²² Пор.: Дем'ян Г. Таланти... — С. 104.

²³ Борковський О. Як повстала „Просвіта“. Спомини з-перед 40-вих літ // Письмо з „Просвіти“. — Львів, 1908. — 8 груд. — Ч. 23. — С. 180. Про виступ Ф. Заревича див.: Справоздання з перших загальних зборів товариства „Просвіта“ // Правда (Львів). — 1868. — Ч. 44, с. 526—527; також лист І. Шмериковського до А. Шанковського від 12 грудня 1868 р. (Гординський Я. До історії... — С. 211).

²⁴ Пономарев Г. Як ми б'дні // Новий Пролом (Львів). — 1885. — 11 (23) дек. — № 294. — С. 1; [Некролог гр. Ю. Андраші] // Червона Русь (Львів). — 1890. — 8 (20) февр. — № 29. — С. 1; Дем'ян Г. Таланти... — С. 90.

²⁵ ЦДІА України у Львові, ф. 514, оп. 1, спр. 70, арк. 33—34.

* П'єсу вперше поставлено на сцені Першим літературно-драматичним товариством ім. Г. Квітки-Основ'яненка в Коломиї у 1880 р. під керівництвом І. Трембицького. Музику до драми написав А. Вахнянин.

кими для українського театру „Руської бесіди“ у Львові. У ці роки точилася боротьба за вплив на театр між українцями та „старорусинами“. Врешті після загальних зборів українці та український дух запанували непереможно і на сцені українського театру²⁶. Нема сумніву, що у боротьбі за українськомовний театр у 1872—1873 рр. брав участь директор Ф. Заревич. Пізнавальною з цього огляду є раніше написана ним стаття „Народний дом і народний театр“ („Русь“, ч. 63). Після 1873 р. посаду директора театру „Руської бесіди“ обійняла Теофіла Романович (Рожанківська). Цінним є зміст відгуку Ф. Заревича про цю подію у листі Ф. Заревича зі Славського до Т. Реваковича від 27. 11. 1873 р. У ньому учасник згаданих подій інформує про подальшу помсту москвофілів за програне з дирекцією театру і колективом на загальних зборах, внаслідок чого театр надалі залишався українськомовним. Останнє вказує на безперечне зростання національної свідомості серед тодішньої інтелігенції Галичини. Ф. Заревич констатує: „Бесіду Руську“ [йдеться про театр „Руської бесіди“], которую ледве перестроили наши, вигнано з Народного дому“. І тут же сумнівається, чи нині театр „скошавілий і зійшовший на кумедіантів-волокітів, не знати чи й животіє ще...“. Втім, одночасно не забуває посміятись над дійовими особами події — москвофілами: „а, тим часом, москальки гораздують і поступають у Відень по ордені...“²⁷.

Творчість Ф. Заревича належно оцінена в науковій літературі. Його праці обговорюють, досліджують і вивчають у XIX — перших десятиліттях XX ст., наприклад, О. Огоновський, І. Франко, І. Верхратський, К. Лучаківський, Т. Ревакович, К. Устиянович, В. Гнатюк, М. Возняк та ін. Після Другої світової війни аналізують творчість Ф. Заревича десятки дослідників, серед яких, зокрема, виділяються різноманітні тематичні розвідки у періодичних та інших виданнях Г. Дем'яна, дисертаційні дослідження М. Юрійчука, Л. Мельник²⁸. І. Франко назвав Ф. Заревича своїм попередником, який „здобув собі досить почесне місце як новеліст“²⁹. Він не раз розшукував і публікував його епістолярні матеріали, сприяв перевиданню окремих творів³⁰.

Художні твори Ф. Заревича публікувалися в одних і тих же виданнях разом із творами Д. Мордовця, Є. Гребінки, Ю. Федьковича, врешті, Т. Шевченка та ін. І це стосувалося не

лише редагованих Ф. Заревичем часописів „Вечерниці“ та „Русь“.

Про Ф. Заревича і його однодумців написані оповіді для школярів (О. Макарушка. Учені розмови Никольця з татком: XXII. Доля галицько-руського письменства від 1860 року; XXIII. Ксенофонт Климкович, Федір Заревич, Володимир Шашкевич, Євгеній Згарський)³¹, його твори вміщали у шкільні підручники. Відоме листування Ф. Заревича (чи згадки про нього), яке ілюструє місце і значення діяльності письменника та редактора, а водночас їх оцінки

Нагробний пам'ятник на могилі Ф. Заревича у м-ку Сколе (Старий цвинтар).
Фото І. Чудійовича

різними особами, наприклад, сім листів до Володимира Шашкевича (29. 01. 1866; 28. 05. 1868; 22. 06. 1868; 28. 08. 1868; 29. 09. 1868; 14. 11. 1868; 16. 12. 1868)³², до Тита Реваковича (27. 11. 1873)³³.

²⁶ Чарнецький С. Нарис історії театру // Історія української культури / За заг. ред. І. Крип'якевича.— Нью-Йорк, 1990.— С. 681.

²⁷ Правда (Львів).— 1889.— Т. II.— Вип. IV.— С. 295.

²⁸ Дем'ян Г. Таланти...— С. 80 та ін.

²⁹ Франко І. Літературна спадщина.— К., 1956.— Вип. 1.— С. 368; його ж. Нарис...— С. 312.

³⁰ Дем'ян Г. Таланти...— С. 79.

³¹ Дзвінок (Львів).— 1899.— 5 січ.— Ч. 1.— С. 11; 20 січ.— Ч. 2.— С. 29, 31; 5 лют.— Ч. 3.— С. 46—47.

³² Житє і слово (Львів).— 1895.— Кн. 3.— С. 177—181; ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 2 (Народний дім), оп. 2, спр. 175, арк. 150.

³³ Правда (Львів).— 1889.— Т. II.— Вип. IV.— С. 295—296.

Ф. Заревичу писали на власну адресу або через редакцію часописів „Вечерниці” та „Русь”: згаданий Василь Мова з Харкова (30. 11. 1862)³⁴, Панько Куліш (згадки у листі до О. Партицького, 28. 05. 1867)³⁵, Дмитро Лойванюк (згадка, 09. 10. 1869)³⁶.

Відомо чимало згадок про Ф. Заревича у листах різних осіб: Ілярій Шанковський в листі до брата Амвросія (24. 12. 1861) згадує, що з початком наступного року „під редакцією Заревича виходитиме журнал „Вечерниці”; Іван Могилянський пише до Амвросія Шанковського (18. 12. 1866/1867) про появу у Львові „руської урядової часописи” „Русь”, яку редагує Ф. Заревич; Іван Шмериковський зголошує у листі до Амвросія Шанковського (12. 12. 1868) про виступ Ф. Заревича на загальних зборах товариства „Просвіта”³⁷. Ф. Заревича згадує й лист В. Доманицького від 06. 08. 1906³⁸.

Листування — маловивчена частина творчості Ф. Заревича, яка потребує окремого дослідження.

Пам'ять про Ф. Заревича щорічно вшановує різними заходами громадськість м-ка Сколе.

Друга половина 70-х рр. XIX ст. була нелегкою у житті Ф. Заревича. Він покинув Львів і широке інтелектуальне середовище, виїхав у село, де, що було найприкріше, як підкреслюють біографи, охолов до літературної творчості і журналістської практики, врешті, відійшов від активної громадської і суспільно-політичної діяльності. Про той час із писемної спадщини письменника та публіциста Ф. Заревича нині відомі листування і один художній твір — оповідання „Насилувана доля”, опубліковане у „Газеті школьній” за 1877 р. Для людини у розквіті сил, яка щоденно писала, цього замало. Пошуки писемної спадщини Ф. Заревича досі тривають. Водночас, перебуваючи в селі, опинився у складних матеріальних умовах. За словами сучасника, перебивався „писанням письм та судових паперів для селян у Славському [там тоді жила його сестра], а потім у Сколе, гірко бідував, ледве стягаючись на шматок хліба”.

Помер Ф. Заревич 12 січня 1879 р. у повному забутті, хоч в минулому його ім'я „було голосне в літературі, а твори користувались популярністю”³⁹, не говорячи про редакторську і загальном суспільну працю.

* * *

У XIX столітті знайшло особливе місце відродження українства у Галичині. Подвижницька праця Ф. Заревича як письменника, представника нової національної публіцистики, редактора, активного діяча розбудови нової української літературної мови і культури — пряме цьому свідчення. У його діяльності яскраво виражена відданість відродженню історичної традиції рідної Галичини. Ф. Заревич завжди вірив у творчі сили свого народу і доводив це не абстрактними фразами, а своїми працями, вираженою конкретною щоденною творчістю: „Усе своє свідоме життя популяризував творчість українських письменників, любив писання Т. Шевченка і виховував у людей пошану до рідного слова, переконуючи читача у тому, що „затрата народної мови тягне за собою запропащення народу”. Водночас Ф. Заревич виступав проти національного нігілізму в літературі, іноземного засилля і всяких колоніальних зазіхань чужинців.

Послідовно плекані та щоденно промовані Ф. Заревичем засади національного життя і відродження швидко проростали у свідомості людей своєю правдою. Спадщина Ф. Заревича стала „животворчим надбанням у духовному світі багатьох українців і займає своє достойне місце в скарбниці національної думки та культури”. Спадкоємцями народовського руху, започаткованого Федором Заревичем і його сподвижниками К. Климковичем, В. Шашкевичем, Д. Тянкевичем, О. Партицьким, Є. Згарським, К. Горбалем та багатьма іншими, стали творці Західної Української Народної Республіки у 1918—1919 роках, пізніше ініціатори історичної злуки з Українською Народною Республікою 22 січня 1919 р.

Олег КУПЧИНСЬКИЙ

³⁴ Студинський К. Галичина й Україна...— С. 1.

³⁵ Там само.— С. 50.

³⁶ Гординський Я. До історії...— С. 227.

³⁷ Там само.— С. 211.

³⁸ Романчук Ю. Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів.— Київ, 1966.— С. 541.

³⁹ Пор.: Ревакович Т. До історії...— С. 287; Огоновський О. Історія літератури руської...— С. 820—821; Шевчук В. Писар у Славську // Із вершин та низин. Книжка цікавих фактів із історії української літератури.— Київ, 1990.— С. 228.

НАШІ СЛАВНІ НТШІВСЬКІ ЮВІЛЯРИ

14 березня 2020 року відзначив **сто-річчя** з дня народження Почесний член НТШ Степан Стойко.

Виростав майбутній вчений-природодослідник у багатодітній сім'ї священика, якому доводилося служити у селах Кричево та Торунь на теренах Підкарпатської Русі Чехословацької Республіки (Закарпат-

ська область). Тож з дитинства Степан зростав у середовищі християнської моралі, зважав до праці та високої культури поведінки, отримав знання багатьох мов та став патріотом, шанувальником національних традицій та рідної природи.

Середню освіту отримав у класичній гімназії м. Хуст, а вищу — у Львівському сільськогосподарському інституті, який закінчив у 1949 році, де отримав кваліфікацію інженера лісового господарства. Під керівництвом академіка Петра Погребняка Степан Стойко захистив у 1955 році кандидатську дисертацію, а в 1969 р. — докторську — про дубові ліси Українських Карпат. У 1980 році Ювіляру було присвоєно вчене звання професора за спеціальністю „Ботаніка“, а у 2005 році Степан Стойко став лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки.

Степан Михайлович Стойко на початках трудової діяльності працював учителем та лісничим Ужгородського лісгоспу, а пізніше — доцентом Львівського лісотехнічного інституту, старшим науковим співробітником Державного природознавчого музею АН УРСР, а далі завідувачем відділу „Охорони природних екосистем“ у цьому ж музеї, потім у Львівському відділенні Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного АН УРСР і, врешті, Інституту екології Карпат НАН України. Водночас упродовж 20 років викладав на географічному факультеті сьогодні Львівського національного університету ім. Івана Франка. А також готував кадри вищої кваліфікації в царині біологічних, географічних та сільськогосподарських наук (12 кандидатів та 3 докторів наук).

Професор Степан Стойко — відомий громадський діяч, ініціатор важливих природоохоронних ініціатив. Він тривалий час був заступником голови Наукової ради з проблем біосфери в Західному науковому центрі АН УРСР, очолював Львівське обласне відділення Українського товариства охорони природи, його обирали головою Ради Львівського будинку вчених. Завдяки його зусиллям в Україні було створено Карпатський державний заповідник (1968), а потім Карпатський біосферний заповідник (1993), також національні природні парки: Карпатський (1980), Шацький (1983), Яворівський (1998), Сколівські Бескиди, Ужанський (1999) та інші.

Наукова діяльність Ювіляра багатогранна, сто-сується дослідження та охорони біорізноманіття рослинності, екосистем, ландшафтів, а також культурної та історичної спадщини. Учений опуб-

лікував самостійно та у співавторстві 11 наукових монографій, 3 навчальні посібники з охорони природи та понад 400 наукових статей (понад 40 — у закордонних журналах). Особливо знайомі є монографії: „Заповідники та пам'ятки природи Українських Карпат“ (1966), „Охорона природи Українських Карпат і прилеглих територій“ (1980), „Флора і рослинність Карпатського заповідника“ (1982), „В. И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине (1984—1988)“, „Ужанський природний національний парк. Поліфункціональне значення“ (2008), „Дубові ліси Українських Карпат: екологічні особливості, відтворення, охорона“ (2012).

Професор Степан Стойко відомий не лише в Україні, а й в наукових та природоохоронних колах сусідніх держав: Угорщини, Словаччини, Чехії, Польщі, Білорусії, Росії та інших. Він виступав з лекціями в Агрономічному університеті імені Менделя (Брно, Чехія), Університеті імені Етвеша (Будапешт, Угорщина), в Кельнському університеті (Кельн, Німеччина).

Завдяки багаторічній співпраці з зарубіжними колегами домігся створення польсько-словацько-українського біосферного резервату „Східні Карпати“, (1999), а також польсько-українського біосферного резервату „Розточчя“ (2011). Разом з колегами Тібором Шимоном (Угорщина), Емілем Гадачем (Чехія) та Стефаном Михаликом (Польща) опублікував у 1991 році монографію „Заповідні екосистеми Карпат“, а пізніше особисто „The East Carpathians Biosphere Reserve. Poland / Slovakia/ Ukraine“ (1999). Степан Стойко разом з зарубіжними колегами був ініціатором та співорганізатором міжнародного (Польща, Словаччина, Україна) резервату біосфери „Східні Карпати“ на площі 2132 кв. км (засновано у 1998).

Наукові та прикладні здобутки національного та природоохоронного спрямування Ювіляра належно оцінені урядовими та зарубіжними відзнаками: золотою медаллю Міністерства охорони середовища і водних ресурсів Польщі (1991), званням doctor honoris causa Зволеньського технічного університету за дослідження лісових екосистем Карпат та наукові праці в галузі охорони природи (1994), золотою медаллю імені Петера Й. Ленне Фундації імені Й. Ф. Гете (1995), срібною медаллю Зволеньського технічного університету (2002), дипломом лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки за цикл наукових праць колективу авторів „Розробка наукових засад і практичних рекомендацій збереження біорізноманіття в контексті сталого розвитку України“ (2005).

Дійсний (з 2002) та Почесний (з 2015) член Наукового товариства ім. Шевченка Степан Стойко активно публікує свої праці у виданнях Товариства, зокрема у „Віснику НТШ“. Його і надалі цікавлять проблеми охорони природи рідного краю, а ще необхідність належного збереження національної етнографічної, культурної, історичної спадщини.

Бажаємо Ювіляру успішного продовження творчого шляху на науковій та суспільній природоохоронній ниві.

Платон ТРЕТЯК,
Григорій КРИНИЦЬКИЙ,
Нестор БИБЛЮК

Виповнилося 90 років відомому вченому-механіку, дійсному членові НТШ, членові-кореспондентові НАН України, лауреату Державної премії України в галузі науки і техніки, докторові фізико-математичних наук, професорові Григорію Семеновичу Кіту.

Народився Григорій Кіт 5 березня 1930 р. в селі Миколаїв Пустомитівського р-ну на Львівщині у міщанській родині. Навчався у Миколаївській середній школі, а також у 2-й українській гімназії м. Львова.

У 1953 р. закінчив фізико-математичний факультет Львівського державного університету ім. Івана Франка за спеціальністю механіка. У цьому ж році вступив до аспірантури при університеті, де під керівництвом проф. М. Я. Леонова займався дослідженням напруженого стану призматичних стержнів довільного однозв'язного профілю при чистому крученні, результати якого стали основою його кандидатської дисертації (1960).

Науково-виробничу діяльність Г. Кіт розпочав у 1956 р. в Інституті машинознавства та автоматики АН України (з 1964 р. — Фізико-механічний інститут АН України) молодшим науковим співробітником. З 1959 по 1964 рр. він — вчений секретар Інституту, а пізніше (до 1972 р.) — старший науковий співробітник. З 1973 по 1978 рр. — старший науковий співробітник, заступник керівника Львівського філіалу математичної фізики Інституту математики АН України, на базі якого у вересні 1978 р. був створений Інститут прикладних проблем механіки і математики АН України. Григорій Кіт стає заступником директора з наукової роботи цього Інституту (1978—1990 рр.), з червня 1990 р. по січень 2003 р. очолює Інститут, а в даний час — радник при дирекції і головний науковий співробітник відділу обчислювальної механіки деформованих систем.

На формування наукового та життєвого світогляду Г. С. Кіта мав великий вплив його вчитель — видатний вчений-механік, академік АН України Я. С. Підстригач. Завдяки йому Г. Кіт розпочинає з 1965 р. дослідження, присвячені розробці основ теорії стаціонарної теплопровідності та термopружності плоских і просторових однорідних та кусково-однорідних тіл з тріщинами, яка базується на розвитку методу потенціалів і зведенні розглядуваних граничних задач до сингулярних інтегральних (СІР) або інтегро-диференціальних рівнянь (СІДР). При цьому задачі теплопровідності розглядаються при достатньо загальних граничних умовах, що враховують теплопровідність і теплопроникність (термоопір) тріщин. Для розв'язання задач термopружності одержані СІР або СІДР, з яких визначаються стрибки переміщень поверхонь тріщин, а через них — коефіцієнти інтенсивності напружень.

На основі розроблених методів проведено важливі дослідження впливу розмірів та конфігурації тріщин, їх теплофізичних характеристик, теплообміну пластин із зовнішнім середовищем, взаємодії тріщин між собою, з чужорідними вклю-

ченнями, з границею тіла на його термopружний та гранично-рівноважний стан при дії силових і температурних факторів. Результати цих досліджень увійшли в його дисертацію „Основи теорії і методи розв'язування задач теплопровідності та термopружності для тіл з тріщинами“ на здобуття наукового ступеня доктора фізико-математичних наук, захищеної у 1979 році в Інституті механіки ім. С. П. Тимошенка АН України.

Настійні потреби визначення динамічної міцності тіл, діагностування дефектів методами акустичної емісії, моделювання сейсмічних явищ вимагали проведення досліджень поведінки тіл з тріщинами в полі пружних хвиль, генерованих змінними за часом зусиллями. Г. Кіт разом з учнями узагальнює метод потенціалів на тривимірні динамічні задачі теорії тріщин. При цьому складовими в інтегральних зображеннях компонент переміщень і напружень в просторі трансформант Фур'є за часом використано потенціали Гельмгольца, густинами яких є стрибки переміщень протилежних поверхонь тріщин. Для їх визначення отримано систему трьох двовимірних СІР з ядрами типу потенціала Гельмгольца. Запропоновано метод розв'язання цих рівнянь. Проведено комплексний аналіз коефіцієнтів інтенсивності напружень в околі поодинокі кругової тріщини та системи паралельних тріщин при гармонічному навантаженні та навантаженні, що описується функцією Гевісайда чи дельта-функцією Дірака. Метод граничних інтегральних рівнянь у поєднанні з методом зрощування асимптотичних розкладів було поширено на задачі дифракції хвиль на тонких пружних криволінійних включеннях змінної товщини, що дало можливість описати напружений стан поблизу країв включення в залежності від їх форми.

Г. Кіт спільно з учнями провів ґрунтовні дослідження термомеханічної поведінки кусково-однорідних структур, наділених геометричними недосконалостями границь, поверхневими неоднорідностями і міжфазними дефектами. Отримано розв'язки ряду нових плоских, осесиметричних і просторових контактних задач теорії пружності та термopружності для півпросторів з виїмками з урахуванням зміни ділянок міжконтактних зазорів при навантаженні. Останні його дослідження присвячені розробленню нових методик розв'язування дво- і тривимірних стаціонарних задач теплопровідності й термopружності для півпростору з вільною, жорсткою, гладкою і гнучкою закріпленою межею за тепловиділення і теплоізоляції в плоских областях.

Отримані Григорієм Кітом та очолюваною ним науковою школою фундаментальні результати з математичного моделювання та дослідження напружено-деформованого стану тіл із тріщинами і тонкими включеннями, а також з математичних основ контактно-поверхневих явищ в структурах з геометричними недосконалостями границь, поверхневими неоднорідностями і міжфазними дефектами одержали широке визнання науковців, як в Україні, так і далеко за її межами. Вони неодноразово доповідалися на престижних міжнародних і вітчизняних конференціях, опубліковані у понад 320 наукових працях, у тому числі 4 монографіях, є вагомим внеском у доробок всесвітньо відомої Львівської школи механіків. У 1988 р. йому присвоєно вчене звання професора, а у 1990 р.

обрано членом-кореспондентом НАН України. Г. С. Кіту присуджено у складі авторських колективів Державну премію України у галузі науки і техніки 2011 р. за цикл наукових праць „Теорія і методи розрахунку напруженого стану та міцності твердих деформівних тіл з концентраторами напружень“, а також дві премії Національної академії наук України: ім. О. М. Динника за цикл робіт „Задачі теорії пружності та термопружності для тіл з тріщинами та включеннями“ (1987) та ім. М. О. Лаврентьєва за цикл робіт „Створення математичних моделей і теоретичні дослідження динамічних процесів у механічних системах“ (2003). Він удостоєний відзнак НАН України „За наукові досягнення“ (2008) і „За підготовку наукової зміни“ (2010), а також Пам'ятної відзнаки на честь 100-річчя Національної академії наук України (2018).

Професор Г. С. Кіт постійно піклується про підготовку наукових кадрів. Серед його учнів 12 кандидатів (останній з яких захистив дисертацію у листопаді 2019 р.) та 6 докторів наук (М. В. Хай, О. В. Побережний, В. Г. Попов, Р. М. Мартиняк, О. В. Максимук і Я. І. Кунець). З 1995 р. по 2006 р. він очолював спеціалізовану вчену раду при Інституті із захисту докторських дисертацій за спеціальностями „Механіка деформівного твердого тіла“ та „Математичне моделювання і обчислювальні методи“, в даний час є членом цієї спецради. Багато років Григорій Кіт читав лекції та керував дипломними роботами студентів, як професор спільної з Інститутом кафедри математичного моделювання Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Він надає великої уваги науково-видавничій роботі: продовж багатьох років був головним редактором міжнародного журналу „Математичні методи та фізико-механічні поля“ і збірника наукових праць „Прикладні проблеми механіки і математики“ (у даний час — член редколегії). Він також є членом редколегій міжнародних журналів „Фізико-хімічна механіка матеріалів“ і „Mathematical Modeling and Computing“.

Григорій Кіт виконував значний обсяг науково-організаційної та громадської роботи, як член бюро Відділення математики НАН України, член

бюро та голова наукової секції математики і математичного моделювання Західного наукового центру НАН України та Міносвіти і науки України, член президії Національного комітету з теоретичної та прикладної механіки України, голова наукової комісії Українського товариства з механіки руйнування матеріалів, член секції математики і механіки Комітету з державних премій України в галузі науки і техніки. Він доклав багато зусиль до формування математично-фізичної секції та її комісії механіки відродженого у м. Львові Наукового товариства ім. Шевченка, був обраний наприкінці 1992 р. дійсним членом Товариства. У 2009 р. нагороджений медаллю „20 років відновлення Наукового товариства ім. Шевченка у Львові“.

Разом із академіком Я. С. Підстригачем Григорій Кіт був серед засновників у 1978 р. Інституту прикладних проблем механіки і математики АН України, впродовж 12 років обіймав посаду заступника директора Інституту з наукової роботи, дбав про розвиток та збереження його наукового колективу, який заслужено посідав чільне місце серед академічних установ України. Очолюючи Інститут з 1990 до кінця 2002 р., він продовжував традиції, започатковані Я. С. Підстригачем: кваліфіковано і компетентно вирішував важливі наукові проблеми механіки, математики та математичного моделювання, активно сприяв зміцненню наукового потенціалу Інституту. За цей період оновлено основні наукові напрями, здійснено організаційні заходи для збереження наукових шкіл та концентрації наукових кадрів на виконання пріоритетної тематики. Григорію Кіту притаманні широка ерудиція, талант дослідника і організатора, принциповість і вимогливість до оточуючих, що поєднуються з умінням створити в колективі умови для наукової творчості. За плідну наукову та науково-організаційну роботу він нагороджений орденом „Знак пошани“ (1981) і Почесною грамотою Верховної Ради України (2003).

Учні та колеги щиро вітають дійсного члена НТШ, члена-кореспондента НАН України Григорія Кіта з ювілеєм і зичать йому міцного здоров'я, благополуччя та щасливої долі на многії літа!

Роман КУШНІР,
Віктор МІЩЕНКО

Професор Ніна Опанасівна Вірченко — дійсний член НТШ, талановита математичка, високоодарований педагог зі стажем понад півстоліття, авторка понад 300 наукових і науково-методичних праць, більше 20 оригінальних підручників та монографій. Цього року 5 травня Ніні Опанасівні виповнилося 90 років.

Про її життя, наукову і громадську діяльність в останні десятиліття надруковано понад 100 статей, низка монографій. Кілька років тому вийшла книга її спогадів „Зернини з доріг життя мого“. Ось лише деякі віхи з її насиченого творчого і трудового шляху — коротка біографія і цитати з цієї книжки.

Народилася 5 травня 1930 року в селі Завадівка на Житомирщині (тепер Корсунь-Шевченківський район Черкаської області). Починалося життя Ніни Вірченко дуже просто: з любові до України, яку вона увібрала з молоком матері, загартована родинним українським духом, виплекана рідною українською природою.

„У містечку Червоному, що на Житомирщині, під час окупації відвідувала народну школу. Навчаючись у 6—7 класах, збагнула, що війни і політичні режими — то тимчасове горе, а математика — вічна гармонія і висока поезія“ (Зі спогадів Ніни Вірченко).

Ніна придумала собі псевдонім — УЖМА, за який її пізніше мучили на слідстві в КДБ. А розшифровується він так: „Україна — Жінка — Математика — Астрономія“ або „Українська жінка-математик“. Українка — передусім! Так поєдналися математика і доля дисидента Ніни Вірченко в складне ірраціональне рівняння, в якому є академічна професорська кафедра й сибірський

концтабір, репресії та урядові нагороди, холодне забуття та дещо запізніле признание...

Восени 1945-го родина переїхала до Житомира. Випускний клас Ніни був у школі № 36. Там сьогодні є список медалістів за всі роки, її прізвище — перше. Закон дозволяв їй вступати без іспитів у будь-який ВНЗ. Вступила на мехмат Київського університету, хотіла до Московського університету — не вийшло. Про це Н. Вірченко опублікувала нарис „Як академік А. М. Колмогоров прийняв мене на мехмат Московського університету“ в журналі „У світі математики“ за 2004 рік). 16-річна дівчина з кісками, худенька, височенька, вчилася на мехматі самовіддано, заворожено слухала лекції. „Із тих перших студентських літ, — згадує Ніна Опанасівна, — найбільше пам'ятаю невимовну радість, неймовірну насолоду від занять математикою і нестерпне почуття голоду! Це ж був голодний в Україні 1947 рік! На лекціях формули змішувалися перед очима зі шматочками хліба...“.

Ніна добре вчилася, була сміливою, мріяла про міжпланетні польоти й українську незалежність. Мрії ці привели її до студентського гуртка ракетотехніки й аеродинаміки, де молодь обговорювала різні гіпотези підкорення космосу. Кілька десятків хлопців і одна дівчина вивчали будову літаків, розробляли власні проекти вдосконалення польотів, стрибали з парашутом. Ніна здійснила десять стрибків. А в гуртожитку з дівчатами вона дискутувала про ОУН, УПА, потребу української державності.

„Дівчата добре запам'ятовували її слова. Більшість із них, виховані облудною комуністичною пропагандою, потім докладно переказали їх кадебістам... Найближча подруга майже півтора року повідомляла „куди слід“ про ненависть Ніни до „рідної радянської влади“. За її доносом 28 червня 1948 року Ніну заарештували. Її звинуватили у політичній змові, підготовці антидержавного заклоту. Дівчина опинилася віч-на-віч із досвідченими катами, але не зрадила ані себе, ні друзів. Далі все йшло за відпрацьованим сценарієм: слідство на тій самій Володимирській вулиці, де стоїть alma mater, потім — Лук'янівська в'язниця, де в камері на 20 квадратних метрах чекали своєї долі 150 жінок. Спали, як оселедці. 8 січня 1949 року почула вирок: 10 років спецтаборів“.

Потім були Тайшетські табори: лісоповал, каменярні, щодня 10 кілометрів через іркутський сніг до місця роботи і потім назад, до бараку. Ні радіо, ні газет, ні паперу — все забороняли. Листи — тільки двічі на рік. А про режим, знущання конвоїрів, наглядців, тяжку роботу, хвороби, 40-градусні морози, втрату друзів — на це й слів не вистачить! Замість імен і прізвищ — особисті номери ув'язнених, могили у вічномерзлій землі. Не Ніна Вірченко, а номер Р-840. „Добре, що окрім неволі, існує ще й математика“. — Як зручно писати формули на снігу — це її мелодія душі: розв'язувала задачі, які присилали з Києва, навчала математики товаришок. Це фактично була її перша педагогічна практика. Така одержимість допомогла зберегти силу духу і вижити. Адже Ніна і там жила за принципом: „Що ти зробиш для України?“. Після смерті тирана Сталіна Ніну Вірченко амністували як „малолітку“ після шести років ув'язнення.

Та, як інколи згадує з гордістю, а, навіть, з деяким викликом у голосі, пані професор Ніна Опанасівна Вірченко на зустрічах із студентами — „Дещо я таки вчинила!“ — Адже тоді, у червні

1948 року, її, юну студентку механіко-математичного факультету Київського університету, арештували за розповсюдження листівок із гаслами „Слава Україні!“ та „До зброї, браття-українці!“. Для повоевних 40-х років у Києві, а не в карпатських лісах, де мужньо продовжували боротися вояки УПА — це справді було чимось зухвало-небаченим.

„Повертаюся після амністії додому, в Україну, з каторжної колонії № 010, — згадує Ніна Опанасівна. — Їхала тиждень. Вся в думках... Нарешті Україна. Вклоняюся Дніпру, згадую дорогих мені дівчат-каторжанок... Пересадка на Житомир, до поїзда дві години. А надворі лютий: сніг, мороз. Я у валянках, у латаному бушлаті, на голові шапка, за плечима мішок, біжу до пам'ятника Шевченкові. Вже близько півночі... Підходжу до Тараса, вклоняюсь, стаю навколішки і довго молюся. Обіцяю: вчитися, займатись математикою і робити щодня щось для України... І раптом! Росте Тарас, дерева розступаються — Шевченко стає велетом над сонним Києвом, навкруги — тільки Він і я. І чую його: „Ніно, будь завжди донькою України! Бо хто ж, як не ти?!“. Я вся — в екстазі... Схаменулась — і бігом назад“.

Повернувшись в Україну, працювала вчительською математики і фізики. Спочатку в містечку Іванополі, селі Улянівці на Житомирщині, а потім у с. Томашівці Фастівського р-ну на Київщині. Зі своїми томашівськими учнями досі підтримує дружні стосунки. 1956-го року поновила на заочному відділенні університету, продовжувала навчання. Завдяки професорові Г. М. Положю, доцентів Н. О. Пахаревої, професору І. І. Ляшчу, академіку І. Т. Швецю — колишнім фронтовикам, які, озброївшись своїми нагородами, документами про поранення й академічним авторитетом, так би мовити, взяли її „на поруки“, — після закінчення університету вступила до аспірантури. Достроково закінчивши аспірантуру 1964 року, захистила кандидатську дисертацію і стала асистентом, через рік — старшим викладачем, а з 1967-го — доцентом у Київському університеті. Трохи запізнило, але прийшло й подружнє щастя. Майбутній чоловік Ростислав Доценко зацікавив Ніну Вірченко ще задовго до знайомства.

„Талановитий молодий філолог повертався до Києва після десятирічного ув'язнення 1963-го. Разом із друзями зустрічала його на вокзалі, підійшла, подарувала квітку... У нас було багато спільного — душевні болі й сподівання, поруч із ним можна було бути собою, відкритою, щирою, не ховатися від життя, а в розмовах досягали неймовірних висот духовного єднання“.

Молоде подружжя Ростислава та Ніни жило бідно, ледь зводило кінці з кінцями. „Але в день весілля дозволили собі й святкове вбрання, й таксі, прикрашене квітами, на якому проїхалися Володимирською вулицею, повз похмурі вікна КДБ. Дивіться: ми — щасливі, ми — переможці!“. Згодом народилися дві доньки. Марія нині — науковий співробітник у галузі кібернетики, Олена — кардіолог. Пильне око держбезпеки постійно стежило за родиною (аж до 1990 року). Були звичними обшуки, допити, „жучки“ в усіх закутках і т. ін. На початку сімдесятих, коли Україною котилася чергова хвиля політичних репресій, Ніну Опанасівну звільнили з роботи. Те, що її не ув'язнили вдруге, вважає подарунком долі. Після тимчасового безробіття 1974 року Ніна Опанасівна пройшла за конкурсом на посаду доцента в Київській полі-

техніці (КПІ). Але через політичні переслідування захистити підготовлену нею докторську дисертацію дали можливість тільки 1988 року, вже за часів перебудови. Тема докторської — „Нові типи парних (потрійних) інтегральних рівнянь зі спеціальними функціями“. Присвятила цю дисертацію своїм батькам, які так і не дочекались її наукового успіху...

Основні наукові дослідження Ніни Опанасівни стосуються розвитку теорії змішаних крайових задач математичної фізики. Її уподобання пов'язані з розробленням методів розв'язування парних/потрійних інтегральних рівнянь, ядра яких подаються спеціальними функціями. Рівняння такого типу виникають у різних областях технічної фізики, теорії пружності і теорії потенціалу, астрофізиці і пов'язані з описом фізичних процесів, що протікають у присутності поверхонь з краями. Тому їх вивчення концентрувалось, у значній мірі, в спеціалізованих виданнях окремих наукових галузей. Завдяки своїй невтомній праці проф. Ніні Вірченко вдалося зібрати існуючі результати, систематизувати і цим відкрити шлях до їх глибокого математичного аналізу. Монографії проф. Н. О. Вірченко у цій області „Парні (N-арні) інтегральні, рівняння“ (Київ, 2009), „Парні (потрійні) інтегральні рівняння (Київ, 1989) вражають широтою охопленого матеріалу, є прикладом глибокого наукового пошуку, освітленого бажанням зрозуміти, як загальні принципи побудови розв'язків, так і відкриттям шляхів для їх узагальнень. Ці монографії включають практично енциклопедичне зібрання існуючих методів і технік побудови розв'язків різних типів парних рівнянь, а також містять нові оригінальні результати, отримані автором. Очевидно, що формування наукового стрижня досліджень проф. Вірченко, широта її наукового бачення проблем, вилилися у написанні цілої низки власних наукових праць в області теорії спеціальних функцій, зокрема, узагальнених приєднаних функцій Лежандра (монографія „Узагальнені функції Лежандра та їх застосування“, 1998), інтегральних перетворень, у введенні узагальнених гіпергеометричних функцій. А монографія професорки „Дробові інтегральні перетворення гіпергеометричного типу“, (1995), та „Основи дробового інтегро-диференціювання“ (2007) є підсумовуванням її доробку в класичній області математики, започаткованій ще Ріманом і Ліувіллем у XIX ст., яка отримала широке розвинення при дослідженні сучасних фізичних проблем.

Ніна Опанасівна все вміє поєднувати: і викладацьку роботу, і наукову, і громадську діяльність у „Просвіті“, Всеукраїнському товаристві політв'язнів і репресованих, організацію вже 16 міжнародних наукових конференцій, присвячених Михайлові Кравчуку. Ніна Опанасівна каже: „Оглядаючись на пройдені життєві шляхи, кредо якого було „Моє життя — Україна і математика“, тепер додаю ще: „Михайло Кравчук і студентство“. На своїх лекціях вона відзначала, що це символічно, що в математиці існує тризуб (параболізм гіперболи), що символ належності до множини „є“ математика запозичила з української мови, що функцію можна саме „розгорнути“, а не розкласти в ряд, що „функція справджує крайові умови“ тощо. Ніна Опанасівна збрала також неймовірно багато матеріалу про українську математичну термінологію. Безсумнівно, Ніна Опанасівна Вірченко — дивовижна, неповторна талантом і світла душею людина. Вчений, Педагог, Громадя-

нин з великої літери. Вона може дійсно навчити кожного українця пишатися своїм походженням і закохати будь-кого в математику!

За ініціативою Ніни Опанасівни Вірченко з 1992 р. в Національному університеті „КПІ“ проводяться Міжнародні наукові конференції імені академіка Михайла Кравчука, одного з найвидатніших українських математиків, і котрого в 1937 році сталінським режимом було репресовано і заслано на смерть в сибірські табори. Ніні Михайло Пилипович повернувся. У 2002 році було відкрито аудиторію ім. М. Кравчука в КПІ, 2003-го — пам'ятник М. Кравчуку на території політехнічного інституту, 2004-го створено фільм „Голгофа академіка Кравчука“, а також його ім'ям названо одну з київських вулиць. Окрім цього, видано кілька книжок, присвячених науковцеві, Інститутом математики НАН України підготовлено „Вибрані праці з математики Михайла Кравчука“ тощо. І все це — завдяки Ніні Вірченко — людині, яка вважає громадську роботу з популяризації імені Михайла Пилиповича Кравчука — святою справою свого життя.

„Мій громадянський та науковий обов'язок — досліджувати, вивчати, пропагувати наукові ідеї вченого, продовжувати й розвивати всі напрями його наукової, громадської діяльності, скрізь і завжди бути гідною його імені!“ — заявляє Ніна Опанасівна Вірченко — видатний український математик, доктор фізико-математичних наук, професор, академік-секретар відділення математики АН Вищої школи України, віце-президент АН ВШ, Українського, Американського, Австралійського, Бельгійського, Единбурзького, Лондонського математичних товариств, Соросівський професор (1997), Почесний професор НТУУ „КПІ“ (2005), голова Науково-методичної ради Всеукраїнського товариства політв'язнів і репресованих. Має нагород: відзнаку Ярослава Мудрого від АН ВШ України (1999, 2005), медаль „Будівничий України“ (2001), медаль Андрія Первозванного (2005), знак від МОН „Петро Могила“ (2007), заслужений працівник освіти України (2006), „Викладач-дослідник КПІ — 2008“, а Академія наук вищої школи України нагородила Н. О. Вірченко найвищою відзнакою — орденом Святого Володимира.

Від перших днів відродження Наукового товариства ім. Шевченка у Львові професор Ніна Вірченко влилася в його науково-організаційну діяльність. Як представник столичної математичної громади, разом із київськими колегами, членами НТШ, вона присвятила багату неоціненну зусиль реабілітації пам'яті та збереженню наукової спадщини Михайла Кравчука та Миколи Чайковського, видатних математиків-членів НТШ минулого, репресованих сталінським режимом. За багатогранну і невтомну працю професор Ніна Вірченко була обрана в 2007 р. дійсним членом Товариства.

Вітаючи нашу колегу Ніну Вірченко із 90-літнім Ювілеєм, математичне співтовариство НТШ виражає глибоку пошану до її громадянського подвигу та відданої творчої праці для української науки. Віншуємо дорогій Ніні Вірченко завжди залишатись сповненою напроцуд багатогранним математичним неспокоєм та творчою наснагою, шлемо сердечні поздоровлення з Ювілеєм, побажання міцного здоров'я та щасливого довголіття. З роси та води Вам на добру сотню літ!

Дозислав КУРИЛЯК,
Анатолій ПРИКАРПАТСЬКИЙ

20 травня 2020 року святкує поважний ювілей 90-річчя одна з провідних музикознавиць України, дійсний член НТШ (з 1992 р.), доктор мистецтвознавства, професор Стефанія Павлишин. У колі українських дослідників музичної культури вона є, безумовно, особистістю легендарною, і, хоча відносно дами визначення „патріарх національної музичної науки” звучить як дещо незвичний комплімент, професор Павлишин після Станіслава Людкевича з повним правом заслуговує на таке визначення.

Її професійна кар'єра розвивалась стрімко і вражаюче успішно, як на ті жорстокі і надто неприхильні для українців часи 40-і – 50-і роки ХХ ст. Якщо ж врахувати ще й деякі деталі її „неблагополучної” біографії: батька, що був репресований і засланий НКВД на Сибір, голодні воєнні і повоєнні часи, коли вона, ще зовсім дівчинкою повинна була допомагати мамі і молодшим у сім'ї..., все ж Стефанія Стефанівна не лише блискуче закінчила теоретичний факультет Львівської державної консерваторії ім. М.Лисенка у 1952 р. у класі Арсенія Котляревського, але й стала наймолодшим кандидатом наук в музикознавчій царині, захистивши в 24 роки дисертацію „Творчість Дениса Січинського” під керівництвом Пилипа Козицького. Після завершення студій протягом 30-ти років провадила надзвичайно плідну і педагогічну, і наукову, і організаційну діяльність у Львівській консерваторії.

Чим Стефанія Павлишин вирізнялась з усіх тогочасних дослідників, то це своєю послідовною і абсолютно „нерадянськістю”. Коло її наукових інтересів вражало не лише своєю широкою амплітудою: проблеми української музики в найширшому обсязі, від галицької школи кінця ХІХ ст. до творчих звершень останніх років, світова музика ХХ ст. в об'ємній панорамі новаторських звершень, від Чарльза Айвза, експериментальних пошуків метра нововіденської школи Арнольда Шенберга до американської музичної культури наших днів, але й такою об'єктивністю оцінок, яку годі собі уявити в умовах жорсткої ідеологічної цензури. Її гострий розум осягав сутність мистецьких процесів не з перспективи ста років, не в рамках дозволеного комуністичною ідеологією, а на дуже сучасних засадах гуманістичного мислення, тут і тепер, і в цьому надзвичайна цінність її наукових розвідок.

Серед її виданих монографій (всього біля 20-ти!) знайдемо і праці, узагальнюючі головні естетико-стильові тенденції ХХ ст. — „Зарубежная музыка XX века. Пути развития. Тенденции” (1980), і фундаментальні монографії про видатних творців-експериментаторів нового часу „Чарльз Айвз” (1979), „Арнольд Шенберг” (2000), „Музыка двадцатого столетия” (2005) та „Американская музыка” (2008); і творчі портрети українських композиторів, свіжий, вдумливий неупереджений погляд на національну духовну скарбницю (у київському видавництві „Музична Україна” було випуще-

но чотири монографії: „Денис Січинський” (1980); „Станіслав Людкевич” (1974); „Василь Барвінський” (1990); „Валентин Сильвестров” (1979); серйозне вивчення забороненої сторінки національної культури — творчості представників української діаспори „Мар'ян Кузан” (1993); „Історія однієї кар'єри” (про знамениту українську співачку, солістку Віденської опери Ірину Маланюк (1994); „Ігор Соневицький” (1995), „Олександр Барвінський” (1997).

Не менш принциповою і незалежною є Стефанія Павлишин у втіленні духовних засад української інтелігенції, тієї її частини, яка жодним чином не підпорядковувалась „офіційному курсові” радянської ідеології. Подиву гідне, якими крутими і небезпечними дорогами вона прямувала, щоб утвердити свої беззаперечні цінності та ідеали: якщо прояв активного патріотизму і національної самосвідомості — то через відродження і популяризацію спадщини Василя Барвінського, одного з найбільших музикантів-мучеників радянського режиму; якщо ствердження естетизму і елітарності в сучасній українській культурі — то через музикознавчий аналіз феномену творчості Валентина Сильвестрова, найбільш опального з усіх музикантів-дисидентів; якщо доведення постулатів естетизму та елітарності, новаторського поступу мистецтва — то через піднесення досягнень нововіденської школи і монографії про її метра Арнольда Шенберга (особливо „зворушливо” допасована за часом написання до розриву дипломатичних відносин Радянського Союзу й Ізраїлю); якщо сакральне сприйняття рідної мови — то через беззастережну вимогу до всіх без винятку студентів відповідати в неї на парах українською, без страху бути звільненою з роботи в час масового переходу викладання у всіх вишах, в тому числі й львівських, на російську; якщо культ свободи і моральності — то мужність у захисті студентки Софії Іванової, яку звинуватили у польському націоналізмі і виключили з консерваторії, у спілкуванні з іншими „ненадійними особами”, наприклад, з переслідуваним тоді композитором Анджеем Нікодемівичем, у непохитності позицій на показово-виховних судах під час засідань парткому консерваторії; якщо інтелектуалізм — то у вільному знанні десятка європейських мов, постійному їх використанні в професійній діяльності та заохоченні до читання зарубіжної музикознавчої літератури своїх студентів, в час тотального мовного невігластва та навіть бравати цим, як і недовірливо-підозріливого відношення до всіх „шибко грамотних”.

Стефанія Павлишин своєю незалежною натурою та інтелігентністю „старої дати” так часто викликала вогонь на себе в радянські часи, що назвати її біографію спокійною і зосередженою лише на високих матеріях було б вкрай несправедливо. Що завжди найбільше подивляли в ній всі її учні — це виняткову прогресивність і широту інтересів, котрі зовсім не вписувались в рамки соціалістичного реалізму. Якщо ж врахувати ще, що протягом 30-ти років вона вела найскладніші курси у Львівській державній консерваторії ім. Лисенка — історію зарубіжної музики та семінар сучасної музики для студентів, як виконавських спеціальностей, так і теоретико-композиторського факультету, і вела їх, незважаючи на партійні ідеологічні установки комуністичної

доби, об'єктивно, панорамно, враховуючи численні зарубіжні наукові джерела, то значення її діяльності видається ще більшим. Тож вітаючи видатну вчену з ювілеєм, з великою вдячністю і захоплен-

ням схиляємось перед її історичними заслугами для нашої гуманітарної науки. Vivat, Стефанія Павлишин!

Любов КИЯНОВСЬКА

22 лютого 2020 р. виповнилося 80 років видатному лікареві, вченому-інфекціоністу та епідеміологу, педагогу, громадському діячеві, завідувачеві кафедри інфекційних хвороб з епідеміологією, шкірними і венеричними хворобами Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського, академіку

НАМН України, докторові медичних наук, професорові, заслуженому діячеві науки і техніки України, дійсному членові НТШ (з 2006 р.) Михайлові Андрейчину.

Михайло Антонович Андрейчин народився в селянській сім'ї на Тернопільщині. 1957 р. закінчив Копичинецьку середню школу та вступив до Тернопільського державного медичного інституту. Закінчивши навчання з відзнакою, 1963 р. був зачислений у клінічну ординатуру при кафедрі інфекційних хвороб цього ж інституту. Згодом відслужив строкову службу в лавах армії, після демобілізації півтора року працював дільничним терапевтом на Бережанщині, а далі продовжив навчання у вказаній клінічній ординатурі. З 1969 р.— на кафедрі інфекційних хвороб та епідеміології Тернопільського медичного інституту — спочатку асистент, а з 1975 р.— доцент. У 1970 р. захистив кандидатську, у 1979 р.— докторську дисертацію на тему „Холемія і бактерійна флора в патогенезі та клініці вірусного гепатиту і холециститу“. З 1981 р. М. Андрейчин очолює кафедру інфекційних хвороб і епідеміології, до якої згодом було приєднано курс дерматології та венерології. З 1983 по 2004 рр.— проректор з наукової роботи зазначеного інституту (тепер Тернопільський національний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського). У 2007 р. Михайла Антоновича було обрано членом-кореспондентом, а у 2017-му — дійсним членом НАМН України.

Широка палітра наукових інтересів М. Андрейчина. Він не лише активно генерує наукові ідеї, а й наполегливо втілює їх у життя. Вагомий внесок зроблено у вивчення нез'ясованих ланок патогенезу вірусних гепатитів, харчової токсикоінфекції, сальмонельозу, шигельозу, оперізувального герпесу, бешихи, еризипелоїду, гострих респіраторних вірусних інфекцій та інших інфекцій. Вчений описав сім раніше не відомих симптомів (гіпотермія ноги на боці висипу при оперізувальному герпесі попереково-крижової ділянки, дрібні болючі ущільнення в ділянці двоголового м'яза плеча при трихінелозі та ін.). Уперше розроблено термографічну семіотику розповсюджених інфекційних хвороб, що поглиблює знання про їх патогенез і поліпшує диференціальну діагностику.

Важливе значення для розуміння патогенезу вірусних гепатитів мають отримані дані про роль

гострофазних білків, інтерлейкінів, фактора некрозу пухлин-альфа, метаболічної інтоксикації, дисфункції ендотелію при переході гострої інфекції в хронічну форму та розвитку фіброзу печінки, вплив кріоглобулінів різних типів на перебіг хронічного гепатиту С із позапечінковими проявами. Одержано нові дані про особливості біохімічних та імунологічних процесів, розвиток остеопорозу при гепатитах В і С, формування фетоплацентарної недостатності у вагітних на тлі цих гепатитів та ризик трансплацентарної передачі збудника. Цінні дослідження проведено з метою з'ясування механізмів лікувальної ефективності різних видів ентеросорбентів при вірусних гепатитах, гострих кишкових інфекціях, лептоспірозі та їх диференційованого призначення.

Запропоновано метод колоносорбції при гострих кишкових інфекціях, що суттєво пришвидшує клінічне одужання хворих на колітні форми цих недуг і забезпечує санацію кишківника від патогенних мікроорганізмів (без застосування антибіотиків чи хіміопрепаратів). Розроблено аерозольну інтерферонотерапію гострих респіраторних вірусних інфекцій і доведено її високу клінічну ефективність та економічну перевагу. Отримано й успішно апробовано протилептоспірозний аlogenний імуноглобулін, за допомогою якого вдалось утримати знизити летальність при тяжких формах цієї хвороби.

Узагальнив світовий досвід з медичної протидії біотероризму та обґрунтував необхідність проведення відповідних превентивних заходів в Україні. Здійснив поглиблений аналіз негативного впливу інфекційних хвороб на здоров'я людей і обґрунтував проведення низки профілактичних і лікувальних заходів, спрямованих на поліпшення демографічної ситуації в країні. Спільно з польськими науковцями здійснив поглиблений кластерний аналіз інфекційної та паразитарної захворюваності в Україні за роки її незалежності й у дітей і підлітків виявив феномен гальмування смертності за умов істотного збільшення поширеності захворювань. Вперше діагностував субклінічну форму мігруючої еритеми при хворобі Лайма. Суттєво розширив етіологічну діагностику інфекцій, що передаються кліщами, і довів належність цих захворювань до професійної патології лісників, взяв участь у створенні інтерактивної мапи ендемічних регіонів.

Долучився до оптимізації навчального процесу на кафедрах інфекційних хвороб і епідеміології медичних університетів України і входження їх в європейський освітній простір. Ініціатор створення і автор двох підручників з військової епідеміології та епідеміології надзвичайних ситуацій (2002, 2015 рр.), які впроваджено у навчальний процес на профільних кафедрах медичних університетів і Української військово-медичної академії. Був ініціатором випуску перших навчальних компакт-дисків „Інфекційні хвороби“ та „Епідеміологія“, співавтором оновлених навчальних програм з епідеміології та інфекційних хвороб для вищих навчальних медичних закладів 3-го і 4-го рівнів акредитації.

Науковцям добре відомі численні (понад 1050) наукові, навчально-методичні та публіцистичні праці, написані Михайлом Антоновичем. Він є автором більше 50 книг, у т. ч. підручників, навчальних посібників, довідників, керівництва для лікарів, унікального атласу інфекційних хвороб. Має 71 авторське свідоцтво і патенти на винаходи. Створив школу українських інфекціоністів. За його керівництва підготовлено і захищено 17 докторських і 36 кандидатських дисертацій. Учні академіка очолюють кафедри інфекційних хвороб у різних університетських містах України (Суми, Чернівці, Сімферополь, Донецьк, Запоріжжя, Харків), окремі успішно працюють за кордоном.

Михайло Андрейчин виконує велику громадську роботу. Ініціатор створення і головний редактор щоквартального всеукраїнського науково-практичного медичного журналу „Інфекційні хвороби“ (з 1995 р., вже видано 98 чисел), член наукової ради Національної Академії медичних наук України. Член редакційних колегій і рад 14 медичних журналів України та зарубіжних країн.

У 1997 р. очолив ініціативну групу, зусиллям якої було створено Асоціацію інфекціоністів України. Відтоді й дотепер є президентом Асоціації. Під його керівництвом уже проведено 5 з'їздів інфекціоністів України, понад 40 пленумів і науково-практичних конференцій, рекомендації яких враховуються Міністерством охорони здоров'я.

З 2003 р. Михайло Андрейчин очолює Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка, з 2006 р. — дійсний член цієї найдавнішої української спільноти вчених. За час головування Михайла Антоновича випущено 11 томів наукових праць осередку та ряд інших видань, щороку проводяться березневі наукові конференції, присвячені черговій річниці з дня народження Тараса Шевченка. Був співорганізатором встановлення у Тернополі пам'ятників Іванові Горбачевському і святому Року — покровителів інфекційних хворих і захисників від епідемій, меморіальної дошки таємного товариства „Учнівська громада“, засновником якого був Іван Пулюй. Чисельність Тернопільського осередку виросла з 44 членів до 426, дійсними членами НТШ обрано 10 науковців.

Розробки М. Андрейчина, спрямовані на покращання надання медичної допомоги інфекційним хворим, були високо оцінені фахівцями: удостоєні срібної (1989) і бронзової (1989) медалей на виставках досягнень народного господарства, ряду дип-

ломів. За значні досягнення в галузі інфектології його нагороджено Почесними грамотами Верховної Ради України, Кабінету міністрів, Міністерства охорони здоров'я України. Академією наук вищої школи України М. Андрейчина було відзначено нагородою імені Ярослава Мудрого за створення української школи інфекціоністів, внесок у розвиток медичної науки і редагування всеукраїнського науково-практичного медичного журналу „Інфекційні хвороби“ (1998). Він став лауреатом Всеукраїнської премії ім. С. Подолинського (2005), премії Національної Академії медичних наук України (2013), премії імені Богдана і Левка Лепких (2013), нагороджений медаллю Фонду Миру, отримав ордени Архистратига Михаїла та Арсена Річинського за значний внесок у духовність України, медаль „Ветеран праці“, медаль Агапіта Печерського Асоціації інфекціоністів України „За внесок у боротьбу з інфекційними хворобами“, пам'ятну медаль „Знання, душу, серце — людям“ (2017).

Тривалий час професор М. Андрейчин був експертом ВАК України і членом вченої медичної ради МОЗ України. Вже багато років є членом спеціалізованих вчених рад при Інституті епідеміології та інфекційних хвороб ім. Л. В. Громашевського НАМН України (Київ), президії НТШ (Львів).

Михайло Андрейчин — знаний у світі науковець. Про результати наукових досліджень він доповідав на численних міжнародних і регіональних з'їздах, конгресах і конференціях. У 1995 р. його обрано дійсним членом Нью-Йоркської академії наук, у 1996 р. — Європейського товариства з хіміотерапії інфекційних хвороб, з 1999 р. — почесний член бібліографічного центру Кембриджського університету. Почесний член Польського товариства лікарів-епідеміологів та інфекціоністів, Товариства інфектологів Литви, а також почесний професор Харківського НДІ мікробіології та імунології ім. І. І. Мечникова.

Попри велику зайнятість, Михайло Антонович завжди готовий уважно вислухати численних відвідувачів і допомогти. Він чуйний і простий у спілкуванні. Співробітники, учні поважають його за інтелігентність, порядність і доброзичливість, високий професійний рівень, людяність і скромність.

Численні учні, колеги і друзі щиро зичать ювіляру міцного здоров'я, довгих років життя, творчої наснаги і подальших успіхів у нелегкій, але почесній праці науковця, педагога і лікаря.

Василь КОПЧА

Розмірковуючи над особливими рисами сьогодення, кожне з самовизначень якого — чи йдеться про радикальну модернізацію, чи про глобалізацію, чи про секуляризацію й інше, — має присмак „недовизначеності“ та догматичної нормативності, важко утриматися від історичних паралелей з епохою початку ХХ століття. Тоді катастрофа Першої світової викреслила елізіумічні перспективи з низки можливих сценаріїв майбутнього та поклатала край просвітницькому оптимізму щодо напоумлення людства. Сто років потому в Європі з сумом і тривогою констатують внутрішню суперечність секулярного (вільного від релігійних впливів) розуму та небажання нехристиянських спільнот поділяти навіть світські європейські цінності. Але ані фундаменталізм арабського світу, ані потопаюче в протиріччях інституалізоване християнство не здатні запропонувати релігійні альтернативи культурного розвитку; нові потужні гравці загального ринку запозичують західні світські аксіології, не відмовляючись при цьому від власних світоглядних та релігійних інтуїцій — глобалізація заперечила культурний монолізм. Про стабільність (і не лише економічну), навіть розвинений світ може тільки мріяти. Що вже говорити про Україну? Мабуть, саме кордони часу, вододіли епох та національних світів треба вважати головним предметом роздумів вченого.

тастрофа Першої світової викреслила елізіумічні перспективи з низки можливих сценаріїв майбутнього та поклатала край просвітницькому оптимізму

Ігор Пасько — відомий філософ та культуролог, на очах та за активної участі якого відбулися найбільш значимі події новітньої української історії. Проте слід наголосити, що, виступаючи, як учений чи експерт у сфері освіти, як гуманітарій та інтелектуал, що усвідомлює власну відповідальність за збереження цієї сфери культури, він завжди залишається в першу чергу метафізиком. Метафізика для нього здійснюється як філософія історії, але йдеться саме про метафізику. Цей рідкісний дар служіння метафізиці виводить обраних з шерегу спостерігачів буття до його співрозмовників. Таке твердження може видатися перебільшенням, але замислимося над етимологією слова „вчений” й спробуємо відповісти на питання: чи можна навчити людину бути? Так само, як і досвід смерті, досвід буття унікальний та непередаваний. Філософським „інструментом” тут принципово може виступати тільки сам філософ, тому що філософія, прийнята на віру, — це швидше інструкція, ніж власне філософія. Випадки здійснення філософії в історії не такі вже й поширені, а унікальні у злитті думки і життя відіграє роль хрестоматійних зразків, а саме тому фігури Сократа і Канта виокремлюються навіть серед великих. Зустріти справжнього філософа, а не любителя історії філософії, вдається далеко не кожному, але той, хто зустрів, запам'ятовує цю подію надовго — яскравість вражень своєрідним камертоном звучить в різноголосі життєвої поліфонії. Одним з таких людей, безперечно, є Ігор Трохимович Пасько.

Цікаво, що не лише в творчості, а й у власному житті філософ (вимушено чи ні — це питання до нього!) синтезує, на перший погляд, несумісні традиції та топоси. Він народився у Санкт-Петербурзі, але його дитинство пройшло у суто українському середовищі — в старовинному місті Дубно, де на той час мешкала родина Паськів. У родині інтелігентів було закладено базові цінності, разом з близькими отримавши перший досвід зіткнення з тоталітарними режимами (що стало надійним щепленням на все життя), сформоване уявлення про власне майбутнє. Яке, до речі, не було простим. Попереду був і голод 1947 року, й рання смерть батька, праця помічником машиніста паровозу, трирічна служба в авіаційних військах на кордоні з Афганістаном. Нарешті, навчання у вищій, експедиції (засіб студентського заробітку) ведмежими куточками країни (в тому числі Сибіру, Карелії, Далекого Сходу).

Відтоді, як у 1967 році Ігор Трохимович Пасько після закінчення філософського факультету Ленінградського університету приїхав до Донецька, він встиг вражаючи багато: працював викладачем, доцентом, професором низки провідних вишів — Донецького національного університету, Донецького музично-педагогічного інституту, Державного університету інформатики і штучного інтелекту, Донецького національного технічного університету; своєю філософською освітою йому зобов'язані сотні вчених столиці Донбасу — філософи, філологи, фізики, хіміки, біологи, музиканти. У 1980-х роках його запросили до Польщі — викладати у Ченстоховській політехніці та Ягеллонському університеті. За його активної участі в Донецькому національному університеті було відкрито Вчену раду із захисту філософських дисертацій, засновано декілька наукових часописів (зокрема журнали „Схід”, „Наука. Релігія. Суспільство”). Він стояв біля витоків першого на сході України філософського факультету — факультету філософії і ре-

лігієзнавства Державного університету інформатики і штучного інтелекту. Під керівництвом Ігоря Трохимовича Паська було організовано Донецьку філію Центру гуманітарної освіти НАН України, яку він очолював з кінця 80-х років. Багато молодих учених, що працюють зараз в університетах України, розпочали свій шлях у філософії під його керівництвом.

Ігор Трохимович — автор десятків наукових статей, йому належать декілька монографій, а книга „Громадянське суспільство і національна ідея” стала подією в історії сучасної української думки. У суспільно-політичній сфері він відомий, в першу чергу, як один з творців і перший керівник Донецької Крайової організації Народного Руху України.

Сьогодні І. Т. Пасько — визнаний учений, автор оригінальної історіософської концепції, фундатор філософської школи. У своїх нових публікаціях він активно полемізує з поширеною теорією „кінця історії”, розмірковує над причинами цивілізаційних зіткнень в європейських і українських реаліях. До думки філософа прислухаються представники не лише наукових, але й політичних еліт: І. Т. Пасько — експерт Координаційної ради з питань громадянського суспільства при Кабінеті Міністрів України, його статті з'являються на сторінках авторитетних газет, журналів, а виступи — в етері радіо- і телепередач.

Професор, очільник регіональної структури НАН України, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка, кавалер ордена „За мужність”, Ігор Трохимович Пасько — затребуваний учений, авторитетний експерт, досвідчений педагог, наставник, під керівництвом якого написали дисертації багато молодих учених, прекрасний співрозмовник, втім, у першу чергу, Філософ.

У його спадщині виділяються декілька тематичних блоків. Перший складають соціально-філософські роботи 90-х років, що можуть сьогодні розглядатися не лише як теоретичні роздуми про майбутнє власної нації, а як свідчення епохи становлення Незалежності. У другому відображено усвідомлення філософом архетипів національного буття, в яких розкриваються категоричні імперативи Історії. Нарешті, у серії статей останніх років, присвячених вивченню перипетій земного втілення християнської ідеї, подана драма постановня націй — вимушеної індивідуалізації суб'єкта історії, яким, з точки зору мислителя, може бути лише Історія. Саме роздуми про долю особистості і нації в історії є головним лейтмотивом його публікацій. Філософ наполягає на, так би мовити, приватності власних думок, які завжди спрямовані на дуже вузьке коло потенційних співрозмовників. Бо філософський діалог непрагматичний, він завжди „надлишковий” і свідчить про спроможність суспільства звертатися до духовних обріїв реальності. Проте, це є суто людська спроможність. Доки суспільство дозволяє (борони Боже більшого!) її реалізацію — воно живе. Спроба увійти до запропонованого діалогу, безперечно, є певним випробуванням. Але вона того варта.

А на письмовому столі І. Т. Паська лежить вже готова до друку нова монографія „Gemeinseht is Gesellschaft (спільнота і суспільство). До питання про суб'єкт історичного процесу”.

Життя триває.

Володимир БІЛЕЦЬКИЙ

У березні 2020 р. 80-річчя відзначив Андрій Ярославович Красневич — кандидат біологічних наук, доцент кафедри біохімії та загальної хімії Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (з 1995 р.).

Андрій Красневич народився 9 березня 1940 р. в місті Добромилі Старосамбірського р-ну Львівської обл. у родині художника Ярослава Красневича і вчительки Йоанни Щурек. Середню освіту здобув у Добромильській СШ №1. У 1959 р. вступив до Львівського зооветеринарного інституту на ветеринарний факультет, який з відзнакою закінчив у 1964 році. Під час навчання в інституті почав займатися науковою роботою на кафедрі органічної і біологічної хімії під керівництвом професора Степана Гжицького та доктора біологічних наук Івана Головацького. Завершальним етапом цієї праці була дипломна робота на тему: „Динаміка неорганічного фосфору і активності лужної фосфатази в крові великої рогатої худоби при атоніях передшлунків та глюकोзо-інсуліновій терапії“ на присудження кваліфікації ветеринарного лікаря. Після закінчення інституту один рік (1965) проходив військову службу. Протягом 1966 року працював викладачем спеціальних дисциплін у Судовишлянському зооветеринарному технікумі. Продовження наукової роботи стало можливим із вступом до аспірантури при кафедрі органічної і біологічної хімії Львівського зооветеринарного інституту під керівництвом професора І. Головацького (1967—1970).

По закінченні аспірантури Андрій Красневич у 1970 році захистив дисертацію на тему: „Характеристика нуклеотидів, їх похідних і РНК серцевого м'яза корів“ за спеціальністю „Біологічна хімія“, здобувши науковий ступінь кандидата біологічних наук. У дисертації наведені дослідження, спрямовані на вивчення нуклеотидів і нуклеїнових кислот. Результати цієї роботи стали основою для розроблення нового методу послідовного розділення і визначення нуклеотидів, нуклеозидів, пуринових і піримідинових основ. Зокрема встановлено вміст окремих нуклеотидів, як компонентів нуклеотидного фонду, простежено динаміку обміну ендогенних нуклеотидів у тканині серцевого м'яза. Вивчено відмінності у перетворенні ендогенних і екзогенних аденілових нуклеотидів і вплив різних чинників на їх обмін. З'ясовано, що за нуклеотидним складом сумарна РНК серцевого м'яза корів належить до ГЦ-типу і характеризується таким співвідношенням головних нуклеотидів (в мікромолярних відсотках): АМФ — 16,4; ГМФ — 37,0; УМФ — 20,1; ЦМФ — 26,3. Ці дослідження, які були опубліковані в журналі „Біохімія“, доповни-

ли існуючі дані з біохімії серцевого м'яза та будови РНК і викликали зацікавлення науковців, у тому числі хірурга Христіана Барнарда, який здійснив першу пересадку серця людини.

Від 1975 року об'єктом наукових досліджень А. Красневича стали механізми ферментних процесів за участю нікотинамідних коферментів. Вивчалися співвідношення активностей НАД- і НАДФ-залежних дегідрогеназ, їх взаємодія в окисно-відновних реакціях. Досліджено особливості участі коферментних нуклеотидів у ряді дегідрогеназних реакцій і в трансгідрогенації. З'ясовано, що нікотинамідні коферменти мають неоднакову спорідненість до окремих ензимів. Доведено, що не існує абсолютної специфічності ензимів до коензимів. Виявлено наявність механізмів трансгідрогенації без участі ферменту трансгідрогенази.

Від 2000 року доцент Андрій Красневич значну увагу приділяє механізмам регуляції ферментних процесів і їх порушень при окремих захворюваннях. Ведеться пошук регуляторів, інгібіторів та активаторів ферментних процесів у організмах тварин з метою їх використання для лікування окремих захворювань. Надаються наукові консультації лікарям ветеринарної медицини.

З 1970 року Андрій Ярославович на посаді асистента кафедри біологічної, органічної і неорганічної хімії, а з 1980 року — доцента кафедри.

Учасник багатьох біохімічних симпозіумів, з'їздів та конгресів, автор 120 наукових публікацій. Брав активну участь у роботі Українського біохімічного товариства та Наукового товариства ім. Шевченка з самого початку відновлення його діяльності в Україні. Був секретарем Львівського відділення Українського біохімічного товариства (1970—1989), а з 1989 по 2017 рік — секретар Біохімічної комісії НТШ.

За п'ятдесят років науково-педагогічної діяльності у Львівському зооветеринарному інституті (нині Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького) проявив себе висококваліфікованим спеціалістом, здібним організатором, досвідченим педагогом, постійно займався вдосконаленням методів навчання, добросовісно відносився до своєї роботи, умів відстояти свою думку та переконати інших. Намагався завжди бути поінформованим про новачки у методиці викладання біохімії, автор методичних посібників. Як голова туристично-екскурсійного клубу та керівник художньої самодіяльності, дбав про патріотичне і естетичне виховання студентів. Володіючи неабияким художнім смаком, знаннями і розумінням мистецтва, постійно читав лекції студентам про малярство, скульптуру та архітектуру, творчість окремих митців. Користувався авторитетом і повагою серед науковців, викладачів та студентів.

Нагороджений Почесною грамотою Міністерства агропромислового комплексу України і ювілейною медаллю „20 років відновлення наукового товариства імені Шевченка в Україні“.

Дмитро ВИГНАН,
Степан ГРАБОВСЬКИЙ

Борис Семенович Зіменковський — ректор Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, відомий український вчений в галузі фармацевтичної, органічної і біоорганічної хімії, педагог, організатор вищої медичної освіти в Україні, заслужений працівник вищої

школи України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, академік НАМН України, доктор фармацевтичних наук, заслужений професор ЛНМУ імені Данила Галицького, почесний доктор Люблінського медичного університету, дійсний член ряду громадських національних та міжнародних академій, зокрема Наукового товариства ім. Шевченка.

Борис Семенович Зіменковський народився 18 квітня 1940 року у м. Бережани Тернопільської області. У 1958 р. поступив до Львівського державного медичного інституту, а у 1963 році — до аспірантури Інституту органічної хімії Академії наук України. У 1966 році захистив кандидатську дисертацію. У 1964 р. розпочав роботу на посаді асистента, а згодом — доцента (1972—1978) кафедри фармацевтичної хімії Львівського державного медичного інституту. Від 1972 р. Б. С. Зіменковський — декан фармацевтичного факультету цього інституту та одночасно — завідувач кафедри фармацевтичної, органічної і біоорганічної хімії (до 2016 р.). У 1978 р. захистив докторську дисертацію на тему: „Синтез и изучение гетероциклических соединений, содержащих в молекулах два 1,3-тиазановых цикла, и обладающих физиологической активностью“ та отримав науковий ступінь доктора фармацевтичних наук.

Упродовж 19 років (1979—1998) Б. С. Зіменковський плідно працював на посаді проректора з навчальної роботи Львівського державного медичного інституту, запроваджуючи новітні технології у навчальний процес. У 1998 р. обраний ректором Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького і успішно керує до нині.

Борис Семенович Зіменковський — учень відомого вченого, дійсного члена НТШ (1939), професора Миколи Михайловича Туркевича, тепер очолює свою наукову школу. Основний напрямок досліджень — синтез фізіологічно активних речовин в галузі гетеро- і макрогетероциклічних сполук та створення нових лікарських препаратів, вивчення хімії тiazолідинів, біциклічних неконденсованих 1,3-тіазанів та синтез нових класів складних макрогетероциклічних сполук на їх основі; вивчення їх властивостей та хімічних перетворень; виявив близько 300 високоактивних речовин різного спектру дії. На кафедрі фармацевтичної, органічної і біоорганічної хімії за час керівництва професора Б. Зіменковського синтезовано понад 5000 сполук, захищено більше 40 дисертацій. Серед синтезованих похідних тiazолідинів — речовини з протизапальною, протипухлинною, протимікробною, жовчогінною, антиоксидантною, антиконвульсантною та іншими активностями. Багатогранність таланту вченого яскраво проявляється в широті наукових

інтересів, висвітлених у численних наукових виданнях. Значний внесок Борис Семенович зробив у розвиток української науки — це втілюється у видання першого українського 3-томного підручника з органічної хімії у співавторстві з акад. НАН України В. П. Чернихом і професором. І. С. Гриценком у 1993—1997 рр. та доповненого й перевиданого у 2008 р. У його науковому доробку — понад 800 наукових та навчально-методичних праць, у т. ч. 8 посібників і підручників, більше 130 авторських свідоцтв на винаходи та патентів. Співавтор 5 лікарських препаратів (флуренізіду, літію гідроглутамінату, ноотрилу, тіотриазоліну та тіоцетаму). Наукометричні дані академіка: Scopus — індекс Гірша 20, сумарна кількість цитувань праць 1649; Web of Science — індекс Гірша 16, сумарна кількість цитувань праць 1269; Google Scholar — індекс Гірша 24, сумарна кількість цитувань праць 2732.

За наукові доробки і значні досягнення у галузі синтезу фізіологічно активних речовин та створення нових лікарських препаратів Борис Семенович отримав визнання у наукових колах нашої країни і за кордоном. Він став лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки (2000), обраний президентом Галицької фармацевтичної асоціації (2001), академіком Української академії наук (2003), заслуженим професором ЛНМУ імені Данила Галицького (2007), дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка (2007), почесним доктором Люблінського медичного університету (2011), членом-кореспондентом Національної академії медичних наук України за спеціальністю „фармацевтична хімія“ (2013), академіком — за спеціальністю „фармацевтична хімія, синтез нових біологічно активних речовин“ (2017). Президією НАМН України і МОЗ України призначений головою Західного наукового центру НАМН України і МОЗ України.

За видатні досягнення у науково-педагогічній діяльності та за активну громадянську позицію Б. Зіменковський нагороджений багатьма відзнаками, зокрема: медаллю „За доблесну працю“ (1970), медаллю „За трудову доблесть“ (1976), нагрудним знаком „Винахідник СРСР“ (1990), медаллю імені Ярослава Мудрого (1999); орденом святого рівноапостольного Князя Володимира (2000), орденом „За заслуги“ III ступеня (2002), орденом імені В. Стуса „За вірність“ (2002), медаллю Верховної Ради України „Десять років незалежності“ (2002), орденом Нестора Літописця II ступеня (2004), орденом Андрія Первозванного (2004), орденом Кавалерський Хрест „За заслуги перед Польщею“ (2004), Почесною Грамотою Верховної Ради України (2005), нагрудним знаком Міністерства освіти і науки України „Петро Могила“ (2005), орденом Святого Архистратига Михаїла (2005), орденом Святого Миколая Чудотворця I ступеня (2009), медаллю Академії педагогічних наук України „Ушинський К.Д.“ (2009), орденом „За заслуги“ II ступеня (2009), орденом князя Ярослава Мудрого I ступеня (2010), медаллю Академії наук вищої освіти України „Академік О. О. Богомолець“ (2010), відзнакою Національної академії наук України „За підготовку наукової зміни“ (2011); відзнакою Люблінського медичного університету „Заслужений для Медичного університету в Любліні“ (2011); орденом Святого Рівноапостольного Князя Володимира III ступеня (2011), почесною відзнакою УАН „За твор-

чі здобутки II ступеня (2011), відзнакою „За охорону здоров'я України“ Комітету Верховної Ради України з питань охорони здоров'я, МОЗ України, НАМН України та грамотою в номінації „За вагомий внесок у розвиток іміджу охорони здоров'я України“ загальнонаціонального проекту „Флагмани сучасної медицини“ (2012), медаллю Святого Володимира Академії наук вищої освіти України (2014), медаллю НАПН України „Григорій Сковорода“ (2015), орденом „За заслуги“ I ступеня (2016).

Міжнародним Кембриджським біографічним центром Борис Семенович Зіменковський визнаний „Людиною тисячоліття“ і нагороджений медаллю за досягнення в галузі органічної хімії (1999).

У квітні цього року своє 75-річчя зустріла Оксана Адамівна Сапеляк — українська учена-етнолог, кандидат історичних наук (1998), старший науковий співробітник відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України, авторка 14 окремих книжкових видань, з них — 6 монографічних досліджень, понад

двох сотень наукових, енциклопедичних та науково-популярних статей, талановита викладачка української мови і літератури, знана в Україні та за кордоном громадська та політична діячка, дисидентка, майстер народної творчості України (1979), член НТШ (з 1990), секретар Секції етнографії та фольклористики НТШ, дійсний член НТШ (з 2017).

Народилася Оксана Сапеляк (дівоче прізвище Денисовець) 10 квітня 1945 у селі Голядин Шацького р-ну Волинської обл. У 1962 році закінчила з відзнакою Шацьку середню школу, а у 1967 — з відзнакою історико-філологічний факультет Луцького педагогічного інституту ім. Лесі Українки.

Свою трудову діяльність почала на педагогічній ниві ще з 1962 року викладанням української мови та літератури, у селах Мельники та Гупали Шацького р-ну, а згодом у СШ № 31 м. Львова (1968—1972). Саме у колективі цієї школи знайшла близьких по духу і громадянській позиції Ірину Калинець, Ольгу Горинь, Мирославу Зваричевську, співпраця і дружба з якими поєднала молоду українку на ниві підпільного просвітництва та боротьби за відродження незалежності України та Української Греко-Католицької Церкви. Оксана Сапеляк включилася у цю роботу ще тоді, коли невідомо було, як розгортатимуться події та яким шляхом розвалюватиметься СРСР, — мирним чи насильницьким, і, незважаючи на можливі репресії, публікувала свої аналітичні статті в двох найпопулярніших дисидентських часописах — „Український вісник“ та „Християнський голос“ (1980-і — початок 1990-х рр.).

У 1990—1992 рр. Оксана Сапеляк — депутат, а згодом голова виконкому Личаківської районної ради. З перших днів роботи на цих посадах, перша в Україні ініціює вирішення питання де русифікації на підприємствах тоді ще Червоноар-

мійського р-ну Львова, задовго до декомунізації її наполегливими стараннями було демонтовано в районі об'єкти комуністичної символіки, здійснено перейменування району на Личаківський та ін., вперше в області, та й в Україні загалом, вирішено спірне питання міжконфесійних відносин.

Оксана Сапеляк — одна з ініціаторок відродження Союзу Українок в Україні і перша голова цієї організації на Львівщині (з 1989), ініціаторка та співорганізаторка відродження Свята Матері в Україні (1990) і перенесення дати святкування Дня міста Львова на травень (2002), співзасновниця і одна з керівників щорічної премії Фонду духовного відродження ім. Митрополита Андрея Шептицького (1992).

Мечислав ГЖЕГОЦЬКИЙ, Валентина ЧОП'ЯК

Паралельно з громадською активністю Оксана Сапеляк плідно працює на ниві наукових досліджень. Започаткована у 1974 році на посаді наукового працівника Львівської картинної галереї, її наукова дорога була непростю і тернистою, оскільки за свої проукраїнські погляди, переконання і активність їй не раз довелося бути звільненою з роботи. Засоби до існування доводилося знаходити у найрізноманітніших галузях, зокрема у виготовленні мистецьких вишитих виробів, за які у 1979 отримала звання Народного майстра України.

З 1984 року пані Оксана (з невеликими перервами) працює у відділі етнографії Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського, Львівському відділенні — у 1992 р. реорганізованому в Інститут народознавства НАН України. У 1998 р. захистила кандидатську дисертацію „Етнографічні студії в Науковому товаристві ім. Шевченка (1898—1939)“, яка побачила світ монографічним виданням у 2000 р. Це було перше наукове дослідження діяльності НТШ у сфері народознавства. Авторка наголошувала і аргументовано доводила всеукраїнський характер Товариства, який довгий час замовчувався, висвітлювався тенденційно, зводився до регіонального рівня. Головна увага в роботі зосереджена на Львівському періоді діяльності НТШ, від створення Етнографічної комісії (1898) до 1939 р. Ці роки, як доводить вчена, — найвагоміший і найпродуктивніший період в історії НТШ, зокрема його народознавчої діяльності.

Загалом усі праці Оксани Сапеляк відзначаються новаторством в етнографічній науці. Зокрема її монографія „Українська спільнота в Аргентині“ (2008) — перше сучасне етнографічне дослідження, написане на широкому, власноруч

зібраному на теренах Аргентини, етнографічному матеріалі з ґрунтовними теоретичними висновками щодо етапів та форм процесу етнокультурної адаптації українських емігрантів кінця XIX — початку XX ст., входження їх в аргентинське суспільство, механізми трансмісії традицій, самоідентифікації, зв'язків з Україною. Наступна її монографія „Парагвайці українського походження: церковно-громадське життя“ (2011) — взагалі перше в етнографічній та історичній науці дослідження про українську спільноту в Парагваї. А її міждисциплінарні монографії на стику етнології, педагогіки та історії церкви „Виховати нову людину. Українське Салезіянське згромадження“ (2014), „Благодать жертвності. Отець Василь Сапеляк“ (2017) та „Українець. Місіонер. Мислитель“ (2018) вперше в українській науці висвітлюють питання історії створення та розвитку Салезіянського згромадження та роль і величність постатей його розбудовників в Україні братів Сапеляків: єпископа Андрія та отця Василя.

Окрім роботи над власними науковими дослідженнями, Оксана Сапеляк бере участь у багатьох колективних наукових проектах, починаючи від праці „Полісся України: матеріали історико-етнологічного дослідження“ (1997), „Відлуння голодомору-геноциду 1932—1933“ (2005), „Українська трудова міграція у контексті змін сучасного світу“ (2005), „Історія української культури“ (2008), і за-

вершуючи авторством понад 70 статей у „Малій енциклопедії українського народознавства“ (2007), у якій була відповідальним секретарем і упорядником видання.

Після відходу у вічність колеги-етнолога Ганни Горинь упорядковувала до видання текст її монографії „Народні шкіряні промисли українців“ (2016) та написала велику дослідницьку вступну статтю про незабутню колегу та її вагомий народознавчий доробок.

Дуже плідна і вагома упорядницька праця Оксани Сапеляк знайшла своє втілення у співпраці з єпископом Андрієм Сапеляком над випуском у світ шести його книг (1995—2016) з історії Української Церкви. Пані Оксана не тільки редагувала та укладала матеріали владики — унікального діяча української Церкви, багатолітнього місіонера в Аргентині, засновника Салезіянського згромадження в Україні, учасника II Ватиканського Собору — а й написала ґрунтовні вступні статті до кожної з них. Одна з переліку цих праць — „Українська Церква на II Ватиканському Соборі“ (1995).

Наукове товариство ім. Шевченка приєднується до побажань колег шановній пані Оксани Сапеляк і щиро зичить їй з нагоди 75-річчя міцного здоров'я, творчої наснаги і ще багато років плідної праці на користь історико-етнологічної науки в Україні. Многая літ!

Галина ВІНОГРАДСЬКА

ОГЛЯДИ НОВИХ КНИЖОК, РЕЦЕНЗІЇ

145 років Наукового товариства ім. Шевченка. 3б. статей і матеріалів / Упоряд. А. Фелонюк.— Львів, 2019.— 208 с., + іл. („Праці сесій, конференцій, симпозіумів, „круглих столів“ НТШ“. Т. 16).

Збірник статей і матеріалів, упорядкований Андрієм Фелонюком, містить низку доповідей, підготованих відомими науковцями з нагоди 145-літнього ювілею НТШ, який святкували у Львові в жовтні — листопаді 2018 року. Книга має всі компоненти наукового видання: вступ з викладом тематики й структури збірника, інформацію про авторів статей та редакторів, офіційну частину з привітаннями Президента України П. Порошенка, Голови Верховної Ради А. Парубія, президента НАН України Б. Патона, президентів Світової Ради НТШ Л. Рудницького й НТШ Америки Г. Гринь, голів НТШ в Канаді Д. Даревич і в Словаччині В. Ірешлика, а також академіка Я. Яцківа. Основну частину збірника складають 7 статей відомих учених, присвячених різним аспектам історії і сучасної діяльності НТШ, видатним постатям світової й української науки. За основною частиною подано інформаційний розділ з тематикою виступів на „круглих столах“ 11, 12 жовтня і 7 листопада, пленарному засіданні 12 жовтня, урочистій академії в ЛНУ ім. І. Франка 13 жовтня 2018 р. Інформативний характер мають відомості про авторів статей. Старанно підібраний ілюстративний матеріал розміщений кількома блоками. Після відомостей про авторів подано загальний

перелік усіх ілюстрацій, незалежно від розміщення у книзі. Важливими складовими є також іменний і географічний покажчики.

З точки зору історії науки найбільший інтерес викликають п'ять статей, які відкривають збірник — Р. Кушніра та А. Фелонюка, І. Гирича, М. Глушка, А. Фелонюка, а також С. Гелея. Перша з них — це, власне кажучи, нарис історії НТШ від заснування у 1873 році літературного Товариства ім. Шевченка й до нашого часу. Автори виділяють п'ять етапів історичного розвитку НТШ: початковий (1873—1892), другий (1892—1913), третій, перехідний (1914—1944), четвертий, еміграційний (1947—1989), п'ятий, сучасний, з 1989 року. В кожному з етапів, окрім першого, подано стислу характеристику й доробок голів і чільних членів, висвітлено структурну розбудову Товариства, його організаційну, видавничу діяльність та інші аспекти. Важливим для пересічного читача є висвітлення історії НТШ 1947—1989 рр., коли українські вчені на чолі з В. Кубійовичем здійснили справжній науковий подвиг. Перебуваючи в еміграції, не маючи доступу до українських архівів і бібліотек, вони підготували й видали фундаментальну наукову працю — „Енциклопедію українознавства“ у 10 томах, 2-томну англomовну енциклопедію

„Ukraine“, а протягом 1984—1993 рр. ще й 5-томний англomовний варіант ЕУ — „Encyclopedia of Ukraine“. До цього грандіозного проекту долучилися члени не лише Європейського осередку (В. Кубійович, А. Фіголь, В. Янів, А. Жуковський, О. Шульгин, О. Горбач та ін.), але й учені з Америки (М. Чубатий, Р. Смаль-Стоцький, Я. Падох, І. Кедрин-Рудницький, В. Маркус, Л. Рудницький та ін.). У США українці створили Український науковий інститут Гарвардського університету, УВАН.

НТШ в Канаді, засноване 1949 р., пишасться доробком Є. Вертипороха, Я. Пастернака, І. Теслі, В. Вериги, С. Килимника, виданнями І. Тиктора. В Австралійському осередку НТШ, відділі якого з 1950 р. виникли в Мельбурні, Аделаїді, Канберрі, плідно працювали Є.-Ю. Пеленський, П. Шулежко, І. Рибчин, С. Радіон, І. Гавришкевич, Є. Сенета та інші вчені. Гордістю австралійських вчених є двотомне видання „Українці в Австралії“, бібліографічна „Ucrainica Australiana“. Історія вище згаданих осередків у США, Канаді, Західній Європі, Австралії, а також у Польщі, Словаччині й Швейцарії (з 2011 р) та їх сучасний стан, персоналії, наукові досягнення розглядаються у заключній частині статті (с. 29—36). Автори не оминають і прикрих моментів, не лише фіксують, а й пояснюють спад активності Товариства у Сарселі, Польщі, Австралії.

Новий етап в історії НТШ розпочався 1989 р., коли відомі науковці О. Романів, О. Купчинський, Р. Кучер, Л. Крушельницька, Я. Підстригач, В. Панасюк та ін. ініціювали відновлення НТШ в Україні. В той час ці вчені розглядали Товариство, як альтернативу до радянської бюрократизованої Академії Наук. Завданням НТШ його члени вважають „сприяти збереженню духовної та матеріальної культури українського народу, його національному відродженню“. Першим головою став проф. О. Романів, ученим секретарем (а 2005—2014 головою) О. Купчинський. З 2014 року Товариством керує академік Роман Кушнір. НТШ організувало діяльність 37 комісій (об'єднаних у 6 секцій), відновило видання „Записок“ (за 1990—2018 рр. вийшло 50 томів) та „Вісника НТШ“, перевидало ЕУ. Після 1996р. осередки Товариства виникли в Дніпропетровську (Дніпрі), Києві, Вінниці, Донецьку, Дрогобичі та ще в 15 містах України. З початком війни осередки в Донецьку, Криму й Луганську припинили діяльність.

Перша діяльність містить відомості про видатних вчених — голів Товариства О. Романіва, О. Купчинського, Р. Кушніра, а також про Р. Гайду, Я. Дашкевича, Л. Крушельницьку, Т. Комаринця, Р. Кирчіва, В. Овсічука, А. Рудницького, Ю. Ясіновського й багатьох інших. Доповненням цього блоку можна вважати статтю В. Шендеровського про 13 найвидатніших членів Товариства (с. 165—173) — О. Барвінського, І. Пулюя, І. Горбачевського, О. Смакулу, І. Борковського, П. Тутковського, С. Тимошенка, З. Храпливого, І. Фещенка-Чопівського, Б. Гнатюка, І. Богачевського, Л. Романківа й М. Яримовича. Це всесвітньовідомі вчені, які зробили важливі відкриття й прославили Україну своїм внеском у світову науку і техніку.

Стаття І. Гирича про роль М. Грушевського в діяльності НТШ й організації української науки загалом є своєрідним продовженням і поглибленням першого нарису. Як підкреслює автор, М. Гру-

шевський втілював у життя ідею О. Кониського й В. Антоновича про створення структури, яка мала не просто розвивати науку, а розбудовувати гуманітарні дисципліни для обґрунтування потреби окремішності української нації й самостійної держави. Однодумцями Грушевського у Львові стали радикали І. Франко й М. Павлик, яких народовці доти не вважали своїми союзниками. На думку автора, М. Грушевський відразу поставив Товариство понад галицькими партійними чварами, чітко визначив загальноукраїнські пріоритети в його діяльності. Важливим для цього стали історичні ювілеї — 100-ліття видання „Енеїди“ Котляревського, 250-річчя від початку Хмельниччини, 25-річчя літературної діяльності І. Франка (усі — 1898), 200-річчя союзу І. Мазепи з Карлом XII (1908), 100-річчя М. Гоголя (1909). Консолідації українських інтелектуалів сприяло залучення Грушевським до НТШ діячів різного політичного спрямування — рупівців, соціалістів, есерів, анархістів, соціал-демократів В. Дорошенка, В. Ковалівського, А. Жука, М. Лозинського, М. Залізняка та ін. Українськими соратниками стали й учні М. Грушевського — І. Кревецький, І. Джиджора, С. Томашівський, М. Кордуба, І. Крип'якевич. Найбільшими досягненнями НТШ, як загальноукраїнської інституції, були: українська літературна й наукова мова видань НТШ; створення загальноукраїнського журналу — „Літературно-наукового вісника“; формування масової літератури для народу; керівництво просвітними й освітніми структурами („Просвіта“, українські гімназії); створення фундаментальної бібліотеки й універсального музею загальноукраїнського характеру.

Схожою до попередньої є стаття М. Глушка про В. Гнатюка, наймолодшого з трьох чільних діячів НТШ (Грушевський — Франко — Гнатюк) кінця XIX — початку XX ст., фундатора глибоких студій у сфері українського фольклору, етнографії, мовознавства та інших галузей українознавства. Як стверджував І. Франко, Гнатюк був феноменально щасливим збирачем етнографії, „якому з наших давніших збирачів, мабуть, не дорівняв ні один“ (с. 51). Характерною рисою численних видань, підготованих ученим, є науковий апарат — „показники мотивів, варіанти творів, паралелі, словники, примітки, інформація про носіїв етнічної культури“ та ін. Як фахівець високого рівня, він надавав програмну й методичну допомогу іншим членам НТШ, заохочував їх вивчати не лише усну народну творчість, але й досліджувати матеріальну культуру народу, ремесла, промисли. Як діалектолог, В. Гнатюк залишив низку праць про говори українців Закарпаття, словацько-українського прикордоння, бачванських русинів, бойківські та гуцульські говірки. Одним із перших вчених торкнувся проблем соціолінгвістики, уклав цікавий „словарець лірницького говору“. Володимир Гнатюк був одним з авторитетних творців українського правопису, а еталоном наукового підходу до нашої мови досі вважають його працю 1924 р. „В справі української літературної мови“. Окрім всього, він є автором десятків біографічних нарисів, літературознавчих досліджень, а також видавцем низки творів давньої літератури.

Стаття Андрія Фелонюка про видавничу діяльність НТШ у 1892—2018 рр., більша від попередніх

матеріалів, як за обсягом, так і за фактологічною насиченістю. Її, разом із наступною статтею Степана Гелея про гуманітарні дослідження в НТШ, можна було б видати окремим нарисом. Адже вони охоплюють значний хронологічний проміжок нашої історії, протягом якої українці спромоглися створити низку незалежних держав, досягти високого розвитку науки в різних сферах, зокрема в історії, філології, етнографії, філософії та ін. Як зазначає А. Фелонюк, стаття про видавничу роботу НТШ не претендує на вичерпність і є продовженням публікацій на цю тему О. Купчинського, Б. Якимовича, Д. Штогрини, показників М. Бойка, Т. Кульчицької, В. Майхера (с. 63—64). Тим не менше, вона добре окреслює усю масштабність і значне репертуарне розмаїття наукової продукції Товариства, починаючи з 1892 р.¹ Наочне уявлення про це дають 5 таблиць про періодичні й серійні видання Товариства різних періодів (одна з них — про нереалізовані видання). Висвітлюючи сучасний період (після відновлення НТШ в Україні), автор слушно продовжує розповідати й про доробок колег зі США, Канади, Австралії, про сучасні зміни в діяльності Європейського осередка². Окремий розділ дослідження присвячений тематиці публікацій — шевченкознавству, енциклопедистиці, історії Товариства й життєписам видатних членів, мемуаристиці³ та ін. За підрахунками автора НТШ видало загалом до 2 000 томів різноманітних видань (с. 97).

Публікація Степана Гелея про гуманітарні дослідження членів НТШ всебічно висвітлює і розвиває думку про визначальну роль у творенні української нації „об’єктивної науки про Україну, її історію, мову, культуру“ (с. 98). Ідею О. Кониського про культурне відмежування українців від Росії і Польщі підтримали В. Антонович, М. Драгоманов і О. Барвінський. Натомість, перетворити Літературне товариство на Наукове вдалося завдяки зусиллям і талантові М. Грушевського та І. Франка, їхніх учнів і послідовників. Особливістю цієї статті є ширші тексти про М. Грушевського⁴, І. Франка й В. Гнатюка, а також дещо лаконічніші довідки про Ф. Вовка, Я. Ярему, С. Томашівського, І. Кривецького, І. Крип’якевича, М. Кордубу, Ю. Шевельова, І. Дзюбу, М. Ільницького, Т. Салигу, М. Сеника, М. Жулинського, Є. Нахліка, М. Шалату, М. Гнатюка, В. Лизанчука, Г. Кочура, А. Содомору, Л. Коць-Григорчук, О. Сербенську, Н. Хобзей, З. Купчинську, О. Прицака, Я. Дашкевича, Я. Ісаєвича, О. Купчинського, Л. Крушельницьку, М. Крикуна, І. Гирича, В. Чорнія, Л. Войтовича, Ф. Стебля, А. Гречила, Г. Дем’яна, Р. Кирчіва, М. Глушка, Г. Сварник, Б. Якимовича, А. Фелонюка, М. Литвина, С. Світленка, А. Пашука, А. Карася, У. Єдлінську.

Досить детально висвітлений у статті трагічний період розгрому НТШ 1939—1941 й 1944—1947 рр., коли були знищені видатні науковці К. Левицький, В. Старосольський, Р. Зубик, репресовані І. Крип’якевич, І. Карпинець, В. Огоновський, О. Степанів, М. Возняк, Я. Ярема. Провиною М. Кордуби компартійний функціонер Грушецький вважав думку, що „на українські землі мала вели-

кий вплив Західна Європа“ (с. 127), І. Крип’якевича цькували за те, що він був учнем М. Грушевського, О. Степанів — за зв’язки з „антирадянським підпіллям“ та антирадянську агітацію. С. Щурата, Г. Нудьгу, Р. Кирчіва 1972 р. звільнили з Інституту суспільних наук за „прояви українського буржуазного націоналізму“. Натомість, розвиток української гуманітарної науки поза Україною у цей складний час автор, услід за Я. Падохом, слушно вважає вдалою спробою „збудувати новий П’ємонт для боротьби за щасливий поворот до вільної й суверенної української держави“ (с. 128). В сучасній Україні гуманітарні дослідження мають на меті поборювання міфів, поширюваних російською історіографією, збереження й утвердження нашої державності.

Окрім уже згаданої статті В. Шендеровського, блок просопографічних матеріалів доповнює біографічна стаття М. Мушинки про його діяльність у НТШ, зокрема внесок у вивчення життя і творчості В. Гнатюка. Цей матеріал особливо цікавий спогадами про перебування вченого в УРСР 1964—1965 рр., передачу зі Львова до Чехословаччини довоєнних видань НТШ, організацію музею В. Гнатюка у Велесневі, знайомство з донькою В. Гнатюка Олександрою, відновлення Товариства в Україні та ін.

Якщо говорити про недоліки видання, то уважний читач помітить певні фактологічні й мовно-стилістичні огріхи. Як на мене, у першій статті недостатньо висвітлений початковий етап розвитку Товариства ім. Шевченка, не вказані перші голови Товариства. У періодизації діяльності НТШ (с. 16, 19) автори пропустили середину 1944 — початок 1947 рр., коли Товариство не існувало. Цей час також варто було б окреслити, як період неіснування (нечинності), адже саме тоді багато учасників НТШ були репресовані чи перебували в таборах ДР. Науковий фах І. Німчука окреслено, як „редактор“ (с. 22), а не „журналіст“ чи „видавець“. У низці підписів зайвими є слова „сидять“ (№№ 11, 35), „стоять“ (№№ 12, 15, 31, 32, 33), „у першому ряду“ (№ 18).

Загалом нове видання дуже насичене фактографічним і просопографічним матеріалом, його можна вважати проміжним підсумком майже 150-річної історії української науки, що розвивалася часто в цілком несприятливих умовах бездержавності української нації. Вся історія Товариства — яскравий приклад виконання українськими вченими свого обов’язку перед народом.

Слід відзначити добру поліграфічну якість книжки, щільний папір, достатньо насичений друк, вміле макетування, добре відтворення чорно-білих (крім фото на с. 167—172) і кольорових світлин, надійно скріплений книжковий блок, тверду палітурку з тисненням заголовком і впізнаною емблемою НТШ. Усі ці риси сприятимуть тривалому використанню книги багатьма читачами, зацікавленими історією нашої науки, а також слугуватимуть популяризації відомостей про Наукове товариство ім. Шевченка та його діячів.

Іван СВАРНИК

¹ Попередній період висвітлив О. Купчинський у статті „Видавнична діяльність Товариства імені Шевченка у Львові у 1874—1892 роках“ (2013).

² Матеріал доречно доповнює ілюстративна вклейка між с. 88 і 89.

³ Серед останніх виділяється серія „Український архів“ історико-мемуарних збірників, виданих у США „Теребовельська земля“, „Шляхами Золотого Поділля“, „Дрогобиччина“, „Бережанська земля“, „Стрийщина“, „Зборівщина“ та ін.

⁴ Значною мірою базовані на дослідженнях Ярослава Дашкевича.

Marek Melnyk. Pre-ekumenizm i konfesjonalizm. Prawosławne dążenia zjednoczeniowe w Pierwszej Rzeczypospolitej (1590–1596).— Olsztyn, 2018.— 430 s. (Biblioteka Tradycji. Nr CLIX)

Праці Марека Мельника в ділянці дослідження ранньомодерної релігійної культури православної Київської митрополії добре відомі в науковому просторі Східної Європи. Передовсім, званою і цитованою є його монографія про сотеріологічну проблематику у світлі православних унійних проєктів кінця XVI — середини XVII ст.¹, а також дослідження антропологічних мотивів творів Петра Могили². У 2016 р. дослідник опублікував збірку джерел до історії Берестейської унії³. М. Мельник відомий також і кількома критичними рецензіями на тему Берестейської унії, зокрема, на польське перевидання праці Бориса Гудзяка⁴.

У світлі нагромадження шановним Автором численних наукових праць з релігійно-культурної історії доби Берестейської унії, видання рецензованої монографії є цілком закономірним наслідком його багаторічних дослідницьких зусиль. Дослідження дедиковане відомому польському релігієзнавцеві Вацлавові Гриневичу, якого Автор вважає своїм учителем.

У вступі М. Мельник окреслив стан досліджень теми Берестейської унії, тому включив до історіографічного огляду відому йому наукову літературу Східної Європи. Аналіз використаних джерел, на підставі яких написана рецензована монографія, подано досить стисло, зрештою, у книзі вміщено в додатку тексти 22-х документальних джерел, відомих в унієзнавстві, але малодоступних широкому загалові.

Дослідницький вектор праці окреслений в межах понять „пре-екumenizm” і „конфесіоналізація”. Відтак, предметом вивчення є прагнення православної спільноти Речі Посполитої до релігійного об’єднання християн обидвох традиційних відамі. Звідси М. Мельник формулює більш конкретні завдання: що було причиною міжконфесійних суперечностей та непорозумінь, чи були прикладені зусилля до їх подолання, чи існували шанси віднайдення „третього шляху” для досягнення бажаної згоди? Забігаючи наперед, він констатує, що незважаючи на укладення Берестейської унії, не все, деклароване її ініціаторами, було реалізоване. М. Мельник також цілком слушно застерігає, що вживання поняття „пре-екumenizm”, окрім зрозумілого теологічного підґрунтя, пов’язано з тим, що „екumenizm” є продуктом теологічної думки XX ст., яку, з сучасної наукової точки зору, було б некоректно накладати на XVI—XVII ст. З іншого боку, „конфесіо-

налізацію” М. Мельник розглядає в річищі тих змін в європейському християнстві досліджуваної доби, які призвели до поділу на окремі Церкви, та різнорідних наслідків, що виникли в результаті цього. Саме поняття М. Мельник витлумачує як самоідентифікацію певних християнських ареалів, які не мали можливості автентичного діалогу з представниками інших віровизнань. У контексті цього — дослідника цікавлять інституціональні, догматичні та літургійні межі між „віровизнавальними Церквами” (своєрідними „чужими” чи „своїми” в залежності від місця, яке вони посідали обабіч кордону, що розмежовував християн). На його думку, окреслений поділ (межа) домінував над прагненням до об’єднання.

Аналізуючи джерельні тексти досліджуваної доби, вчений хоче зрозуміти прагнення православних Речі Посполитої до релігійного об’єднання, як пережиття ними антиномії *sacrum* — святості, яка проявляється в згаданих варіантах екumenizmu і конфесіоналізації. Погоджуюся з ним у тому,

що окреслений напрямок цілком заслуговує окремого релігієзнавчого дослідження монографічного формату. Важливо, що М. Мельник, простуючи дослідницьким шляхом релігієзнавця, використовує й метод, характерний для суто історичних праць, відомий як проблемно-хронологічний.

Окресленим методам та завданням підпорядкована структура праці Марека Мельника. Відтак, розлогий дослідницький матеріал укладено у вісім великих розділів. У **першому** проаналізовано стан православної Церкви в другій половині XVI ст., у **другому** — стосунки православних з „іншими” віровизнаннями, у **третьому** — прагнення православних до з’єднання у 1590—1591 рр., у **четвертому** — унійний проєкт князя В.-К. Острозького 1593 р., у **п’ятому** — передунійні події 1594—1595 рр., у **шостому** — Берестейський синод 1595 р., у **сьомому** — події та унійний акт у Римі, у **восьмому** — Берестейський синод 1596 р. і його наслідки. У принципі, можна погодитись із запропонованим структуруванням та хронологічним засягом рецензованої праці. У хронологічному вимірі, вона вигідно відрізняється від відомих праць о. Б. Гудзяка і М. Дмитрієва, які аналіз генези унії закінчують 1595 р. (з моєї точки зору — цілком неправомірно).

Для оцінки перебігу та наслідків Берестейської унії важливим є розгляд безпосередніх подій,

¹ Melnyk M., Spyr o zbawienie. Zagadnienia soteriologiczne w świetle prawosławnych projektów unijnych powstałych w Rzeczypospolitej (koniec XVI — połowa XVII wieku).— Olsztyn, 2001.

² Melnyk M. Problematyka antropologiczna w pismach Piotra Mohyły.— Olsztyn, 2005.

³ Unia brzeska. Wybór źródeł / Wybór tekstów dokonał M. Melnyk; tłumaczenie i opracowanie M. Melnyk i W. Pilipowicz.— Olsztyn, 2016.

⁴ Melnyk M. Wiara i historia... do poprawki // Grekokatolicy. pl. Teraźniejszość. Tożsamość. Historia — 2010.— Nr 2.— S. 11—14.

які призвели до укладення унії 1595—1596 рр., а також вивчення перебігу Берестейського собору в жовтні 1596 р., без чого аналіз наслідків цієї резонансної акції в історії східного християнства не мали б сенсу. Розглядаючи історичні передумови Берестейської унії, М. Мельник виокремлює три стадії подій, які призвели до об'єднання церков. Перша, яка тривала у 1590—1594 рр., характеризується Автором як період домінування ідеї універсальної унії православної спільноти, хоча, як йому видається, згадана ідея не набула доктринальної чіткості. М. Мельник докладно розглядає її прояви та суттєвий зміст. Друга стадія, хронологічно невелика, становила собою злам 1594—1595 рр. Так, православні єпископи, адаптуючись до вимог католицької сторони, прагнули бути більшими реалістами і потрапили при цьому під вплив програмних засад католиків, що спричинило їх розрив з князем В.-К. Острозьким. Відтак, у доктринальному плані відбулося поєднання православної і католицької візії згоди Церков. У 1596 р. розпочалася третя стадія, характерною рисою якої є боротьба між противниками та прихильниками унії. Так, наприклад, у категоріях боротьби писав свої полемічні антиунійні праці Стефан Зизаній.

Передовсім, варто звернути увагу на деякі характерні особливості авторського наративу, які є цікавими для дослідника історії Берестейської унії. У першому розділі М. Мельник аналізує організаційну структуру та правовий статус православної церкви в другій половині XVI ст. Базуючись на відомих джерелах, Автор фактично відходить від усталених в історіографії стереотипів. Ось його висновки: друга половина XVI ст. була часом домінування дезінтеграції організаційних структур руського православ'я, маркерами чого є нескординовані пошуки напрямків реформи шкільництва, чернечого життя, зміцнення юридичного статусу, зв'язків з іншими православними церквами, відновлення доктринальної єдності з грецько-візантійською християнською традицією. У ділянці теології розпочалась систематизація доктрини. Функціонування чисельних осередків православної релігійної думки мало наслідком піднесення рівня інтелектуального життя русинів. Відтак, православ'я розпочало рух у напрямку подолання інституційного та культурного занепаду (приклади розвитку біблеїстики, зокрема, поширення учительних євангелій, вихід друком Нового Заповіту, Псалтиря чи повної Біблії церковнослов'янською мовою). Реформи реалізувалися церковними братствами, можновладцями та єпископатою, однак страждали через слабку координацію. Становище руського православ'я послаблювали вну-

трішні напруження і конфлікти. Зрештою, реформи були завершені лише в епоху Петра Могили (С. 69). У цілому подана характеристика доби, яка в сучасних працях деколи іменується, як час „кризи та реформ“, є досить реалістичною та виваженою. Можна погодитись з Автором, який наголошує на суперечливості становища церкви. Однак спроби М. Мельника окреслити організаційну структуру православної церкви, а також охарактеризувати становище духовенства є, на мій погляд, досить фрагментарними і неповними⁵.

Конфронтацію православних з католиками М. Мельник ілюструє на прикладі Львова і Вільно, при цьому він оглядово аналізує експансіонізм єзуїтів, а також загрози протестантів. Цікавим є авторський огляд полемічної літератури, який закінчується висновком про те, що, запропонувавши читачам збір конкретних знарядь, критики католицизму та протестантизму, православні, однак, не зуміли створити синтетичні та системні полемічні праці чи катехизиси, які б представляли засади їх доктрини, літургії та сакраментології. Прочитуючи один із висновків: „У порівнянні з католицизмом православ'я могло видаватися християнством без догматів“, спостерігалася „аморфність“, яка характеризувалася тим, що, наприклад, важко відрізнялися ортодоксія від герезії, народний забобон від культу, більша питома вага належала побожності, ніж її суті“ (С. 88). До цього додалися відомі проблеми з освітою, однак почалося її піднесення (приклад Острога), що стало можливим завдяки унікальній співпраці з іновірцями. М. Мельник також акцентував відкинення православними реформи календаря, православно-католицький діалог та „політичну“ співпрацю з протестантами.

Унійний процес у період 1590—1592 і 1594—1595 рр. проаналізований в монографії докладно, за усталеними в унієзнавстві джерелами та подіями. Однак, традиційний погляд на Львівський „з'їзд“ чи собор, організований Гедеоном (Балабаном) 28 січня 1595 р., не викликає у мене позитивних емоцій, позаяк, на мою думку, він не відбувся, а підсумковий документ був складений аж після собору 1596 р.⁶

В аналізі подій 1594—1595 рр. виокремлюється розділ „Берестейський синод 11—12 червня 1595 р. та його наслідки“⁷. Як відомо, тоді ж були укладені знамениті 33 артикули унії, однак, як видається, авторський аналіз тексту (на 64-х стор.!) без залучення нових джерел виглядає дещо вторинним у порівнянні з відомою великою історіографією проблеми. Авторський сюжет „Розмови і унійний акт в Римі“ також є предметом уваги численних унієзнавчих праць.

⁵ Див. характеристику доби в інших категоріях та форматі: Тимошенко Л. Організаційна структура Київської митрополії в другій половині XVI ст.: становище та функціонування інституцій // Дрогобицький краєзнавчий збірник.— Дрогобич, 2017.— Вип. XIX—XX.— С. 149—187; його ж. Крилаті єпископських кафедр Київської митрополії у XVI — на початку XVII століть: місце в системі церковно-адміністративної організації, повноваження та особливості функціонування // Записки НТШ.— Львів, 2017.— Т. 270: Праці Історично-філософської секції.— С. 135—164; його ж. Берестейський собор Київської митрополії у червні 1590 р. у світлі маловідомих та віднайдених джерел // Studia z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej [Profesorowi Henrykowi Gmiterekowi w czterdziestopięciolecie Jego pracy naukowej — uczniowie, współpracownicy, przyjaciele] / Red. naukowa W. Bondyry, D. Kupisz, J. Ternes, L. Wierzbicki.— Lublin, 2018.— S. 467—483; На перехресті культур: Монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільносі. Колективна монографія за редакцією А. Бумблаускаса, С. Кулявічюса та І. Скочильса.— Vilnius, 2017.— С. 39—54, 63—69 та ін.

⁶ Тимошенко Л. Два Львівські собори першої половини 90-х років XVI століття: свідчення тогочасних джерел і інтерпретації дослідників // Записки НТШ.— Львів, 2015.— Т. 268: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін.— С. 340—368.

⁷ Позаяк соборові документи не збереглися, питання про його вірогідність залишається проблемним.— Див., напр.: Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії.— Львів, 2000.— С. 291; Дмитриев М. В. Между Римом и Царьградом. Генезис Брестской церковной унии 1595—1596 гг.— Москва, 2003.— С. 174—176. Відтак, винесення Берестейського собору 1595 р. у назву розділу не виглядає вмотивованим.

Змушений констатувати, що, на жаль, М. Мельник не знайомий з цілим рядом новітніх праць, які значно увиразнюють та в деяких суттєвих деталях уточнюють унійний процес 1594—1596 рр., у тому числі й погляди православних на унію, як регіональну ідею єдності церков. Так, характеризуючи унійні погляди митрополита Михайла (Рагози), Автор послуговується давно відомими джерелами, не знаючи про те, що нещодавно опубліковано практично невідоме джерело — його недатований обіжник на скликання собору в Бересті, зміст якого значно коректує відомий погляд на унійну поставу митрополита⁸. Щодо характеристики діяльності цього митрополита, варто було врахувати й інші новіші праці, які представляють його з дещо іншого, сказати б — реформаторського — боку⁹.

Завершується монографія розділом „Берестейський синод 1596 року”. На думку М. Мельника, у попередніх працях проблему прагнення православних до об’єднання на соборі не увиразнено. Аналізуючи ряд відомих джерел, дослідник дійшов висновку про те, що розрив з ініціаторами унії відбувся внаслідок дій православних, які не приготували на синод нічого такого, що могло б становити підставу для ведення дискусії, та й лідер православних князь В.-К. Острозький вже не бажав, як колись, вести з католиками будь-які переговори. З іншого боку, тут ще раз наголошується на тому, що прийнята в 1596 р. концепція унії зазнала виняткового впливу потридентської еkleзіології католиків, тобто, прийнятих у Римі унійних декретів. Крім того, єпископи-уніати безмежно вірили в міф неперервності спадщини флорентійської ідеї на руських землях, у спосіб чого вони прагнули легітимізувати свої унійні прагнення (S. 347)¹⁰.

У підсумках рецензованої праці М. Мельник дійшов парадоксального висновку про те, що прихильники унії (передовсім, лідери з православного середовища) цілковито засвоїли католицьку доктрину (тобто, цілком відмовились від ідеї універсальної унії), і почали конструювати свою нову ідентичність, доводячи правомірність власного вибору. Це означає ніщо інше, як те, що формально вони залишили православ’я і здійснили фактичну конверсію до католицизму!

Зі згаданим висновком можна погодитися лише частково. Так, ідея універсальної унії в 1596 р. була цілком відкинута, в документах унійного собору з’являються засади католицького розуміння унійної ідеї, однак пособорова практика, відома в історіографії з уявлення про те, що уніати „мали провід, але не мали вірних”, демонструє зовсім інші реалії. Католицька візія унії в практику Київської

унійної митрополії спочатку не впроваджувалась, позаяк латинські „новини“ зазнали тотальної критики з боку православних і стали причиною відомих міжконфесійних конфліктів у Вільні на початку XVII ст. Виходячи із засади збереження східного обряду (одна із головних принципових норм проекту регіональної унії, яка впроваджувалась внаслідок Берестя!), унійна церква перших поунійних десятиліть змушена була постійно демонструвати свою позірну „православність“, що фактично означало довге тривання еkleзіальної амбівалентності, тобто, про формування якоїсь нової унійної ідентичності ще не йшлося (вони змушені були захищатися від закидів православних, які навіть відмовлялися уніатам в належності до руського народу!), хоча уніатські публіцисти час від часу й говорили про якусь „нову русь“¹¹.

Чимало висновків Марека Мельника заслуговує на увагу. Так, наприклад, він вказує на те, що унійний план В.-К. Острозького не передбачав різних варіантів переговорів з католиками, у цілому ж проект православних мав суттєві вади. До того ж, владики утратили надію на реалізацію релігійних перетворень власними силами. Відтак, їх проект релігійних реформ був радше регресивним, в цілому ж на руських землях так і не вдалося випрацювати чітку екуменічну модель з’єднання християнства: „... не випрацювано її теоретичних засад, ніхто не розважав над тим у незалежний від поточних проблем спосіб ...“. Ризикованою була глибока віра православних єпископів у те, що всілякі внутрішні негаразди можуть бути розв’язаними унаслідок унії з Римом та ін. (S. 366). Звідси впливає авторське уявлення про причини розколу єдиної перед тим Київської митрополії, який відбувся на соборі 1596 р. Комусь може видатися, що висновки М. Мельника занадто категоричні, однак їм не бракує аналітичності, базованій на тонкому відчутті Автором реалій досліджуваної доби.

До переліку недоліків рецензованої монографії можна віднести також і невелику увагу, приділену в ній ролі церковних братств в генезі Берестейської унії. З одного боку, вони були послідовними противниками унії, внаслідок чого не взяли участі у розробці її проекту. З іншого — мирянські організації були співтворцями антиунійного дискурсу, що варто було б окремо акцентувати.

У підсумку зазначу, що вважаю нову монографічну працю Марека Мельника помітним внеском до унієзнавства. Тим більше, що Автор наприкінці праці говорить про необхідність у перспективі глибших досліджень унійної доби.

Леонід ТИМОШЕНКО

⁸ Тимошенко Л. Митрополит Михайло (Рагоза) і підготовка собору Київської митрополії в Бересті 1596 року в контексті документальних джерел // Записки НТШ.— Львів, 2018.— Т. 271: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін.— С. 16—38.

⁹ Див., напр.: Тимошенко Л. Київський митрополит Михайло Рагоза та церковні братства Львівської єпархії: порозуміння і конфлікт // З історії західноукраїнських земель / Наук. ред. і упоряд. І. Орлеви́ч.— Львів, 2015.— Вип. 10—11.— С. 13—36.

¹⁰ Про перипетії „вмонтовування“ флорентійської ідеї до унійної програми руської ієрархії див. докл.: Тимошенко Л. Полемічний твір Клірика Острозького „Історія о листрикійському синоде”: історіографічні традиції і „флорентійсько-берестейські“ контексти відповіді православних на виклики часу // Острозька давнина. Науковий збірник.— Остріг, 2013.— Вип. 2.— С. 73—91 (на жаль, згадана та ін. праці українських істориків невідомі М. Мельнику).

¹¹ Див. докл.: Неменський О. Б. Воображеніє сообщества в „Палинодии“ З. Копыстенского и „Обороне унии“ Л. Кривы // Белоруссия и Украина: история и культура. Ежегодник 2005/2006.— Москва, 2008.— С. 41—78; його ж. Русская идентичность в Речи Посполитой в конце XVI — перв. пол. XVII века (по материалам полемики и литературы) // Религиозные и этнические традиции в формировании национальных идентичностей в Европе. Средние века — новое время / Под. ред. М. В. Дмитриева.— Москва, 2008.— С. 180—197; його ж. О возможной культурно-стилевой границе между православными и униатами в первой половине XVII века // <http://www.hist.msu.ru/Science/LMNS2002/36.htm>. Див. також: Дмитриев М. В., Шпирт А. М. Идентичность Руси и „русси“ в письменных памятниках украинско-белорусской православной культуры XV—XVII вв.: историографический заметки // Нарративы Руси конца XV — середины XVIII вв.: в поисках своей истории / Ответств. сост., ответств. ред. серии А. В. Доронин.— Москва, 2018.— С. 332—383.

Aleksander Kolańczuk. Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym w II RP.— Przemyśl, 2019.— 392 s., il.

Південно-Східний Науковий Інститут у Перемишлі та його директор Станіслав Стемпень уже багато років плідно працюють над висвітленням непростой теми польсько-українських взаємин у XX ст. й уенерівської еміграції в Польщі міжвоєнного періоду. Цій темі присвячена й нова книга відомого історика Олександра Колянчука, фахівця саме в галузі української військової еміграції, українських військових цвинтарів у Польщі, біографістики. Книга вже виходила в Перемишлі 2017 р., її, як у Польщі, так і в Україні, зустріли з великим зацікавленням, а тепер вона побачила світ у доповненому й розширеному варіанті¹.

Видання має риси, з одного боку, науково-монографічного, а з іншого — біографічно-довідкового видання. Якщо розглядати дослідження, як монографію, то воно має такі компоненти, як вступне слово С. Стемпеня про польсько-українську угоду 1920 р. задля спільної боротьби з більшовицькою Росією, яка „загрожувала не лише їхній незалежності, але й усій Європі“. Як слушно зауважив директор Південно-Східного інституту, ця війна, на жаль, не знайшла підтримки Заходу, який усе ще сподівався на реставрацію білої Росії. Дослідження цієї проблеми в часи тоталітаризму не провадилося, а національно-визвольна боротьба, як українців, так і поляків, усіляко спотворювалася. Тому в колективній свідомості обох суспільств значною мірою панували негативні стереотипи щодо польсько-українських стосунків, насаджених комуністичною пропагандою. З огляду на це пропонуване дослідження про спільні долі українців і поляків потрібне, як для нинішнього, так і для майбутніх поколінь поляків і українців.

Після вступу йдуть два основні розділи. Їх можна вважати короткою (50 стор.) науковою розвідкою про два аспекти теми — шлях українців до еміграції та нове життя, яке розпочалося для них у сусідній країні. Оскільки книга вийшла в Польщі й призначена передусім для польського читача, логічним є висвітлення історії української революції, державотворчих процесів на Великій Україні 1917—1921 рр., запеклої збройної боротьби українців проти Червоної і Білої Росії. Особливу увагу автор звертає на польсько-український військово-політичний союз, спільні бойові дії польського й українського війська, подальше інтернування вояків УНР у Польщі, підтримку Польщею повстансько-партизанського руху в Наддніпрянщині, а також зміну політики після Ризького договору 1921 р. й відходу Пілсудського від активного політичного життя. Висвітлюючи історію України, автор не оминає Галичини, чітко акцентуючи різні політичні позиції керівників УНР і ЗУНР, зумовлені різними загрозами, безкомпромісність, як поляків, так і українців у питанні державної приналежності Львова, непоступливість керівництва ЗУНР на переговорах, несприятливі

для України загалом зовнішньополітичні обставини. Автор детально висвітлює життя українців у таборах інтернованих, зокрема культурно-освітнє (товариства „Сонцецвіт“, „Веселка“, хор Кошиця), активну діяльність Державного Центру УНР, Ради Республіки, Українського Центрального Комітету, Української Станиці в Каліші, а також польських допомогових структур, насамперед Товариства допомоги емігрантам-українцям. Досить широко висвітлена в дослідженні участь українських науковців в організації різних форм навчання колишніх вояків. 1921 р. в таборі в Ланьцуті створили Український Народний Університет, ректором якого став проф. Василь Біднов, а деканами — Микола Чайковський, Леонід Білецький, Харитон Лебідь-Юрчик та ген. Ілля Мартинюк. Серед викладачів були І. Огієнко, А. Чернявський, Р. Лященко, І. Свенціцький, В. Садовський, І. Фещенко-Чопівський, О. Шульгин та ін. Також тут діяла Спільна Юнацька Школа на чолі з ген. Миколою Шаповалом. У чотирьох українських вишах у Чехословаччині в 1921—1923 рр. навчалося бл. 2 тис. українців, переважно політемігрантів. В усіх таборах створили українські гімназії, різноманітні курси. Оскільки пошуки праці змусили вчорашніх вояків роз'їхатися по всій Польщі, важливу роль у їх інформуванні, контактах і моральній підтримці відігравали „Вісті УЦК“, видання „За Незалежність“, газети „Українська трибуна“, „Наш світ“, „Духовна бесіда“ та ін. Військова еліта згуртувалася навколо Українського Воєнно-Історичного Товариства, до якого належали ген. Марко Безручко, Сергій Дельвіг, Володимир Шепель, Микола Юнаків, Андрій Вовк (перший голова), Володимир Змієнко, Павло Шандрук та ін. Товариство видавало щорічник „За державність“, організовувало лекції, авторські

зустрічі, концерти в Українському клубі у Варшаві. Як зазначає О. Колянчук, попри значні наукові сили, УЦК на вдалося організувати український виш у Польщі. Натомість у Варшаві з 1930 р. діяв Український науковий інститут. Його директором став О. Лотоцький, секретарем — Імалей-Стоцький, а співробітниками — Б. Лепкий, В. Садовський, К. Мацієвич, І. Шовгенів, П. Зайцев. Значним досягненням інституту стало видання 13 томів (з планованих 16) творів Тараса Шевченка. Українські науковці в Польщі видали понад 150 монографій Л. Биковського, Л. Білецького, М. Біднова, П. Зайцева, М. Ковалевського, І. Огієнка та ін. Багато українців стали викладачами й працівниками польських науково-дослідних інститутів. Помітний вплив на польську культуру мали українські митці М. Битинський, П. Ковжун, В. Масютин, П. Холодний, О. Лященко, П. Андрусів, С. Бутович, С. Литвиненко. Популярними в міжвоєнній Польщі були українські хори (ім. Лисенка, Котка, Божика), й театри. Вони сприяли кращому взаєморозумінню між українцями й поляками.

¹ Stępień S. Słowo wstępne // Kolańczuk A. Ukraińscy emigranci polityczni...— S. 11.

Основна частина нового видання — біографічний словник української еміграції, що налічує загалом понад 200 гасел, як про широко відомих (Василь Біднов, Лев Биковський, Дмитро Дорошенко, Павло Шандрук, Андрій Яковлів, Петро Холодний-ст., Іван Феценко-Чопівський, Іван Липа, Олена Теліга, Андрій Лівницький, Роман Смаль-Стоцький), так і про менш відомих наддніпрянців — пор. Василя Абрамовича, який став геодезистом, ген. Олексія Алмазова, у Польщі інженера-гідротехніка, маляра Миколу Анастазівського, вчителя малювання, ветеринара й бактеріолога Петра Андрієвського, який став професором Варшавського університету, директора департаменту ЗУНР Віктора Андрієвського, який керував гімназією в Каліші, міністра УНР Євгена Архипенка, у міжвоєнний період організатора українського кооперативного руху на Волині, редактора часопису „Український Пасічник“, підполк. Юрія Артющенка, вчителя на Лемківщині, підполк. Никифора Авраменка, згодом інженера шляхового будівництва в Більську Підляському. Не до всіх доля була приязною. Командир куреня Павло Базилевський, учасник походу на Київ, у 20—30-ті роки працював фізично в Тарнові й Білостоці, 1939 його схопило НКВД, далі Сибір. 1942 року, разом із групою колишніх українських вояків, вступив до армії Андерса, воював на Близькому Сході, в Італії. Після війни виїхав до Великобританії. Герой оборони Замостя від червоних нападників — генерал Марко Безручко 1924 року отримав роботу в лісових маєтках митрополита Шептицького в Ославах, а за якийсь час місцева влада відмовила йому в дозволі на проживання. Посаду у Військово-Географічному інституті у Варшаві він втратив 1934 року через скорочення штатів, а державну допомогу почав отримувати лише 1937р., уже тяжко хворим. Помер у 1944 році. Генерал-хорунжий Євген Білецький працював на цукроварні, 1930 року втратив працю й жив на селі, працюючи фізично. У 1945 році затриманий радянськими органами держбезпеки, загинув у таборах. Декому пощастило більше. Сотник Василь Авраменко організував у Каліші танцювальний ансамбль із 100 учасників, відкрив школи народних танців у Львові (1922), Луцьку, Торонто (1926), а протягом 30-х років створив близько 50 танцювальних груп по всій Америці, 1936 року заснував українську кіностудію у США, випустив фільми „Наталка Полтавка“, „Запорожець за Дунаєм“, „Маруся“. Сотник Леонід Бачинський редагував журнал „Пластун“ в Ужгороді, керував Українським інститутом для дівчат у Перемишлі, після 1939 був директором Торговельної школи в Ярославі, згодом очолював українську гімназію в Німеччині. Майор Микола Чижевський закінчив Гірничу академію в Кракові, згодом захистив у ній докторат, працював доцентом, професором, деканом. Нагороджений Золотим Хрестом Заслуги. Професорами польських, чеських, німецьких університетів були Дмитро Дорошенко, Микола Дубовицький, Іван Феценко-Чопівський, Євген Гловінський, Іван Шовгенів та ін. В усіх статтях підкреслена участь емігрантів у суспільній праці в УЦК, Союзі Українських Ветеранів, Українському Военно-Історичному товаристві, часописах і календарях, хорах, театрах та

ін. ветеранських організаціях. Трагічним для багатьох політемігрантів став 1939 рік. НКВД знищив колишнього члена Центральної Ради Сергія Бачинського, талановитого організатора радіозв'язку Костянтина Баласа, члена Українського генерального військового комітету Євгена Білецького, математика Володимира Дяконенка, агронома Олександра Костюченка, директора Українського кооперативного банку в Луцьку Олександра Ковалевського, сенатора Миколу Маслового, інженера-лісівника Володимира Мірошниченка, економіста й ученого Валентина Садовського та багатьох інших. Особливо цінними є відомості про участь низки вищих старшин і політиків (В. Сальський, А. Лівницький, П. Шандрук) в діяльності нелегального Генштабу Армії УНР. Останній узяв на облік 1200 старшин і готував їх до майбутньої війни за незалежність України. Безумовною цінністю видання є матеріали, зібрані автором у нащадків емігрантів (про Михайла Беседіна, Івана Гітченка, Сергія Хлопівського, Федора Холявку, Микиту Сніжка та ін.). Цікавим, як для польського, так і для українського читача є розділ про подальшу долю окремих нащадків емігрантів — Романа Авраменка, Ірини Богун-Чопівської, Олега й Роберта Чижевських, Володимира Денисенка, Ірини Доманської, Славомира Качоровського, Володимира Корогоди та ін. Вони стали фахівцями в різних галузях, відомими особистостями, а водночас дбали, а деякі й донині дбають про збереження української культури, увічнення пам'яті своїх героїчних предків.

Книга видана на якісному папері, зручним для читача кеплем, з цікавими документальними ілюстраціями, в т. ч. з приватного архіву Чижевських.

Якщо говорити про невеликі книги, то рецензентові впали в очі хіба що дрібні хиби: у статті про Євгена Гловінського вказано: „В 1944 виїхав до Зальцбурга (Австрії), від 1949 жив у Мюнхені... в Німеччині... В 1952 виїхав до Німеччини (Аугсбург)“ (с. 123). У гаслі про астронома М. Ковалевського подано, що він був директором Міжнародної астрономічної обсерваторії у Чарджоу в Казахстані (с. 147), хоча з контексту випливає, що це було до 1917 р., коли Казахстану ще не було, натомість Чарджоу — це нинішній Туркменабад у Туркменістані. У статті про Михайла Крата при описі подій 1941 р. сказано, що 22.VI.1941 в Кракові його обрали „до Українського Національного Комітету під керівництвом ген. Всеволода Петріва“ (с. 152). Відозва УНК до народу від 22 червня містить підписи 36 осіб, починаючи від д-ра Володимира Горбового, серед яких ген. Петрів відсутній². Статті про політичного діяча Миколу Ковалевського (с. 146) і суспільного діяча Миколу Ковалевського (с. 148) проілюстровані одним портретом М. Ковалевського³. Зовсім не використаний автором ЦДІА України у Львові, де зокрема, є цікаві й дотичні до теми фонди: Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР та ЗУНР (ф. 581), Українська збірна станиця інтернованих військ УНР, м. Ланьцут (ф. 753), Українська військова станиця інтернованих військ УНР, м. Каліш, особові фонди правника Ростислава Лащенка (ф. 370), члена Центральної Ради Григорія Степури (ф. 760), дипломата Михайла Тишкевича (ф. 681), співробітника Генштабу УНР Івана Шендрика (ф. 369)⁴.

² Українське державотворення: Акт 30 червня 1941. Документи і матеріали.— Львів-Київ, 2001.— С. 65—66.

³ Encyclopedia of Ukraine.— Toronto Buffalo London: University of Toronto Press, 1988.— Vol. II (G—K).— P. 642.

⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Путівник.— Львів-Перемишль, 2003.— С., 131, 132, 340, 353, 355, 359, 371.

В бібліографії, на мою думку, бракує посилань на „Енциклопедію НТШ” (1-3 томи містять ґрунтовні статті про Петра Андрусіва, Леоніда Бачинського, Василя Біднова, Лева Биковського), та „Енциклопедію Львова” (статті про Дмитра Дорошенка, Павла Ковжуна, Івана Липу, Юрія Магалецького, Петра Мегика). Так само не використаний „Довідник з історії України” І. Підкови й Р. Шуста (Київ, 2001). Оскільки в роки Другої Світової війни частина політемігрантів опинилася на Американському континенті, варто було залучити довідник Дмитра

Штоґрина⁵. Втім, будь-який біографічний довідник можна доповнювати нескінченно.

Нова книга Олександра Колянчука є цінним внеском у справу порозуміння між поляками й українцями, в підмурівку якої є славні сторінки спільної боротьби за незалежність Польщі й України. Низка статей та значний фактографічний матеріал стануть у нагоді науковцям, які продовжують працю над Енциклопедією НТШ.

Іван СВАРНИК

Оксана Кузьменко. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн).— Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018.— 728 с., + 16 с. іл.

В уснословеснознавстві не раз спалахують дискусії про „завмирання” народнопоетичної творчості. Одні вчені доводять, що для становлення і розвитку повноцінного народнопоетичного звичаю вже немає підстав, адже науково-технічний поступ докорінно змінив уклад життя суспільства, порушив його форми. Йдеться, насамперед, про усне побутування жанрів народної поезії, про звичаї та обряди, на зміну яким прийшли писемні форми літератури, радіо- і телебачення як способи передачі духовних цінностей. Інші ж, намагаючись спростувати ці твердження, послугуються новим поняттям „постфольклор”. А де ж шукати відповіді на запитання: які особливості сучасного народнопоетичного поступу, і чи воно взагалі є? Як розв'язують цю проблему українські уснословеснознавці та народознавці?

Нова монографія Оксани Кузьменко, як і дослідження її львівських колег-фольклористів, зокрема Р. Кирчіва „Двадцять століття в українському фольклорі” (Львів, 2010), Г. Дем'яна „Українські повстанські пісні 1940—2000-х років (історико-фольклористичне дослідження)” (Львів, 2003), О. Гінди „Поетична творчість української трудової спільноти в Італії початку ХХІ століття в контексті фольклорної традиції” (Львів, 2015), засвідчили успішне подолання крайнощів. У центр уваги поставлено не випадковості, а народнопоетичні закономірності, світогляд, події і явища, які відігравали в житті народу виняткову роль, збуджували його почуття, входили в свідомість, визначали особливості духовного світу, впливали на повсякдення.

Щоб розвинути ідеї попередників, вийти на постановку нових завдань з метою розв'язання важливих фольклористичних проблем, О. Кузьменко здійснила дуже скрупульозний аналіз обширної наукової літератури та джерел: архівних колекцій, публікацій та сучасних записів (у тому числі власних) творів періоду двох світових воєн. Результатом стала докладно виписана історія принципів збирання та дослідження українського фольклору

згаданого періоду. Дослідниця дійшла висновку, що праця учених-уснословеснознавців пройшла еволюційний шлях від перших записів стрілецьких пісень В. Гнатюка до міждисциплінарного вивчення народної творчості. Авторка чітко визначила дослідницький кут зору, суть якого у з'ясуванні драматичного змісту буття людини та в концептуальних формах його вираження в необрядовому фольклорі. До того ж, вона дала аргументоване визначення головного терміну „фольклорний концепт”, зосередивши увагу на мотивемно-мотивних підставах як основі кодування буттєвого досвіду.

„Фольклорний концепт” потрактовано як „стійку одиницю ментальних та психологічних ресурсів фольклорної свідомості, словесно вираженої через ядерне слово й низку інших структурно-семантичних форм, яка дає змогу виявляти ієрархію цінностей та різні виміри життєвого досвіду: мовний, естетичний, чуттєвий, релігійний, гендерний” (с. 192—193). Його зміст досліджено на основі таких форм: 1) мотивема, мотив (на рівні сюжетно-мотивних утворень); 2) етноконстанта (стійкий вислів, формула); 3) символічний образ (образ-символ); 4) художньо-виражальний засіб (епітет, метафора, порівняння).

О. Кузьменко значно поглиблює сформований напрям українського уснословеснознавства. Послугуючись поняттями/концептами „війна”, „молитва”, „смерть”, „зло-добро”, „ворог”, „мати”, „туга”, „сум — радість”, „страх”, „дім”, „неволя”, „могила — сила — слава — Україна”, більшість з яких була предметом наукової уваги інших дослідників-гуманитаріїв, завдяки чітко визначеному методу дослідження, глибокому розумінню мовних явищ авторка знаходить і відкриває нові смисли, які збагачують уявлення про діалектику становлення світогляду, національного буття українців та способів їх вираження. Насамперед вони полягають у драматизмі, про що заявлено у назві. Прочитання подій і явищ історії, їх зображення в народній творчості під таким кутом зору не випадковий. Драматизм ха-

⁵ Ukrainians in North America. A Biographical Directory of Noteworthy Men and Women of Ukrainian Origin in the United States and Canada / Ed. Dmytro M Shtohryn.— Champaign, Ill., 1975.— 424 p.

рактизує повсякденне буття людини у міжчассі світових воєн, адже сутність *драматичного* визначає напружена боротьба прекрасного і потворного, зла і добра, піднесеного і низького, безнадії й віри в сили, у майбутнє Роду й народу. У ній перемагає життя над смертю, утверджуються додатні начала, що засвідчують непереможну силу національного духу і його торжество над зловорожим. Формування цілісної системи уявлень досліджується від змісту понять на позначення трагічних виявів буття, завданих травм („війна“, „смерть“, „могила“) до концептів на означення волі-свободи й української державності („молитва“, „сила“, „слава“, „Україна“). Сенси понять розкриваються в аспектах соціально-політичного, ідейного, особистого та колективного буття, в естетичній та художній площинах текстів різних фольклорних жанрів. Авторка, зосереджує увагу на поняттях, які відображають першоджерела і першопричини драматичного буття, а саме на „війні“ і „смерті“. Війна — це розлука з матір'ю, дружиною, дітьми, передумова руйнування цілості сім'ї, насильство над жінками і дівчатами, масове удівство та сирітство (с. 254). Зі смертю пов'язана не лише фізична загибель, але „певний набір почуттів, серед яких головними є страх і відвага, а також самотність, туга, жаль, біль, розпач“ (с. 291). Структурованість понять підпорядковується дослідженню руху народної свідомості, обумовленості його історичними, соціальними, побутовими, психологічними чинниками, що виводить на ґрунтовні узагальнення та висновки. Скажімо, еволюцію народно-поетичних уявлень про війну авторка пов'язує із створенням та введенням у дію зброї масового знищення. Унаслідок відбулося ускладнення концептуального образу війни, яке з героїчно-епічного стилю зображення перейшло в реалістично-моралізаторську площину. Подібного роду зміни спостережено у розумінні головного архаїчного образу, у якому становлення нових уявлень про смерть йшло у взаємозв'язку з поняттям „нація“. Адже мотиви „загибелі“, „виживання“ й „опору“ пояснюють смерть як вияв саможертвості в ім'я захисту нації, що виражає динаміку смислів від смерті невідворотної (фатальної), масової (тотальної) до героїчної.

Значення висновків О.Кузьменко для народознавчої науки полягають у тому, що вони дають ключ до формування основоположних засад дослідження національної своєрідності свідомості українського народу. Сутність її у розумінні війни і смерті не як загартування земель і завоювання чужих народів, а як визволення з-під будь-якого гніту, як вияв свободи, волі, національної державності. Висновки окреслюють поглиблене філософське розуміння оновленого фольклорного образу героя, який співмірний „із головним його життєвим завданням — *подвигом*, в основі якого смерть без страху, продиктована ідеєю вільної людини“ (с. 317), що визначає парадигму буття, як самого героя, так і суспільства.

У потрактуванні понять „зло — добро“, „туга“, „неволя“ і „могила“, „слава“, „Україна“ постає складна історія етно-буття, яка є складовою українського світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння та світоствердження. Прикметною ознакою діалектики такого становлення, як зазначає О. Кузьменко, є „збільшення частини реалістичних художніх елементів, що вплинули на формування відповідного документально-інформативного стилю в зображенні подій“, перевага образів

людей над пейзажно-метафоричними образами та орнаментальними символами, розширення кола персонажів народнопоетичних творів“ (с. 330). До того ж осмислення драматичного буття людини та суспільства відбувається в єдності протилежностей з перевагою додатних начал над трагічними: життя над смертю, радості над тугою, свободи над неволею, відродження над умиранням. Саме тому в народній творчості періоду двох світових війн з'являється мотив „помсти“ як відповідь за вчинені окупантами кривди і катування. Такою природою пояснено особливості образу матері-рятівниці, смислові переакцентації в концепті „ворога“ з „мого“ на „нашого“. Цікава фольклорна рецепція „неволі“ як відсутності свободи, залежності від когось/чогось, неволі — як „чужого“, з чим потрібно боротися, а волі — як „свого“.

Цілком закономірно, що становлення уявлень про міжвоєнну дійсність і людину в ній підводить дослідницю до необхідності з'ясування понять „могила“, „слава“, „Україна“, що є завершальними у сукупності поглядів на драматичне буття. Їй вдалося змалювати новаторську картину генези драматизму світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світовираження, світопотрактування та світоствердження як складової національного світогляду українців. Визначальною особливістю є перевага добра над злом, життя над смертю, радості над тугою, свободи над неволею, свого над чужим, що привело до ідеї утвердження політичної свободи і самостійної української держави, яка набрала „аксіоматичного характеру і в обороні якої вони розвинули глибоку жертвність“ (с. 550). Тому образ могили у народнопоетичних творах постає не як трагічний кінець, а як символ сили, нездоланності Духа. Хрест на могилі — це слава, воскресіння національної свободи, волі, які є найсуттєвішими смислами поняття „Україна“. Слушно в монографії зазначено, що витоки понять криються у глибинах національної історії, зокрема, в обороні українським козацтвом рідної землі від завойовників, у шевченківській ідеї „святої волі“, яка увійшла „в плоть і кров“ Січових Стрільців, героїв Крут і Холодного Яру, воєнків ОУН і УПА, борців проти совєтсько-комуністичного та фашистського режимів, сучасного покоління патріотів Майдану та героїв війни проти московського окупанта на Донбасі.

На особливу увагу в монографії заслуговує обширний список використаних джерел та літератури, звід інформації про пісенні записи, показчик мотивів і мотивів української соціально-побутової лірики, іменний та предметний показники, що значно полегшить дослідницькі пошуки послідовників О. Кузьменко. Разом з тим хотілося, щоб у роботі ширше було з'ясовано місце кобзарства, адже відомо, що народні співці-музиканти, про яких йдеться у книгах К. Черемського „Повернення традиції. З історії нищення кобзарства“ (Харків, 1999), Б. Жеплинського, Д. Ковальчука „Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник“ (Львів, 2011), були серед Січових Стрільців, у повстанських загонах. Ними опікувались П. Скоропадський, С. Петлюра, інші українські військові та державно-політичні діячі. Сумський кобзар Є. Мовчан створив „Думу про голод“, а роменський бандурист Є. Адамцевич у роки Другої світової війни написав пісню „У неволі“. Твори про учасників та провідників національно-визвольних змагань, про сталінські репресії та важливі події і людей складали й інші кобзарі, лірники. Дони-

ні 83-річний бандурист Ігор Рачок з Чернігівщини виконує повстанські твори та „Пісню про Конотопську битву“, передаючи їх землякам й молодшим колегам.

Підсумовуючи, зазначмо, що глибина наукових поглядів авторки на досліджувані явища народно-поетичної творчості ґрунтується на об'єктивності трактування та на оцінках, які досягаються завдяки концептуальному аналізу дуже різного за часом та місцем запису матеріалу, на розвитку ідей вітчизняних та зарубіжних учених. Праця

Оксани Кузьменко — це приклад не лише непереічного наукового здобутку, але його суспільного значення, адже основні положення та висновки спрямовані в сучасність. Конструктивні ідеї мають стати поштовхом для становлення новітнього народознавства, спрямованого на формування національної свідомості та громадянської позиції українців, адже в монографії подано чітку картину народного бачення світової війни, що нині є особливо злободенним.

Олексій ВЕРТИЙ

Роксолана Поворознюк. Медичний переклад: теорія та практика: у 2 т.— Київ: Видавець Заславський О. Ю., 2019.— Т. 1: Теоретико-методологічні засади діяльності медичного перекладача.— 367 с.; Т. 2: Стратегії й тактики письмового та усного перекладу медичних текстів.— 463 с.

У загальній масі перекладів фаховий переклад значно перевищує художній, натомість в українському перекладознавстві лівова доля досліджень припадає саме на художній переклад. Це не заважає формулювати основні принципи якості перекладів, але брак уваги до онтологічної та аксіологічної площин жанрових видів перекладу гальмує і теоретичне осмислення конкретних проблем перекладу, і практичне втілення їхнього розв'язання. Серед особливих сфер суспільного спілкування перебувають питання передачі медичних послуг. Якщо українська медична лексикографія має значні здобутки в галузях тлумачних і перекладних словників, то в українському перекладознавстві на заповнення цієї лакуни активно працює Роксолана Поворознюк, яка опублікувала дві монографії, присвячені медичному перекладу: дещо раніше — „Переклад медичних текстів“ (Київ, 2017, 223 с.), а тепер — „Медичний переклад“ (Київ, 2019, 367+463 с.).

Рецензований двотомовик складається з семи розділів, додатків та списків використаної літератури до кожного тому окремо. Перший розділ закладає методологічні підвалини для представлення нової дисципліни: авторка описує функції медичного перекладу, класифікує жанри медичної документації, формулює базові терміни. Дослідниця підійшла скрупульозно до визначення майже всіх термінів, використаних для різноаспектного опису досліджуваного об'єкту. Враховуючи специфіку цього перекладу, а саме акцент на інформативності та відсутності емоційного й естетичного складників повідомлення (т. 1, с. 14), то видається зайвим надмірне різноманіття термінів на позначення міри відповідності у перекладі — точність (відповідність змістів вихідного й похідного текстів), еквівалентність (наближення до смислової структури оригіналу) та адекватність (функціональна тотожність оригіналу) (т. 1, с. 20—21). Дослідниця визначила власну багаточленну модель медичного перекладу, що вміщає цілу програму для подальшого вивчення, уточнення й розширення.

У центрі уваги другого розділу — стратегії та практики медичного письмового й усного перекладу. Цей особливий вид міжлюдського спілкування

характеризується різнотипною нерівністю учасників комунікативної тріади „лікар — перекладач — пацієнт“, а тому поліпрагматичну сутність медичного дискурсу потрібно розкрити у гібридних текстах, які потребують дуже уважного перекладознавчого розгляду. Дослідниця звертається до давнього, але зараз несправедливо призабутого терміну „домінанта“, особливо до його варіанта „жанрово-стилістична домінанта“, що підтверджує його потенціал у сучасних дослідженнях і водночас дає змогу нефаховому читачеві краще сприймати виклад без надужиття складних терміносполук, адже рецензована монографія за своєю природою і так переобтяжена вузькоспеціалізованою терміносистемою. Авторка також аналізує питання, яке зацікавить кожного з нас, хто стане учасником медично-комунікативної тріади: чи має медичний перекладач обов'язково мати медичну освіту (т. 1, с. 134)? Дослідження показують, що неспеціалізований перекладач може допустити більше помилок, ніж якби його взагалі не було між лікарем і пацієнтом (т. 1, с. 135). Цікаво, чи судовий переклад перебуває у такому ж статусі, чи ні?

У третьому — історичному — розділі авторка накреслила зовнішню історію розвитку українського медичного перекладу, починаючи ще з часу Руси. Серед фактів, якими дійсно можемо пишатися, постає загалом досить сумна картина, яка відображає дійсний негатив нашої політичної історії (гоніння на мову та державність негативно позначалися на українській медичній мові та перекладі). Хоча не вся історія ще оприявлена, і в її хронології медичного перекладу ще належне місце посяде перше українськомовне медичне видання „Лікарський збірник“ (1898—1901), який видавала Лікарська комісія НТШ. У всякому разі, тепер українська медична перекладна література розвивається досить активно, як то засвідчує „Літопис книг України“ (т. 1, с. 205).

Своєрідності творення медичної терміносистеми розглянуто в четвертому розділі, де дослідниця аналізує шляхи вироблення національної терміносистеми; вона прослідковує, як відбувається називання фахових явищ, і яку значеннєву інформацію можуть містити у собі терміни. Навіть, здавалося б, такий точний у визначенні предметів

науці, як медицина, теж властива термінна варіативність, що викликає інтерпретаційні труднощі для сприймача й перекладача. Загалом українська медична терміносистема — це дуже розгалужена система, де численними є і питомі українські терміни, і запозичені. До речі, культурний компонент теж зафіксовано у медичних термінах.

П'ятий розділ зачіпає питання якості медичного перекладу, яка прямо чи опосередковано впливає на правильність діагнозу та коректність призначеного лікування. Авторка запроваджує моделі оцінки якості медичного та усного перекладу, де враховано не лише текстотворчі компоненти (повнота, правильність і експресивно-стилістична тотожність (т. 1, с. 300), засадничі для письмового перекладу, а й особливості усного перекладу (т. 1, с. 274). Проаналізовано медично-деонтологічні компоненти спілкування між лікарем та пацієнтом (т. 1, с. 281—287, 300). Очевидно, поняття „точності”, яке передбачає дотримання мовних норм, терміної однорідності та жанрово-стилістичної домінантності, і яке функціонує на рівні з категоріями прийнятності й читабельності (т. 1, с. 273), потребує аналітичного поглиблення насамперед з погляду семантичної структури слова, а також культурних умов виникнення тексту.

Шостий і найбільший розділ присвячено питанням відтворення жанрово-стилістичних особливостей медичних текстів у письмовому перекладі. Головну увагу звернено на різножанрові види медичної документації, які спрямовані і на нефахівця, і на фахівця. Для широкого читача найчутливішими будуть розділи про вкладки до ліків і передопераційні інструкції, для вузького фахового читача — медичні опитувальники та епікризи. Дослідниця вникає у проблематику доступності медичної інформації для сприйняття (т. 2, с. 10—11), і саме тому їй доводиться заглиблюватися у текстові проблеми інформативності (як-от інформаційна насиченість, семантична економія й надлишковість (т. 2, с. 11–16), норми оформлення медичних текстів, які теж бувають варіативними (т. 2, с. 17 і далі), читабельності (т. 2, с. 98) тощо. На читабельності треба наголосити окремо, оскільки, найімовірніше, вперше в українському перекладознавстві дослідниця запроваджує показник Флеша та індекс Фога для визначення доступності тексту читачам (т. 2, с. 98—99). Ці параметри мають викликати більшу зацікавленість серед текстологів, адже тут можна простежити етнічність наукового тексту та перевірити певні виміри нації, як читачкої спільноти.

Як виявилось, буквалістичні тенденції у перекладі суперечать українським юридичним — отже, обов'язковим — вимогам, закріпленим у Наказі Міністерства охорони здоров'я України з 5 травня 2001 р. № 163 „Про затвердження Вимог до інформації про застосування лікарського засобу“ (т. 2, с. 39—40). Утім, саме цитований припис проіснував недовго: його змінили ще того року (але не його суть), а сам наказ проіснував до 2005 р. Його скасував Наказ МОЗ № 426 з 26 серпня 2008 р., і тому з погляду медичного перекладу цікаво було би проаналізувати ще цей чинний до нині доку-

мент на предмет застосування у сфері медичного перекладу. До речі, авторка поділяє побажання найчільніших фармацевтичних авторитетів щодо потреби методичних рекомендацій для написання листів-вкладок, висловлених ще 2001 р. (т. 2, с. 40), але, на жаль, не повідомляє, чи змінилося щось у цьому питанні за останні два десятиріччя.

Сьомий розділ у протиставу до попереднього зосереджується на питаннях усного медичного перекладу, враховуючи його послідовний та синхронний підвиди, де дослідниця розробила власні алгоритми їхнього опису. Одне з центральних місць розділу — це аналіз перекладацьких помилок. Авторка докладно пояснює природу перекладацьких помилок (т. 2, с. 333—345), а її спостереження дозволять проставити відповідні акценти у програмах підготовки перекладачів. Із чим можна не погодитися, то це із визначенням „громадського перекладу“ (community interpreting) як нефармацевтичного (т. 2, с. 258), адже чимало університетів у світі пропонують спеціалізовані освітні програми з усного медичного та судового перекладу.

Окремої уваги заслуговують додатки до монографії, серед яких взірці медичної документації українською та англійською мовами (додатки 1—11), текст клятви Гіппократа (додаток 12), алгоритми усного медичного перекладу (додаток 13—15). Вони унаочнюють всі ті труднощі, які доводиться долати медичному перекладачеві, а водночас їх можна використовувати на практичних заняттях із фахового перекладу.

Монографія є внеском до творення української терміносистеми медичного перекладу. Оскільки авторці доводиться працювати голов-но з розвинутою англійськомовною теорією цього перекладу, то вона використовує їхні терміни, перекладаючи їх українською та про всяк випадок наводючи оригінальні терміни в дужках (напр., т. 1, с. 15, 34, 160, 165, 171; т. 2, с. 25, 54, 99, 139, 151 тощо). Чимало перекладів термінів успішно апробовано і їх до-

цільно використовувати в мовній практиці: наприклад, „співучасть (compliance) / партнерські стосунки (concordance)“ (т. 1, с. 9, але чомусь не використано на т. 1, с. 56—58 і т. 2, с. 336), „експресивно-стилістична тотожність (fluency)“ (т. 1, с. 20), „аматорське субтитрування (fansubbing)“ (т. 1, с. 197), „переклад-редагування (transediting)“ (т. 2, с. 40), „комунікативна опора (footing)“ (т. 2, с. 54) тощо. Над деякими термінами варто ще більше помислити, зокрема „акторно-мережевий“ (т. 1, с. 8; термін уживається, хоча „актор“ наразі належить виключно до театральної сфери), „габітус“ (т. 1, с. 80–81, 118), „перстратний“ (т. 1, с. 172), „коллаборативний переклад“ (т. 1, с. 197; у зв'язку з надмірною негативною асоціативністю у сучасному українському контексті), „крос-системний“ (т. 1, с. 243), а деякі можна замінити на кращі українські відповідники: „квалітативне спостереження“ (т. 1, с. 17) на „спостереження над якістю“, „кроскультурне зіставлення“ (т. 1, с. 17) на часто вживане „міжкультурне“, „доместикація/форенізація“ (т. 1, с. 267) на природніші „одомашнення/очуження“ (зрештою, ці терміни також присутні у монографії).

У деяких американських університетах курс медичного перекладу вже роками читається і про-

понується як спеціальність. Курс є ще одним доказом повноцінності державного життя, коли уряд дбає про всіх своїх громадян, не порушуючи основи державности, якою є мова. Саме тому дослідження медичного перекладу є на часі, дуже потрібними і мають значний потенціал для продовження. Монографія Роксолани Поворознюк — це суттєвий внесок у започаткування широкомасштабних досліджень цієї сфери перекладу, який, віримо, дасть поштовх до широкого спектру наукових тем і проєктів.

Книга справляє надзвичайно приємне психологічне враження. Щемлива присвята світлої пам'яті учителям — Роксолані Зорівчак та Ніні Клименко — свідчить про усвідомлення учнівського обов'язку до подальшої праці на розвій української науки. Ошатність видання задовольняє всі естетичні смаки. Розважливий виклад та різноманіття ідеї роблять монографію корисною для кожного читача, хто візьме її до рук і почне читати.

Тарас ШИМІГЕР

Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: переміщення і втрати фондів. Т. 2 (1946 — березень 1953): зб. документів і матеріалів / упоряд. Г. Сварник, Р. Дзюбан, М. Кривенко, Л. Кусий, В. Муравський. — Львів, 2019. — XXXII + 622 с. (Джерелознавча серія).

Минулого року побачив світ другий том збірника документів і матеріалів, що висвітлюють історію Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника від закінчення Другої світової війни до смерті Йосифа Сталіна¹. У той час продовжувалися процеси переміщення і втрат рукописних, книжкових і мистецьких колекцій цієї академічної установи, зокрема з колишньої бібліотеки НТШ у Львові, чим руйнувалася цілісність її фондів. Це відбувалося шляхом вивезення збірок до Польщі, передачі до архівів, книгозбірень і музеїв Львова, Києва, Москви. У виданні також представлені документи про зміну особового складу бібліотеки в окреслений період.

Книга містить вступне слово Галини Сварник, передмову Романа Дзюбана, документи і матеріали за 1946 — березень 1953 (у додатку за 1945—2015), і науково-довідковий апарат.

У вступному слові та передмові означено основні події та тенденції в суспільному, науковому житті Львова, те тло, що формувало підґрунтя для переміщення і втрати збірок наукової бібліотеки. Протягом 1946—1947 рр. до Польщі відправлено у двох транспортах 217 440 книг і рукописів, що становило 52% друків і 50% рукописів передвоєнного Оссолінеуму (с. XVIII). Тоді ж, у 1946 р., до Бібліотеки суспільних наук АН СРСР, для створення там відділу „Полоніки“, надіслано 10 тис. книжок, а до книгозбірні Ужгородського університету — 1 500. Майже половину відділу рукописів колишньої бібліотеки НТШ передано Державному архіву Львівської області, чимало рідкісної періодики та книг — Львівській філії музею В. Леніна. Також матеріали вивозилися до Києва, Москви у вигляді т. зв. розсипу. Згідно з рішенням заступника голови Ради міністрів УРСР М. Бажана, розпочалося впорядкування музичного фонду Львівської філії Бібліотеки АН

УРСР з метою вивчення творчої спадщини композитора М. Лисенка, яке завершилося переданням до Києва його рукописної спадщини у 1947 р. З ліквідованого кабінету юдаїки в 1949 р. 19 скринь літератури перевезено до Бібліотеки АН УРСР у Києві.

Книжкові й мистецькі фонди Львівської наукової бібліотеки не тільки переміщували до інших установ, їх також плановірно знищували за вказівкою керівництва Львівського облліту. Наприклад, лише 1947 р. утилізовано 150 тонн „макулатури“. У післявоєнні роки вже повністю була розпорошена книгозбірня митрополита Андрея (Шептицького) „Студіон“. Книжки з неї згодом знайшлися по різних наукових та музейних закладах Львова та області, приватних колекціях, а також у Києві, Москві, Ленінграді, Вроцлаві.

У 1950 р. найцінніші особові фонди письменників з колишньої Бібліотеки НТШ, у т. ч. архіви Івана Франка (також його книгозбірню), Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Олени Пчілки, Олександра Кониського, Омеляна Огоновського та ін., переміщено до відділу рукописів Інституту української літератури АН УРСР у Києві, як і велику збірку рукописів XVI—XIX ст., 610 стародруків. Натомість в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського АН УРСР опинилися документи Етнографічної комісії НТШ, архіви Володимира Гнатюка, Філарета Колесси та фольклорні матеріали. 1952 року з відділу мистецтв книгозбірні до Ермітажу передано колекцію античних пам'яток. Відчутної шкоди ЛННБ завдав постійний книгообмін, через який до великих бібліотечних установ СРСР потрапляли примірники з її фондів. Окрім колишніх бібліотек НТШ, „Студіону“, Оссолінеуму, львівської єврейської громади, розпорошили й книгозбірні „Народного Дому“ і Центральної василіанської бібліотеки у Львові,

¹ Перший том з'явився десять років тому. Див.: Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: переміщення і втрати фондів. Т. 1 (1939—1945): зб. документів і матеріалів / упоряд. Г. Сварник, Р. Дзюбан, М. Кривенко, Л. Кусий, В. Муравський. — Львів, 2010. — 620 с. (Джерелознавча серія).

Павліковських і Баворовських, книжкові колекції приватних осіб (Михайла Грушевського та ін.), релігійних інституцій, громадських товариств тощо, набуті академічною бібліотекою від 1939 р.

Саме про ці епізоди переміщення і втрати збірок ЛННБ читач дізнається із 246 документів, що вміщені у збірнику. Понад 60 із них узяті з архіву цієї бібліотеки, по 30 — з відділу рукописів Національного закладу ім. Оссолінських у Вроцлаві та архіву Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Серед вказаних матеріалів виокремлюються листування завідувача ІІ (польського) сектора академічної бібліотеки Мечислава Гембаровича до керівника Державного зібрання мистецтв на Вавелю Тадеуша Маньковського за 1946—1947 рр., переписка дирекції Бібліотеки АН УРСР з Львівською філією, а також текст постанови Ради міністрів УРСР про передачу Польщі культурних цінностей. Із відділу рукописів ЛННБ та Державного архіву Львівської області у збірник включено по два десятки документів, а з архіву Національної бібліотеки у Варшаві — 15. Приблизно по десять актів походять з Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів ЛННБ, Архіву Міністерства закордонних справ Польської Республіки, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Наукового архіву Президії НАН України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України в Києві. По декілька документів публікується з Ягеллонської бібліотеки у Кракові, архіву Національного музею ім. Андрея Шептицького у Львові, Архіву нових актів у Варшаві та Архіву зовнішньої розвідки Російської Федерації. Вже лише цей перелік архівних збірок, опрацьованих упорядниками, свідчить про масштабність і глибину проведених ними досліджень.

Серед оприлюднених у виданні матеріалів варто відзначити лист виконувача обов'язків директора Національної бібліотеки у Варшаві Ксаверія Сверковського з 12 січня 1946 р. до голови Ради міністрів Польської Республіки про зберігання у бібліотеці 10 скринь документів колишньої бібліотеки НТШ у Львові, звіти Марії Деркач з 10 квітня 1946 р. про втрати відділів бібліотеки під час Другої світової війни, акти Львівського облліту про вилучення літератури „ідеологічно шкідливого змісту“, документ про передачу з кабінету мистецтв ЛфБАН УРСР музейних предметів до Природничого музею у Львові та ін. У „Додатку“, крім заміток у газеті „Вільна Україна“ за 1945 р. про окремі відділи бібліотеки, можна ознайомитися із фрагментами спогадів Францішка Пайончковського та Яна Тшинадловського про перевезення львівських збірок до Вроцлава у 1946—1947 рр. і діяльність там відновленого Оссолінеуму; Леонтини Фльорек і Мечислава Гембаровича — про перерозподіл фондів львівських музеїв, бібліотек; Ярослава Дашкевича й Миколи Зінчука — про знищення збірок колишньої бібліотеки НТШ у повоєнний період. На особливу увагу заслуговує також стенограма загальних зборів працівників Львівської бібліотеки АН УРСР 23—24 грудня 1949 р. за підсумками роботи комісій з перевірки діяльності відділів бібліотеки і, зокрема, у зв'язку

з арештом в. о. завідувача відділу бібліографії Ярослава Дашкевича (с. 311—413). Цей документ дає чітке уявлення про сталінську політику щодо культурних і наукових установ Західної України того часу, практику цькування і терору проти місцевої інтелігенції. Зацікавлений читач знайде у збірнику й матеріали про передачу Польщі в 1946 і 1949 р. Рацлавицької панорами та пам'ятників короля Яна III Собеського, поетів Олександр Фредра і Корнеля Уейського, переміщення книг з колишньої Бібліотеки греко-католицької капітули в Перемишлі до Національної бібліотеки у Варшаві, долю вивезених німцями у 1944 р. збірок з Наукової бібліотеки Львівського університету та можливість їх повернення до Львова, мародерство червоноармійцями у квітні 1946 р. у Філії Центрального державного історичного архіву УРСР (монастир бернардинців), знищення експонатів Львівського державного музею українського мистецтва в 1952 р., завдяки яким можна уявити масштаби переміщень і втрат культурних цінностей не лише з Львівської академічної бібліотеки.

За видовою характеристикою всі матеріали збірника поділяються на службове листування між очільниками міністерств і відомств, академічних установ, постанови і директиви Ради міністрів УРСР і Президії АН УРСР, рапорти працівників польського посольства у Москві, довідки, меморіали, доповідні записки, телеграми керівників партійних і державних органів влади, акти прийому-передачі, списки книг, рукописів, мистецьких пам'яток, витяги з протоколів засідання різних комісій і зборів, планів роботи відділів бібліотеки, звіти про їхню роботу, приватний епістолярій, спогади.

Документи опубліковано за сучасними археографічними правилами, їх супроводжують заголовки та легенди, підрядкові примітки. В останніх подано інформацію про місце зберігання цих матеріалів, спосіб виготовлення (машинопис, рукопис), мову (українська, російська, польська), якщо ж вони вже були введені до наукового вжитку, вказано джерела републікації. Більшість раніше оприлюднених документів упорядникам вдалося звирити з оригіналами, що свідчить про високий фаховий рівень підготовки рецензованого видання. Науково-довідковий апарат до книги охоплює також біограми, перелік використаних джерел, словник рідковживаних і застарілих слів, іменний та географічний покажчики, список скорочень і перелік опублікованих документів. Окремо потрібно підкреслити інформаційну цінність біографічних довідок про осіб (у примітках до документів і спеціальному підрозділі „Біограми“, с. 451—504), котрі мали стосунок до процесів переміщення і втрати збірок бібліотеки у повоєнну добу. Ці біографії укладені Галиною Сварник, Романом Дзюбаном та Лесею Кусий на підставі особових справ працівників бібліотеки за 1939—1970 рр.

Збірник документів, що підготовлений колективом упорядників за загальною науковою редакцією Галини Сварник, є вагомим здобутком в українській археографії останніх років, одним з небагатьох у ділянці історії академічних установ XX ст.

Андрій ФЕЛОНЮК

Міста на маґдебурзькому праві українських земель у XIII—XIX ст. Т. I: Руське і Белзьке воєводства / Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; упоряд. М. Капраль, Б. Смерека, А. Фелонюк.— Львів, 2019.— 64 с. + 4 карти.

Бібліографія наукових праць про маґдебурзьке право на українських теренах у XIII—XVIII ст. на сьогоднішній день займає десятки, а то й сотні сторінок. Ґрунтовне вивчення одного з найважливіших аспектів української історії, а саме, становлення міст із правовою системою самоврядування (адміністративною та судовою автономією) дає можливість глибшого пізнання суспільно-економічних, національно-культурних, геополітичних процесів, вивчення становлення міських та сільських громад, як окремих адміністративних одиниць та співіснування їх у таких адміністративно-територіальних структурах як повіти, землі, воєводства.

Здебільшого, історія окремих поселень в наукових та краєзнавчих дослідженнях починається із встановлення першої писемної згадки, у випадку з міськими поселеннями, які на західних українських землях з кінця XIII ст. мають форму маґдебурзького права, це привілеї на заснування та локаційні привілеї. На вивченні (частіше використанні даних із наукової літератури) таких документів існує неабиякий масив наукових і краєзнавчих праць до історії містечок і міст періодів пізнього середньовіччя та раннього модерну (XVI—XVIII ст.), які виникали на колишніх землях Галицько-Волинської держави. Надбання наукових праць, статей, джерелознавчих розвідок не останньою чергою спричинилося до потреби узагальненого, чітко структурованого і візуалізованого видання про маґдебурзьке право на українських землях. Саме праця, створена колективом науковців Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, претендує на таке видання.

Історично-статистично-картографічне видання має дві частини: каталог міст з маґдебурзьким правом Руського та Белзького воєводства та карти українських земель з позначенням цих міст. В анотації до видання автори скромно промовчали про *Передмову* до праці, яка фактично є окремим скрупульозним та детальним дослідженням локаційно-маґдебурзьких привілеїв містам Руського та Белзького воєводств у кількох площинах:

— першою чергою це *характеристика локаційних привілеїв*, як правових документів у державних утвореннях, в які входили землі цих воєводств у різний період — Польському королівстві (XIV ст. —1772 р.) та Австрійській імперії (з 1772 р. до скасування маґдебурзького права у 1786 р.);

— *опис джерел*, а саме наявність оригінальних локаційних привілеїв та пізніших підтвердних грамот, у вигляді копій, які відклалися з актами королівської канцелярії (Коронна Метрика), шляхетських судово-адміністративних установ (городських судів та урядів), а також судово-адмі-

ністративних установ періоду Австрійської імперії, зокрема з документами Галицького намісництва, як правові документи для підтвердження їх австрійською владою (з 1781 р.). Сьогодні такі комплекти документів зберігаються в архівах України та Польщі, зокрема у Львівському історичному архіві та Архіві давніх актів (AGAD) у Варшаві;

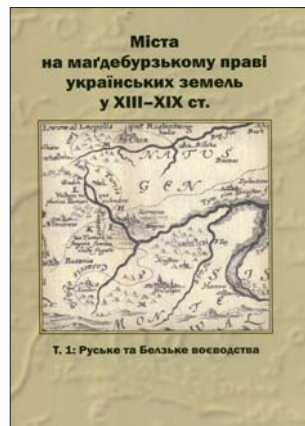
— *огляд історіографії* дослідження міських привілеїв є критичним аналізом, як публікацій самих документів, так і науково-дослідницьких праць, від перших публікацій джерел, зокрема, опублікованого Д. Зубрицьким у 1844 р. маґдебурзького привілею для Львова 1356 р., до корпусних джерельних публікацій XIX—XX ст. з історії українських і польських міст, таких як „Akta grodzkie i ziemskie” (1868—1935 pp.) та „Zbiór dokumentów małopolskich...” (серійне видання, підготоване С. Курасем та І. Сулковською-Курась у 1962—1975 pp.) та окремих наукових праць XX—XXI ст. у сфері досліджень урбаністичних, демографічних, соціальних, економічних процесів, базованих на вивченні виникнення та розвитку міських осередків, зокрема праць українських істориків Я. Кіся, Я. Ісаєвича, Я. Дашкевича, О. Купчинського, М. Капралю, Б. Смереки та ін.;

— *описи особливостей локаційних привілеїв* та формування міських мереж Холмської, Перемишльської, Сяноцької, Львівської (з Жидачівським повітом), Галицької (з Галицьким, Коломийським, Теребовлянським повітами) земель Руського воєводства та Белзького воєводства, доповнені статистичними таблицями, у яких подано кількість та форма власності міст кількома зрізами у хронологічному відтинку XV—XVIII ст.

У цій частині праці автори звертаються до важливого, але мало дослідженого аспекту, що включає історико-географічний компонент, а саме, становлення меж (кордонів), як окремих міських локацій, так і адміністративно-територіальних меж повітів, земель, воєводств.

Друга частина праці, *Каталог міст Руського і Белзького воєводств*, це систематизований у дев'яти таблицях джерельний матеріал до питання заснування та подальшої історії маґдебурзьких міст Белзького воєводства (таб. 1), Холмської, Перемишльської, Сяноцької, Львівської земель Руського воєводства (таб. 2—5), Жидачівського повіту Львівської землі Руського воєводства (таб. 6), Галицького, Коломийського, Теребовлянського повітів Галицької землі Руського воєводства (таб. 7—9).

Кожна таблиця складається із 17 рубрик, які умовно можна поділити на два періоди — давній і сучасний. Давній період охоплює дані про: історичну назву, адміністративну приналежність (повіт), першу згадку в міському статусі, перші

згадки про локацію, повторну локацію та поселення (кожна із перелічених рубрик супроводжується рубрикою про джерело інформації), місце локації, форма власності на час локації, характер локації (рубрики 1—10, 14—17). У рубриках сучасного періоду засвідчені теперішня назва, статус поселення та адміністративне підпорядкування (рубрики 11—13).

Очевидно, автори ретельно обдумали структуру подачі історичного матеріалу, хоча в археографічній частині передмови немає пояснення, чому систематизація гасел у таблицях здійснена за хронологією перших згадок поселень у статусі міста (рубрика 3), що суттєво ускладнює користування матеріалом, а не за алфавітним принципом географічних назв локацій у межах однієї таблиці (рубрика 1).

Картографічна частина праці містить чотири карти-реконструкції, які демонструють мережу міст та набуття ними магдебурзького права у хронологічній послідовності: міста Руської землі (воєводства) та Белзького князівства станом на кінець XIV ст. — 1434 р. (карта 1); міста Руського воєводства (1434—1650 рр.), Белзького князівства (1434—1462 рр.) та воєводства (1462—1650 рр.) (карта 2); міста Руського та Белзького воєводств (1650—1772 рр.) (карта 3); міста Королівства Галичини та Володимирії, Белзького воєводства та Холмської землі (1772—1793 рр.) (карта 4). Карті акумулювали весь масив інформації, викладеної авторами у попередніх розділах праці. Зокрема, на них позначені міські осередки за адміністративною ознакою, за власницькою належністю та статусом; неідентифіковані локації (карти 2, 3).

Визначення адміністративних кордонів та меж чи приналежності поселень в різні історичні періоди часто складають неабиякі труднощі для науковців і дослідників. Авторам цієї праці вдалося успішно провести чималу дослідницьку роботу, в результаті якої маємо наочний посібник у вигляді карт-реконструкцій кордонів держав та меж воєводств, земель, округів, повітів, а також територіальних змін окремих земель та територій, які в різний час належали різним землям, князівствам, державам, як наприклад, західна частина Подільського воєводства, що межувала із Галицькою землею, у 1672—1699 рр. входила до складу Османської імперії як Кам'янецький еялет (карта 3), землі у межириччі Дністра і Пруту (з містами Заліщиками та Чернівцями), які у XVII ст. входили у межі Молдавського князівства — васала Порту Оттоманської (карти 2, 3), кордони Новоутвореного 1772 р. Королівства Галичини та Володимирії у складі Австрійської імперії на теренах Руського,

Белзького, Подільського та ін. воєводств (карта 4).

Свідченням глибокого дослідження теми є бібліографія використаних авторами неопублікованих і опублікованих джерел, наукових статей, монографій, серійних видань. Однак цей перелік не представлений оригінальними картографічними матеріалами (окрім атласу О. Яблоновського *Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej*.— Варшава-Відень, 1889—1904). Картографічний матеріал XVII—XVIII ст. є інформативним джерелом, зокрема у відтворенні меж та кордонів, географічних назв, локацій, зниклих чи новоутворених поселень. Оскільки, згідно таблиць, складених авторами, найбільше магдебурзьких міст на землях Руського і Белзького воєводств засновувалися між 40-ми роками XVI ст. та 1772 р., можна згадати створені у цей проміжок часу найінформативніші карти: Радзивилівська карта *Великого Литовського князівства* Т. Маковського 1613 р., яка зі змінами і доповненнями входила у всі збірні атласи картографічної фірми Й. Блау до 1650 р. Карта має густу мережу населених пунктів та багато написів, що містять історичну та топографічну інформацію. А також, на століття пізніше, багатаркушеві *Карта Польщі* Д. Ріцці-Дзанноні 1772 р. та карта *Королівства Галичини на Володимирії* Й. Лізганіра 1779 р., які вирізняються детальним зображенням адміністративних меж та вживанням подвійних або й потрійних (нових і старих) назв населених пунктів.

Атлас „Міста на магдебурзькому праві українських земель у XIII—XIX ст. Т. 1: Руське і Белзьке воєводства“, беззаперечно є важливим науковим доробком до історії поширення магдебурзького права на українських землях, урбаністичних студій, досліджень у галузях історичної картографії і географії та краєзнавчих розвідок. Слід сподіватися, що невдовзі світ побачить аналогічні праці про міста Подільського, Брацлавського, Волинського та ін. воєводств.

Нове видання вирізняється високою поліграфічною якістю, добрим папером, чітким друком, докладними й старанно опрацьованими картами. Питання викликає хіба що наклад — 300 примірників. Якщо, крім науковців, воно призначене для краєзнавців, то чи потрапить видання в Комарно, Немирів, Бучач, Жидачів, Городок — міста, позначені на обкладинці видання? Чи буде доступним у публічних бібліотеках, вищих навчальних закладах, чи його використають сучасні й майбутні дослідники цієї важливої проблематики?

Уляна КРИШТАЛОВИЧ

Дермань і Мізоч в історії та культурі Волині / редколегія: А. Жив'юк (гол. ред.), А. Фелонюк (відп. ред.), В. Александрович та ін.— Рівне, 2019.— Вип. 1.— 296 с., іл.

8 червня 2019 р. в Дермані відбулася наукова конференція „Дермань і Мізоч в історії та культурі Волині“ за результатами якої опубліковано тематичний збірник під однойменною назвою. До публікації статей і матеріалів причетні державні та громадські наукові інституції: Львівське відділення Інституту української археографії та джерело-

знавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Рівненська обласна організація Національної спілки краєзнавців України та Рівненський осередок Наукового товариства ім. Шевченка. Основний масив роботи над публікаціями, розміщеними у збірнику, понесли головний редактор Андрій Жив'юк та відповідальний редактор Андрій Фелонюк.

У вступному слові редколегія збірника інформує читачку аудиторію про дослідницький фокус цього видання, що концентрується довкола вивчення минулого Дерманя, Мізоча та їх околиць. Під останніми розуміються близько чотирьох десятків історичних і сучасних поселень, окрім низки дрібніших топонімічних одиниць. Тож, окрім Мізоча та Дерманя, до дослідницького об'єктиву потрапили такі села як: Кунин, Уїздці, Коршів, Клопіт, Мізочок, Озерко, Борщівка, Буца, Мости, Зелений Дуб, Святе, Будераж, Новий Світ, Півче та інші. Низки історичних поселень на сьогодні просто не існує на топографічній мапі Волині (с. 6).

Редколегія збірника звернулася до „всіх, хто фахово вивчає регіональну історію” або зацікавлених у дослідженні минулого Мізоччини, підтримати вихід збірника у майбутньому новими публікаціями. Зокрема, анонсовано розширення спектру матеріалів, що можна подавати до другого випуску. Це, зокрема джерельні публікації, рецензії, огляди наукової літератури, хроніка, спогади, документальні нариси, фотоматеріали учасників чи очевидців подій новітньої історії (с. 7). Дослідницькі матеріали, що представлені у виданні, відображають шість століть минувшини Мізоча, Дерманя та цілого комплексу довколишніх поселень. Тут знайшлося місце, як для видатних постатей місцевої історії, так і для вивчення низки феноменів історичного порядку, зокрема духовної та освітньої традиції, різноплановим явищам культурного життя, а також національно-визвольним змаганням у XX ст. Загалом, до складу наукового збірника увійшло 12 статей, автори яких були учасниками згаданої вище наукової конференції.

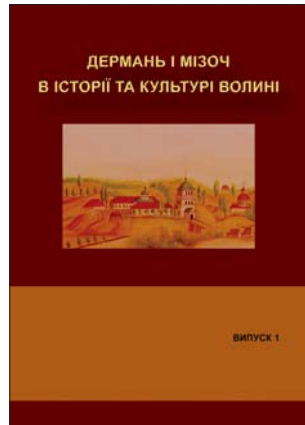
Дослідницький блок статей відкриває матеріал історика мистецтва Володимира Александровича про мініатюру євангеліста Марка та титульні аркуші втраченого Дерманського Євангелія 1507 р. (с. 9—26). Позаяк фонд української рукописної книги періоду пізнього середньовіччя на сьогоднішній день вивчений порівняно скромно, то будь яка публікація, що привносить додаткові відомості про рукописні книги або, що найбільш важливо, про їх ілюстровані примірники, автоматично стає кроком уперед. Вчений зазначає, що мініатюра Дерманського Євангелія становить унікальний зразок книжкового малярства (с. 12). Вперше до наукового обігу фотографії з цього кодексу були введені у 1889 р. професором Адріаном Праховим¹ та повторно представлені в публікації Миколи Бендюка².

Дослідник, з властивою йому ретельністю, докладно проаналізував іконографічні особливості мініатюри із зображенням євангеліста Марка. Надзвичайно уважний до деталей В. Александрович зауважив специфічне трактування відповідної частини рукава євангеліста, що може вважатися за „приклад ретельно проробленого в деталях, послідовно витриманого пластичного моделювання форми” (с. 14). Дослідження складових елементів архітектурного тла мініатюри приводить автора

до висновку про рідкісні для українського пізнього середньовічного малярства особливості „одиної дерманської мініатюри”, що взорована на давнішому візантійському зразкові (с. 15). Окрім мініатюри, вчений звертається до вивчення декоративних і графічних особливостей двох доступних у чорно-білих фотографіях початкових аркушів євангельських текстів від Йоана та Луки (с. 21—25). Зокрема, піддається аналізу структура та форма заставок, котрі є різними за стилем виконання, ініціалів, а також виконаних у монументальному стилі заголовків (с. 21—25). Слід зауважити, що тип письма, який застосовується при написанні заголовків, називається в'яззю — декоративний тип кириличного письма. В нашому випадку ми маємо справу з її простим варіантом, коли для економії місця запису використовують принцип лігатури, тобто поєднання написання кількох літер в одній. Спірним видається означення типу письма основного тексту Євангелія як півуставу. Відомо, що для переписування Євангелій використовували, як мінімум, до кінця XVII ст. пізній устав, що вже міг носити також перехідний характер, тобто містити певні елементи графіки півуставного письма.

Ігор Тесленко в публікації „Родина Мізоцьких — слуги, бояри, шляхта” намагається прослідкувати найдавнішу знану історію села Мізоч через історію родини Мізоцьких та їх суперництво з луцько-острозькими православними владиками. Автор детально зупинився на вивченні постаті боярина Федора (Федора Мізоцького), під опікою якого знаходився Мізоч на середину і другу половину XVI ст. (с. 28—29). Розплутуючи складні взаємини між боярами Мізоцьким і Точевиським, з однієї сторони, та єпископом Іваном Борзобогатим-Красенським, з іншої, І. Тесленко приходить до висновку, що бояри посідали церковні землі на особливому праві. Боярину Федору вдавалося тримати Мізоч ще й з огляду на заступництво й патронат київського воєводи князя Василя Костянтина Острозького (с. 33, 35—36). В підсумку, дослідник змушений був констатувати, що йому „не вдалося чітко простежити походження боярина Федора Мізоцького” (с. 38). Поза тим автор встановив, що названий боярин належав до дрібношляхетського роду Куп (Купичів) і, ймовірно, доводився кривняком першого відомого посесора Мізоча Васця Луківського.

Стаття Тараса Вихованця „Державці села Мізочка в добу Острозької ординації” є чи не найбільшою за обсягом у збірнику з-поміж матеріалів ранньомодерного періоду (с. 42—107). Автор спробував подолати пануючий в історіографії лаконізм щодо села Мізочка над р. Стублою в Луцькому повіті Волинського воєводства (тепер однойменне село Здолбунівського району, Рівненської області). Автор щільно описав (наскільки це дозволила джерела) соціальний контекст і статус Мізочка в добу Острозького майорату або ординації. В найбільш загальному аспекті ординат тримали: кн. Острозькі, кн. Заславські, кн. Вишневецькі,

¹ Прахов А. В. Альбом фотографий к археологической поездке проф. А. В. Прахова на Волинь в 1886 г. [Киев, 1889].

² Бендюк М. Дерманські вклади князя Костянтина Івановича Острозького та супутні пам'ятки в альбомі Адріана Прахова // Культура і мистецтво західноукраїнських земель. 2011, 2012 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2019.— С. 33, 35—37.

кн. Любомирські та кн. Сангушки. Т. Вихованець прослідкував складні родинні зв'язки і взаємні судові претензії численних державців, а також супутні теми — кількість підданих і склад поселень. Серед державців, які найдавніше тримали половину Мізочка, автор закономірно називає рід Потриковських (с. 69). До статті подається ґрунтовний перелік державців ординатської частини Мізочка, який можна трактувати як просопографічний нарис у контексті взаємин посесорів і ординатів ординатської частини Острозької волості (с. 70—107).

Андрій Фелюнюк здійснив дослідження ремісничого середовища Мізоча в останній чверті XVIII — першій половині XIX ст. на підставі цехових документів (с. 108—138). Появу ремісничого середовища автор безпосередньо пов'язує зі зміною status quo Мізоча — перетворення сільського поселення на міське, що розпочалося в грудні 1747 р. Саме тоді Юзеф-Каєтан Дунін-Карвицький уклав контракт оренди на мізоцькі маєтки (с. 108) з острозьким ординатом кн. Янушем Сангушком. Затвердження міського цеху з'явилося через два роки після королівського привілею на магдебурзьке право Мізочу. Однак повноцінне існування сформованого цехового середовища автор публікації простежує щойно від 1770-х років, відколи існує збережена цехова книга (с. 109). У попередній період записи про ті чи інші події в цеховому житті Мізоча могли фіксуватися на окремих (розрізнених) аркушах, в тому числі й на вже готових документах чи книгах, не обов'язково ремісничих. Про подібний епізод згадує зрештою й сам автор, щодо впису про прийняття учня на науку до майстра Августина Гузовського (с. 111).

На підставі ретельного аналізу цехової книги за 1777—1864 рр. автор дійшов висновку, „що мізоцький цех спеціалізувався насамперед на шкіро- й деревообробних ремеслах, а також на гончарстві, рушникарстві та слюсарстві (с. 112). Також у своїй публікації дослідник проаналізував якісний і кількісний склад цехового середовища Мізоча в 1763—1864 рр., що дозволило зауважити наявність олігархічних тенденцій в управлінні цехом, головні статті прибутків („помірне“, „штихове“) і видатків, а також національні зміни в структурі ремісничого й торговельного середовища Мізоча в 1784—1864 рр. (с. 121). Серед іншого вчений не оминув увагою проблему збереженості джерел — архівних матеріалів з історії Мізоча другої половини XVIII—XIX ст. Стаття має додатки, в яких подаються відомості про учнів мізоцького цеху (1777—1864 рр.), майстрів (1763—1864 рр.), керівників і писарів цеху (1763—1864 рр.), ієрархію професій (1777—1864), кількість записів вступу та визволення учнів цеху (1777—1864 рр.).

Мізоцьку тематику продовжує Оксана Карліна в статті „Мізоцький ключ Дуніних-Карвицьких (кінець XVIII — перша половина XIX ст.)“. Дослідниця встановила, що станом на 1775 р. до Мізоцького ключа належало 10 сіл, а в 1798 р. кількість поселень зросла до 14 (с. 143). Аналіз доходу власника Мізоцького ключа Кшиштофа Дуніна-Карвицького дозволив авторці віднести його до середньозаможної волинської шляхти (с. 145). О. Карліна проаналізувала Мізоцький ключ під різним кутом зору: соціального, професійного, топографічного, етноконфесійного. Зокрема, авторка зауважила, що динаміку чисельності жителів Мізоча відтворити важко, оскільки в матеріалах переписів-ревізій містяться неточності в обрахунку єврейського

населення (с. 149). Загалом, дослідниця доходить висновку, що Мізоцький ключ був типовим маєтковим комплексом середньозаможної шляхетської родини (с. 155).

Серед статей, котрі вміщено в цьому збірнику, кілька за жанром відносяться до історичної біографістики. Зокрема, Ліна Бородинська у публікації „Дерманські шляхи Володимира Марцинковського“ (с. 156—166) здійснила спробу реконструювати життєві епізоди вченого, теолога, письменника та релігійного діяча, що пов'язані з Дерманем. Упродовж тривалого часу В. Марцинковського позиціювали в історіографії як російського письменника (с. 156). Дослідниця також довелося виправляти явні помилки в біографії вченого, наприклад, у випадку матері вченого. В літературі вказувалося, що матір'ю В. Марцинковського була донька священика Наталія Майборода, тим часом, як насправді нею була селянка Антоніна Марцинковська.

Біографістику новітнього періоду в збірнику презентує стаття Руслани Давидюк „Леонід Ступницький: нові штрихи до біографії генерал-хорунжого УПА“. В цій публікації авторка старанно відновлює всі неточності й помилки з різних епізодів життя Л. Ступницького, що увійшли до історіографічного наративу, особливо в краєзнавчій літературі. Детально відтворюючи перебіг військової кар'єри Ступницького в часі Національно-визвольних змагань у лавах військових формувань УНР і в міжвоєнний період, авторка доходить висновку, що він був одним із небагатьох старшин Армії УНР, які займалися вишколом вояків УПА в період Другої світової війни. Під псевдонімом „полковник Гончаренко“ Ступницький викладав тактику в старшинській школі „Дружинники“ і здійснював керівництво операціями проти нацистів (с. 175). Ще одним хибним фактом, що побутує в історіографії, є дата смерті Л. Ступницького — 5 серпня 1944 р. (с. 179), хоча, насправді, має бути 30 липня 1944 р. (с. 177, 179).

Стаття Андрія Руккаса присвячена Мізочу і околицям 17 вересня 1939 р. Власне, на території Мізоча у цей день відбувся чи не єдиний бій в межах південної частини Волинського воєводства між польськими і радянськими військовими формуваннями (с. 183). Однак, відомості про цю подію, як показав автор, надто суперечливі. В тексті публікації вчений аналізує різновидові джерела для реконструкції реальних подій того дня. Насамперед, це архівні документи, спогади очевидців із польської („Колекція Владислава Андерса“ в Інституті Гувера Станфордського університету, США) та української (Олександра Мельничука), СРІА. Порівняльний аналіз різних джерельних відомостей дозволив встановити факт збройної сутички між членами місцевого осередку польської парамілітарної організації „Стрілецький союз“ і регулярними бойовими частинами радянської армії. Цієї доби, з 17 на 18 вересня, відбулося ще кілька бойових сутичок, але вже поза межами Мізоцької гміни — в селах Будераж і Буца (с. 187).

Одна з найменших публікацій у збірнику належить Андрію Смирнову та присвячена Дерманському монастиреві в період німецької окупації (1941—1944 рр.). Історик коротко проаналізував наявну історіографію та дійшов до висновку, що „роль монастирів у тогочасному розвитку Православної церкви на Волині досі залишається недостатньо з'ясованою“ (с. 189). В основу цього матеріалу покладено факт переходу братії Дерманського Свято-Троїцького монастиря до складу

УАПЦ та його структурно-організаційні зміни, зокрема, приєднання до монастиря с. Дермань Другий і кутка Залужжя (с. 191) і певні зміни в уставі, що мали наблизити монастир до „вимог сучасного життя”, зміцнити внутрішню дисципліну та українізувати богослужіння (с. 192). Проте, ці зміни не були втілені в життя, позаяк УАПЦ була ліквідована з поверненням радянської влади і в серпні 1944 р. канонічний статус Дерманського монастиря змінився. В 1949 р. ця обитель була перетворена на жіночу і невдовзі ліквідована (с. 193).

Світлана Шульга розглянула діяльність чеської організації „Бланік” у взаємодії з формуванням УПА-Південь, зокрема в контексті так званої дерманської зустрічі (с. 194—209). Авторка відзначає суб’єктивізм тверджень представників чеської історіографії, за якими українські повстанці клішувалися як „бандити”. Дослідниця, опираючись на джерела та літературу переконує, що участь чехів в українських повстанських акціях носила випадковий і ситуативний характер. В більшості випадків вони займали нейтральну позицію (с. 122). С. Шульга переконана, що спроби чесько-українського порозуміння, зокрема на зустрічі в Дермані таки дали свої результати. Попри розбіжності, чеські та українські групи опору змогли уникнути збройного протистояння (с. 209).

Андрій Жив’юк у розлогіх та фактографічно насичених публікаціях „Зачистка” Дерманя: 30 вересня 1948 року в новітній історії села” показує специфіку викорінювання ідеї та проєкту українського повстанського руху в повоєнний період цього села чи „повстанської республіки” (с. 210—238). Дослідник надзвичайно ретельно відтворив перебіг подій в ніч з 30 вересня на 1 жовтня 1948 р. в сс. Дермань Перший і Дермань Другий (с. 217—228), коли органами держбезпеки під виглядом оонівських боївків були фізично знищені особи, в різний спосіб пов’язані з націоналістичним підпіллям чи радянською владою, у тому числі „поет-комсомолец” Микола Максис. Наслідком цього стали численні арешти і брутальні допити з використанням різноманітних тортур, що мали на меті не тільки покарати, але й залякати місцеве населення, дискредитувати будь-які форми українського опору радянському режимові (с. 238), а також розбудувати міф про нових страдників і героїв на шляху побудови „соціалістичного суспільства”.

Остання стаття „Борис Тен: грані самототожності”, авторства Ірини Захарчук, є спробою „опри-

явити цілісність і спадкоємність у релігійній, поетичній і перекладацькій іпостасі митця та простежити шлях його духовних трансформацій на тлі суспільних катаклізмів” (с. 239). Авторка звернула увагу на поетичні публікації Бориса Тена (Миколи Хомичевського) в журналі „Церква й життя”. Насамперед, мова йде про поезії релігійно-містичного характеру: „Ой при дорозі хрести похилилися”, „Застелила я скатерку чисту”, „Великдень”, „Уже ланами рунь зазеленіла”, „У далечині старий прославсь гостинець” (с. 240). Окрім творчих досягнень 20-х років, дослідниця відобразила й 30-і в творчій біографії поета-перекладача, який вимушено „піддається” радянській тоталітарній системі, що водночас є стратегією виживання (с. 248—259). В цей час саме антична література в своїх естетичних і світоглядних підвалинах сприяла самоідентифікації Бориса Тена від радянської практики і моделі письма (с. 258). Фактично, це єдиний текст літературознавчого характеру в цілковито історичному за змістом і тематикою збірнику публікацій. Можливо, саме цією специфікою вдається пояснити дражливу одруківку, коли професорка згадує про переклад „Пчели” 1599 р., що був здійснений в Дерманському монастирі за грецьким текстом Острозької Біблії (1516 р.?!).

З погляду історіософії та методології історії, редактори відносять вміщені в збірнику студії до регіоналістики (регіональної історії). Тим часом, в анотації видання історичний фокус представлено як „локальна історія”, а це вже можна трактувати, як історію „малих” і „великих” людей, вузьких чи ширших спільнот (сім’я, родина, рід і т. д.), що пов’язані з певним топографічним простором (наприклад, описування місцевої історії крізь призму людини чи села). На загал, збірник ретельно підготовлений, свідченням чого є, наприклад, географічний та іменний покажчик, що, зазвичай супроводжує колективну монографію. Всі тексти пройшли наукову та літературну редакцію. Варто відзначити якісне поліграфічне оформлення та друкарське втілення видання, що властиво далеко не всім регіональним виданням з аналогічної тематики. Залишається лише вітати появу цього наукового збірника, що гідно задаватиме тон для інших подібних проєктів локальної історії не тільки Волині, але й інших історичних земель України.

Микола ІЛЬКІВ-СВИДНИЦЬКИЙ

Андрій Сова. Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність / Інститут українознавства імені Івана Крип’якевича НАН України; Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського; Центр незалежних історичних студій.— Львів, 2019.— 512 с.

Монографія Андрія Сови присвячена актуальній в академічному плані темі. У ній досліджується життєвий шлях та основні здобутки Івана Боберського, видатної постаті, діяльність якої мала великий вплив на розвиток українського національно-визвольного руху першої половини ХХ ст. Постаті, на жаль, ще недостатньо вивченої й оціненої. Тому питання дослідження біографії

Боберського, його діяльності та творчих напрацювань і, зрештою, увічнення пам’яті про цю особу — є дуже на часі. Варто зазначити, що Андрій Сова був одним із ініціаторів присвоєння імені Івана Боберського Львівському державному університету фізичної культури, а також створення Комісії тіловиховання і спорту імені Івана Боберського Наукового товариства ім. Шевченка, яка активно

працює. У 2017 р. Андрій Сова у співавторстві з Ярославом Тимчаком опрацювали й видали науково-популярну багато ілюстровану книгу-альбом про Боберського як основоположника українського спорту та тіловиховання¹.

І ось тепер вийшла зовсім нова книга, в якій уже детально висвітлюються й інші аспекти діяльності Івана Боберського, зокрема — в суспільно-культурній, військово-політичній та освітньо-виховній галузях. Ця монографія є певним підсумком тривалої пошукової та дослідницької роботи, проведеної Андрієм Согою протягом останніх років. Особливо вартісним є введення до наукового обігу нових матеріалів. Окрім неопублікованих джерел із фондів різних українських архівів, музеїв та бібліотек було залучено багато матеріалів зі збірочок, які зберігаються в Канаді, США та Австрії, а також використано документи з приватних архівів.

Починається видання зі вступної частини. Мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження добре обґрунтовані і логічно пов'язані між собою. Вибір хронологічних меж монографії теж цілком логічний: він визначений роками життя Івана Боберського, хоча до роботи залучено й генеалогічні матеріали, які дозволяють простежити його походження та краще зрозуміти особливості формування світогляду. Територіальні рамки охоплюють терени, пов'язані з життям і діяльністю Боберського. У першому розділі висвітлюється стан наукової розробки теми та джерельна основа дослідження (с. 11—57). Сама структура монографії, з огляду на різноманітні сфери діяльності, складена за проблемно-хронологічним принципом, що дозволяє краще розкрити образ Івана Боберського як педагога (с. 58—121), його діяльність у сокільському русі (с. 122—181), суспільно-культурну діяльність (с. 182—247), участь у роботі військово-політичних і державних органів (с. 248—288). Загалом структура достатньо чітка, логічна, послідовна й оптимально підпорядкована завданням та меті роботи.

Для нас особливо цікавим є підрозділ про участь Івана Боберського у роботі Наукового товариства імені Шевченка, „Учительській громаді” та „Просвіті” (с. 182—201). Боберський у 1902—1904 рр. був членом НТШ, брав участь у загальних зборах товариства, входив до „Статутової комісії”, яка в грудні 1903 р. уклала проєкт нового статуту НТШ. Хоча надалі він вибув із числа членів, проте співпраці з Товариством не припиняв, видаючи свої праці в друкарні НТШ, працюючи над видавничими проєктами чи над проведенням спільних акцій зі „Соколом-Батьком”, передаючи в дарунки до музею та бібліотеки НТШ різні пам'ятки, архівні матеріали та книги.

Джерельна і, особливо, історіографічна база дослідження імпонує повнотою охоплення доступних матеріалів. Основні праці досить детально проаналізовані, із зазначенням головних висновків чи й недоліків цих публікацій. Серед використаних джерел звертає на себе увагу залучення, крім основних документів установ і організацій, творчо-

го здобутку та періодичних видань, також і значної кількості епістолярної спадщини, споминів, щоденників та інтерв'ю.

Окрім вступу та основних п'яти розділів монографія також включає висновки (с. 289—295), списки використаних джерел і літератури (с. 296—387) та додатки (с. 296—468), які добре доповнюють авторський текст. У списку публікованих і неопублікованих джерел, монографій, брошур, статей, дисертаційних досліджень, довідкових видань, а також публікацій на електронних ресурсах подано разом 1429 позицій. Серед вміщених у книзі 43-х додатків виділяються: перелік основних віх життя Івана Боберського, низка опублікованих ним статей, багато різних інтерв'ю, листів, звітів, споминів та інших документів.

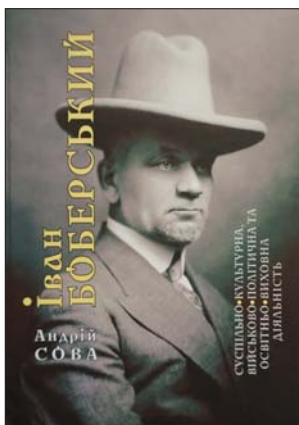
Висновки роботи відповідають сформульованому у вступі завданню, добре обґрунтовані, логічно випливають зі змісту основних розділів монографії, здебільшого не викликають заперечень і цілком підтверджують заявлену у вступі тезу про наукову новизну одержаних результатів. Авторів успішно вдалося розкрити багатогранну діяльність Івана Боберського.

Доповнює монографію Андрія Сова блок з довідковим апаратом, який включає в себе перелік основних скорочень (с. 469—470), словничок рідко-вживаних чи застарілих слів і термінів (с. 471—476), іменний (с. 477—498) та географічний покажчики (с. 499—511), які значно полегшують читачеві ознайомлення з цією працею. Особливо доречним є словничок малозрозумілих слів, оскільки в монографії наводиться багато документів і цитувань, у яких використовуються застарілі „галицизми”, що будуть не зовсім зрозумілі сучасному читачеві (наприклад, слово „карність” у Галичині вживалося у значенні „дисципліна”, тоді як у словнику Грінченка воно подане як „покарання”). Крім того, Іван Боберський сам займався словотворенням для відсутніх на той час в українській мові назв окремих видів спорту чи спортивних термінів, які пропонував і пропагував у своїх публікаціях. Більшість із них активно функціонували в Західній Україні до 1939 р., однак надалі були вилучені з ак-

тивного вжитку. Тому доданий словничок не лише дозволить добре зрозуміти цитовані тексти, але й, можливо, сприятиме згодом поверненню окремих слів до використання в сучасній мові.

Усі ці деталі лише посилюють наукову вартість монографії, яка справляє позитивне враження міждисциплінарними підходами, обсягом використаної джерельної та історіографічної бази, багатотою фактографією, неупередженістю та новизною отриманих результатів. На завершення варто ще згадати вдалу обкладинку книги з якісним фотопортретом Івана Боберського. Втішно, що така самотутня постать, як Іван Боберський, дочекалася комплексного висвітлення різних сторін діяльності, реконструкції життєвого шляху та гідної оцінки її місця і ролі в історії України.

Андрій ГРЕЧИЛО

¹ Сова А., Тимчак Я. Іван Боберський — основоположник української тіловиховної і спортової традиції / наук. ред. С. Приступа. — Львів: ЛДУФК; Апіріорі, 2017. — 232 с.: іл.

Степан Гелей. Гуманітарна сфера та виховання студентів у Львівському торговельно-економічному університеті (2008—2017 рр.).— Львів: В-во ЛТЕУ, 2019.— 160 с. + 360 іл.

Тривала інформаційно-психологічна війна Російської Федерації проти України, яка переросла у цинічну військову агресію, спонукає шукати нові форми і методи виховання дітей, підлітків, юнацтва, молоді. Бо „немає інтересів вищих за національні. Вони вершина, вищої від якої нема“, — наголошував Левко Лук'яненко, якого 27 років принижували, зневажали у концтаборах московського комуністичного тоталітарного режиму.

Нині історично-гуманітарний, інформаційно-духовний простір України є надзвичайно важливим, по суті, найголовнішим полем битви національно свідомих українців за свою автентичність, самобутність, національно-громадянську ідентичність, за серце і розум кожної людини. Адже „на людині позначаються політичні, соціальні, правові зміни в Україні, — наголошує у рецензованій монографії професор Степан Гелей. — Щоб людина знайшла себе в суспільних нішах, щоб включилася в життєтворчість, у державотворення, потрібно продумати, сформувати суспільну концепцію ідеологічного виховання, критично переосмислити все те, з чим ми прийшли до незалежності і на чому ми стоїмо сьогодні“ (с. 6).

Складний і багатогранний процес формування в особі студента Львівського торговельно-економічного університету конкурентоспроможної особи, створення умов для самовизначення, самовиховання та самореалізації особистості — носія етнонаціональних, полікультурних, толерантних, громадянських, загальнолюдських цінностей ґрунтовно розкриває С. Гелей. Книжка складається із дев'яти змістовно насичених розділів, у яких цікаво описано досвід виховної роботи в Університеті впродовж усього періоду навчання, починаючи з „Посвяти у студенти“ першокурсників та завершуючи організацією випускного вечора п'ятих курсів. Особливо цінними є фотографії про різні навчально-виховні заходи: зустрічі з видатними вченими, письменниками, акторами, громадсько-політичними діячами, конференції, круглі столи, диспути, конкурси, бізнес-семінари, екскурсії, концерти тощо. Головним напрямом гуманітарно-виховної, педагогічно-методичної, теоретично-практичної сфери є формування і утвердження у свідомості кожного студента гуманістичного національного „Я“, високого рівня професіоналізму і компетентності. Адже конкурентоспроможною тепер і у майбутньому буде та українська людина, яка опанувала основи наук, володіє новітніми способами сприйняття і передачі інформації, освічена та практично підготовлена насамперед у професійному, мовному та світоглядному контексті.

Професорсько-викладацький колектив Університету, ректором якого нині є професор Петро Куцик, цілеспрямовано працює, щоби студенти усім своїм єством перейняли національну ідею українського державотворення, усвідомили, що людина — це не планетарна особина, плане-

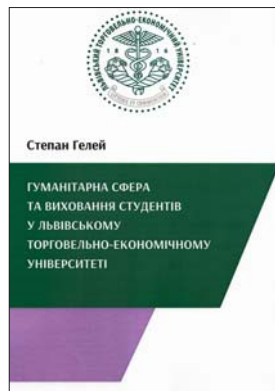
тарний громадянин, а конкретно-історична і національно-культурна індивідуальність. Заслужений професор Львівського торговельно-економічного університету С. Гелей слушно наголошує, що „в умовах політичного протистояння між національно-патріотичними силами, які відстоюють демократичний розвиток нашої держави та її європейський вибір, і силами проросійської орієнтації, які заради своїх корпоративних і партійно-кланових інтересів готові завести Україну в підневільний союз із імперською Росією, актуальним є виховання шевченківської людини. Саме така натхненна, пристрасна, запалена негаснучою думкою, що світитиметься найяскравішим вогнем європейського поступу, людина виборювала на Майдані кращу долю для свого народу, про яку мріяв, за яку боровся Великий Українець Тарас Шевченко“ (с. 76).

Ще в давньоукраїнській державі Русі Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, митрополит Іларіон орієнтували юні покоління на самопізнання і пізнання Бога, світу, людини, мови, природи, народу, держави, культури, сповідання високих моральних ідеалів. У „Поученні“ (назву цього твору також пишуть „Повчання“, „Повчання Володимира Мономаха своїм дітям“, „Повчання дітям“) Володимир Мономах закликав „премудрих — слухати, старшим покорятися; з рівними і меншими приязнь мати; без лукавства розмовляти, багато розуміти; не хулити розмовою, не лютувати словом; помисел чистий мати, спонукати себе на добрі діла Господа ради“. Без перебільшення стверджую, що саме з таким руслом соціальної, гуманітарної, духовної під-

готовки фахівців ознайомлює Степан Гелей у своїй книзі. Він не ідеалізує виховний процес в Університеті, але з того різноманітного фактологічного матеріалу, яким наповнена книжка, випливає, що професорсько-викладацький колектив намагається здійснити імператив: „Думаю, отже, живу“ (Декарт). Але цього ще замало. Мотивують студентів вчитися правильно думати, адже „правильно думати — це морально-етична норма“ (Паскаль).

Для українців у нинішніх умовах гібридної війни Російської Федерації проти України „правильне думання“ — це українсько центрична позиція, це — українсько центричні вчинки, активні моральні дії насамперед задля захисту, розвитку і утвердження української України в органічній єдності з дбайливістю і відповідальністю за свою родину, українське суспільство, соборну державу, особисте духовно-матеріальне, національно-громадянське, професійне самоствердження. За таких умов вдається виконати три основоположні, взаємозв'язані функції українського духовно-національного відродження: „консолідацію народу, його ідентифікацію та інтеграцію в цивілізований світ“ (С. Вовканич).

Актуальне, тематично-змістове видання „Гуманітарна сфера та виховання студентів у Львів-

ському торговельно-економічному університеті (2008—2017 рр.)“ Степан Гелей закінчив важливіми висновками і пропозиціями щодо сенсу подальшої роботи в Університеті, суть якого полягає в тому, щоби парадигма вищої освіти була спрямована на формування високоосвічених, національно

свідомих, професійно зорієнтованих, інтелігентних, компетентних особистостей, спроможних знайти потрібне виробниче, суспільно-громадянське місце в умовах складних життєвих реалій.

Василь ЛИЗАНЧУК

Олег Шаблій. Суспільна географія. Кн. четверта. У пошуках істини [Вибрані праці].— Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2019.— 838 с.

Рецензована книга створює єдине ціле із трьома попередніми. За дві перших, які мали такий же спільний заголовок, автор у 2017 р. був відзначений Міжнародною премією імені Івана Франка. Вони мали підзаголовки: перша — „Проблеми теорії, історії та методики дослідження“ (2015); друга — „Проблеми українознавства, регіоналістики і краєзнавства“ (2015). Третя — „Проблеми теоретичних досліджень, геогуманістики, географічної освіти“ (2017). І от вийшла друком книга четверта „У пошуках істини“ (2019).

Нова книга є науковим доробком знаного в Україні і поза її межами автора-географа, якому в цьому році минає 85 літ. З них приблизно 60 років Олег Шаблій присвятив науково-педагогічній праці у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Четвертий том — це енциклопедія пошуків наукових істин. Вона є суттєвим внеском у національну географічну науку. Передовсім в економічну, соціальну, демо- і політичну географію, картографічне моделювання, у методику суспільно-географічних досліджень.

Особливістю книги є те, що вона системно охоплює сто (~100!) суспільно-географічних істин, обґрунтованих автором і впроваджених ним та його учнями у викладання і практику. Справді, немає нічого практичнішого як добра теорія.

У книзі сім розділів. Кожний з них сам по собі важливий. На початку близько п'ятдесяти сторінок присвячено висвітленню поняття істини. Виявилося, що зміст поняття досить неоднозначний, особливо у різні періоди розвитку людського знання: класичний, некласичний і постнекласичний. Традиційним є класичний, епоха якого закінчилася ще наприкінці Великих географічних відкриттів. Тепер запановує постнекласичний період, хоч деякі учені ще не досягли некласичного. Мовляв, усі речі, властивості і відношення існують об'єктивно, а завданням науки є встановити їх сутність з використанням критерію суспільної практики. Але вже впроваджені підходи перевірки думки на істинність, такі як верифікація та фальсифікація змісту висловлювань, для багатьох є terra incognita, зокрема у соціогуманітарних науках.

Автор книги всебічно аналізує методи встановлення істинності знання, спираючись на логіко-філософські дослідження другої половини ХХ ст. європейських учених Альфреда Тарського, Ролана Барта та українських учених-філософів — Андрія Синиці, Володимира Мельника, Мирослава Поповича.

Цікавою і оригінальною стала типологізація істин загалом, і суспільної географії зокрема. Автор

передовсім виділяє наукові, теологічні, культурні, морально-етичні і побутові істини. Зрозуміло, що головну увагу звернено на трактування істин у суспільно-географічній науці. Цій проблемі присвячено чотири із семи розділів — другий, третій, четвертий і п'ятий.

Другий розділ під назвою „Наукові істини загальної суспільної географії“ представляє на розгляд велику кількість теоретичних положень обґрунтованих автором у минулі шістьдесят літ його діяльності. Зокрема: проблеми суспільної географії, її гіпотези, терміни і поняття, принципи, концепції і концепти, закони і закономірності, теорії і концепції. Назвемо декілька з них.

Розкрито місце трьох понять — проблеми, ідеї, гіпотези на початкових стадіях дослідження категорії істини у суспільній географії (СГ). Здійснено класифікацію проблем СГ: методологічні, метатеоретичні, власне теоретичні, конструктивні і методичні. Виділено окрему проблему дескриптивної СГ — географічного українознавства, регіоналістики і краєзнавства. Розв'язано проблему суперечності між формою (геопросторовою) і змістом у СГ. Здійснено сучасне осмислення проблеми екологізації географічної, й географізації екологічної науки. Розкрито проблеми декомунізації, деколонізації і дерусифікації суспільної географії, розвитку геогуманітаристики — нового напрямку, який на міждисциплінарній, трансдисциплінарній і кросдисциплінарній основі об'єднує близькі і віддалені від географії дисципліни із землезнанням. Серед ідей, висунутих і розроблених автором, охарактеризовано ідею „деструктивної географії“ (поряд із конструктивною, ідею трібальної (для родово-племінного суспільства) географії, геокосмотехносфери і геокосмоторії).

Особливо актуальним в теоретичному і прикладному відношеннях є розроблення О. Шаблієм проблеми декомунізації, десоветизації і дерусифікації суспільної географії, які об'єднані ємким поняттям її україноцентризму і українізації. Декомунізація, на думку автора, полягає передовсім в усуненні із суспільних (у т. ч. гуманітарних) наук їхнього оперття на марксо-ленінський матеріалізм, „учення“ про суспільно-економічні формації, перегляд під цим кутом зору економічного детермінізму, приниження ролі людини з її духовністю, національним менталітетом та історичним досвідом.

Останні два-три десятиліття характеризувалися інтенсивним процесом екологізації географічної науки та географізації екологічної. У книзі О. Шаблія це кардинальна наукознавча проблема

розв'язувалася ще з 1991 р. Разом з проф. (тоді ще доцентом) М. Мальським він обґрунтував шість імперативів екологічної діяльності. Серед них назвемо два надзвичайно істотних: а) імператив стійкості і достатньої розмаїтості регіональних (і локальних! — С. Г.) природних і соціально-економічних систем; б) імператив відповідності регіональних соціально-економічних структур структурам природно-географічних.

Викликає інтерес гіпотеза негсинергії (інший термін — антисинергія). З теорії системного аналізу відомо, що синергія — це додатковий приріст можливостей, коли ефект у розвитку і функціонуванні системи збільшується не так за рахунок додавання її складових, а, першою чергою, від їх системної взаємодії. Автор постулює таку тезу: „негсинергія виникає, як при повільних, але односторонніх змінах суспільно-географічних систем (у т. ч. антропогенно-природного походження), так і при високій швидкості розвитку чи функціонування окремих елементів системи людина—природа“.

Розглядаючи поняття і концепти науки, автор передовсім розкриває подібність і відмінності понять природне, географічне і навколишнє середовище (довкілля). Встановлено, що історично першим появилось поняття природного — незміненого або мало зміненого, а потім олюдненого — географічного середовища. Довкілля — категорія пов'язана з екологізацією науки, виробництва і навіть свідомості людей. Всебічно охарактеризовано поняттєво-термінологічну систему геотерії зі сторони її властивостей, відношень і процесів, у т. ч. функцій. Описано поняття цивілізаційного положення і нового поняття регіональної безпеки та геобезпекового положення регіону. В науковий обіг введено поняття „виснаження населення“, яке спостерігалось особливо під час окупаційного радянського режиму в Україні. Встановлено риси спільності і відмінності між поняттями „рекреаційні ресурси“ і „рекреаційний потенціал території (геотерії)“. Впроваджено концепт функціонально-територіальної структури регіону (комплексу) на відміну від функціонально-компонентної (70-ті роки ХХ ст.). Виділено поняття ядер функціонально-територіальної структури в обласних регіонах. Розкрито риси спільності і відмінності між енерговиробничими циклами та міжгалузевими територіальними комплексами. Також вперше здійснено (2012 р.) порівняльну характеристику концептів політико-географічного і геополітичного положення (поселення, регіону, держави).

У цьому підрозділі важливим є розгортання концепту геотерії (територія, плюс гідротерія, плюс аеротерія) як поняттєво-термінологічної системи (ПТС). Це ПТС завершується об'єднанням різних понять у дві категорії: географічного потенціалу геотерії і її геопросторової організації.

Дуже важливим і цікавим у географічній науці є концепт географічного, у т. ч. цивілізаційного положення. Це останнє введене в обіг проф. О. Шаблієм вперше як геопросторове відношення поселення, регіону чи країни до даностей, що знаходяться поза ними і мають (матимуть) суттєвий вплив на їх (поселення, регіони і т. п.) розвиток і функціонування. На прикладі Львова у книзі розкрито цивілізаційне положення цього міста на межі західно- і східноєвропейської цивілізації і відносно недалеко від мусульманської цивілізації (її північно-західної гілки у Боснії та Албанії). Введено також концепти безпечного положення, що дуже важливе у наш час зростання міжнародної напруженості, гібрид-

них війн і глобалізації локальних та регіональних конфліктів.

Проф. О. Шаблій нещодавно (1987 р. і 2013 р.) увів у науку концепт гнучкої геопросторової організації виробництва (ГГОВ). Пов'язав її із новими можливостями комп'ютерних 3D-технологій. Складна ще донедавна система розміщення господарства перетворилася в умовах диджиталізації у відносно просту систему швидкого переналагодження, нового проектування та оптимальної локалізації підприємств і закладів, як сфери виробництва, так і сфери послуг.

Для науки і її прикладних аспектів пригодиться розроблений ученими поняття реального, концептуального і віртуального міста (на прикладі Львова). Унікальність реального Львова виявлено за багатьма його рисами. Але оригінальним є передовсім його розташування на великому європейському хрестоосерді — серединному перетині Головного Європейського вододілу з найкоротшою відстанню між Балтійським і Чорним морем по лінії Гданськ — Одеса (автор називає це навіть геокосмічним перехрестоосердям). До речі, в інших місцях книги учений ще називає виявлений ним ряд оригінальних для України понять: український культурно-політичний маятник, український хрест (пересічення лінії Лісостепу з дніпровою лінією „Шляхом із варяг у греки“; світовий український пояс (англ. — belt), який оперізує всю Земну кулю (сушу) по лінії Лісостепу.

Не чужою є для професора Шаблія проблема нових законів і закономірностей, теорій і концепцій. У рецензованій книзі вперше у СГ було здійснено систематизацію законів, закономірностей і принципів суспільної географії (СГ). Виділено чотири типи цих категорій: генетичні, структури, відповідності і функціональні. Охарактеризовано представників цих типів. У першому типі введено в науковий обіг закон геопросторової інтеграції; у другому — принцип нестрогого входження систем нижчого рівня у вищі; повністю ноу-хау („знаю як“) став закон територіальної відповідності систем; серед законів функціонування виділено кібернетичний їх вид. Окремо обґрунтовано соціально-економгеографічний закон України: чим далі із заходу на схід, тим економічний рівень зростає, а соціально-духовний рівень (злочинність, захворюваність, екологічні негаразди і т. ч.) падає. Подано детальнішу характеристику принципу нестрогого поділу систем вищого рівня на геотеріальні системи нижчого рівня. Розкрито п'ять принципів геопросторової організації обласних систем розселення (1984 р.): відповідність обласних систем розселення територіальній структурі обласного господарського комплексу; функціональної двоїстості організаційних ядер систем розселення; нестрогого входження локальних систем розселення у системи розселення вищого ієрархічного рівня; принципи прогресуючої систематизації і зростаючої централізації. Останній у наш час, у зв'язку з реформою АТУ, втрачає свою силу і замінюється децентралізацією. Нарешті, обґрунтовано запропоновані мною принципи створення нового Національного атласу України: а) державницький; б) національний; в) ноосферизму й екологізму; г) гуманістичний; г) деколонізаційний.

Окремий підрозділ присвячено розгляду теорій і концепцій суспільної географії, особливо тих, які вперше розглянув проф. О. Шаблій. Зокрема створення нової класифікації ТiК. Виділено чотири групи ТiК: геоекологічні, геодемосоціальні, еконо-

міко-географічні (геоекономічні) і політико-географічні (геополітичні). Подано коротку характеристику теорій кожної групи. Наголошено на можливості в перспективі поділу другої групи на геодемографічні і геосоціальні ТіК. Особливу увагу звернено на теорії регіоналізації і територіального комплексування серед економіко-географічних та геополітичних концепцій і доктрин, що мають стосунки до України. Окремо розкрито спроби обґрунтування концепції генетичних джерел і напрямків розвитку суспільної географії: економічної (від В. Петті й А. Сміта) і їх галузевий склад; демосоціальної (від Ш. Л. Монтеск'є) — географічний детермінізм різних форм (енвайронменталізм, посібілізм, пробабілізм, геоекологізм і т. п.) у географії природокористування і демогеографії та соціальної географії теж різних сучасних напрямків. Нарешті, формально-теоретичний напрямок (починаючи від К. Птолемея) — хорологічний і власне формально-теоретичний (модельний, аксіоматико-дедуктивний та ін.). Окремо розкрито обґрунтовану в 1997—2001 рр. нову функціональну структуру СГ. У ній виділено дві великі групи дисциплін: фундаментальних і прикладних. У першій виділено теоретичне ядро. У другій: а) основні дисципліни (географія населення, соціальна географія, економічна і політична географія); б) суміжні дисципліни; в) допоміжні дисципліни (в т. ч. методик дослідження і викладання). Нарешті, подано характеристику т. зв. нової суспільної географії (десять її головних рис). Разом з доц. М. Влахом і асист. Л. Котик представлено найповнішу класифікацію суспільно-географічних дисциплін, а в них т. зв. конвергентну їх групу (назва має терміноелемент „гео-“ (геополітика, геоекономіка, геопоетика та ін.). Окремо висунуто і обґрунтовано концепцію трьох типів об'єктів СГ: реальних (об'єктивних), концептуальних (суб'єктивних) і віртуальних. Концептуальні — це поняття, концепти, конструкти, закони і закономірності, теорії і концепції та ін. Детальніше розкрито сутність віртуальних об'єктів. Висунуто наукову триаду: загального об'єкта (суспільство, а не продуктивні сили), предмета і конкретного об'єкта дослідження. Постульовано, що конкретними об'єктами є соціо-природні геопросторові системи. А предметом — геопросторова (геоторіальна) організація суспільства і його складових структур (сфер). Розроблено нову концепцію екологічної науки — мегаекології у складі: метаекології, теоретичної екології і математичної екології, а також концентру „галузевих“ наук: біоекології, антропоекології, соціальної, економічної та інженерної (конструктивної) екології. Закладено основи нової комбінованої класифікації природних ресурсів: виділено їх групи за суспільними потребами і перебування у земних та космічних сферах. Розроблено концепцію міжгалузевих територіальних комплексів; основи концепції геопоетики (введено десять загальних понять цієї концепції). Серед розроблених концепцій представлено концепцію міжгалузевих територіальних комплексів (МТК), як поєднання певним типом зв'язків підприємств (закладів) декількох галузей на певній території. Виділено п'ять типів МТК.

Звертає на себе увагу теоретичне обґрунтування нової суспільної географії (НСГ). Тут автор висуває десять головних постулатів: 1) НСГ — це географія інформаційного суспільства (ІС); 2) інформаційне суспільство стає генеральним об'єктом наукової рефлексії НСГ; 3) у методології: НСГ часто формується, крім реальних, також концептуальні і віртуальні конкретні об'єкти дослідження; 4) гео-

торіальна організація (ГО) ІС є предметом нової суспільної географії; 5) НСГ передбачає розвиток інтегративно-міждисциплінарних (конвергентних) напрямків — геософії, геополітики, геосоціології, геоекономіки, геопоетики та ін.; 6) НСГ потребує використання у методології прогресивного філософського напрямку — семіотики; 7) у ній широке застосування отримають постнекласичні підходи і напрямки; 8) НСГ потрібний постмодерний дискурс; 9) НСГ потребує нової системи термінів, понять, категорій і концептів. Загальнонаукових: інноваційно-комунікаційна діяльність, комунікативна спільнота, мережево-технічне спілкування, культурно-мобільне спілкування, мобери і моберство як соціокультурний феномен та ін. Спеціаль-но-географічні поняття: нео- і ноогеографія, геокосмосфера, геокосмотехносфера, геокосмоторія, геокосмоторіальна організація суспільства, антропоторія, нооторія тощо.

Обґрунтовує автор також новий підхід щодо дослідження конкретних об'єктів СГ. Він стверджує, що цими об'єктами тепер є соціоприродні геоторіальні системи, а не просторові поєднання продуктивних сил чи виробничих відносин. Бо, крім продуктивних сил, існують сили деструктивні. Та й кожна продуктивна сила прямо чи посередньо руйнує природні системи і стає деструктивною.

Серед концепцій автор висуває і обґрунтовує нову структуру екологічної науки (С. 182—188), виділяючи мегаекологію, а в ній метаекологію і теоретичну екологію, створює основи нової концепції геопоетики та ін.

Великий розділ (третій) має назву „Наукові істини дескриптивної (описової — С. Г.) суспільної географії“ теж багатий новими істинами і сентенціями. Тут увагу зосереджено на географічному україно- і краєзнавстві (останнє — це географічні: львовознавство, селознавство і локальні географічні феномени).

У розділі окреслено сутність географічного українознавства, як „широкої сфери наукових досліджень, об'єктом яких є український етнос, нація, земля, територія, держава у їх багатосторонніх вимірах, зв'язках, прикметах і опосередкуваннях“. Виділено в історії його розвитку три парадигми: сумативну, міждисциплінарну та інтегративну. Розкрито часово-просторову міграцію власної назви топонімів Україна і Русь. Виявлено залишкову закономірність останнього на окраїнах географічного ареалу України (наприклад, Білорусь, Росія та ін.). Розкрито категорію україноцентризму у географічній науці та освіті і форми його прояву. Введено і розкрито сутність історико-географічного „хреста України“, як перетину двох просторових ліній (смуг) її розвитку і функціонування — широтної і довготної, що схрещуються в ареалі Києва. Вперше вивчено географічну сутність соціальних негараздів (неблагополуччя) України в совєтський період і сутність концепції глобального українського пояса, який оперізує Земну кулю у зоні Лісостепу. Введено поняття арктизації та аридизації українства, українських локусів, глобальної інформаційної мережі українства та ін. Виявлено сучасні геополітичні виклики України: екзистенційності, безпечковий, цивілізаційний, територіальної цілісності, формування як регіональної держави, транзитності. Покладено теоретичні основи концепту українського культурно-геополітичного східно-західного маятника (почергова зміна ролі її регіонів — західного, центрального і східного). Виявлено архетипи в українській національній і державній символіці —

гімні і гербі. У гімні — зміні дискурсу з історичного (Г. Чубинський) на географічний (М. Вербицький); у гербі — переклик його „складових“ з геотопосами другої строфи гімну (вертикальні лінії „Сяну“, „Дону“, „Дніпра“ відповідно на „заході“, „сході“ і „посередині“ між ними „Чорного моря“ — знизу „на півдні“; слова „ВОЛЯ“ як поєднання букв „В“, „О“, „Л“ і „Я“. Розкрито також авторську суспільно-географічну макрорегіоналізацію України: обґрунтовано шість генеральних районів. Розроблено нову структуру підручника із соціально-економічної географії України (видання 1994, 1995, 2000 рр.).

У публікаціях автора звернено увагу на географічне обґрунтування дати заснування Львова (у 40-х роках XIII ст., С. 259—261), на його потрібність не лише історичну (Львів давньоруський — чужоземний — український), але й географічну, наявність трьох вертикальних рівнів. На реалізацію авторських пропозицій будівництва у Львові хордових автомагістралей тощо (С. 268—270).

Особливо цікаві висновки автора з дослідження топо- й антропоімії свого села (зараз у складі територіальної громади Тернополя), зокрема зміну прізвищ на 90—95% за останніх 150 років; селоцентричний характер мікротопонімів; „міграцію“ освітніх осередків (школи-дяківки, народної школи, неповної середньої школи). Навіть за назвою села (с. Курівці) визначено його відпатронімічне походження і приблизну дату виникнення.

І, звичайно, оригінальними є спостережувані автором локальні феномени. До цих феноменів належать вперше описані три явища на оз. Пісочному (північно-західна Волинь) — т. зв. гідро-атмосферний сніп, симетричні веселки та „палаючий“ ліс після заходу сонця. А також три явища, які спостерігав автор, пролітаючи над регіонами Центральної Азії (Казахстан) і явища „стійкості“ морських трас від проходження суден уздовж берегів Північної Америки. Перший феномен — водно-атмосферний „сніп“, висотою 20—25 м, який лише один раз бачив автор у центрі озера Пісочного, утворений водяною парою, яка принесена сюди від берегів. Другий — подвійно-симетрична веселка, що з'явилася після дощу на іншому краї озера біля курорту „Лісова пісня“. Третій феномен — „палаючий ліс“ із струнками оранжевими стовбурами сосен після заходу сонця. Чотири інших — спостережені у далеких краях: т. зв. „сонячне око“ бачив автор на землі, коли пролітав над тим же Казахстаном і бачив на поверхні землі чіткі обриси доріг, рік, насаджень, поселень у площині сонячного круга, тоді як решти поверхні ледве проглядалася; пізнього літа (чи ранньої осені) тут у напівпустельній місцевості (сухі степи) чітко прорисовувалася зірчаста система польових шляхів перегону овець до регулярно розміщених акумуляторів води — колодязів, озерець, ставків. Ранньою весною у піщаній пустелі Кара-Кум біліла „лука“ (залишки снігу) на північних крутих схилах барханів. Водночас коло американських берегів з літака добре проглядалися на воді білі траси від суден, які покинули ці береги кілька днів перед тим.

Приблизно 80 сторінок книги присвячено історико-географічним істинам. Охарактеризовано сутність історії української географії як поняттєво-термінологічної системи (ПТС). Виявлено її (ПТС) складові: історію суспільно-географічної думки, історію географо-педагогічної думки і практики, історію суспільно-географічних інституцій, персоналій (біогеографіку), географічних крає-, країно- і світознавства, історію мандрівництва та

географічних відкриттів. Наголошено на трьох рівнях географічної думки — науковий, суспільної свідомості, побутовий. Розкрито особливості розвитку СГ в Україні в минулому в різних соціально-економічних і політичних умовах, подано зміст поняття предмету „історія української географії“ (ІУГ). „ІУГ“ — це відображення українським суспільством, особливо дослідниками України, як її самої, так і світу поза нею у минулі епохи, включаючи методологічні, теоретичні і методичні. Викладено розуміння відмінності між ІУГ та історією географії України (ІГУ). Обґрунтовано історичну пріоритетність формування і розвитку Львівської суспільної школи (ЛСГШ). Вказано на роль Г. Величка і С. Рудницького у зародженні і становленні ЛСГШ, її загальнонаціонального статусу. Відзначено роль Наукового Товариства ім. Шевченка у цьому процесі. Визначено головні напрямки розвитку СГ у міжвоєнний період — географічне українознавство, географія населення, георурбаністика; а також у післявоєнний період — економічна географія, районно-комплексний розвиток і у 90-х роках XX ст. — нульових роках XXI ст. — геоукраїністика, теорія, методологія і методика дослідження, країно- і краєзнавство, соціальна географія, географія релігії і культури, геотуризм, політична географія і геополітика. У біогеографії розкрито творчий внесок у географію українських учених — мандрівника М. Боїма, проф. Гр. Величка, акад. С. Рудницького, проф. В. Гериневича, проф. В. Садовського, проф. Й. Шимоновича, проф. О. Степанів, проф. В. Огоновського, проф. М. Дольницького і проф. В. Кубійовича.

Автор під час праці в університеті вперше в Україні почав широко впроваджувати у дослідження математичні методи і моделі (ще з 60-х років XX ст.). Видав навіть три навчальні посібники. Деякі положення колишніх публікацій перенесені у четверту книгу (класифікація методів, місця у ній методів математичного моделювання, логіко-математичні методи і прийоми (числення предикатів, застосування теорії кванторів), теоретико-графові показники у моделюванні транспортних мереж, багатовимірний аналіз та ін. Автор стверджує, що для одержання істинного знання учений повинен використовувати істинні методи і методики. Метод — це як світільник, який освітлює вірний шлях мандрівнику в темряві.

Закінчується книга двома розділами: шостим („Публікації різних літ“) і сьомим („Рецензії. Інтерв'ю. Виступи“). У підрозділі „Фундатори і лідери“ шостого розділу представлено основоположників і лідерів новітньої української географії і геоелементів. Висвітлено думки генія української літератури і науки — письменника Івана Франка — у сфері розвитку краєзнавства як комплексного міждисциплінарного напрямку і туризму. Охарактеризовано роль Григорія Величка (1863—1932) — „Нестора української географії“ за висловом С. Рудницького, що стояв при зародженні новітньої національної географії і картографії. А також значення геологічної парадигми акад. Павла Тутковського (1858—1930) у становленні і розвитку фізичної географії в Україні. Відзначено місце економіко-географів проф. Опанаса Ващенко (1908—1984) і проф. Ольги Заставецької (1943—2017) в українській суспільній географії на етапі її розвинутого функціонування — кінець XX ст. — початок XXI ст. Розкрито роль геоелементів діяльності проф. Романа Тринька (1933—2012) у становленні геоагроелементів.

Далі поміщена публікація про розвиток географії у Західному регіоні України, в якому описано розвиток географії у післявоєнний період і за роки незалежності. Наголошено на розвитку наукових шкіл: ландшафтознавчої, геоморфологічної, ґрунтознавчої, геоекологічної, конструктивно-географічної, суспільно-географічної. Розкрито внесок у розвиток шкіл їх лідерів: проф. К. І. Геренчука, П. М. Цися, С. П. Позняка, Ю. Ю. Туниці, О. Т. Ващенко. Охарактеризовано процеси конвергенції в середині географічних наук. Виділено особливу роль в останні десятиріччя геоґрунтознавчої школи і проблематики. Вперше розкрито внесок будителя галицького люду — Маркіяна Пашкевича — у створенні навчального посібника з географії для народних (тривіальних) шкіл.

Також поміщено вступні статті до 15 книг із авторського проекту „Постаті українського землезнання“, а також статті у різних енциклопедіях. В книгах охоплено біографічні нариси і охарактеризовано наукову діяльність таких українських вчених переважно першої половини ХХ ст.: антропогеографів — проф. Г. Величка, акад. С. Рудницького, проф. В. Гериновича, О. Степанів, В. Огоновського, В. Кубійовича; геоеконімістів і економіко-географів — проф. В. Садовського, О. Ващенко; історико-географів — проф. М. Кордуби, А. Синявського; фізико-географів — проф. Ю. Полянського, М. Дольницького, І. Теслі, К. Геренчука, П. Цися.

Закінчується книга публікаціями виступів, інтерв'ю, авторських рецензій на праці інших учених та ін. Цікаве інтерв'ю з керівником Прес-центру Західного наукового центру НАН України п. Богданом Залізнякам. У ньому йдеться про поетичний шедевр Тараса Шевченка „Садок вишневий коло хати“. Про цей вірш відомий український учений Василь Симович сказав: „Якби Т. Шевченко не створив нічого іншого, то цим шедевром він увійшов би у світову літературу як геніальний поет“. Олег Шаблій здійснив декодування цієї геніальної мініатюри. Він обґрунтував тут три ідеї: цивілізаційності українського села (оранка плугом, а не ралом чи сохою, „садок вишневий...“), родиноцентризму („сім'я вечерея коло хати“) і генетизму („співають ідучи дівчата...“, „та соловейко не затих...“). Це інтерв'ю передрукував у Києві часопис „Світогляд“ (ч. 5, 2019) за ред. Ярослава Яцківа.

Незважаючи на те, що книга написана специфічною академічною мовою, вона доступна і легко читається не лише фахівцями-географами, але представниками інших наук. Українська географія збагатилася, завдяки працям професора Олега Шаблія, новими істинами у сфері теорії, історії і методики суспільної географії, самої географії України, географічної регіоналістики і краєзнавства.

Степан ГЕЛЕЙ

КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗІУМИ, АКАДЕМІЇ

21 листопада 2019 р. на геологічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка відбулася Урочиста академія, присвячена 90-річчю від дня народження визначного вченого в галузі мінералогії, доктора геолого-мінералогічних наук, академіка Академії наук вищої школи України, Заслуженого професора Львівського національного університету ім. Івана Франка, дійсного члена Наукового товариства ім. Шевченка, першого віце-президента Українського мінералогічного товариства, лауреата державної премії УРСР та багатьох інших нагород і відзнак Ореста Матковського.

Урочисте засідання відкрили учасники ансамблю пісні і танцю „Черемош“ пісненим привітанням ювіляра. Зі вступним словом виступив декан геологічного факультету проф. Микола Павлунь. Він презентував довідково-бібліографічне видання „Орест Матковський: класик української мінералогії“ (Львів, 2019), й коротко окреслив життєвий шлях ювіляра. Відмітив, що О. Матковський — автор і співавтор понад 570 наукових праць, в т. ч.: 16 монографій, 5 підручників і навчальних посібників, двох словників та низки довідково-інформаційних і літературно-публіцистичних видань.

У своїй доповіді „Віхи історії мінералогії в Україні“ О. Матковський стисло проаналізував історію зародження, становлення і розвитку мінералогії в Україні. Проф. Володимир Павлишин у доповіді „Найстаріший учень про науковий доробок свого вчителя — патріарха та класика сучасної мінералогії — висвітлив наукову й організаційну діяльність Матковського та його внесок у розвиток мінералогії в Україні.

Після доповідей відбулися численні привітання ювіляра з врученням подяк, нагород, вітальних адрес, подарунків і квітів. Зокрема, від Львівської ОДА Почесну грамоту ювіляру вручив Мар'ян Мороз, Подяку від Університету — Роман Гладішевський, Грамоту Федерації профспілок України — Володимир Буряк, Подяку Наукового товариства ім. Шевченка — Роман Кушнір, срібну медаль Спілки геологів України „За заслуги І ступеня“ та Почесну Грамоту Президії АН України — Володимир Павлишин.

Вітальні адреси й подарунки від профільних інститутів НАН України, Українського мінералогічного товариства, виробничих геологічних організацій та університетів ювіляру вручили — Мирон Ковальчук і Любов Фігура, Ганна Кульчицька, Андрій Побережський та Ігор Наумко, Валентин Максимчук, Ростислав Драгушак, Дмитро Панов, Данило Шарун та Мирон Сивий. Тепло й зворушливо привітали ювіляра керівники геологічного факультету Микола Павлунь, Галина Гоцанюк, Леонід Скакун та студенти. Дочки академіка Євгена Лазаренка — Олена, Оксана, Наталія і Євгенія (Київ) — надіслали ювіляру великий кошик білих троянд. На адресу вченого надійшло й багато привітань електронною поштою, які зачитала Євгенія Сливко. Зокрема, від проф. Бориса Пирогова (Москва), акад. АН Республіки Саха (Якутія) Миколи Зінчука, чл.-кор. НАН України проф. Віри Семененко (Київ), проф. Одеського національного університету ім. І. Мечникова Олександра Чепіжжа, Володимира Кадуріна й доц. Сергія Кадуріна. Урочиста академія справила на присутніх неабияке враження. У Франківській аудиторії і в коридорах було розвішано стенди, присвячені ювілярові. Приємно відзначити, що ювілей Ореста Матковського згуртував геологів різних поколінь.

Бажаємо ювіляру доброго здоров'я, творчої наснаги, успіху в науці і всього найкращого в житті.

Петро БІЛОНІЖКА

28 листопада 2019 р. Хемічна комісія НТШ провела засідання, присвячене 150-й річниці відкриття Періодичного закону хімічних елементів. Засідання відкрив голова Хемічної комісії, дійсний член НТШ, проф. Ярослав Каличак. У вступному слові він наголосив на великому значенні Періодичного закону хімічних елементів в сучасній науці та перспективах цього фундаментального закону в майбутніх наукових дослідженнях. Зі змістовною доповіддю виступила заступник декана хімічного факультету, кандидат хімічних наук Ольга Шийка. Доповідачка відзначила велику роль європейських вчених-природодослідників у відкритті та систематизації хімічних елементів, на основі яких Дмитро Менделєєв і зробив своє відкриття. Розвиток вчення про хімічні елементи та пошук нових хімічних елементів продовжується і в наші дні.

У 2019 р. виповнилося 80 років від дня народження проф. Євгена Ковальчука (1939—2012), 85 років проф. Юрія Кузьми (1934—2007) та Миколи Ганущака (1934—2007). З доповіддю про члена Хемічної комісії НТШ, проф. Є. Ковальчука „Фізико-хімія полімерів: 2019 — рік двох ювілеїв” виступив член НТШ, проф. Олександр Решетняк. Доповідач відзначив велику роль проф. Є. Ковальчука у становленні та розвитку наукової школи „Фізико-хімія полімерів”. Важливою рисою вченого було відчуття наукової новизни та перспективи розвитку окремих галузей фізичної хімії. Ця властивість Є. Ковальчука виразилась у співпраці з багатьма відомими вченими, зокрема лауреатом Нобелівської премії-2019 Стенлі Вітінгемом. Наукові ідеї проф. Є. Ковальчука успішно продовжують його учні та послідовники. Важливою ділянкою його роботи були підручники та посібники з фізичної хімії для студентів.

Завідуючий кафедрою органічної хімії, член НТШ, проф. Микола Обушак виступив з доповіддю „Сторінки наукової біографії професора Миколи Ганущака”, в якій окреслив основні досягнення члена Хемічної комісії НТШ, проф. М. Ганущака. Цей вчений заснував та розвинув наукову школу „Органічної хімії”. Його учні та послідовники продовжують розвиток перспективних наукових досліджень і в наш час.

Ярослава Ломницька, Ольга Жак та Богдан Стельмахович підготували доповідь про члена НТШ Юрія Кузьму. З повідомленням „Наукові ідеї професора Кузьми” виступила Ярослава Ломницька. Доповідач відзначила велику роботу, яку провадив проф. Ю. Кузьма. Багаторічна праця вилилася в більш як 20 захистів кандидатських та докторських дисертацій, відкриття нових інтерметалічних сполук, видання монографій та підручників з аналітичної хімії. Наукові ідеї проф. Ю. Кузьми актуальні й сьогодні.

В обговоренні заслуханих доповідей виступили дійсні члени НТШ, проф. Йосип Опейда, Онуфрій Банах, Мирослава Ковбуз, Володимир Дутка. На засіданні були присутні 44 члени НТШ та 24 студенти хемічного факультету.

Володимир ДУТКА

14 грудня 2019 р. в Барі на Вінничині відбулася III Всеукраїнська наукова конференція „Витоки та становлення козацького руху на етнічних землях України” (I і II конференції відбулися 2017 і 2019 рр. у м. Львові та с. Руда на Жидачівщині), цього разу присвячена постаті славного козацького військового діяча, дипломата й політика гетьмана Івана Виговського. До її організації і проведення активно долучилися НТШ, запросивши до участі відомих науковців: Степана Гелея, Богдана Якимовича, Василя Лизанчука, Михайла Гнатюка, Петра Куцика, Петра Шкраб'юка, Івана Сварника. Слід зазначити, що подолання поставилися до цього форуму дуже відповідально — учасниками конференції були доктори й кандидати наук Сергій Гальчак, Олексій Струкевич, Антоніна Сторожук і Юрій Степанчук з Вінниці, Олексій Бакалець з Глухова, барський викладач і красномовець Юрій Маліновський, Микола Йолтуховський та інші. Ще до початку конференції екскурсію Баром провів для гостей міський голова Артур Цицюрський, який не лише показав упорядковане середмістя з переважно новими будівлями, а й повів учасників конференції на руїни Барської фортеці, до костела й православної церкви, в історичний музей. Слід зазначити, що пан Цицюрський був з гостями від першої і до останньої хвилини перебування у Барі. А з Барським гуманітарно-педагогічним коледжем ім. М. Грушевського, у якому й відбувалася конференція, познайомив його директор Петро Савчук та інші викладачі.

Тематика доповідей учасників була досить широкою, хоча переважно стосувалася Івана Виговського та його історичної доби, зовнішньо- та внутрішньополітичної, мілітарної, економічної політики Гетьманщини XVII—XVIII ст., торгівлі (П. Куцик) й грошового обігу (О. Бакалець), музичного мистецтва (А. Сторожук) та багатьох інших аспектів життя козацької України. Прикметно, що низка виступів (Ю. Маліновський, М. Йолтуховський, І. Сварник, М. Гнатюк, О. Антонюк) стосувалася висвітлення особи й гетьманування Виговського в історіографії, починаючи від сучасних гетьманів Гільдебрандта, Веллінга й Шебеші до нинішніх істориків (О. Антонюк) та письменників (М. Гнатюк). Своєрідний „місток” до сучасних подій перекинув проф. Василь Лизанчук, який документально проілюстрував слова Шевченка „Довелось запить з московської чаші московську отруту...”. У багатьох виступах підкреслювалися державотворчі аспекти діяльності І. Виговського (С. Гелей, С. Гальчак), його глибокий патріотизм, великі дипломатичні й військово-стратегічні здібності (Б. Якимович), скеровані на здобуття молодою козацькою державою не лише автономії, якої прагнув Богдан Хмельницький, а справжньої незалежності, підкріпленої воєнною міццю. Водночас учасники конференції підкреслювали, що досягти остаточного успіху гетьманові Виговському не вдалося як через внутрішні соціальні рухи, несформованість правлячої еліти (Р. Колодій), слабкий економічний розвиток держави, так і через зовнішні причини, в першу чергу, намагання Москви й Варшави підпорядкувати собі Україну (О. Струкевич). Проф. Ю. Степанчук зробив своєрідний підсумок висловленого колегами й поділився міркуваннями про вшанування славного гетьмана в незалежній Україні. Організатори конференції висловили сподівання, що незабаром і в Барі, безпосередньо пов'язаному з гетьманом Іваном Виговським (наприкінці життя він володів Барським староством), постане гідний монумент цьому видатному державному й військовому діячеві України. Як підкреслювали присутні, постать і діяльність Виговського об'єднала всю Україну: він народився на Київщині, працював на Волині, мав володіння на Поділлі, а похований в Галичині, у Руді біля Жидачева.

Серед позитивних рис конференції слід відзначити присутність молоді, яка не лише уважно слухала доповідців, а й долучилася до тематичної вікторини, проведеної в рамках наукового форуму. Якщо згадати, що перша з серії „козацьких” конференцій (2017 р.) була значною мірою студентською, то можна

говорити про позитивну тенденцію щодо залучення молоді до наукової роботи й вивчення історії козацтва й українського державотворення загалом.

Від учасників цієї цікавої науково-пізнавальної мандрівки хотів би подякувати обом сторонам-організаторам: як Барський райдержадміністрації, міськраді, а особливо керівникам і викладачам Барського гуманітарно-педагогічного коледжу ім. М. Грушевського, так і керівництву Гніздичівської об'єднаної територіальної громади (голова Іван Оліяр), яке забезпечило львів'ян транспортом, директорів музею Івана Виговського в Руді Степанові Ревуцькому, галицькій козацькій спільноті в особі Романа Колодія та Романа Мелеха і, звісно, НТШ в особі проф. Степана Гелея.

Іван СВАРНИК

18 грудня 2019 р. в Музеї Львівського національного університету імені Івана Франка (вул. Університетська, 1) відбулася чергова наукова конференція „Культурна спадщина західноукраїнських земель-2019. Пам'яті Володимира Вуйчика“, організована Історичною комісією НТШ за участі Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського та Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Захід зібрав зо два десятка учасників і гостей, котрі заслухали тринадцять доповідей з історії мистецтва від княжої доби до XX століття.

Традиційно, перший виступ стосувався Володимира Вуйчика. Віра Гупало розповіла про дубенський епізод у науковій спадщині знаного історика мистецтва та реставратора. У кінці 1970-х рр. вчений з групою архітекторів брав участь у дослідженні бернардинського костелу в Дубні, зокрема вивчав фресковий живопис. Юрій Лукомський поділився із присутніми новими результатами дослідження фундаментів церкви св. Пантелеймона у Галичі 2019 р. Про розмежування галицьких і волинських земель в околицях літописного Пліснеська за картографічними матеріалами розповів Юрій Гудима. Нові дані до датування Жидачівської чудотворної ікони Богородиці „Воплочення“ подав Віктор Мельник. Володимир Александрович представив своє бачення проблеми попередників перемишльського маляра середини XVI ст. Олексія Горошківця. Ірина Мельник поділилася досвідом реставрації ікони „Святий Юрій Змієборець“, зразка народного малярства кінця XVII ст. з церкви в селі Тур'є (зі збірки Національного музею у Львові імені митрополита Андрея (Шептицького)). Чин похорону в українському міщанському соціумі Львівської землі кінця XVI — першої половини XVII ст. став предметом вивчення Ірини Замостяник. Володимир Жишків розповів про мистецько-образні особливості скульптурного оздоблення церкви святого архистратига Михаїла у селі Жирівка біля Львова, побудованої 1770 р. Іконам „Святий Йоан Хреститель“ та „Старозавітна Трійця“ 1667 р. маляра Дем'яна зі збірки Національного музею у Львові імені митрополита Андрея (Шептицького) присвятила свій виступ Ольга Горда-Цибко. Роксолана Косів здійснила мистецький аналіз шести ікон з празничного ряду іконостасу XVII ст. з церкви Різдва Богородиці в селі Баличі Мостиського району Львівської області. Стилестичні особливості празничного циклу Луки Долинського у соборі св. Юра у Львові проаналізувала Мар'яна Левицька. Дві останні доповіді стосувалися мистецтва новітнього періоду. Ігор Сьомочкін розповів про українські поштові марки 1918—1921 рр. з приватних збірок, а також зупинився на особливостях відкриття і функціонування першого в країні Музею української марки ім. Якова Балабана у Вінниці. Про жанрову різноманітність та мистецьку цінність 29 творів угорського художника Імре Ревеса зі збірки Львівської національної галереї мистецтв ім. Б. Г. Бозницького розповіла Світлана Стець.

Матеріали конференції заплановано опублікувати у черговому збірнику „Культура і мистецтво західноукраїнських земель. Пам'яті Володимира Вуйчика“.

Історична комісія

3 лютого 2020 р. у Тернополі відбулися урочистості з нагоди 175-річчя від народження Івана Пулюя. Після поминальної Літургії в Архикатедральному соборі учасники святкових заходів покляли квіти до меморіальної таблиці членам таємного молодіжного товариства Тернопільської гімназії „Громада“, заснованого Пулюєм, і до погруддя Івана Пулюя в Тернопільському національному технічному університеті, який носить його ім'я. Зі словами шани видатному землякові виступили ректор університету Петро Ясний, керівники області й міста, представники громадських організацій. Прозвучала поетична і музична композиція у виконанні студентів університету. Після цього відбулася Урочиста академія, під час якої доповіді про багатогранну діяльність І. Пулюя, феноменальну постать в історії світової науки і культури, виголосили Ольга Збожна, Роман Пляцко, Василь Шендеровський. Відбулася презентація книг про Івана Пулюя.

5 лютого 2020 р. у Музеї історії Львівського національного університету імені Івана Франка відбувся Круглий стіл до 175-річчя від народження видатного українського вченого, громадського та культурного діяча Івана Пулюя. З вітальним словом виступили проректор університету Володимир Качмар і декан фізичного факультету Петро Якібчук. Доповідачами були співробітники університету Галина Тимошик і Степан Мудрий, а також Ольга Збожна і Роман Пляцко. Учасники засідання підтримали ініціативу присвоїти ім'я Івана Пулюя одній із кафедр фізичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

20 лютого 2020 р. в рамках міждисциплінарного семінару в Українському католицькому університеті відбулося обговорення книжки Р. Гайди і Р. Пляцка „Іван Пулюй. Життя і творчість“ (Львів, 2019). Роман Пляцко висвітлює передісторію написання першого видання цієї книжки (1998), пов'язану із проведенням у 1968 р. на фізичному факультеті Львівського університету ім. Івана Франка конференції його пам'яті за участі відомого математика професора Миколи Чайковського, який знав Івана Пулюя особисто, й виходом у світ статті Романа Гайди „Видатний український фізик Іван Пулюй“ в університетському віснику за 1969 р. Учасниками обговорення стали Юрій Головач, Богдан Новосядлий, Володимир Шевчук, Роман Мацюк, Богдан Павлик, Юрій Яремко, Уляна Галюк.

Роман ПЛЯЦКО

11 лютого 2020 року у Львові успішно відбувся Другий Форум, присвячений жінкам і дівчатам у науці, організований Науковим товариством ім. Шевченка в Україні. Місія НТШ — популяризувати українську наукову думку у світі і, в тому числі, показати світові наукову потужність і потенціал жінки-науковиці.

Сьогодні, і це особливо треба розуміти, велике значення має розвиток інтелекту, підтримка наукової думки і практики, відчуття потреб світу науки. Науковці, члени НТШ — є експертами у різних галузях науки і своїми раціональними знаннями часто допомагають у вирішенні багатьох гострих, а деколи спірних питань. Слід зазначити, що керівництво Львівської області та Львова високо оцінило здобутки жінок-науковиць і відзначило їх Грамотами та Подяками.

На Форумі звучали слова подяки та захоплення для тих, хто своєю працею та інтелектом творить український науковий простір. З вітальним словом виступив голова НТШ в Україні, академік НАНУ Роман Кушнір; директор ЗНЦ Олег Зинюк; директорка Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ „Львівська політехніка” Ірина Ключковська.

Про роль жінки-науковиці у громадському житті, її впливу на формування суспільної думки та впровадженні наукових винаходів у різних галузях наголосив кандидат економічних наук Роман Филипів, заступник голови ЛОДА 2018—19 років, заступник голови Народного Руху у Львівській області. Чудовими квітами жінок—науковиць привітав ректор Львівського торговельно-економічного університету, професор Петро Куцик.

Під час Форуму звучали цікаві доповіді, з якими виступили: доктор медичних наук, завідувач кафедри клінічної імунології та алергології, голова Лікарської комісії НТШ — Валентина Чоп'як; кандидат економічних наук, проректор із науково-педагогічної роботи УКУ, засновниця Львівської бізнес-школи УКУ (LvBS), яка впроваджує наукові відкриття у практику — жінка-підприємець, що входить до „Топ-100 успішних жінок України” — Софія Опацька; доктор мистецтвознавства, кавалер Ордена Княгині Ольги, заслужена діячка мистецтв України, заступниця голови Музикознавчої комісії НТШ — Любов Кияновська.

Мелодійним подарунком звучали пречудові музичні номери, організовані доктором музикознавства, секретарем музикознавчої комісії НТШ — Оксаною Гнатишин. Лауреати Міжнародних конкурсів Тарас Менцінський (віолончель) та Станіслав Синиця (гітара) виконали „Іспанський танець” Енріке Гранадоса. Дуетіно на угорські теми Франца Доплера виконали Лауреати Всеукраїнських конкурсів Олег Луцик, Дарія Гудименко та Уляна Сельська. Колядками привітав Форум чоловічий вокальний квартет „Нюанс”.

Родзинкою Форуму став показ сучасного українського одягу від Людмили Чайковської — всесвітньо відомої дизайнерки та модельєрки, роботи якої — справжні витвори мистецтва, що підкорили модний світ Європи, Америки та Китаю. Моделі — жінки наукового світу — демонстрували мистецькі витвори одягу на Форумі „Жінка в науці” у Львівському Будинку вчених.

Важливими напрацюваннями Форуму стали підсумки і плани жіночої наукової спільноти. Жінка-науковиця є активною не тільки в професійній діяльності, а й у всіх сферах життя: сімейній, громадській, державотворчій.

— Жінка-науковець є волонтером українського інтелектуального фронту. В тому числі й через те, що наука в Україні є мізерно фінансована галузь, зокрема у 2020 році виділено лише 0,17% від ВВП, що в 10 разів менше від декларованого! — зазначила Лідія Бойчишин — авторка ідеї проведення Форуму, кандидат хімічних наук, доцент Львівського Національного Університету імені Івана Франка, заступниця Голови НТШ в Україні та чарівна ведуча наукового свята жіноцтва. У справі ведення Форуму їй майстерно допомагав галицький митець — поет, співак і ведучий — Богдан Бовшик.

Форум „Жінка в Науці” — 2020 набув широкого розголосу та популярності, став святом і звітом діяльності жінок-науковців, які є справжніми берегинями не тільки сім'ї та роду, але й української наукової думки.

Лідія БОЙЧИШИН

20 лютого 2020 р. у приміщенні Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. Франка відбулися пленарне засідання та урочиста академія, присвячені 20-річчю заснування Івано-Франківського осередку Наукового товариства ім. Шевченка (ІФО НТШ). В урочистостях взяли участь голова НТШ в Україні, академік НАН України Роман Кушнір, члени Президії НТШ Лідія Бойчишин та Дмитро Федасюк, а також міський голова Івано-Франківська Руслан Марцінків. Присутні вшанували пам'ять Героїв Небесної Сотні та воїнів, що загинули у війні з Росією на Сході України.

У вступному слові голова ІФО НТШ професор Василь Мойсишин відзначив, що історія Івано-Франківського осередку починається з Установчих зборів, які відбулися 22 лютого 2000 р. і прийняли Ухвалу про створення Осередку, обговорили та затвердили його Статут, обрали керівництво. Співголовами ІФО НТШ стали доктор технічних наук, професор Роман Яремійчук та єпископ-ординарій УГКЦ, доктор богослов'я Софрон Мудрий.

Учасників засідання привітав голова НТШ в Україні Роман Кушнір, який говорив про важливу роль Товариства у культурному та науковому житті держави, про 30-річчя відновлення діяльності НТШ в Україні, вручив подяки головам комісій ІФО НТШ професорам Ярославу Мандрику, Зіновії Карпенко, Анатолію Грицану, Миколі Данилюку, Володимирі Прокопіву, Леоніду Заміховському, Ярославу Семчуку, доцентам Миколі Сулятицькому, Лідії Возняк, Ярославові Гнатюку. Члени Президії НТШ Лідія Бойчишин і Дмитро Федасюк вручили квитки новообраним НТШівцям. До вітань приєднався голова Івано-Франківська Руслан Марцінків, який висловив підтримку ініціативам Осередку і вручив нагороди дійсним членам НТШ, професорам Іванові Клімишину, Василеві Мойсишину, Іванові Монолатію, Богданові Остафійчуку та Степану Хоробу.

Далі, згідно з програмою, Василь Мойсишин виголосив доповідь „Івано-Франківський осередок НТШ: 20 років праці для України”, в якій торкнувся історії Осередку, охарактеризував його організаційну структуру, розповів про здобутки і перспективи розвитку ІФО НТШ на сучасному етапі.

Наукову частину заходу склали чотири доповіді: „Мовна ситуація в Україні початку XX століття” (Микола Лесюк), „Здобутки фізиків Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника” (Богдан Остафійчук), „Іван Пулюй в листуванні” (Євген Баран) та „Потенціал ЗУНР: стан і перспективи досліджень” (Іван Монолатій). Після виступів та їх обговорення відбулась презентація видань до 100-річчя Української революції (1917—1921 рр.). Професор Микола Кугутяк розповів про роботу над першими двома томами „Енциклопедії ЗУНР”, а директор видавництва „Лілея-НВ” Василь Іваночко і проф. Іван

Монолатій — про серію „Звитязці” у 20 книгах, адресованих дослідникам і шанувальникам воєнної історії України двадцятого століття.

Під час пленарного засідання та урочистої академії було розгорнуто виставку книг до ювілею Осередку з фондів бібліотеки. Завершилися урочисті заходи музичним вітанням струнного ансамблю „Quattro Corde” під керівництвом Анжели Приходько.

Василь МОЙСИШИН

5 березня 2020 р. у Львівському відділенні Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України відбулося перше засідання Історичної комісії НТШ у рамках XXXI Наукової (Шевченківської) сесії під головуванням Андрія Фелонюка. Виголошено п'ять доповідей, що стосувалися різних питань середньовічної та ранньомодерної історії України, зокрема, минулого Львова.

„Чи існувала самоназва літописання Галицько-Волинської держави XIII ст.?” — таке питання поставив Володимир Александрович. „Окружна грамота” великого литовського князя Вітовта про поставлення київського митрополита Григорія (Цамблака) (1415) пригадує прецедент з вибором Кліма Смолятича (1147): „А то нашли есмо, написано стоит въ лѣтописцѣхъ Русскихъ, въ Кіевскомъ и въ Володимирскомъ, и въ иныхъ”. Два з „власними” назвами — „Повість временних літ” з „Київським літописом” в окремому кодексі та Холмський літопис короля Данила Романовича у володимирській редакції з володимирським доповненням часів князів Володимира Васильковича та Мстислава Даниловича. Інформація про обрання митрополита Кліма вказує на список київського літописання із володимирським продовженням, як володимирське літописання — західноукраїнське літописання у єдиному кодексі разом з давнішим київським з вірогідним його власним історичним іменуванням.

Мар'яна Долинська поділилася своїми міркуваннями про початки просторової локації Львова. Підсумовуючи дослідження, здійснені відповідно до різних методик і за допомогою методів окремих спеціальних дисциплін, з великою ймовірністю можна припустити, що в часи князя Лева наприкінці XIII ст. утворилося первинне просторове ядро міста, що функціонувало відповідно до засад магдебурзького права. До нього входили маєтності першого війта львівської німецької громади Бертольда Штехера: млин на розі сучасних вулиць Хімічної і Замарстинівської, немалий земельний наділ (alod), який більш-менш співпадає з міським селом Замарстинів магдебурзького періоду і садиба (villa) самого Бертольда та його нащадків. Південною границею маєток межував вздовж рукава ріки Полтви з посадом княжого города Лева. Також біля млина починався „один окремиий” лан, що належав костелу Марії Сніжної.

У повідомленні Богдани Петришак проаналізовано канцелярське середовище Львова пізнього середньовіччя. Доповідачкою виокремлено такі канцелярії, як міська, ґродська та земська, а також церковні, у рамках яких співдіяли писарі та публічні нотарії. На окремих прикладах (Пйотр Вольфрам, Ян Урсин, Кость Болестрашицький, Єжи Риботицький) показано вплив знаних постатей на культурне середовище міста. Лише теоретично можна говорити про писарів цехових організацій, братств, шпиталів, оскільки для XIV—XV ст. збережених комплексів таких джерел немає. Детальнішого вивчення потребують приватні писарі, які виконували функції, як скрипторів, так і слуг для своїх господарів (переважно заможних купців, банкірів).

Роман Могитич виступив на тему „Зміни гідрологічної мережі Полтви у XVI—XVII ст. у зв'язку з господарською діяльністю львів'ян”. Господарські та оборонні потреби міста спричинили у XVI—XVII ст. радикальні зміни русел міських річок. Зокрема, встановлено первісну трасу русла Полтви, що пролягало віддалік від міського оборонного рову, який — натомість — наповнювався з річки Серет. Очевидно, зменшення водного дебету річок змусив скерувати Полтву новим каналом в оборонний рів, а Серет сполучити з цим новим руслом коротшою трасою. Локалізовано розташування міських млинів, що їх не фіксує збережена картографія: Канонічного — напроти Галицької брами та Зимноводського — напроти Краківської брами Львова.

Нащадки українського військового та державного діяча, ніжинського та корсунського полковника Григорія Гуляницького (загинув 1679 р. від рук поляків) стали об'єктом уваги Ігоря Смутка. Родина Г. Гуляницького вимушено переселилася на терени Перемишльщини наприкінці 1660-х — початку 1670-х років та осіла у с. Тершові Самбірської економії. Григорій одружився з Анною Хмельницькою Пашкевич. Вочевидь, у такий спосіб він поріднився з Хмельницькими. Подружжя поховане у Лаврівському монастирі біля Старого Самбора. Нащадки Григорія та Анни представлені трьома поколіннями, котрі до середини XVIII ст. проживали на теренах Перемишльської і Сяноцької земель. Зокрема, вони мали четверо синів: Івана, Георгія, Олександра, Григорія і четверо дочок: Анну, Настасію, Маріанну і Катерину. Іван (1676—1703) успадкував по батьку титул носівського старости, замолоду виконував обов'язки королівського покойового дворянина та служив в одній з козацьких хоругв. Він двічі одружувався та мав двох синів і двох доньок. Його нащадки переселилися на Сяноччину й згадуються в документах до середини XVIII ст. Георгій (1681—1697) обіймав уряд гостинського чашника. Він мав трьох синів і дочку. Видається, що на першу половину XVIII ст. вони також мешкали у Сяноцькій землі. Олександр (1690 — 1718) залишився у Тершові. У 1700-х роках він був товаришем козацької хоругви. Його спадкоємцем став син Йосиф, бузький підчаший (з 1728 р.).

Як засвідчують шлюби, господарська діяльність, суспільні інтенції тощо синів і внуків Григорія, вони цілком інтегрувалися до місцевого шляхетського соціуму. Намагалися реалізувати себе на суспільному поприщі. Втім, рівня свого батька і діда жоден з них не досягнув. Їхні успіхи не виходили за межі звичних моделей суспільних практик, прийнятих у місцевому рядовому шляхетському середовищі. Тобто вони обмежувалися спробами реалізувати себе на військовій та двірській службі, спорадична участь на місцевому шляхетському сеймику та набуття земських урядів, як маркер певного суспільного статусу.

Історична комісія

5 березня 2020 р. у Львівському торговельно-економічному університеті (вул. Туган-Барановського, 10, головний корпус) відбулось засідання Економічної комісії в межах XXXI наукової березневої („Шевченківської”) сесії Наукового товариства ім. Шевченка в Україні. Цьогоріч цей науковий захід був при-

свячений 170-літтю з дня народження видатного українського економіста-новатора, засновника наукової школи фізичної економії доктора Сергія Подолинського. У засіданні взяли участь члени Економічної комісії НТШ, представники професорсько-викладацького складу, аспіранти та студенти ЛТЕУ, а також гості з інших навчальних закладів та наукових установ.

Засідання розпочав заступник голови Наукового товариства ім. Шевченка в Україні професор Олег Шаблій, який наголосив, що науковий захід присвячено пам'яті непересічного українського вченого, який, випереджаючи свій час, здійснив визначний внесок у світову економічну науку. Голова Економічної комісії професор Петро Куцик виголосив доповідь на тему „Принципи фізичної економії Подолинського-Руденка і цивілізаційна еколого-економічна перспектива“, у якій окреслив життєвий шлях Сергія Подолинського, його світогляд і вчення про енергетичну економіку і соціоетногігієну. Доповідач наголосив, що постать Сергія Подолинського намагалася присвоїти собі російська наука, хоча вчений завжди вважав себе українцем. Його висновки про необхідність збільшення енергетичного бюджету Землі і кожної людини є надзвичайно актуальні для України, оскільки їх втілення дозволить зменшити нерівність у суспільстві і досягнути економічного відродження України.

Професор Богдан Шевчик у своїй доповіді розкрив перспективи становлення моделі економіки майбутнього в Україні на засадах ідей Сергія Подолинського. Особливий акцент було зроблено на революційній концепції енергії прогресу, еколого-економічній моделі розвитку економіки України, втілення якої призведе до утвердження нового справедливого економічного устрою.

Дійсний член НТШ професор Степан Гелей у своїй промові наголосив на важливості вивчення історії економічного розвитку нашого краю і ознайомив присутніх із дослідженням „Економіка Львова у другій половині XVII ст.“. Також на засіданні свої дослідження на актуальні економічні теми презентували члени Економічної комісії та науковці ЛТЕУ: Христина Кузьма („Облікова політика підприємств кооперації і торгівлі“), Олена Перепьолкіна („Вплив монетарної політики на розміщення заощаджень домогосподарств України“), Ірина Чуй („Фіскальна результативність доходно-прибуткових податків“), Сергій Семів („Концептуальні засади та сучасні принципи розвитку кооперативного сектора економіки“).

Завершилося засідання презентацією монографії Богдана Шевчика „Вплив соціокультурної сфери національної економіки на економічний розвиток: теоретико-методологічні основи“ (Львів, 2019 рік). Автор зачитав перед присутніми свої вірші, у яких у поетичній формі узагальнив економічне вчення Сергія Подолинського і його світоглядні ідеї.

У завершальному слові голова Економічної комісії професор Петро Куцик наголосив на необхідності подальшої популяризації ідей Сергія Подолинського в наукових публікаціях і закликав присутніх поширювати ідеї українського вченого у навчальному процесі.

Економічна комісія

11 березня 2020 р. у рамках XXXI Наукової сесії НТШ відбулося засідання Комісії всесвітньої літератури імені Миколи Лукаша під головування дійсного члена НТШ — Тараса Шмігера. Засідання розпочалося з найурочистішої частини — підведення підсумків фестивалю „LukashFest“ та оголошення переможців поетичного конкурсу перекладів. Оксана Дзера відзначила складнощі конкурсного твору — поезії Роберта Бернза — для перекладачів. Журі не визначилося з єдиним переможцем, тому перше місце розділили випускники катедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка — Іванна Турега та студентка 2 курсу цієї ж катедри — Ірина Галамай. Оскільки конкурсний твір в оригіналі є ще й піснею, після оголошення результатів Іванна Турега проспівала свій переклад а капелло, поклавши його на оригінальну музику.

У науковій частині засідання заслухано вісім доповідей. Ліна Глущенко представила глибокий текстологічний аналіз „Заповіту“ Тараса Шевченка та його грецького перекладу пера Яніса Ридоса, що дало змогу слухачам спізнати велич нашого Пророка та уявити дивовижну близькість української та грецької мовокультур, а декламація грецького тексту у виконанні Елісавет Калему створило неперевершений естетичний ефект. Вхідженню світових класиків ув український контекст присвятила свою доповідь Алла Татаренко, яка зосередилася на особливостях рецепції й перцепції творів Милорада Павича в Україні. Оксана Дзера звернулася до проблеми редагування перекладів, яке інколи набуває ознак плагіату, особливо коли йдеться про твори, що їх часто перевидують, як-от діалогію Люїса Керола про пригоди Алісі. Надія Андрейчук виголосила доповідь, де реконструювала цілість семіотичної теорії св. Августина Блаженного. Постать Миколи Зерова, зокрема його становлення як мовленнєвої особистості, перебувала у центрі виступу Оріслави Брискої. Три доповіді були присвячені фаховому перекладу. Тарас Шмігер проаналізував концепцію медичного перекладу, яку запропонувала Роксолана Поворознюк, і означив супутні теми для подальшого уточнення та розширення. Роман Карагодін виклав основні риси часовіддаленого юридичного перекладу крізь призму Першого Литовського статуту та його англійськомовного перекладу. Богдан Шуневич охарактеризував основні проблеми та здобутки в галузі перекладів патентів у мовних парах, де однією мовою є українська.

Окрема частина засідання була присвячена презентації-обговоренню видань членів Комісії за 2019 р. Комісія наразі утримує високий видавничий темп щодо оригінальних і перекладних публікацій. До поетичної збірки „З-під долоні“ Андрія Содомори (Львів: Априорі) увійшли поезії, які дуже часто поєднують античний камертон і сьогодення, підкреслюючи вічність і неплинність нашого буття. У Сербії вийшла монографічна збірка Алли Татаренко „У кругу Дневника о Чарноєвићу“ (Шабац: Фондація „Станислав Винавер“), присвячена Милошу Црнянському та його експресіоністському роману „Щоденник про Чарноєвича“ про „втрачене покоління“ як наслідок Першої світової війни. Підручник Надії Андрейчук та Оксани Бабелюк „Contrastive lexicology of English and Ukrainian languages: theory and practice“ (Херсон: Helvetica) розкриває теоретичні та прикладні основи зіставлення словникового складу української та англійської мов. Члени Комісії зробили свій внесок і в розвиток української перекладної літератури. У серії „Бібліотека античної літератури“ вийшло друге і цілком перередагване видання перекладу Андрія Содомори поеми „Метаморфози“ Овідія (Львів: Априорі), яка щедро живила європейську культуру, явивши світові задивлену в зоряне небо мислячу людину. У перекладі Алли Татаренко представлено творчість одного з найчільніших сучасних сербських письменників — Горана Петровича, роман якого —

„Атлас, описаний небом” (Київ: Комора) — проникає у глибину серйозних речей через химерне переплетіння історії та вигадки, впроваджуючи постмодерністську літературну картографію.

Також було звернуто увагу на своєрідності діяльності Комісії та після обговорення вирішили клопотати перед Президією НТШ, щоб уточнити назву комісії й надалі іменуватися — Комісія всесвітньої літератури та міжкультурної комунікації імені Миколи Лукаша.

Тарас ШМИГЕР, Юлія НАНЯК

НАШІ ВТРАТИ

4 квітня 2020 р. на 74-му році життя відійшов у вічність Іван Олександрович Вакарчук — видатний український фізик, доктор фізико-математичних наук, професор, дійсний член НТШ, активний громадський і політичний діяч, Герой України.

Народився І. Вакарчук 6 березня 1947 р. в с. Братушани Єдинецького р-ну в Молдові. У 1970 р. закінчив фізичний факультет Львівського державного університету імені Івана Франка. Після закінчення аспірантури у Львівському відділі статистичної теорії конденсованих станів Інституту теоретичної фізики (ІТФ) АН України у 1974 р. захистив кандидатську дисертацію „Застосування методу зміщень і колективних змінних до дослідження системи взаємодіючих бозе-частинок близько абсолютного нуля” під керівництвом академіка Ігоря Юхновського. У 1980 р., захистивши дисертацію „Мікроскопічна теорія бозе-рідини”, Іван Вакарчук став одним із наймолодших докторів наук та очолив відділ квантової статистики Львівського відділення ІТФ АН України. У 1984 р. стає професором Львівського державного університету імені Івана Франка, а у 1990 р. — його ректором. На цій посаді перебував впродовж 1990—2007 і 2010—2013 років, доклав багато зусиль для перетворення його у національний за духом сучасний європейський центр освіти та науки.

Науковий доробок І. Вакарчука стосується широкого спектру проблем теоретичної фізики: фізики квантових рідин, теорія фазових переходів та критичних явищ, фізики неперевантажених і магнітних систем, математичних методів теоретичної фізики, квантової механіки та квантової інформатики, астрофізики, філософії науки. Він уперше послідовно й коректно врахував внесок три- та чотиричастинкових кореляцій для кількісного опису властивостей рідкого гелію. У 1980-х рр. з використанням формалізму функціонального інтегрування запропонував новий метод обчислення функції Гріна та кореляційних функцій для багаточастинкових систем. У той же період розпочав астрофізичні дослідження, які стосуються квантової теорії переносу випромінювання в зоряних атмосферах, побудував релаксаційну теорію наближення для сталої загасання, яка визначає лоренцівський внесок у формування контуру в спектральній лінії атомів. У 1990-х рр. розробив новий метод обчислення властивостей багатобозонних систем. Уперше в межах єдиного підходу з'ясував механізм виникнення неаналітичності термодинамічних функцій, обчислив закономірність „теплоємність-температура”. У 2000-х рр. запропонував метод обчислення повної матриці густини та термодинамічних функцій багатобозонної системи і знайшов для них явні вирази в наближенні парних кореляцій за довільних температур. Для квантової рідини, яка складається з бозе-частинок, отримав рідинні й магнітні рівняння стану та дослідив вплив зовнішнього магнітного поля на явище бозе-айнштайнівської конденсації.

Наприкінці 1990-х рр. Іван Вакарчук розпочав новий напрям досліджень, пов'язаний з фундаментальними принципами квантової механіки — квантова механіка з деформованою алгеброю Гайзенберга, квантова інформатика й телепортація, квантова криптографія, які тепер бурхливо розвиваються, у тому числі його учнями. Свідченням швидкого реагування професора І. Вакарчука на нові досягнення у фізиці є те, що він висвітлював їх уже в другому та розширив у третьому виданні свого підручника „Квантова механіка”. Цей підручник отримав високу оцінку фахівців й у 2000 р. його автор отримав Державну премію України в галузі науки і техніки. У 2006 р. І. Вакарчук відзначений званням „Заслужений діяч науки і техніки України”. Його науковий доробок складають понад 400 наукових праць.

Важливою сферою діяльності Івана Вакарчука, яка принесла йому заслужене визнання й вдячність широкої громадськості, була його активна участь у процесах відродження і розбудови української державності. Ще у 1989 р. його обирають народним депутатом тодішньої союзної Верховної Ради від Львівщини, де він послідовно відстоював демократичні процеси, наслідком яких стало проголошення незалежності України у 1991 р. Важливим етапом його державницької діяльності стала праця на посаді міністра освіти і науки України (2007—2010 рр.), він ініціював та реалізував запровадження зовнішнього незалежного оцінювання абітурієнтів, започаткував низку інших реформ в освітній сфері.

Професор Іван Вакарчук завжди дбав про обдаровану українську молодь: упродовж багатьох років читав лекції з фундаментальних проблем фізичної науки школярам-слухачам Львівської обласної Малої академії наук, Президентом якої він був, ініціював видання і був головним редактором єдиного в Україні науково-популярного журналу для старшокласників „Світ фізики”. Вагомою була і його ініціатива вирівнювання шансів для здібних дітей із сільської місцевості та гірських районів здобувати вищу освіту (програма „Обдаровані діти села”).

Усіляко сприяв Іван Олександрович Вакарчук діяльності Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Це особливо виразно проявилось у складний для Товариства час 2005—2006 рр., коли він активно допомагав корисними порадами і конкретними справами. Був обраний дійсним членом НТШ (2002 р.) і членом Президії Товариства.

Світлу пам'ять про Івана Вакарчука збережуть широкі кола наукової та освітньої громадськості України, вдячні учні й колеги.

Президія НТШ

ЗМІСТ

Звернення Наукового товариства ім. Шевченка до Голови Верховної Ради України п. Разумкова Д. О. та Прем'єр-міністра України п. Шмигала Д. А.— Роман Кушнір	1
Актуально	
Пандемія COVID-19: імунологічні аспекти.— Валентина Чоп'як	2
Україна в умовах російської агресії	
Війна, церква, громадянське суспільство.— Сергій Лещенко	5
Чорне море — день прийдешній. Освоєння вуглеводневих ресурсів.— Роман Яремійчук.	7
„Довелось запити з московської чаші московську отруту”.— Василь Лизанчук	9
З поточного життя НТШ	
Загальні Звітні збори НТШ в Україні: підсумок роботи Товариства за 2019 рік.— Андрій Фелонюк	12
Хронологія подій Наукового товариства ім. Шевченка в Америці. Доповіді, симпозиуми, презентації, конференції. Вересень—грудень 2019 року. Нові члени НТШ в Америці.— За матеріалами Бюлетня НТШ А	17
Наукове товариство ім. Шевченка у Канаді. 70 років діяльності.— Дарія Даревич	19
Засідання Ради НТШ і коляда.— Редакція	22
Архівні та рукописні збірки Наукового товариства імені Шевченка повертаються до Львова. Наразі у цифрових копіях.— Галина Сварник	23
Подвижник українознавчої праці (до 90-річчя Степана Заброварного).— Галина Щерба	25
Лавреат премії імені В'ячеслава Чорновола.— Редакція	26
ССЛХХІІ том „Записок НТШ”.— О. А.	27
Статті та повідомлення	
Галицько-руські монети у грошовому обігу Подільського князівства (друга половина XIV — початок XV ст.).— Олексій Бакалець	29
Іван Пулюй — взірць української національної еліти.— Ольга Збожна	33
Михайло Косач: фізик-дослідник, учасник наукових товариств (до 150 ліття від дня народження).— Володимир Шевчук	36
Богдан Кістяківський — український філософ права (до 150-річчя від дня народження).— Марія Альчук	40
Микола Руденко — український подвижник загальнолюдського плекання рятівного логосу (до 100 річчя від дня народження).— Володимир Шевчук	45
Українська консервативна політична думка про роль і місце Симона Петлюри в Українській національній революції 1917—1921 рр.— Степан Гелей	53
Кубанська місія українця Віктора Чумаченка.— Надія Супрун-Яремко	64
Реформація в духовній культурі України.— Марія Кашуба	69
До питання про меморіалізацію площі „Сокола-Батька” у Львові та відновлення її як спортивного об'єкта.— Андрій Гречило	72
Спілкування Андрея Шептицького та Івана Франка на відкритті Національного Музею.— Євген Нахлік	75
З архівної полиці	
3 минулого XIX століття. Життя і творчість Федора Заревича (1835—1879).— Олег Купчинський	77
Наші славні НТШівські ювіляри	
Степан Стойко.— Платон Третяк, Григорій Криницький, Нестор Библюк	88
Григорій Кіт.— Роман Кушнір, Віктор Мищенко	89
Ніна Вірченко.— Дозислав Куриляк, Анатолій Прикарпатський	90
Стефанія Павлишин.— Любов Кияновська	93
Михайло Андрейчин.— Василь Конча	94
Ігор Пасько.— Володимир Білецький	95
Андрій Красневич.— Дмитро Вигнан, Степан Грабовський	97
Борис Зіменковський.— Мечислав Гжегоцький, Валентина Чоп'як	98
Оксана Сапельяк.— Галина Виноградська	99
Огляди нових книжок, рецензії	
145 років Наукового товариства ім. Шевченка. Зб. статей і матеріалів / Упоряд. А. Фелонюк.— Львів, 2019.— 208 с., + іл.— Іван Сварник	100
Marek Melnyk. Pre-ekumenizm i konfesjonalizm. Prawosławne dążenia zjednoczeniowe w Pierwszej Rzeczypospolitej (1590–1596).— Olsztyn, 2018.— 430 s.— Леонід Тимошенко	103
Aleksander Kolańczuk. Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym w II RP.— Przemysł, 2019.— 392 s., il.— Іван Сварник	106
Оксана Кузьменко. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн).— Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018.— 728 с., + 16 с. іл.— Олексій Вертій	108
Роксолана Поворознюк. Медичний переклад: теорія та практика: у 2 т.— Київ: Вид. Заславський О. Ю., 2019.— Т. 1.— 367 с.; Т. 2.— 463 с.— Тарас Шмігер	110
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: переміщення і втрати фондів. Т. 2 (1946 — березень 1953): зб. документів і матеріалів.— Львів, 2019.— XXXII + 622 с.— Андрій Фелонюк	112
Міста на магідебурзькому праві українських земель у XIII—XIX ст. Т. І: Руське і Белзьке воєводства.— Львів, 2019.— 64 с. + 4 карти.— Уляна Кришталович	114
Дермань і Мізоч в історії та культурі Волині.— Рівне, 2019.— Вип. 1.— 296 с., іл.— Микола Ільків-Свидницький	115
Андрій Сова. Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність.— Львів, 2019.— 512 с.— Андрій Гречило	118
Степан Гелей. Гуманітарна сфера та виховання студентів у Львівському торговельно-економічному університеті (2008—2017 рр.).— Львів: В-во ЛТЕУ, 2019.— 160 с. + 360 іл.— Василь Лизанчук	120
Олег Шаблій. Суспільна географія. Кн. четверта. У пошуках істини [Вибрані праці].— Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2019.— 838 с.— Степан Гелей	121
Конференції, симпозиуми, академії	
Хроніка наукових і громадсько-культурних подій: Петро Білоніжка, Володимир Дутка, Іван Сварник, Історична комісія, Роман Пляцко, Лідія Бойчишин, Василь Мойсишин, Економічна комісія, Тарас Шмігер, Юлія Наняк	125
Наші втрати:	
Іван Олександрович Вакарчук.— Президія НТШ	131

„ВІСНИК НТШ”

Інформаційне видання Світової ради Наукових товариств ім. Шевченка. Інформує про життя Товариства в Україні та діаспорі. Популяризує здобутки незалежної української науки. Змагає до відновлення історичної пам'яті, акумульованої в творчості національної еліти минулих поколінь. Виступає речником духовного відродження Галичини та усієї України, розбудови інтелектуальних сил українського народу в душі традиції, яка плекалася в Товаристві упродовж XIX і XX століть.

Часопис засновано в березні 1991 р.

Реєстраційне свідоцтво:

ЛІВ № 089 від 28 лютого 1994 р.

Відповідальний редактор:

Степан ГЕЛЕЙ

Редакційна колегія:

Борис БІЛИНСЬКИЙ,
Михайло ГЛУШКО,
Юрій ДИБА,
Микола ЖЕЛЕЗНЯК,
Анатолій КАРАСЬ,
Олег КУПЧИНСЬКИЙ,
Роман КУШНІР,
Микола ЛИТВИН,
Роман ПЛЯЦКО,
Леонід РУДНИЦЬКИЙ,
Ростислав СТОЙКА,
Андрій ФЕЛОНЮК,
Олег ШАБЛІЙ

Мовний редактор та

коректор:

Віра ОЛЕПШ

Технічна редакція і

оригінал-макет:

Владислав
БАРТОШЕВСЬКИЙ

Адреса редакції:

79013, Львів,
вул. Ген. Чупринки, 21

Адреса для листування:

79005, Львів,
вул. Винниченка, 24
Телефони: (032) 276-51-55,
(032) 276-04-97
e-mail: ntsh@mail.lviv.ua
ntshoffice@gmail.com
http://www.ntsh.org

Підписано до друку 28.05.2020.
Формат 60 × 84 1/8. Друк офсетний.
Умов. друк. арк. 15,34.
Тираж 800 прим. Ціна договірна